

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**KIRIM HANLIĞI'NDA KÖLELİK
(1648-1699)**

Zeynep ÖZDEM KÖSE

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
EKİM - 2017**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**KIRIM HANLIĞI'NDA KÖLELİK
(1648-1699)**

DANIŞMAN: Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

JÜRİ : Prof. Dr. Orhan DOĞAN

JÜRİ : Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR

JÜRİ : Prof. Dr. Bayram AKÇA

JÜRİ : Doç. Dr. M. Zahit YILDIRIM

Zeynep ÖZDEM KÖSE

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
EKİM - 2017**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**KIRIM HANLIĞINDA KÖLELİK
(1648-1699)**

Zeynep ÖZDEM KÖSE

DOKTORA TEZİ

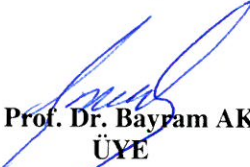
Kod No :

Bu Tez 12/10/2017 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından Oy Birliği ile Kabul Edilmiştir.

Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ
DANIŞMAN

Prof. Dr. Orhan DOĞAN
ÜYE

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
ÜYE

Prof. Dr. Bayram AKÇA
ÜYE

Doç. Dr. M. Zahir YILDIRIM
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Abdullah SOYSAL
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, tablo, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

KIRIM HANLIĞI'NDA KÖLELİK (1648-1699)

Zeynep ÖZDEM KÖSE

Danışman : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Yıl : 2017, Sayfa: 199+IX

Jüri : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Başkan)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Üye)
: Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR (Üye)
: Prof. Dr. Bayram AKÇA (Üye)
: Doç. Dr. M. Zahit YILDIRIM (Üye)

Kölelik eski çağlardan itibaren tüm toplumlarda görülen, sosyal ve ekonomik düzenin önemli bir parçası olmuştur. 17. yüzyılda da tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti ve ona bağlı özerk bir hanlık olan Kırım Hanlığı'nda bu toplumsal düzen devam etmiştir. Kırım Hanlığı bu konuda, kuzey ülkelerinden elde edilen kölelerin kaynağı konumunda olması münasebetiyle ayrı bir önem arz etmiştir. Köleler dış ticaretin önemli bir metası olduğu gibi iç ticarete de yoğun bir talep görmüş ve hemen herkes evinde ya da iş yerinde en az bir köle istihdam etmiştir. Kişilerin köle sahipliği durumu artıkça toplumsal statü farkı da ortaya çıkmaktadır.

Tabi ki kölelere sadece bir ticari meta olarak bakmamak gerekir. Gerek İslam hukukunun köleliğe bakış açısından getirdiği ve artık 17. yüzyılda yerleşmiş olan yenilikler ve gerekse köle sahiplerinin ailenin bir ferdi olarak gördükleri köleleriyle ilgili münasebetleri kölelerin bir insan olarak değerini de ön plana çıkarmaktadır. Kırım şeriyeye sicillerinde, özellikle hanlığın başkenti Bahçesaray merkezli incelenilen örnekler de bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, hanlık, kölelik, sicil, Bahçesaray.

DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY

ABSTRACT

PhD THESIS

**SLAVERY IN THE CRIMEAN KHANATE
(1648-1699)**

Zeynep ÖZDEM KÖSE

Supervisor : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Year : 2017, Pages: 199+IX

Jury : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Chairperson)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Member)
: Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR (Member)
: Prof. Dr. Bayram AKÇA (Member)
: Assoc. Prof. Dr. M. Zahit YILDIRIM (Member)

Slavery has been a significant part of social and economic order existed in all societies since ancient times. This social order continued in the Ottoman State and the Crimean Khanate, an autonomous dynasty dependent on it, as it was all over the world in the 17th century. The Crimean Khanate had a great importance in this regard, in the sense that it is a source of slaves gathered from northern countries. As slaves were an important commodity of foreign trade, they created an intense demand in domestic trade and almost everybody employed at least one slave at home or at work. As the number of the slave owners increases, the social status difference also emerges.

It is not necessary to look at slaves as a commercial commodity. The relations between the slave owners and the slaves whom they considered as a part of the family, brought about by the approach of the Islamic law to the slavery and reforms settled in the 17th century, are also highlighted the value of slaves as a human being. The cases examined in the Crimean religious

court records, especially in Bahçesaray, the capital of the khanate, revealed this fact.

Keywords: Crimean, khanete, slavery, record, Bahçesaray.

ÖNSÖZ

Bu çalışma 17. yüzyılın ikinci yarısında, Kırım Hanlığı'nın gündelik hayatında kölelerin yeri ve köleliğin işleyişi üzerine yapılmıştır. Aslında Osmanlı köleliği üzerine genel bazı araştırmalar ve Bursa ile Konya şehri örneklerinde olduğu gibi spesifik bazı çalışmalar mevcuttur; ancak kölelik için önem arz eden bir konuma sahip olan Kırım özelinde detaylı bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu çalışmanın ana kaynağı Kırım Hanlığı şerhiye sicilleridir ve 1996 yılında bu sicillerin ilim dünyasına kazandırılmalarıyla birlikte anılan siciller üzerine çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Daha önce yüksek lisans tezi olarak bir Kırım Hanlığı şehri olan Karasubazar'ın sosyal ve ekonomik yapısı incelenmiş ve Karasubazar'a ait defterlerde kölelerle ilgili çeşitli verilerin olması dikkati çekmiştir. Gerek bu durum, gerekse siciller üzerine bu konuda detaylı bir çalışmanın yapılmamış olması bu çalışma için teşvik edici unsur olmuştur. Kırım Hanlığı'nın eskiden beri Osmanlı topraklarına köle temin eden konumu bilinen bir husustur. Siciller üzerinde durularak yapılacak böyle bir çalışmanın da gerek kölelik hususunda, gerekse Kırım sicilleri üzerine yapılan çalışmalar açısından boşluğu dolduracağı ve ilim dünyasına bir katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Araştırmanın tarihi olarak 1648-1699 aralığının seçilmesinin nedeni ise hem araştırmanın ana kaynağı olarak kullanılan kadı defterlerinin başlangıç ve bitiş tarihlerinin dikkate alınması hem de Kırım Tatarları için bu tarihlerin kuzey bölgelerine yapılan akınlar açısından önem arz etmesidir. Nitekim bu akınlardan elde edilen köleler ve ticareti Kırım'ın en önemli gelir kalemlerinden birini oluşturuyordu. 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'yla Kırım Tatarlarının batı sınır bölgelerine ve Rusya topraklarına köle akınları yapması engellenince bu ticarete önemli ölçüde azalma olacak ve bu da Kırım Hanlığı'nın ekonomik ve sosyal durumunu olumsuz yönde etkileyecekti.

Temel kaynak olarak sicillere dayanan bu çalışmada, çeşitli amaçlarla Kırım'da bulunmuş görevli ya da seyyahların notları olan kaynaklardan ve çeşitli araştırma inceleme eserlerden de istifade edilmiştir. Martin Bronevsky, Johannes Schiltberger, Evliya Çelebi, Baron de Tott bahsi geçen bu isimler arasında yer almaktadır.

Araştırma, giriş ve konuyla ilgili daha önceki araştırmalar başlığı altındaki kısım ile birlikte sekiz bölüme ayrılmıştır. Bu bağlamda birinci bölümde giriş mahiyetinde bilgiler, ikinci bölümde konuyla ilgili yapılmış daha önceki çalışmalar hakkında malumatlar verilmiştir. Üçüncü bölümde kölelerin tasvirleri, dördüncü bölümde kaynakları, beşinci bölümde istihdam alanları, altıncı bölümde azat edilmeleri, yedinci bölümde sosyal hayat içerisindeki bazı durumları ve sekizinci bölümde de Bahçesaraylı köle sahipleri konusu incelenmiştir. Bahçesaraylı köle sahiplerine ayrı bir bölümde yer verilmesinin nedeni kullanılan defterlerin ikisi hariç diğerlerinin hanlığın merkezi olan Bahçesaray kadılığına ait olmasıdır.

Bölmelerde görüleceği üzere konular ele alınırken Kırım Hanlığı ile ilgili farklı bilgiler de öğrenilmektedir. Örneğin ailelerin çocuk sayısı, eş durumu, erkek ve kadın isimleri, Kırım'ın kazaları, köyleri, mahallelerinin, çarşı, pazar, mektep, hamam, cami gibi çeşitli müesseselerin, muhtelif görevlerde bulunmuş kişilerin isimleri ve o dönemde bazı suçlara verilen ceza şekilleri bunlar arasında yer almaktadır. Çünkü ana kaynak şerhiye sicilleridir ve şerhiye sicilleri buldukları bölgede sivil idare ve bütün hukuki işlerden sorumlu kadılar tarafından tutulan, muhafaza edilen, içerisinde hem ahalinin her türlü şikâyet ve dilekleri ile terekelerini, hem de gerek merkezden kadıya gönderilen ferman, berat gibi emirleri ve gerekse kadının merkeze iletildiği ilam ve hüccetleri içermektedir. İşte bu nedenle siciller yaşanan yer ve insanlar hakkında-siyasi, idari,

askerî, sosyal, ekonomik tarih; hukuk, kültür ve sanat tarihine dair- çok zengin bilgiler edinilmesini sağlamaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkıları olan değerli Prof. Dr. Orhan DOĞAN ve Doç. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM hocalarıma, maddi ve manevi hiçbir desteğini esirgemeyen eşim Osman KÖSE'ye teşekkür ederim. Ayrıca fikir, öneri ve desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ'e teşekkürü bir borç bilirim.

Zeynep ÖZDEM KÖSE

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Kölelik ve Köleliğin Gelişimi.....	2
1.2. Kırım'ın Tarihi ve Coğrafyası.....	6
1.3. Kırım Hanlığı İçin Köleliğin Önemi.....	18
1.4. Kırım Şeriyeye Sicilleri (Kadı Defterleri).....	23
2. KONUSU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR.....	26
3. KÖLELERİN TASVİRLERİ.....	28
3.1. Köleler İçin Kullanılan Terimler.....	29
3.1.1. Doğma.....	29
3.1.2. Gulam.....	30
3.1.3. Çura.....	30
3.1.4. Kazak.....	31
3.1.5. Cariye.....	33
3.1.6. Marya (Mariye).....	33
3.1.7. Düge (Düve).....	34
3.1.8. Tarhan.....	36
3.1.9. Balaban.....	36
3.2. İsimleri.....	38
3.3. Milliyetleri.....	43
3.4. Dinleri.....	46
3.5. Cinsleri.....	47
3.6. Kıyafetleri.....	48
4. KÖLE KAYNAKLARI.....	49
4.1. Savaşlardan ve Akınlardan Elde Edilen Köleler.....	49
4.2. Köle Çocukları.....	63
4.3. Satın Alma Yoluyla Elde Edilen Köleler.....	65
4.3.1. Kölelerin Satıldığı Şehirler, Mekânlar ve Köle Esnafı.....	70
4.3.2. Satışın İptalini Gerektiren Durumlar.....	76
4.4. Kaçırılma (Gasp) Yoluyla Elde Edilen Köleler.....	85
5. KÖLELERİN İSTİHDAMI.....	89
5.1. Çobanlık.....	92
5.2. Bağda-Bahçede Çalışmak ya da Tarla İşçiliği.....	94
5.3. Esnaf Çıraklığı.....	95
5.4. Ticaret Yapmak.....	99
5.5. Hizmetçilik.....	100
5.6. Çocuk Bakıcılığı.....	102
5.7. İstilad Olma Durumu (Ümmüveledlik).....	102
5.8. Vakfedilen Köleler.....	106
6. KÖLE AZADI.....	108
6.1. Azat Edilme Neden ve Yöntemleri.....	109
6.1.1. Hayırseverlik (Allah Rızası).....	109

6.1.2. Ümmüveledlik	112
6.1.3. Tedbir Yöntemi.....	114
6.1.4. Mükâtebe (Kitabet Yöntemi)	117
6.1.5. Adak.....	126
6.1.6. Şartlı Azat	127
6.2. İtikname	127
6.3. Azat Edildikten Sonraki Durumları	131
7. SOSYAL HAYATTA KÖLELER	136
7.1. Kölelerin İşledikleri Suçlar	136
7.1.1. Hırsızlık	137
7.1.2. Yaralama ve Öldürme	138
7.1.3. Sahibinden Kaçma	141
7.2. Kölelerin Yaralanması ve Öldürülmesi	145
7.3. Kölelerin El Değiştirmesi	149
7.3.1. Mehir ve Hibe	149
7.3.2. Miras Kalma	152
7.3.3. Herhangi Bir Suç ya da Borca Karşılık Verilme	154
7.3.4. Kiralanma.....	155
7.4. Kölelerin Evliliği	156
7.5. Özgürlüğünü İspatlamaya Çalışan Köleler	159
8. BAHÇESARAYLI KÖLE SAHİPLERİ	163
8.1. Köle Sahibi Erkekler.....	168
8.1.1. Asker Taifesinin Köle Sahibi Olma Durumu	177
8.1.2. Bik, Mirza ve Ağaların Köle Sahibi Olma Durumu	180
8.2. Köle Sahibi Kadınlar	182
8.3. Şehir Sakinlerinin Servet Dağılımı.....	
9. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	192
KAYNAKÇA.....	195
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.:	Bakınız
Bahçesaray Köleleri:	Bahçesaray Köleleri (17. – 18. Yüzyıllar)
Çev.:	Çeviren
DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ekonomik-Sosyal Tarih:	Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi
H.:	Hicri
Haz.:	Hazırlayan
16. Yüzyılda Kırım:	16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti
İA:	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İstanbul Gümrük Defteri:	İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)
Kadı Sicilleri Hakkında:	Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar
Kazaklar:	Özü'den Tuna'ya Kazaklar-I
Kefe:	Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)
KŞS:	Kırım Şeriyeye Sicilleri
M.:	Miladi
vb.:	Ve benzeri
s.:	Sayfa
ss.:	Sayfa sayısı

TABLULAR LİSTESİ

Tablolar	Sayfa
Tablo 1.1. İstifade Edilen Kırım Sicilleri	24
Tablo 3.1. Kadın Köle İsimleri	39
Tablo 3.2. Erkek Köle İsimleri	41
Tablo 8.1. Bahçesaray'daki Köleler	163
Tablo 8.2. Erkek Köleler	164
Tablo 8.3. Kadın Köleler	164
Tablo 8.4. İstihdam Alanlarına Göre Köleler	164
Tablo 8.5. Çocuk Köleler.....	165
Tablo 8.6. Küçük Çocuk (Veled) Sahibi Cariyeler.....	165
Tablo 8.7. Köle Sahipleri.....	166
Tablo 8.8. Kadın-Erkek Köle Sahipliği	167
Tablo 8.9. Köle Sahibi Erkekler	168
Tablo 8.10. Kaytas Ağa'nın Köleleri.....	173
Tablo 8.11. Şeyh Ali Bik'in Köleleri.....	174
Tablo 8.12. Hacı Ömer Ağa'nın Köleleri	175
Tablo 8.13. Erkek Efendiler.....	175
Tablo 8.14. Asker Taifesinin Köle Sahibi Olma Durumu	178
Tablo 8.15. Bik, Mirza ve Ağaların Köle Sahibi Olma Durumu.....	181
Tablo 8.16. Köle Sahibi Kadınlar	182
Tablo 8.17. Kadın Efendiler	184
Tablo 8.18. Bikzade'nin Köleleri	184
Tablo 8.19. Alemhan Bikeç'in Köleleri	185
Tablo 8.20. Alemhan Bikeç'in Kölelerinin Kıymeti	185
Tablo 8.21. Ziyade Sultan Hanım'ın Köleleri	186
Tablo 8.22. Ziyade Sultan Hanım'ın Kölelerinin Kıymeti	186
Tablo 8.23. Servet Dağılımı.....	188
Tablo 8.24. Şehrin En Zengini.....	188
Tablo 8.25. Şehrin En Varlıklı İlk On İsmi	188
Tablo 8.26. Şehrin En Zengin Kadını	189
Tablo 8.27. Şehrin En Varlıklı İlk Beş Kadını	189
Tablo 8.28. Şehrin En Varlıklı İlk Beş Askeri.....	190
Tablo 8.29. Asker Taifesinin Servet Dağılımı.....	191

1. GİRİŞ

Bu araştırmada, 17. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım Hanlığı'nda köleliğin nasıl işlediği incelenmiştir. Araştırmanın ana kaynağı Kırım Hanlığı şeriyeye sicilleri yani kadı defterleridir. Konu, bu defterlerde mevcut kölelerle ilgili bütün dava örneklerinden ve çeşitli terekelerden yola çıkılarak, bu defterler ışığında, diğer kaynaklardan (seyyah notları, araştırma eserler) da istifade edilerek açıklanmıştır. Buna göre bir içerik oluşturulmuştur.

Araştırma giriş ve konuyla ilgili daha önceki araştırmalar başlığı altındaki kısım ile birlikte sekiz bölümden oluşmaktadır. Girişte ve konuyla ilgili daha önceki çalışmalar hakkında malumat verildikten sonra ana bölümlere geçilmiştir. Bu bölümlerde kölelerin tasvirleri, kaynakları, istihdam alanları, azat edilişleri, sosyal hayat içerisindeki bazı durumları ve Bahçesaraylı köle sahipleri konusu incelenmiştir.

Daha önce kölelikle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bunlar genellikle ilkçağlarda kölelik, İslamiyet'te kölelik, Osmanlı'da kölelik şeklinde incelenmiştir. Osmanlı döneminde özel bir bölge olarak Bursa ve Konya çalışılmıştır. Daha önce, Kırım sicilleri ışığında Kırım köleleri üzerine detaylı bir çalışma yapılmadığından, bu araştırmanın, bu alandaki çalışmalara bir katkı olacağı düşünülmüştür. Böylelikle eksiklerin tamamlanması, tekrar edilebilecek konularda da Kırım örneğiyle çeşitlilik kazandırılmış olunacağı ümit edilmektedir.

Bütün Müslüman toplumlarda haktan kişiler köle sahibi olabilmişlerdir. Pek çoğunda köleler asker ve idareci ihtiyacını karşılamış, bir bölümünde ise yönetici sınıf esasen kölelerden oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nde de köleler yüksek konulara gelmişler ve zamanla yönetici sınıfın önemli bir bölümünü oluşturmuşlardır. Ancak örneğin Memluk Devleti'nde olduğu gibi, iktidar odağını ele geçirerek devleti bir memluk sultanlığına dönüştürme noktasına ulaşamamışlardır. Osmanlılar devşirme sistemi uygulayarak askeri-idari kölelik düzenini geliştirmişlerdir. Kölelik askeri-idari kulluk düzeninin yanı sıra başka biçimlerde de varlık göstermiştir. Bunlar toplumun her kesiminden talep gören kişilere ait kölelerdir ve özellikle ev hizmetlerinde istihdam edilmişlerdir¹. Bu çalışmanın konusu olan köleler de Kırım halkının gündelik hayatında kullandığı, devlete değil de reayadan kişilere ait kölelerdir. Bir başka ifade ile toplumun esasını oluşturan insanların köle kullanımlarıdır. Araştırmanın ana kaynağını oluşturan Kırım kadı sicilleri de reayadan kişilerin elinde olan köleler hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır.

Ana konuya geçmeden önce, öncelikle köle ve köleliğin ne anlama geldiği, bu kurumun eski çağ toplumlarından itibaren nasıl teşekkül ettiği ve İslamiyet'in köleliğe bakışımın nasıl olduğu genel hatlarıyla belirtilecektir. Bundan sonra Kırım'ın coğrafi konumu, tarihi ve köle ticareti için ne anlam ifade ettiği noktasına değinilecektir. Daha sonra 17. yüzyılın Kırım'ında köleliğin nasıl işlediğini anlamak için ana kaynak olarak kullanılan Kırım sicilleri tanıtılacaktır. Ardından konuyla ilgili daha önceki çalışmalar başlığı altında genel bir bilgi verilecektir.

¹ Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2013, s. 14.

1.1. Kölelik ve Köleliğin Gelişimi

Hür olmayan kişiye esir, tutsak ya da köle denilmektedir. Her türlü girişimin insan gücüne dayandığı zamanlarda yaşamış bütün toplumlarda kölelere ve yaşanan bölgenin konumuna göre sürekli ve düzenli bir köle akışına rastlanılmıştır. Köle kaynağı, savaşlar ve çeşitli akınlar ile ticaretinin yapıldığı esir pazarlarıdır. Bu ticaretin artışıyla birlikte kölelik, özellikle Afrika'dan, Kafkaslardan ve Kuzey steplerinden getirilip satılan kimseleri niteleyen bir kavram haline gelmiştir². Ortaçağ İslam dünyasında da ticari mallar nâtik (konuşur ve canlı) ve sâmit (konuşmaz ve cansız) olarak ikiye ayrılmış ve nâtik mal denilince köleler anlaşılmıştır. Kısaca, çeşitli hukuki statüsü belirlenmiş ola köle, sahibinin tasarrufunda alınıp satılabilen, hibe edilebilen, kiralanabilen, mirasa, tek ve müşterek mülkiyete konu olabilen emtiadandır³.

Köleliğe ilk çağlardan beri neredeyse bütün toplumlarda rastlanılmıştır. Eski Mısır ve Yakındoğu'da varlıkları bilinen köleler, genellikle savaş esirleri, komşu kabile ve topluluklardan kaçırılan insanlar, aileleri tarafından satılan çocuklar ile borçlarına karşılık köleliğe geçirilenlerden oluşmaktaydı⁴. Asurlular, Hintliler ve Çinliler de köleliğe yabancı değildi. Eski Yunan ve Roma'da sayıları hayli fazla olan kölelerin kaynağı çoğunlukla savaşlarda elde edilen esirlerdi. Kölelik Orta Asya Türkleri ve cahiliye devri Arap topluluklarında da hayli yaygındı⁵.

Kölelik neden ve nasıl doğmuştu? Toplumun bir kısmını oluşturan hürler ile köleler arasındaki bağ, karşılıklı ihtiyaç ve bağımlılıktan doğmuş, eski hukuk sistemleri tarafından da yasallaştırılarak, toplumsal bir olguya ve kuruma dönüştürülmüştü. Sosyal ilişkilerde ilk değişim, ilkel toplum tipinden köleci toplum tipine geçişle görülmüştür. Taş aletler yerlerini madenden yapılmış aletlere bırakmış, üretim güçlerinin gelişmesi zamanla iş bölümünün doğmasına neden olmuştur. Tarım ve hayvancılıkla birlikte el sanatlarının gelişmesi malların değişimini başlatmıştır. Bu da özel mülkiyetin doğmasına, iş verimliliğinin büyük önem kazanmasına yol açarak emeğe duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Böylece ilkel toplumdaki savaş esirlerini öldürmek, yerini köle olarak çalıştırmaya bırakmıştır. Bu kölelik sistemine geçişle, aynı zamanda üretici olan köleler, mülkiyetin konusu olmuştur.

İlk çağlarda bütün toplumlarda çalışmak, özgür insanlar için aşağılayıcı bir durum sayılmıştır. Üretim genellikle esirler (tutsaklar), köleler ya da alt tabaka tarafından yapılmıştır. Eski Yunan ve Roma'da II. ve III. yüzyıllara kadar halk; vatandaşlar, esirler ve köleler gibi sınıflara ayrılmıştır. Yönetici kadro, yasalar, örf ve gelenekler, hatta filozoflar bile esir ve köleleri insan olarak görmemiştir. Platon ve Aristo⁶, esir ve kölelerin yalnız üretimle uğraşmaları; soyluların ise sanat, felsefe,

² Köle kavramı ve köleliğe ilişkin uygulamalar hakkında genel bilgiler için bkz. M. Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, Nihat Engin, "Köle", *DİA*, XXVI, Ankara 2003, s. 237-248.

³ İzzet Sak, "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, s. 176.

⁴ Aydın-Hamidullah-Engin, *agm*, s. 237.

⁵ Ümit Ekin, "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 47, Ankara 2010, s. 25.

⁶ Aristo, *Politika* adlı meşhur eserinde köleliğin tabii ve meşru bir şey olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. O, birçok irkin hürriyet için gerekli ruh yüceliğine sahip olmadığı kanaatindedir. Aristo şöyle söyler: "İnsanlar doğuştan hür ve köle olarak iki ayrı sınıf halinde doğarlar. Köleler, ruhluların bir alet yahut hayat

politika ve devlet yönetimiyle ilgilenmeleri gerektiğini savunmuştur. Romalılara göre, özgür insan ancak felsefe, politika, devlet yönetimi ve bazen tarım ve ticaretle uğraşabilirdi. Diğer bütün işler özgürler için onur kırıcıydı. Benzer anlayışlar eski çağların tüm uygarlıklarında da görülmektedir. Ancak bu çağların koşulları içinde üretim için insan emeğine ihtiyaç duyulmasına rağmen, kölelerin korunmasına ilişkin herhangi bir önlem bulunmamaktadır. Dolayısıyla yasalar köle sahibine köle üzerinde her türlü tasarruf hakkını tanımıştır. Onların kişisel servete, refaha ve özgürlüğe ulaşması imkânsızdır. Ne köleler ne de köle sahipleri hak konusunda herhangi bir çaba göstermiştir. Evrensel hukukun temel düşüncesini oluşturan, bütün insanlar eşittir, kuramına göre eleştiri getirenler bile köleliğin kaldırılmasını değil, sadece onlara iyi davranılmasını savunmuşlardır. Hristiyanlık ve İslamiyet dinleri de köleliğin ortadan kaldırılması düşüncesini ortaya atmamış; kölelere iyi davranılması prensibini getirmiştir. Ancak Hristiyanlıktan büyük bir farkla İslamiyet, azatlık sebeplerini artırıp kölelik kaynağını kısıtlayarak köleliği azaltmaya ve tedricen yok etmeye çalışmıştır. Tedricen ortadan kaldırılmasının sebebi ise eski çağlardan orta çağlara gelindiğinde, Arap Yarımadası ve tüm dünya toplumunda kölenin ve köleliğin ekonomik ve sosyal açıdan vazgeçilmez bir unsur haline gelmiş olmasıdır⁷. Bu durumda köleliği birden kaldırmak mümkün değildir.

Batı toplumlarında köle tamamen bir mal gibi görülmüş, çeşitli eza ve cefa içinde çalıştırılmıştır. Örneğin Roma'nın son döneminde bir köle, sahibini öldürmeye teşebbüs etmiş, bunun üzerine köle sahibine, bütün kölelerini öldürebilme hakkı yasayla tanınmıştır. Köleyi azat etme hakkı sahibine bırakılmıştır. Yani hem ölümü hem de özgürlüğü efendisine bahşedilmiştir⁸. Yukarıda da değinildiği gibi İslamiyetle birlikte ise kölelik tamamen kaldırılamasa da köle kaynağı noktasında getirilen kısıtlamalar ve azat etme nedenlerinin arttırılmasıyla adeta sona erdirilmeye çalışılmıştır. Zaten köle sahibi kölesine evladı gibi muamele etmekle yükümlüdür. Köle, evin bir bireyi pozisyonundadır. İslam'da köle almak, köle olmaktır, sözü darbimesel haline gelmiştir⁹. Bu da tedricen köleliğin kaldırılmasının başlangıcı olmuştur¹⁰.

Aynı zamanda İslam dünyasında, diğer toplumlarda görülmeyen kölelik biçimleri ortaya çıkmıştır. Halifelerin yani devlet yöneticilerinin hizmetindeki bir köle, azat edildikten sonra oldukça yüksek mevkilere çıkabilmekteydi. Bu uygulamanın bir sonucu olarak köle askerlik, yalnızca İslam dünyasında askerlik kurumunun en üst düzeyini oluşturmuştur. 9. yüzyıl ortalarında Müslüman olmayan genç kölelere hem askerlik hem de dini eğitim verilmesi, İslam dünyasına özgü bir askeri politika olmuştur¹¹. Hatta İslam dünyasında dinde ve ilimde toplumun mürşidi ve önderi olan kişilerin çoğunluğunun azat edilmiş köleler olması, mevla (azat edilmiş köle) tabirinin

sahibi bir metâdırlar. İnsanların mülk iktisab etmeleri yeterli değildir. Bu mülkleri kullanacak ve işleyecek canlılara, yani kölelere zaruret vardır". Aristo'ya göre işçi, esnaf ve tüccar gibi bedeniyle çalışanlar vatandaş sayılamazdı. Onun zamanında vatandaş sayılamayanlar nüfusun %95'ini teşkil ediyordu. Zaten eski Yunan demokrasisine göre nüfusun ancak %5'i vatandaş statüsünde idi. Ali Bakkal, *Kölelikten Önderliğe, İslâm'a Göre Kölelik ve Kölelerin İslâmiyetle Yükselişi*, İstanbul 2011, s. 22.

⁷ Ömer Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak*, İstanbul 2007, s. 1-3.

⁸ Şen, *age*, s. 4.

⁹ Ali Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, Ankara, 2012, s. 40.

¹⁰ İslam toplumunda köleliğin nasıl uygulandığının örneğini Hz. Peygamber, dört halife, Emeviler ve Abbasiler devri örnekleriyle Ali Hatalmış kaleme almıştır. Bkz. Hatalmış, *age*, s. 10-390.

¹¹ Şen, *age*, s. 7.

âlim kelimesinin yerine kullanılır olmasına bile neden olmuştur¹². Aynı zamanda yukarıda değinildiği gibi İslamiyet köle kaynağında kısıtlamalar getirmiştir. Hürler gasp edilerek köle yapılmayacaktır ya da savaş sonucu ele geçirilen esirleri tebaası olduğu devlet kurtarmak istemezse veya bu esirler kendi fidyelerini ödeyemezlerse bunlar köle yapılacaktır¹³. Bu durum artık istenildiği gibi insanların köleleştirilemeyeceğinin, bunun bir sisteme bağlandığının kanıtıdır.

Kısacası İslam dini köleliği kabul etmiş olmakla birlikte, köleler hakkında iki önemli adım atmıştır. Birinci olarak köleler normal bir insan olarak kabul edilmiş ve onlara insanca muamele edilmesi istenmiş, ikinci olarak da kölelik mümkün olduğu kadar sona erdirilmeye çalışılmıştır. Bu da iki şekilde yapılmıştır: Birincisi mevcut kölelerin azat edilip hürriyetlerine kavuşturulması için birtakım yöntemlerin geliştirilmesi; ikincisi köleliğin kaynağını kurutma amaçlı kısıtlamalar getirilmesidir. Bunun için de eski toplumlarda uygulanan fakirlikten ve korumasızlıktan çocuklarını köle olarak satma, askerlik görevinden kaçanların köle yapılması gibi uygulamalar sona erdirilerek, savaşlardaki esirlerin köleleştirilmesi, bunun doğal sonucu olarak köle çocuğu olma ve ticaret, tek köle kaynağı olmuştur¹⁴.

Osmanlı Devleti de bir İslam devleti olduğuna göre uygulamalar Osmanlıda da bu doğrultuda devam etmiş, üstelik Osmanlı Devleti ile birlikte kölelik kurumsal anlamda daha da büyümüş ve ticareti yaygınlaşmıştır. Bunda da Osmanlı Devleti'nin kazandığı her toprak parçası ile sınırlarının genişlemesinin, savaş esirlerinin sayısının artmasının rolü vardır. Bu büyümenin getirdiği kaçınılmaz değişimin sonucu olarak İslam hukukunun kölelikle ilgili hükümleri Osmanlı hukukçuları tarafından düzenlenmiş ve ticari hayata uygun bir şekilde güncellenmiştir¹⁵.

Gerek yabancı, gerek yerli, Osmanlı toplumunu gözlemleyen birçok kişi Osmanlı'da kölelik düzeninin başka yerlerdeki karşılıklarından temelde farklı olduğu görüşünü belirtmişlerdir. Özellikle İç Savaş öncesinde Amerika'nın güney eyaletlerindeki kölelikle karşılaştırılması gözde bir tema olmuştur. Örneğin İngiltere'nin Bâbiâli nezdindeki elçisi Stratford de Redcliffe şu sözleri beyan etmiştir: "Türkiye'de bir köle, Amerika'da bir zencinin tersine, bir yük hayvanından ya da tarım kölesinden ziyade bir ev hizmetçisidir. Görünüşe bakılırsa kötü muamele görmemektedir. Erkeğin kazançlı ve onurlu bir konuma yükseldiği olur; kadının payına ise, bazı saray gözdelelerinin ya da varlıklı bir devlet görevlisinin haremde rahat, hatta lüks bir hayat düşebilir"¹⁶. Avrupalı seyyahlardan bir tanesi şöyle anlatmaktadır:

İtiraf etmeliyiz ki, köleleriyle cariyelerine fena muamele edenler yalnız Avrupalılardır. Herhalde bunun sebebi, Doğuların köle ve cariyeye satın almak için para biriktirmelerine karşılık, bizim para biriktirmek için onları satın almamızdan ibaret olsa gerektir. Dünyada esirlere, kölelere, cariyelere ve hatta kürek mahkumlarına Müslüman Türklerden daha iyi bakan ve daha iyi davranan hiçbir millet yoktur¹⁷.

¹² Bakkal, *age*, s. 172.

¹³ Şen, *age*, s. 7-8.

¹⁴ Bakkal, *age*, s. 73, 88, 89, 113.

¹⁵ Şen, *age*, s. 202.

¹⁶ Erdem, *age*, s. 85-86.

¹⁷ Avrupalıların Osmanlı köleliği ile ilgili izlenimlerine daha farklı örnekler için bkz. Şen, *age*, s. 215, 227, 228-238.

Başka bir seyyah da şunları söylemektedir:

...insan Türkiye'deki kölelik müessesesinin eski çağlardakinden ne kadar başkalık arz ettiğini anlamaktadır. Romalılarda kölelerin kanuni ve tabii durumu, yük hayvanlarının durumuyla eşit kabul edilir. Hukuk bakımından ölümler mesabesinde tutulur. Kendi malını istediği gibi kullanmasına müsaade eden kanun, onları, dövebilen, hatta hayatlarına son verebilen sahiplerinin insafına bırakırken, insaniyetperver olan İslâm hukuku köleyi de bir insan olarak görür, ona zaman aşımına uğramayan bazı haklar tanır, onu korumak ve müdafaa etmek için hayatının her anında müdahalede bulunur¹⁸.

15., 16. ve 17. yüzyıllarda, gerek Batı'da gerekse Doğu'da köleliğin yoğun bir şekilde devam ettiği bu dönemlerde, İslam ülkelerinde, hür doğmuş bir Müslümanın, Hristiyan Batı'da da hür doğmuş bir Hristiyanın köle olamayacağı ilkesi bir gelenek olarak yerleşmiştir. Doğal olarak bu iki dünyanın benimsediği ilke, çatışmayı doğurmuş ve bu ihtiyacın karşılanması için, savaşmak gerek, sonucunu ortaya çıkarmıştır. Osmanlı için Hristiyan Batı darulharbdir. Osmanlının sürekli savaş halinde olduğu Batı'dan ele geçirdiği esirlerden devlete pay ayrılmış, gazilere dağıtılmış ve orduyla beraber savaşa giden esir tüccarlarına satılmıştır. Köle hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır; askeri, iktisadi alanlarda, tarım topraklarında ve ev işlerinde çalışmak üzere istihdam edilmiştir. Şurası da unutulmamalıdır; Müslüman olsun olmasın, ticaret ve gezi için gelen yabancılar köle olarak alınmaz, kuralı getirilmiştir¹⁹.

Osmanlı Devleti 18. yüzyılın başlarından itibaren savaşlarda başarısız olmaya başlamıştır. Dolayısıyla savaş ganimetlerinden olan esir sayısı da azalma göstermiştir. Bundan sonra ve özellikle 19. yüzyılda Osmanlı sarayında ve toplumun diğer kesimlerinde Batı toplumuna ait kölelerden ziyade Kuzey Afrika ve Kafkaslardan getirilen ve kendi istekleriyle gelen Çerkez, Gürcü ve Abaza köleler ön plana çıkmaya başlamıştır. Hatta işin kaynak boyutu da değişme göstermiştir. Sayıları en kabarık olan Çerkez asıllı köleleri, ekonomik sıkıntı içerisinde olan aileleri kendi istekleriyle esir tüccarlarına satmışlardır. Osmanlı'da en ilkin zenci kölelik en son da Çerkez köleliği kaldırılmıştır. II. Meşrutiyet'le birlikte saraydaki tüm Çerkez köleler azat edilmiş ve harem dağıtılmıştır (1909)²⁰.

Burada şunun da belirtilmesi gerekmektedir. Batı'daki kölelik sistemi kapalı; Doğu'daki ise açık köleliktir. Yani genelde İslam ülkelerinde ve özelde Osmanlı'da uygulanan kölelik sistemi açık köleliktir. Bunun anlamı kapalı sistemdekinin aksine, nesiller boyu devam eden köleliğe engel olmaktır. Bu da çeşitleri ilerleyen bölümlerde anlatılan, köle azat etmek ve bu azat edilen kölelerin efendilerinin akrabalık gruplarına girerek toplumla bütünleşmesini sağlamakla gerçekleşmiştir. Sistemi devam ettirmek için gerekli doğal sonuç da sürekli ve düzenli bir şekilde yeni kölelerin getirilmesidir²¹.

Kapalı kölelik sisteminde ise köle olan köle olarak yaşamakta ve köle olarak ölmektedir. Her şey efendisinin elindedir. Doğu'daki açık kölelik sisteminde ise bir köle en fazla yedi-sekiz-on yıl kadar efendisine hizmet etmiştir. Efendisi mükâtebe, müdebber gibi birtakım köle azat etme yöntemleriyle kölesini hürriyetine

¹⁸ Şen, *age*, s. 230.

¹⁹ Şen, *age*, s. 10-11.

²⁰ Şen, *age*, s. 115, 136, 192.

²¹ Y. Hakan Erdem, "Mağdurlar Vadisi Osmanlı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", *Virgül*, 93 (Mart), İstanbul 2006, s. 14-15.

kavuşturmuştur. Bu da yukarıda değinildiği üzere İslam dininin getirmiş olduğu bir rahatlatmadır.

İncelenilen konu Kırım Hanlığı köleliği olduğuna göre şunu da eklemek gerekmektedir. Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'ne bağlı, Osmanlı'nın, bulunduğu konum itibarıyla de hassasiyet gösterdiği bir hanlıktır. Dolayısıyla kölelik kurumu burada da İslam ve Osmanlı gerçeğine uygun bir şekilde işlemiştir.

1.2. Kırım'ın Tarihi ve Coğrafyası

Kırım; Batı ve güneyden Karadeniz, doğu ve kuzeyden Azak Denizi ile çevrili, kuzeyden Orkapı berzahıyla²² ana karaya bağlanan, 29°-36° doğu meridyenleri, 44°-46° kuzey paralelleri arasında yer alan, 26.140 km² yüz ölçümüne sahip bir yarımadadır. Yarımada esas olarak üç ana bölümden oluşmaktadır²³. Bu ayrıma sebep olan unsur, güneybatıdan Kerç Yarımadası'na kadar uzanan Yayla sıradağlarıdır²⁴. Buna göre; dağların kuzeyinde kalan ve yarımadanın 3/4'ünü kaplayan kısım bozkır, çöl ya da ova alanı; Yayla dağları ve diğer Kırım dağlarının oluşturduğu, dar bir şerit halinde uzanan kısım dağlık alan ya da orta bölge; dağların güneyindeki kısım kıyı kesimi ya da yalı boyu olarak adlandırılmaktadır²⁵.

Yarımadanın en kuzey noktasından en güney noktasına kadar olan uzunluğu 200 km olup yarımada Kıbrıs Adası'ndan bir kat daha büyüktür. Sahillerin uzunluğu bin kilometre kadardır. Girintili körfez ve koyları ile çıkıntılı burunları çoktur. Bu sebeple liman ve iskelesi çoktur ve deniz ulaşımına elverişlidir. Azak Denizi'nin kıyıları ise alçak ve çıplaktır. Batıdan doğuya doğru Kefe Körfezi, Suğdak, Aluşta limanları, Yalta ve Livadya koyları, Balıklava limanı, meşhur Akyar (Sivastopal) limanı, Orkapı'da son bulan Gözleve Körfezi ve limanı en önemlilerindendir²⁶.

Kırım Türkleri yarımadağa Yeşil Ada ismini vermişlerdi. Yarımadağa Orkapı berzahı nedeniyle zaman zaman gerçekten de bir ada görünümü almaktaydı. Uzunluğu 30 ve genişliği 9 kilometre olan bu toprak parçası etrafında meydana getirilmiş

²² Berzah; ince, uzun kara parçası, denizde dar bir dil demektir. Kırım Hanlığı zamanında buraya istihkâmlar (kuvvetli siper) yapılmıştı. Orkapı, Karadeniz ile Sivaş Gölü (Meotiy, Çürüksu, Sasık Denizi) arasında, derin ve genişliği yarım mili geçmeyen bir hendektir. Geçit adı da verilmekteydi. Tatarlar buraya Orkapı demişlerdi. Kırım Yarımadası'nın tek giriş yeri olan bu dar kapıda, hanın daimi bir kuvvetli garnizonu bulunmaktaydı. Bunlar şehri ve kalesini idare eden Or Beyi'nin kumandasında idiler. Or Beyi Or şehri ve çevresindeki steplerde yaşayan Tatarların amiri sayılırdı. Devamlı olarak orada kalır ve han topraklarının sınırlarını savunurdu. Bu kapıdan içeri giren bir yabancı, handan izin almadan çıkış yapamazdı. Han sefere çıkacağı zaman ya da bir tehlike arz ettiğinde Tatarların bütün kuvvetleri Orkapı'da toplanırdı. Burada aynı zamanda hanın daimi bir tahsildarı da bulunmakta, Kırım'a mal getiren, dışarıya mal götüren tüccardan gümrük parası toplamaktaydı. Bkz. Martin Bronevskiy, *Kırım*, Çev. Kemal Ortaylı, Ankara 1970, s. 12, 13, 37. Orkapı'dan hareket ettikten sonra yollar Kırım Hanlığı'nın Ruslara sattıkları tuzlardan meydana gelen beyazımtırak bir kabukla örtülüydü. Orkapı tuzlalarının mülkiyeti hanlığa aitti. Buraları iltizam yoluyla işletenlerse Ermeniler ve Yahudilerdi. Bkz. Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar*, Çev. Mehmet R. Uzmen, [İstanbul] [1976], s. 156-157.

²³ Halil İnalçık, Hakan Kırımlı, "Kırım", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 447; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Ankara 2000, s. 199.

²⁴ Edhem Fevzi Gözaydın, *Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, İstanbul 1948, s. 12.

²⁵ Y. Öztürk, *age*, s. 199.

²⁶ Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, İstanbul 1980, s. 19-20.

hendekler deniz suyu ile doldurulduğunda yarımada tam bir ada şekline sokulmakta; tabii istihkam halini almaktaydı²⁷.

Azrak Denizi ile yarımada arasında Kerç Yarımadası'ndan kuzeye doğru uzayan dar bir kara parçası vardır; buna Arabat adı verilmekteydi. Arabat ile yarımada arasında bulunan sığ (derin olmayan) ve durgun suya Kırım'ın Sasık Su-Kokmuş Su derlerdi. Bu su kışın donardı²⁸. Orkapı berzahı Kırım'ın tek giriş yeri olduğu için iyi korunuyordu. Bu nedenle Ruslar Kırım Hanlığı ile yaptıkları son savaşta, Arabat adı verilen bu dar kara şeridinin başına erişmek için, Sasıksu adı verilen bu sığ deniz aralığını aşmak zorunda kalmışlardı. Aynı yol 1736-1737 yıllarında General Münich tarafından da başarıyla kullanılmıştı²⁹.

Kuzeyin soğuk ve sert rüzgârına set çeken Yayla dağları ormanlık ve kayalıktır. Uzunluğu 150 ve genişliği 50 kilometre kadardır. Bu dağların doğusunda daha alçak dağlar vardır. Yayla dağlarının batı ucunda Akyar ve doğu ucunda Kefe limanları yer almaktadır. Yayla dağları güneye bakan cephesinde dik yüksek kaya duvarlar oluşturduğundan kuytulara kalan yerlerin havasını ılık hale getirmiştir. Bu nedenle buralarda çok çeşitli sebze, yemiş ve çiçek yetiştirilebilmiştir. Yayla dağları kuzeye doğru yavaş yavaş alçalarak inişli ve yokuşlu bir yüzey meydana getirmiştir ve buralar çam ormanı ile örtülmüştür. Yayla dağlarının en yüksek noktası 1523m. ile Çadır Dağı'dır. Çadır Dağı, bu dağ sırasının orta yerinde olup bunları sağ ve sol olarak ikiye bölmüş gibidir. Bu dağlar Kafkasya dağlarının uzantısıdır. Kaynağını Yayla dağlarından alıp kuzey bölgelere inen ve toprağı nemli ve bereketli hale getiren birçok küçük ve orta büyüklükte akarsu vardır. Yayla dağlarının kuzey tarafları ise ovalarla kaplıdır. Buralarda hayvanlar için bol otlak bulunduğu gibi, çeşitli ekin ve pamuk veren bozkırlar da vardır. Orkapı'ya doğru ise tuzlalar mevcuttur³⁰.

Kırım Yarımadası'nda yetişen bitkilerin ve hayvan cinslerinin genel olarak Anadolu, Kafkasya ve Balkan Yarımadası'ndakilere çok benzerlik göstermesi, Kırım Yarımadası'nın çok eski zamanlarda bu memleketlerle bitişik olduğu kanaatini uyandırmıştır³¹.

Tarih boyunca özellikle Asya içlerinden gelen çeşitli kavimlerin uğrak yeri olan Kırım Yarımadası'nın en eski sakinlerinin Taurlar olduğu ileri sürülmektedir. M.Ö. 8. yüzyılda Kırım'ın bozkır kesimi İskitler tarafından iskan edilmişti. Daha sonra buraya Kimmerler gelmişti. Kırım'daki ilk Yunan kolonileri ise M.Ö. 6. yüzyılda kurulmuştu. Ancak Yunanlılar içerilere nüfuz edememişlerdi. Sahil kolonileri M.Ö. 1. ve M.S. 4. yüzyıllarda Roma idaresi altındaydı. İç kesimlerde ise İskitlerle beraber Sarmatlar bulunuyordu. 4. yüzyıldaki Got saldırıları, ardından Hunların Kuzey Avrupa'ya inişleri sırasında Kırım sahillerine Sarmatlara bağlı Alan grupları yerleşmişti. Bu gruplardan bir kısmı Hunlarla beraber Avrupa'ya yönelik akınlara karışmış, bir kısmı Kırım bölgesinde dağlık alanlarda, yaylalarda ve sahil kesiminde kalmıştı. Gotlar dağlık alanlarda, kendi şehirlerinde muhtar idareler kurmuşlardı. Ancak bu durum 7.-8. yüzyıllarda başlayan Hazar hakimiyetiyle sona ermişti. Hazarlar 8. yüzyılda Kırım'ı bütünüyle kontrolleri

²⁷ Ülküsal, *age*, s. 19.

²⁸ Ülküsal, *age*, s. 19-20.

²⁹ Tott, *age*, s. 156-157.

³⁰ Ülküsal, *age*, s. 20.

³¹ Ülküsal, *age*, s. 21.

altına almışlardı³². Özellikle Çufutkale (Kırkyer-Kırker)' de yerleşmiş olan Alanların, şehri ellerinde tutmak için kuvvetli müdafaalarda bulunmaları onların güçlü bir varlığı olduğunu göstermekteydi³³. Hazar hakimiyetiyle birlikte, iç kesimlerde teorik anlamda süren Bizans hakimiyeti de son bulmuştu³⁴. Hazarların yıkılışından sonra Kırım'da Hazaria denilen küçük bir devlet ayakta kalmıştı. Hazarlar aynı zamanda Taman Yarımadası'nda Taman-Tarhan şehrini kurmuşlardı. Dinyeper ve Karadeniz yoluyla gelen İskandinav korsanları 1016'da bu şehri ele geçirmişlerdi. Hazarların yıkılışının ardından Peçenekler Kırım'a kadar bozkır alanlarda yerleşmişlerdi. Hazarların bakiyeleri olan Musevi Karayim Türkleri hanlık zamanında da Kırım'da yaşamışlardı ve bunların merkezi Çufutkale'ydi³⁵.

Hazarlar ve Peçeneklerden sonra, bütün Kırım'da, 11. yy. ortalarından 13. yy. ortalarına dek sürecek Kıpçak (Kuman) hakimiyetinin yaşandığı dönem gelmektedir. Bugünkü Güney Rusya'yı, Ukrayna'yı ve Kırım Yarımadası'nın kuzeyini kaplayan geniş bozkırları içine alan sahaya Araplar ve İranlılar Deşt-i Kıpçak adını vermişlerdi. Çünkü buralara 1030'dan beri Kumanlar sahip ve hakimdi. Bu bölgelere kendilerinden evvel gelmiş olan Bulgar, Hazar, Avar ve Peçenek Türklerini de idareleri altına almışlardı. O sıralarda Ruslar küçük prenslikler halinde yaşıyorlardı. Kasaba ve köyler meydana getirmişlerdi. Sürekli Bulgar ülkesine baskın ve soygun yapıp memleketlerine dönüyorlardı. Kumanlar onların karşısına önemli bir güç olarak çıktılar. Bu defa Kumanlar Rus prensliklerine baskınlar yapıp kasaba ve köyleri talan ediyorlar, aldıkları esirleri satıyorlardı³⁶.

Altınordu Devleti'nin 1241 yılında kurulmasıyla, 13. yüzyılda Altınordu hakimiyeti devri başlamıştı. Kırım; Altınordu Devleti'nin en zengin, medeni, ticarete açık ve elverişli şehir ve limanları çok olan bir bölgesi idi. Bu limanlara Akdeniz ve Karadeniz'den gelen gemiler çeşitli mallar getirirler ve buradan da çeşit çeşit mal alıp götürürlerdi. Toprağın bereketliliği, otların ve yemişlerin çeşitliliği ve lezzeti, tahılların bolluğu yüzünden de devletin en zengin köşesi idi³⁷. Ceneviz ve Venedikliler de Altınordu Devleti zamanında, ticaret yapmak için Kefe ve Suğdak'ta önemli koloniler kurmuşlardı³⁸.

Kuvvetli Altınordu nüfuzunun ardından 1441'lerde Kırım Hanlığı dönemine girilmiştir. Altınordu Devleti'nin çözülme sürecinde, Altınordu Devleti içinde tahtı ele geçirme mücadelesi başlamıştı. Bu mücadele sırasında Hacı Giray bağımsız bir Kırım Devleti kurmaya çalışmıştı. Bunun için komşuları ve Altınordu'nun komşuları arasında mümkün olduğunca çok Tatar kabilesi ve asilzadesini kendi tarafına çekmesi gerekiyordu. Altınordu Devleti'nin çözülmesi üzerine Hacı Giray 15. yüzyılın ilk yarısında Kırım'da bağımsızlığını ilan etmişti. 1441 yılında hanlığın özel paralarını bastırmıştı. Giray unvanını alan Kırım hanlarının sülalesi Cengizhan soyuna dayanıyordu. Altınordu hanlarının Hacı Giray'ın bağımsızlığına son vermemeleri, birçok önemli Tatar kabilesininin Hacı Giray'ın topraklarına göç etmesine neden oldu.

³² İncalcık-Kırımlı, agm, s. 448.

³³ Gözaydın, age, s. 20.

³⁴ Y. Öztürk, age, s. 1.

³⁵ İncalcık-Kırımlı, agm, s. 448-449.

³⁶ Ülküsal, age, s. 9-10.

³⁷ Ülküsal, age, s. 9-10.

³⁸ İncalcık-Kırımlı, agm, s. 448-449.

1453'le 1466 arasında üç büyük kabile (Şirinler, Barınlar ve Konguratlar) batıya göç ettiler. Altınordu hükümdarları geçmişte bu kabilelerin desteğine dayanmışlardı. Göçler hem hanlığı Altınordu'ya karşı güçlendirdi hem de daha sonraları hanlığın içten zayıflamasına neden oldu. Bu ileri gelen kabilelerin Kırım Hanlığı'na sadakatlerini sunmaları hanlığın Altınordu'ya karşı mücadelelerinde Kırım hanlarının durumunu güçlendirdi. Göçlerle yarımada'daki Tatar nüfusu arttı, hana büyük bir ekonomik güç sağladı; ama hanlığa, geçmiş yıllarda Altınordu'nun başına bela olan iç zayıflıkları da getirdi. Bunlar, kabile reislerinin hana karşı kudret ve bağımsızlık iddialarıydı. Hanlığın son günlerine kadar Kırım'ın politik hayatının en belli başlı unsuru iç mücadeleler olmuştur. Hacı Giray döneminin (1441-1466) son bulmasıyla yoğun bir iç savaş dönemi başladı. Bu mücadelelere ancak 1475'te Osmanlı Devleti'nin Kırım Yarımadası sahillerini fethetmesi ve birkaç sene sonra hanlar üzerinde de politik üstünlük sağlamasıyla son verildi. Hanlığın istikrarlı bir siyasi yapı olarak varlığı, Hacı Giray'ın hanlığın temelini attığı yıllardan ziyade, 1478 yılında Mengli Giray'ın Osmanlı Devleti'nin vassalı olmasıyla başladı³⁹. Ancak han her zaman kabileleri dikkate almak zorunda kalacaktı.

Kefe ve diğer Kırım sahillerinin 1475 yılında Osmanlı hakimiyetine geçmesiyle birlikte Kırım, siyasi hakimiyet anlamında; doğrudan Osmanlı idaresindeki bölge ve Osmanlı Devleti'ne bağlı hanlık ülkesi olmak üzere iki kısma ayrılmıştı⁴⁰. Kerç'ten itibaren; Suğdak, Yalta, Akkırman gibi limanların çevresindeki arazi ile birlikte çok ince bir sahil şeridini içine alan Kefe sancak/eyalet⁴¹ merkezli Osmanlı hakimiyet bölgesinin kuzeyindeki, Bahçesaray merkezli, dağlık ve bozkır alan Kırım Hanlığı'na aitti⁴². Kırım Hanlığı sınırları içerisinde merkez Bahçesaray başta olmak üzere, Gözleve, Karasubazar, Akmesic, Eski Kırım (Solhat), Şeyheli, Karakurt, Ferahkırman (Or), Dibtarhan, Şirin kazaları gibi elliye yakın kaza yer alıyordu⁴³. Bu kazaların başında kadılar yer alıyordu. Kadıların başı kazaskerdi. Bahçesaray kadısı aynı zamanda kazasker statüsündeydi. Kadılar han adına, han beratı ile görev yapmakta, teklif, tayin, terfi ve azil gibi işlemleri, divan üyesi olan hanlık kazaskeri tarafından yürütülmekteydi⁴⁴. Aslında han veya kabile reisleri tarafından yapılan tayinler, şeklen

³⁹ Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, Çev. Eşref B. Özbilen, İstanbul 2009, s. 17, 19, 21, 22; Ülküsal, *age*, s. 25-26.

⁴⁰ Ahmet Nezih Turan, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 9, İstanbul 2003, s. 1. Osmanlı eyalet teşkilatına göre salyaneli ve salyanesiz eyaletler dışında devlete bağlı hükümet ve beylikler vardı. Kırım Hanlığı da bunlardan biri idi. Diğerleri ise Eflak, Boğdan, Erdel ve Hicaz'dı.

⁴¹ Tımar sisteminin uygulandığı yani salyanesiz eyaletlerden olan Kefe Eyaleti 1568'e kadar bir sancaktı ve Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı idi. 1568'de ayrı bir eyalet haline getirildi. Halil İnalçık, "Eyalet", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 549. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman şehzade iken 1509'da Kefe valiliğine tayin edilmiş ve üç yıl Kefe'de sancakbeyliği yapmıştı. Bkz. Ahmet Şimşirgil, *Valide Sultanlar ve Harem, Osmanlı'nın Sır Dünyası*, İstanbul 2014, s. 113ç

⁴² Y. Öztürk, *age*, s. 6.

⁴³ Hanlıktaki kazalarla ilgili farklı sayılar verilmiştir. Turan 40-50 (Turan, "Kadı Sicilleri Hakkında", s. 2), Ülküsal 48 (Ülküsal, *age*, s. 33) kadılık olduğunu söylemiştir. Siciller üzerine çalışma yapan Bıyık'ın araştırmasında (Ömer Bıyık, "Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)", Doktora Tezi, İzmir 2007, s. 44) vermiş olduğu tablodaki kazaların 29 tanesi tarafımızca da tespit edilmiş olup bu çalışmanın ekinde de tablo halinde verilmiştir. Ancak iki kaza adı Bıyık'ın tablosunda bulunmamaktadır. Bunlar Osmancık ve Nehr-i Taşlı'dır. Buna göre 17. ve 18. yüzyıllarda hanlıktaki kadılık sayısı 48 olarak tespit edilmiştir.

⁴⁴ Turan, "Kadı Sicilleri Hakkında", s. 2.

kazasker tarafından onaylanıyordu⁴⁵. Doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlı bölgelerin kadılarının atamaları ve her türlü resmi işlemleri ise Rumeli Kazaskerliği tarafından yapılıyordu.⁴⁶

Kefe Sancağı Tahrir Defteri'ne göre (1529 yılına ait) Kefe'de altı kaza yer alıyordu. Bunlardan Kefe, Suğdak (Tat Eli), Mankup ve Kerç (Kerş) Kırım Yarımadası'nda olmak üzere diğerleri de Azak ve Taman'dı. Yarımada'nın doğusunda yer alan Kerç ve Taman Osmanlıların doğrudan yönettiği yerlerdi. Kerç Yarımadası tarıma elverişli bölge olmadığından burada nüfus azdı. 16. yüzyıl sonlarında başlayan Osmanlı - İran savaşlarında Rumeli sancaklarından doğuya doğru yapılan sevkியatta, önemi gittikçe artan Kefe'ye, beylerbeyilik statüsü verilmiş ve aynı zamanda eyalet sahası da genişletilmişti. Burada beylerbeyilik kurulduktan sonra Kefe, altı sancağa bölünmüştü. Bunlar; Kefe, Taman ve Anapayı da içine alan Kerç, Azak, Akkirman, Bender ve Kılburun sancakları idi. Yani Kefe Eyaleti sadece Kırım Yarımadası'nı değil, aynı zamanda Karadeniz'in bütün kuzey sahilleri boyunca uzanan toprakları da kapsıyordu⁴⁷.

Kırım'da Osmanlıların doğrudan yönettiği bölgenin dışında kalan tüm yerler hanlığın yönetimi altındaydı. Dolayısıyla Kırım Hanlığı'nın hakimiyet sahası yalnızca yarımada ile sınırlı değildi. Yarımada'nın kuzeyinde Orkapı berzahından sonra başlayan ve başlangıçta Belgrat'a kadar uzanan Kıpçak bölgesi de hanlığa tabi idi. Burada yaşayan göçebe Kıpçak Nogaylarını kontrol etmek ilk zamanlardan beri Kırım hanları için büyük bir sorun olmuştu. Bu Kıpçak Nogayları Bucak⁴⁸ (Beserabya/Eflak ve Boğdan'ın güneyi), Yedisian ve Canboyluklar olarak üç büyük gruba ayrılmışlardı. Han bunların idaresini serasker sultanlara vermişti. Göçebe Nogayların oturduğu ikinci bölge Taman'dı. Daha güneyde Kabartay bölgesi vardı. Burası da hanlara tabi idi ve burada Çerkesler yaşıyordu⁴⁹. Bu geniş hanlık toprakları -Kırım Yarımadası, Kabartay Bölgesi, Beserabya, Canboyluk, Yedisian bozkırları- yüzölçümü 600.000 km²'ye yakındı. Kırım Yarımadası doğrudan hana bağlıydı. Fakat öteki bölgelerde durum biraz daha farklıydı. Siyasi bakımdan hana tabi idiler; ama bir çeşit iç muhtariyetleri vardı. Hele bozkırda yaşayan göçebe ve yarı göçebe Nogaylar⁵⁰ belli bir otoriteye kolayca boyun eğmiyorlar ve sürekli olarak tabi kalmıyorlardı ve Nogaylar hanlığın %40'ını teşkil ediyorlardı⁵¹. Bozkırda yaşayanlar göçebe hayata devam etse de iç sahalar tamamen şehirleşmişti⁵². Hanlığın tüm bu toprakları, hanedan mensupları, kabileler, mirzalar ve bunların dışında kalan reaya dikkate alınarak dağıtılmıştı. Bunlar: hanedana ait topraklar, soylulara (mirzalara) ait tımarlar ile özel mülkleri ve soylu olmayanlara ait mülkleri⁵³.

İdari yönden iki kısım olan Kırım, sosyo-ekonomik açıdan bütünlük içindeydi. Sicillerdeki pek çok davadan da bunu görmek mümkündür. Kefe Eyaleti'nde yaşayan

⁴⁵ Fisher, *age*, s. 38.

⁴⁶ Turan, "Kadı Sicilleri Hakkında", s. 2.

⁴⁷ Bıyık, *age*, s. 13-15.

⁴⁸ Bucak Tatarları ile ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Alper Başer, "Bucak Tatarları (1550-1700)", Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010.

⁴⁹ İnalçık-Kırımlı, *agm*, s. 455.

⁵⁰ Nogayların da bir Türk-Tatar kabilesi olduğu belirtilmektedir. Ülküsal, *age*, s. 38.

⁵¹ Ülküsal, *age*, s. 31, 32, 37.

⁵² Akdes Nimet Kurat, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimler ve Devletleri*, Ankara 1972.s. 303.

⁵³ Tott, *age*, 179-180.

bir kimsenin davası hanlığa bağlı kadınlarda görüşülüp çözümlenebiliyordu. Aynı şekilde tersi durum da söz konusu idi⁵⁴. Örneğin hanlık sicillerinde özellikle Suğdak, Mankup, Kerş (Kerç), Ortakerş, Dibkerş, Taman ve Nısf Taman kazalarıyla ilgili bir çok dava örneği bulunmaktadır.

Hanlığın; kurucusu ve hanlarının Cengizhan soyundan gelmeleri ve Altınordu Devleti'nin bir kısım topraklarında kurulmuş olması, İslam hukuku yanında bazı hususlarda Cengizhan yasalarının da uygulanmasının devam etmesine neden olmuştu. Örneğin Altınordu'dan Kırım Hanlığı'na miras kalan şeylerden biri ve en önemlisi, hanlığın kaderini tayin eden kabile aristokrasisi ve buna bağlı olarak gelişen toprak dağılım sistemiydi⁵⁵.

Daha önce de belirtildiği üzere, hanlığın kuruluşunda kabilelerin Hacı Giray'ın yanında yer alması çok önemliydi. Bu kabilelerin önem sırası zaman zaman değişse de Şirin Kabilesi daima birinci sırada yer almıştı. Giray sülalesinden gelen hanlar bağımsız hükümdarlık sembollerine sahiptiler ve Cengizhan'la olan akrabalıklarından dolayı Tatar hiyerarşisindeki yüksek mevkilerine itiraz edilemiyordu. Fakat hanlık dahilindeki asli otoriteleri büyük Tatar kabilelerinin karşı konulmaz gücü ile de sınırlanıyordu. Bu kabileler, veraset yolu ile yarımadaadaki bereketli toprakların önemli bir kısmına sahiptiler. Halkın çoğunluğu üzerinde ekonomik ve siyasi otoriteleri vardı ve askeri güçleri haninkinden çok daha büyüktü. Bu faktörlerin bir araya gelmesi, hanın bu kabile beylerinin işbirliği ve rızası olmaksızın herhangi bir şey yapmasını imkânsız kılıyordu. Yarımada'nın doğu bölgesinin Osmanlı idari bölgesine dahil olmayan büyük kısmı, Kefe'nin kuzey ve doğusundaki topraklarla Azak Nehri boyunca uzanan Şirin Kabilesi'nin elindeydi. Şirin Beyi bu toprakları beylik merkezi Karasubazar yakınlarındaki sarayından idare ediyordu. Şirin Kabilesi Beyi Eminek Mirza hanlığın kuruluşundan itibaren Mengli Giray'ı Osmanlı sarayında desteklediği için, Şirinlerin talepleri Osmanlı sultanı nezdinde de özel ilgi görüyordu. Şirinlerin hanedana mensup olmayan aileler arasında birinci sırada yer aldıkları, Girayların dışında Giray prensesleriyle evlenebilen yegane Tatarlar olmalarından da anlaşılmaktadır. Şirinlerin dışında üç önemli Tatar beyi daha vardı. Bunların hepsine birden Karaçi beyleri adı veriliyordu. Önceleri bunlar Şirinler dışında, Argın, Barın ve Kıpçak kabile reisleri iken 17. ve 18. yüzyıllarda bu önemli mevkiye ulaşan diğer kabileler Mansuroğlanlar ve Sicivutlar'dı. Mirzalar da karaçiler dışındaki asil ailelerin beyleri idiler⁵⁶.

Handan sonra kalgay ve nureddin sultan geliyordu. Kalgay sultan veliaht adayı idi. Nureddin sultan da ikinci veliaht demekti. Hanedan, kalgay ve nureddin sultan dışında, hayattaki tüm Giray sülalesi erkeklerini de içine alan sayısız Giray sultanlarını ihtiva ediyordu. Bu sultanların sayısı zaman zaman elliye buluyordu. Hanlar ve Osmanlılar bu sultanları aktif tutmak istiyorlardı. Aksi taktirde devletin üç büyük kademesine gelmekten men etmekte zorluk çekiyorlardı. Bu nedenle Bucak ve Kıpçak bozkırlarına serasker sultan olarak görevlendiriliyor, sık sık akınlara yönlendiriliyorlardı. Tayin edilecek yer bulunamadığında Rumeli'ye Osmanlı hükümdarının emrine yollanıyor, Osmanlı tarafından Giraylara tahsis edilen arazilerde (tımarlarda) tutuluyorlardı. Bu gruba dahil olanlara rehin adı veriliyordu. Rehinler

⁵⁴ Bıyık, *age*, s. 286.

⁵⁵ Ülküsal, *age*, s. 14.

⁵⁶ Fisher, *age*, s. 39-41.

hanların Osmanlı siyasetine uyumlarını sağlamak için İstanbul'a gönderiliyorlardı. Böylece Osmanlı hükümdarı da hana karşı bir güvence elde etmiş oluyordu⁵⁷.

Hanlığın önemli mevkiilerinde yer alanların sıralamasını şu şekilde göstermek mümkündür: Han > Kalgay > Nureddin > Kuban-Yedisian-Bucak (Beserabya)'taki üç serasker sultan > Or Beyi > Karaçi beyleri ve mirzalar.

Kırım hanları, Mengli Giray'dan hanlığın son bulunduğu 18. yüzyılın sonlarına kadar, yarımadanın geri kalan kısımlarında ve Hacı Giray'ın 1454'te sahip çıktığı bölgelerin çoğunda politik haklara sahip oldular. Osmanlı sultanlarının bütün diğer tabileri arasında Kırım hanları soy kütüklerinin (Cengizhan soyundan olma) önemi dolayısıyla özel bir yer alıyorlardı. Osmanlı Devleti Kuzey cephesinde Rusya'ya karşı Kırım liderliğinde tesirli bir askeri güç bulundurmasından dolayı dikkatini doğu ve batıdaki rakiplerine yoğunlaştırmıştı. İşte Kırım hanları, Cengizhan soyundan gelmeleri ve Osmanlılara askeri hizmet vermelerinden dolayı büyük mali ve sosyal mükafatlar alıyorlardı. Bu anlamda da Kırım Hanlığı'nın yeri diğer tabi devletlere göre farklı idi. Kırım hanlarına yıllık maaş verilir, tahta çıkınca para yardımı yapılır, Rumeli ve Anadolu'da toprak bağışlanır, sekban adı verilen özel muhafız kıtası gönderilir ve Osmanlı seferlerine katılışlarında büyük para bağışları yapılırdı. Osmanlı Devleti, kendi denetimi olmaksızın, Girayların Moskofya (Rusya) ve Polonya'dan yıllık vergi almalarına da müsaade etmişti. Hatta Osmanlı'nın Tuna prensliklerindeki (Eflak, Boğdan, Erdel) tebalarından da buna benzer bir vergi toplamalarına müsaade edilmişti. Mali açıdan hanlar Osmanlı Devleti'nden ne tamamen bağımsızdılar ne de tamamen ona bağımlıydılar. Osmanlı da yaptığı mali yardımlardan faydalanmasını çok iyi biliyordu. Sekban kıtaları ve idareye hakim zümre üstündeki mali nüfuzları Osmanlı Devleti'nin Kırım'ın birçok içişlerine karışmasına imkân sağlıyordu. Kırım Hanlığı iki kuzeyli komşusu Rusya, Polonya ve Osmanlı ile yaptığı yazışmalarda bozkır hakimiyetinin en önemli sembolü olan Cengizhan'ın mührünü (tamga) kullanıyordu. Hanlar, Rusya ve Polonya ile diplomatik münasebetlerde bulunma haklarını da korumuşlardı. Örneğin Rusya'da, Osmanlı Devleti'nden ziyade Kırım Hanlığı sefaret heyetleri görülüyordu. Orada oldukları müddetçe Kırım Sarayı denilen yerde kalıyorlardı. Bu bina, hem Moskof vergisinin toplanma yeri hem de normal diplomatik işlemlerin merkeziydi. Hanlar, 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı sultanlarının tuğraları yerine kendi tuğralarını taşıyan sikke kestirmeye devam etmişlerdi⁵⁸.

16. ve 17. yüzyıllarda hanlık, hanların idare gücü ile kabilelerin büyük gücünü birleştirmişti. Her iki tarafın da birbirinin başarısından sağladığı faydalar vardı. Kırım hanları kabilelerin iç karışıklığa neden olmalarını önlemek için onları seferlere yönlendiriyordu. Bu dengeli sistem, insan ve ekonomik kaynaklara, Kırım akıncılarınca fethedilen zayıf kuzeyli komşuların topraklarına dayanıyordu. Güç dengesi değiştiği zaman hanlığın temel ekonomik kaynakları da kaybolacaktı. Bu durum iç kargaşayı da getirecekti. Kırım hanı gücünü şu üç kaynaktan alıyordu: Tatar geleneği, kurultay tarafından seçilmesi ve Osmanlı sultanı tarafından kabul edilip mali yardım görmesi. Bir sefer tahta çıktıktan sonra hanın durumu, Giray ailesinin diğer fertleriyle önemli Kırım kabileleri reislerinin istek ve ihtiyaçlarını tatmin kabiliyetine bağlıydı. Böyle bir tatmini sağlamak için de güçlü bir devlet liderliği ve kazançlı dış maceralar gerekiyordu.

⁵⁷ Fisher, *age*, s. 35-37; Ülküsal, *age*, s. 34.

⁵⁸ Fisher, *age*, s. 27-30.

En uzun süre iktidarda kalan hanların askeri seferler ve güçlü bir dahili idareyle Kırım'a ganimet sağlamış olmaları tesadüf değildi⁵⁹.

Kırım Hanlığı 16. yüzyıl başlarından 17. yüzyılın sonlarına kadar Doğu Avrupa'nın en önemli devletlerinden biri idi. Modern devlet yapısının gereği olan tüm özelliklere sahipti. Şehirlerde yaşayan halkın oranı, en azından kuzey ve doğu komşularınıninki kadar yüksekti. Ekonomisi, büyük ölçüde kölecilik, tarım ürünleri ve canlı hayvan ticaretine dayalıydı. Hanlığın mali kaynakları; Rusya, Polonya ve Tuna prensliklerinden gelen vergi ve haraçlar (17. yüzyılın sonlarına kadar), İstanbul'dan gelen para yardımları ve küffara karşı yapılan seferlerden elde edilen ganimetlerdi. Bu ganimetler içinde en büyük yeri köle olarak satılan esirler alıyordu. Hatta 17. yüzyılın sonlarında güç dengesi Moskova ve Habsburgların lehine Osmanlıların aleyhine değişince, Kırım Hanlığı'nın mali kaynaklarının yetersiz olduğu ortaya çıktı. Bu eksiklik, hanlığın çöküşünün ve sonunda yok oluşunun en büyük sebebiydi⁶⁰.

Mirzalar diğer gruplardan daha fazla toprak ve serveti kontrolleri altında tutuyorlardı. Topraklarında yaşayan Müslüman köylüler, sadece toprak sahibi mirzalara karşı olan mali yükümlülükle sınırlı özgür insanlardı. Hanlıkta hiçbir zaman herhangi bir şekilde toprak köleliği olmamıştı. Mirzalar ayrıca kurultayları ve hanlık idaresinde sahip oldukları makamları ile üst düzeyde siyasete de katılmışlardı. Zanaatkâr ve tüccar olarak Tatar şehirli zümreleri de önemliydi. Fakat bunlar, bu durumlarını, hemen tamamı Kırım'da yaşayan büyük Hristiyan azınlıklarla paylaşıyorlardı⁶¹. Hanlıkta Giraylardan, Tatar asilzadelerinden ve köylülerden başka iki önemli unsur daha vardı: Nogaylar ve Çerkezler⁶². Bunların dışında Kırimlı esnaf ve tüccar haricinde dışardan gelen tüccarlar ve köleler vardı.

Nogaylar yukarıda da belirtildiği üzere, Bucak⁶³, Yedisana ve Canboyluk Nogayları idi. Bunlar bozkırda güçlü Slav kolonileri kurulmasını önlemiş ve Kırım'ın esir pazarına sonu gelmeyen esir kabileleri temin etmişlerdi. Girayların bazı Çerkezlerle özel anlaşmaları vardı. Buna göre bazı Kırım sultanları Çerkezlerin denetimi altında askeri eğitim görüyorlardı. Ayrıca Çerkezler de büyük bir esir kaynağıydılar. Özellikle hanlar ve Tatar asilzadelerine cariyelik ve gözdelik yapan esirleri temin ediyorlardı. Osmanlı, Çerkezistan'ın büyük bir kısmında hanın siyasi otorite kullanma hakkını kabul etmişti. Bunun karşılığında hanlar Osmanlı sultanına Çerkez kölelerden oluşan yıllık bir vergi veriyorlardı. Hanlar zaman zaman asi Tatar asilzadelerine karşı, Nogaylar ve

⁵⁹ Fisher, *age*, s. 35, 36, 93.

⁶⁰ Fisher, *age*, s. 32-33.

⁶¹ Fisher, *age*, s. 122, 132.

⁶² Fisher, *age*, s. 43.

⁶³ Baron de Tott Kırım'a ulaşmak için kara yolunu kullanarak epey yol kat etmişti: Paris-Viyana-Varşova-Kameneç-Lehistan-Boğdan-Beserabya-Yedisana-Canboyluk illeri-Orkapı-Kırım. Beserabya sınırına girdiğinde dümdüz ve sert bir araziyle karşılaşmıştı. Burada Kırimlılara ait çok sayıda hecin devesi vardı. Beserabya'dan Bahçesaray'a yol alırken dümdüz bir araziden, haydutların olduğu söylenen yerlerden geçmişlerdi. Tott: "Yol aldığımız ovalar o kadar düzgündü ki, ne tarafa bakarsak bakalım, ufuk sanki yüz adım ötede gibi güzüküyordu; gözümüzün önünde en ufak bir engebe veya bir ağaç bile yoktu; yol boyunca yanımdaki Kırım atlarının keskin gözlerinin, daha külahları görünür görünmez fark ettiği Nogaylardan başka kimseye rastlamadık" diyordu. Beserabya denilen bu eyaleti yöneten kişiye serasker (başkumandan) denirdi. O sıradaki serasker sultan, Kırım Hanı'nın büyük oğlu idi. Tott ondan, 18-20 yaşlarında, uzun boylu, yakışıklı, soylu tavırlı, mütevazı; fakat sıkılgan bir gençti, diye bahsetmekteydi. Tott, *age*, s. 121, 122, 124,130, 141, 142, 144.

Çerkezlerden destek buluyordu. Fakat bu destek çok zayıftı. Çünkü bu destek Rusya (Moskofya) ya da Osmanlı Devleti'ne de sunulabiliyordu⁶⁴.

Kırım yarımadasının uzantısındaki bu Nogay bozkırları hakkında bilgi veren Tott, bozkırların deniz seviyesinde olmasına karşılık, Orkapı berzahından geçildikten sonra seviyenin denizden 10-12 metre yükseğe eriştiğini belirtiyordu. Bu yüksek ova yarımadaının kuzey yarısını kapladıktan sonra yerini batıdan doğuya doğru uzanan kayalık ve dağlık bir araziye bırakmakta, sonunda Çadır Dağı ile son bulmaktaydı. Çadır Dağı, Alpler ile Kafkas dağlarını birleştiren sıra dağlar üzerinde bulunmaktaydı⁶⁵. Tott burada şu ifadeleri kullanmıştır:

Zevkleri, altın yaldızlı kafesler içinde olmaktan ziyade topraktan ileri gelen bir yaşayış tarzına alışmış olarak, Kırimlılar teneffüs ettikleri havadan bile haz duyarlar ve ülkelerinin tabii güzelliği ile yetinirler. Birbirini izleyen ılımlı mevsimler, toprağın verimliliği ile de birleşince bitki topluluğu fevkalade bir şekilde artar. Kuşkonmaz, ceviz ve fındık irilikleri ile dikkat çekiyor. Çiçeklerin bolluğu da bir başka özelliktir. Tarlaları kaplayan küçük cins lâleler nefis bir manzara sunarlar⁶⁶.

Altınordu'nun hakim olduğu yıllarda o coğrafyada bulunan Schiltberger Büyük ve Küçük Tataristan'dan bahsetmektedir. Buna göre Büyük Tataristan Hazar Denizi ile Moğolistan arasındaki bölgeye verilen isimdi. Küçük Tataristan da Altınordu Devleti'ne ait bölgeleri içermektedir. Dolayısıyla Kırım da Küçük Tataristan'da yer almaktaydı⁶⁷. 16. yüzyılda Bronevskiy de Kırım'ı Küçük Tataristan olarak isimlendirmiştir⁶⁸. Baron de Tott da 18. yüzyılda Küçük Tataristan diye adlandırılan ülke içinde Kırım Yarımadası, Kuban, Çerkezistan'ın bir kısmı ve Rusya İmparatorluğu'nu Karadeniz'den ayıran bütün toprakların olduğunu belirtmiştir. Bu topraklar batıdan doğuya doğru Yedicekule, Canboyluk, Yedisian ve Beserabya eyaletlerini kapsamaktadır. Tott şunu da eklemiştir: "Bugün Bucak diye adlandırılan bu sonuncu eyalette köylerde yerleşmiş Türkler yaşarlar; fakat diğer üç eyalette Türkler istedikleri yerde keçe çadırlarını kurarlar. Bu Türkler Nogaylardır."⁶⁹

Hanlığın merkezi Bahçesaray'dı⁷⁰. Bahçesaray Çürüksu nehrinin dar vadisinde kurulmuştu⁷¹. I. Mengli Giray Han, bol sulu, küçük bir ırmak olan Çürüksu'nun kenarına, 1503'te Hansaray adıyla bilinen – Tatar Elhamrası diye de methedilen⁷²-sarayı yaptırarak Bahçesaray'ın temelini atmıştı. Şehir bu sarayın etrafında ve dar Çürüksu vadisi boyunca gelişerek 16. yüzyıl sonlarında mamur hale gelmişti. Hansaray'ın bağ ve bahçeler içinde yer alması nedeniyle de kurulduğu şehre Bahçesaray

⁶⁴ Fisher, *age*, s. 43-45.

⁶⁵ Tott, *age*, s. 168-169.

⁶⁶ Tott, *age*, s. 171-172.

⁶⁷ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. Turgut Akpınar, İstanbul 1995, s. 89.

⁶⁸ Bronevskiy, *age*, s. 13.

⁶⁹ Tott, *age*, s. 175.

⁷⁰ Evliya Çelebi bu şehri şöyle tasvir ediyordu: "*Şehr-i azîm ve tahtgâh-ı kadîm ve güzîde-i şehri-i Kırim, yani dâr-ı gâziyân-ı kân-ı Geray, misl-i İremzât Bağçesaray*". Bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı-S. Ali Kahraman-Robert Dankoff, VII. Kitap, İstanbul 2003, s. 227.

⁷¹ W. Barthold, "Bahçesaray", *İA*, II, İstanbul 2001, s. 225.

⁷² Barthold, *agm*, s. 226.

adı verilmişti. Bu yüzyıldan itibaren, Solhat⁷³ (Eski Kırım, Kırım-ı Atik) ve Kırkyer (Kırker-Çufutkale)'den sonra Kırım Hanlığı'nın idare merkezi olmuştu. Bahçesaray'ın kurulup gelişmesiyle hemen güneyinde bulunan Kırkyer'le kuzeybatı tarafında bulunan Eski yurt önemini kaybetmişti. Mengli Giray'dan sonra gelen hanlar Hansaray'a yeni bölümler eklemişler, bahçeler içerisinde tek veya çift katlı evlerin güzelleştirdiği şehri yaptırdıkları camiler, sebiller ve türbelerle devamlı şekilde imar etmişlerdi⁷⁴.

Merkez olması dolayısıyla hanlığın en önemli, en kalabalık ve en zengin şehri Bahçesaray'dı. Pek çok cami ve kilisenin varlığı, şehrin büyük olduğunu ve değişik etnik kökene mensup insanların yaşadıklarını göstermekteydi. Şehir, Kırım Yarımadası'nın en büyük ticari merkeziydi. Bu yüzden sayısız hanları ve tüccar ikametgâhları vardı. Büyük bir deri işleme sanayii mevcuttu. Devletin tahıl ürününü öğütme merkeziydi⁷⁵.

Bronevskiy, 16. yüzyılda Bahçesaray'a dair gözlemlerini şöyle dile getirmiştir:

Yarımadanın tam ortasında, iki dağın arasında, Çürüksu Çayı'nın vadisinde kurulmuş, sade ve güzel bir şehirdi. Taştan han ev vardı. Avlanmaya, meyve-sebze ekmeğe, üzüm bağları yetiştirmeye müsait, kaynak sularıyla sulanan geniş tarlalara sahipti. Bitişğinde Salacık adı verilen küçük bir şehir vardı. Bahçesaray etrafında yapılmış birkaç şehirde ve birkaç şatoda hanın eşleri, ailesi, han sülalesinden kişiler yaşardı. Hansaray'ından denize doğru olan yerlerde dağlık ve ormanlık saha başlardı. Buraların da toprağı çok bereketli idi. Bağ ve bahçelerle örtülüydü. Buralarda kireçli dağlar yükselmekteydi. Bunların en yüksekği Çadır Dağı olup, üzerinde büyük bir göl bulunmaktaydı. Birçok nehir de kaynağını bu dağlardan alırdı. Kırım'ın meşhur nehri Salgır suyunun başlangıcı da burası idi. Bu nehirlerde ufak; ama lezzetli balıklar vardı⁷⁶.

Tott da 1767-1769 yılları için Hansaray'la ilgili şunları söylemekteydi:

Saray Çin stiline göre inşa edilmiş; fakat sonradan Türk stiline göre onarılmış olup hâlâ ilk güzelliğini muhafaza etmektedir. Saray şehrin bir ucunda olup, etrafında gayet yüksek kayalıklar vardır. Her taraftan akan sular, bahçeler ve köşkler arasında dolaşarak çok hoş bir görünüm sağlar. Sarayın durumundan dolayı manzara olarak sadece çıplak kayalar bulunduğundan, han sık sık şehrin güzelliğini seyretmek için tepelere çıkmak zorunda kalır⁷⁷.

Bahçesaray 1736'da, Han Kaplan Giray Kafkasya seferindeyken, General Münich kumandasındaki Rus ordusu tarafından işgal edilmişti. Bu sırada hanın sarayı da dahil şehrin büyük kısmı yakılmıştı. Dolayısıyla Hansaray ile 2000 ev tahribat görmüş ve Selim Giray'ın kurduğu zengin kütüphane yok olmuştu. II. Mengli Giray (1737-1740) ve II. Selamet Giray (1740-1743) Rus ordusunun tahrip ettiklerini yeniden inşa için olağanüstü çaba harcamışlardı. Hansaray ve yıkılan yerler II. Selamet Giray zamanında

⁷³ Altınordu'nun Kırım'ı idare eden genel valileri de Eski Kırım (Solhat) şehrinde oturuyorlardı. O tarihlerde de şehirde Türk-Tatarlardan başka, Yunanlılar, İtalyanlar ve Ermeniler de yaşıyordu. Bir ticaret ve kültür merkez idi. Mengli Giray Bahçesaray'ı başkent yaptıktan sonra Solhat önemini ve parlaklığını kaybetmişti. Bkz. Ülküsal, *age*, s. 12.

⁷⁴ Zafer Karatay, "Bahçesaray", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 482.

⁷⁵ Fisher, *age*, s. 50.

⁷⁶ Bronevskiy, *age*, s. 24, 27.

⁷⁷ Tott, *age*, s. 168.

kısmen onarılmış ve 1740'ta sarayın karşısında inşa edilen caminin kütüphanesine I. Mahmut tarafından kitap gönderilmişti. Şimdi müze olan Bahçesaray'daki Hansaray, II. Selamet Giray'ın gayretinin ürünüydü⁷⁸. Çarlık Rusyası 1783'te Kırım'ı ilhak ettiğinde Bahçesaray'da otuz bir cami, iki kilise, iki sinagog, iki hamam, on altı han ve 1561 ev mevcuttu⁷⁹.

Ruslar Kırım'a girdikten sonra Kırım'daki Türk-İslam eserleri büyük tahribat görmüştü. Bu tahribattan kurtularak günümüze ulaşan eserlerin çoğu Bahçesaray'da bulunmaktadır. Bunların başında da Hansaray gelmektedir. Saray 1950'den beri Doğu Müzesi adıyla müze olarak kullanılmaktadır. Bu sarayın avlusunda 1763 tarihli, Kırım Giray'ın hanımı Dilara Bikeç için yaptırdığı Gözyaşı çeşmesi yer almaktadır. Ünlü Rus şairi Puşkin'in Bahçesaray Çeşmesi şiiri ve librettosu bu şiiirden uyarlanan Asafiyef'in aynı adı taşıyan balesiyle bu çeşme ölümsüzleşmiş, daha sonra birçok şaire ilham kaynağı olmuştur⁸⁰. 1944'te Kırım Türklerine uygulanan sürgünden sonra Bahçesaray ve Canköy hariç Türkçe isim taşıyan bütün yerleşim yerlerinin adları değiştirilerek Rusça isimler verilmişti⁸¹. Bu iki yerin adının değiştirilmeyişinin sebepleri arasında, bu iki ismin milli şairleri Puşkin'in eserlerinde geçmesi yer alıyordu.

Rusların 1783 yılında Kırım'ı ilhakından sonra Bahçesaray ve Karasubazar şehirleri hariç bütün Kırım şehirleri Ruslara ve diğer Tatar olmayan kavimlere devrolunmuştu. Tüm bu şehirler Slav, Rum ve Ermeni şehirlerine dönüştürülmüştü. 1854 yılı Kırım şehirlerine ait bir gözlemde Bahçesaray şehri için şu ifadeler kullanılmıştır: "Karasubazar gibi Bahçesaray da doğulu karakterinden çoğunu muhafaza ediyor". 19. yüzyılın sonlarına doğru bu iki eski Tatar şehrinde, milli Tatar kültürünü tekrar yerleştirecek yeni bir Tatar şehirli zümresi doğacaktı⁸².

Bahçesaray'dan sonra Gözleve, hanlığa ait en büyük şehirdi ve hanlığın liman kenti olması açısından önemliydi. Hanlık kurulmadan önce Kefe gibi İtalyan kolonilerinin egemenliğinde olan önemli bir ticaret merkeziydi. Karasubazar, Bahçesaray'a giden yol üzerinde bulunmasından dolayı işlek bir yerdi. Sosyal, kültürel ve ekonomik yönüyle oldukça hareketli, çağının anlayışına uygun, tipik-ticarî kozmopolit şehirlerdendi. Şirin beyinin merkezi ve Karaçi beylerinin toplanma mahalliydi. Akmescit kalgay sultanın kontrolü altında bulunuyordu. Gözleve ve Karasubazar şehirleri mahalle sayıları itibariyle birbirine denk gibi görünse de Karasubazar şehrindeki yapılaşma bu şehri biraz daha ön plâna çıkarmıştı. Çufutkale de Yahudi cemaatinin yaşadığı bir yerdi⁸³. Osmanlı hakimiyetindeki Kefe şehri ise Akmescit ve Bahçesaray'dan daha büyüktü. Gözleve'dense daha fazla ticaret yapılan bir limandı. Bütün diğer Kırım şehirlerinden daha fazla mimari esere sahipti. Kefe'yi ziyaret eden Osmanlılar onu Küçük İstanbul olarak adlandırıyorlardı⁸⁴.

Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne tabi diğer hükümet ya da beyliklerden farkı ve önemi açısından şunu belirtmek gerekir: Jeopolitik olarak Osmanlılar, hanlığı Tuna prenslikleri gibi tampon devlet olarak kullanıyorlardı. Fakat hanlıkla bu eyaletler

⁷⁸ Karatay, agm, s. 482; Fisher, *age*, s. 77.

⁷⁹ Karatay, agm, s. 482.

⁸⁰ Karatay, agm, s. 482.

⁸¹ İnalçık- Kırımlı, agm, s. 462.

⁸² Fisher, *age*, s. 130-132.

⁸³ Fisher, *age*, s. 49, 50, 52; Bıyık, *age*, 285.

⁸⁴ Fisher, *age*, s. 53-54.

arasında önemli farklar vardı. Çünkü hanlık, birçok hususta Osmanlı hükümdarlarından bağımsız olan bir Müslüman hanedan tarafından idare ediliyordu. Hanlar, İstanbul'dan tayin edilmiyorlardı; Osmanlı bürokrasi sisteminin oluşturduğu kişiler değillerdi. Osmanlılarla hanlar arasındaki yazışmalar davetiyeler şeklindeydi ve iki bağımsız hükümdar arasındaki diplomatik yazışmalar gibiydi. Halbuki Osmanlı diğer tampon devletlerle arasındaki münasebetleri daha çok imparatorluk fermanları şeklindeki nâmelerle yürütüyordu. Tuna prenslikleri Osmanlı hazinesine vergi ve haraç ödedikleri halde, hanlık, hizmetleri için mali mükafaatlar alıyordu⁸⁵. Daha önce de belirtildiği gibi üstelik Kırım Hanlığı Rusya ve Polonya'dan vergi almaktaydı.

Kırım Hanlığı 17. yüzyılın sonlarında dejenerasyon olmasına kadar, içte ve dışta canlı bir kültürel ve ekonomik hayatı olan, o devirlerin modern bir devleti olarak faaliyet göstermişti. Hanlar, Kırım'da güçlerin Giraylar, kabileler, ulema ve Osmanlılar arasında bölünmesinden dolayı, otokratik tarzda hüküm sürememelerine rağmen, ekonomik ve kültürel hayatta ihtiyaç duyulan kabiliyetli liderler olduklarını göstermişlerdi. Ancak Osmanlıların mali yardımlarının ve kârlı esir ticaretinin sona ermesinden ve Kırım'ın kültürünün üst tabakası arasında hayal kırıklığının artmasından sonra Girayların ehililikleri hakkında ciddi sorular ortaya atılmıştı⁸⁶.

17. yüzyılın sonunda Kırım hayatının bütün sahalarında –ekonomik, siyasi ve kültürel hayat- hanlığın gücü açıkça gerilemekteydi. Bunun sebebi, sadece devletin gittikçe artan iç zaafiyeti değil, aynı zamanda Doğu Avrupa'daki güç dengelerinin değişmesiydi. 1683 yılı Osmanlı'nın en kritik dönemiydi. Viyana Bozgunu sonrası kutsal ittifak kurulmuştu ve bu ittifakın içinde Lehistan ile Rusya da vardı. Rusya'nın, en büyük emelinin Kırım'ı ele geçirmek olduğunu açıkça ortaya koyan 1684 ve 1687 seferlerini açtığı dönemdi. 1696'da Ruslar Azak Kalesi'ni ele geçirmişlerdi. 1700 İstanbul Anlaşması ile 15. yüzyıldan beri ödedikleri vergi (tış) kaldırılmıştı. Rusya Kırım Hanlığı'nın haraçgüzarı olmaktan çıkmıştı. Böylece hanlığın ve mirzaların en büyük kaynaklarından biri kesilmişti⁸⁷. 18. yüzyıl ise hem bağımsız bir siyasi ve kültürel bütün olarak hanlığın sonunu hem de Rusların Kırım Yarımadası'nı işgalini birlikte getirecekti. Müteakip yılların göstereceği üzere, bu, Kırım Tatar halkı için tam bir facia olacaktı⁸⁸.

Rusya'nın 1783 yılında Kırım'ı ilhakından sonraki uygulayacağı politikaların esas amacı Kırım'ı ebedî bir Rus-Slav toprağı haline dönüştürmektir. Bu ise yarımadanın yerli halkı olan Kırım Tatarları ve onların tarihi kalıntılarından tamamen temizlenmesiyle mümkün olacaktı⁸⁹. 11 Mayıs 1944'te Stalin'in altına imzasını attığı ve 17 Mayıs'ı 18 Mayıs'a bağlayan gece bütün Kırım Tatarlarına uygulanan sürgünle birlikte, şehirlerde konut olarak kullanılan birkaç bina dışında bütün cami, medrese ve diğer Türk-İslam eserleri ortadan kaldırılacak; bununla birlikte Türkçe isim taşıyan bütün yerleşim yerlerinin -Bahçesaray ve Canköy hariç- adı değiştirilerek Rusça isimler verilecekti⁹⁰.

⁸⁵ Fisher, *age*, s. 61-62.

⁸⁶ Fisher, *age*, s. 56-57.

⁸⁷ Kurat, *age*, s. 256, 258.

⁸⁸ Fisher, *age*, s. 74.

⁸⁹ Osman Kemal Hatif, *Gök Bayrak Altında Millî Faaliyet: 1917 Kırım Tatar Millî İstiklâl Hareketinin Hikâyesi*, Yay. Haz. Hakan Kırımlı, Ankara 1998, s. 3.

⁹⁰ Hakan Kırımlı, "Karasubazar", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 472.

Bu araştırmanın dönemi olan 17. yüzyılın ikinci yarısı, Kırım Hanlığı'nın parlak devirlerinin yavaş yavaş bozulmaya başladığı yıllara tekabül etmekteydi. 17. yüzyıl aynı zamanda Karadeniz sahillerinde Rus akınlarının sürekli hale geldiği bir dönemdi. Osmanlı Devleti de 17. yüzyılda iç karışıklılıkla mücadele ediyordu. 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da dört, hanlıkta ise on kez taht değişikliği yaşanmıştı⁹¹.

1.3. Kırım Hanlığı İçin Köleliğin Önemi

Toplumun çeşitli hizmet ve üretim alanlarında istihdam edilen köleler hanlığın vazgeçilmez ana unsuruydular. Aynı zamanda köle ticareti hanlık ekonomisinin bel kemiğini oluşturuyordu. Bu ticaret 15. yüzyılın ortalarından 18. yüzyıla kadar Kırım ekonomisinin en önemli unsuruydu. Aynı yüzyıllarda aynı uğraş Venedik, Cenova ve Hollanda gibi ülkeler için de geçerliydi. Aynı zamanda kabile aristokrasisine dayalı Kırım'da, akınlara gönderilen kabileler sayesinde, yönetimde istikrar ve sosyal hayatta denge sağlanıyordu⁹².

Şüphesiz, farklı özelliklere sahip coğrafyalarda yaşayan dünya milletlerinin, varlıklarının devamı için sahip olduklarıyla olamadıklarını bütünleştirme zorunluluğu hissetmeleri ticareti doğurmuştur. Karadeniz kıyıları eski çağlardan beri, Asya'dan Avrupa'ya uzanan yolların ana kavşak noktası oluşu ile Akdeniz dünyası ile Baltık ülkelerine kadar uzanan bölgeler arasında ekonomik bütünlük sağlamıştır⁹³. Bu ticari yoğunluktan fazlasıyla nasibini alan Kırım'ın Kefe, Suğdak, Gözleve, Bahçesaray, Eski Kırım, Balıklava, Akyar ve Karasubazar gibi hemen hemen bütün şehirleri bu ticarete katkıda bulunmuştur⁹⁴. Doğu emtiası olarak bilinen çeşitli kumaşlar, ipek, baharat gibi mallar, Kefe ya da Azak'tan başlayıp Rusya'ya uzanmakta, bu mallar oradan Avrupa ve Baltık ülkelerine akmaktaydı. Yünlü kumaşlar, kürk, keten, demir araç-gereçler aynı güzergâhla Karadeniz'in güneyinden Akdeniz'e taşınmaktaydı⁹⁵. Kırım bu mübadeleye hububat, deri, tuz, meyve-sebze, şarap, keçe, kürk, bal ve bal mumu gibi ürünlerle⁹⁶ ve köle ticaretiyle iştirak etmekteydi. Örneğin, İstanbul'un tahıl⁹⁷ ve köle ihtiyacı Küçük İstanbul adıyla önemine vurgu yapılan Kefe aracılığıyla sağlanmaktaydı. Akdeniz'den gelen zeytinyağı, sabun, şarap, kuru meyve gibi ürünlere karşılık Karadeniz'den tahıl, balık, hayvan ve çeşitli hayvan ürünleri ihraç edilmekteydi⁹⁸.

Yazılı kayıtların bulunduğu en erken çağlardan beri Kırım bölgesinde köle ticareti olduğu bilinmektedir. Osmanlıların İstanbul'u fethetmelerinden ve Kırım

⁹¹ Dördüncü Mehmet Giray Han (1640-1655), Üçüncü İslam Giray Han (1655-1665), Adil Giray Han (1665-1670), Selim Giray Han (1670-1677), Murat Giray Han (1677-1683), İkinci Hacı Giray Han (1683-1684), Selim Giray Han (1684-1691), Saadet Giray Han (1691-1692), Safa Giray Han (1692), Hacı Selim Giray Han (1692-1699). Bkz. Ülküsal, *age*, s. 64-75.

⁹² Fisher, *age*, 45, 46, 93.

⁹³Bkz. Metin Tuncel-Faruk Bilici, "Karadeniz", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 385-390; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Halil Berktaş, I, İstanbul 2000, s. 327-364.

⁹⁴ Bu şehirleri 16. yüzyılda Polonyalı bir Kırım elçisinin anlatımıyla görmek için bkz. Bronevskiy, *age*, s. 13, 21, 22, 28, 31, 35, 37.

⁹⁵ İnalçık, *age*, s. 332, 334.

⁹⁶ Gözaydın, *age*, s. 47.

⁹⁷ Baron de Tott 1755 yılında İstanbul'da açlık baş gösterdiğini, bütün ümitlerin Karadeniz'den gelecek buğday yüklü 70 gemiye bağlandığını, gemilerin gece çıkan fırtınada batmaları sonucu İstanbul'un o yıl dehşet ve şaşkınlığa kapıldığını yazar. Bkz. Tott, *age*, s. 27-28.

⁹⁸ İnalçık, *age*, s. 327.

hanlığının ortaya çıkışından kısa bir süre öncesine kadar, Karadeniz sahilleri yabancı alıcılar için önemli bir köle kaynağı idi. Osmanlıların ve Kırım Türklerinin İtalyanları yendikleri 1475 tarihinden sonra Müslümanlar Kırım'ın büyük köle tüccarı olarak İtalyanların yerini almışlardı. Müslümanlar, bölgedeki savaşlar ve bu savaşlar neticesinde elde edilen esirlerle birlikte köle ticaretlerini meşrulaştırmışlardı. Aynı zamanda Kırım Tatarları, bu ticaret türünü devam ettirip genişletmek için gerekli vasıtalara sahiptiler. 16. yüzyılda Tatarların önemli bir kısmı köy ve şehirlerde yerleşik düzene geçtiği halde, birçoğu hâlâ göçebelik dönemi kabiliyetlerini ve zevklerini muhafaza etmekteydiler. Tatar asilzadeleri, hem İslam serhaddinin ötesinde yaşayan Hristiyan halka düşmandılar, hem de oralarda yaşayan köylüleri hakir görüyorlardı. Kuzey bozkırında kayıtlara geçen ilk Tatar akınının yapıldığı 1468 yılından 17. yüzyıl sonuna kadar Tatar akıncıları, köle olarak satacakları esir elde etmek için hemen her yıl kuzeydeki Slav köylerine saldırılar düzenlemişlerdi. Slav tarihçileri bu olayları üzüntüyle tasvir etmektedirler. Fakat meseleye hissi veya milliyetçi bir açıdan bakılmadığı zaman, esir almak amacıyla düzenlenen bu saldırıların Tatarlara canlı bir şehir ve kültür toplumu geliştirmek için gerekli imkânları sağlayan başarılı ekonomik faaliyetler olduğu da görülmektedir. Ukraynalılar ve Polonyalılar Kırım Türklerine esir düşmekten bahseden bir hikâye edebiyatına sahiptirler. “Dumy o nevol'nikakh”, Önce Kefe'de, sonra İstanbul'da, daha sonra da Arabistan'da satılmaktan bahseder⁹⁹.

Köle ticaretinden elde edilen kârların yanı sıra, esirler için alınan fidyeler de bu ticaretin kazançlı bir yönünü teşkil ediyordu. Fidyeye sistemi bozkırda Polonya ve Moskofya'ya karşı Tatar siyasi taleplerinin idamesine yakından bağlı idi. Moskof siyasi ideolojisinin 16. yüzyılda sadece Doğu Avrupa'da değil bütün Doğu Hristiyan dünyasında iktidarı ele geçirmek için olağanüstü taleplerde bulunduğu düşünülünce, Rusya'nın Kırım Tatarlarının kendi hükümdarlık alanında esir akınları yapmasına karşı bir şey yapamaması ve sonra da talihsiz esirler için fidye ödemesi garipti. Üstelik fidye için para toplanması Moskova hükümeti için ciddi bir mali yükü. Örneğin 1535'te Çar IV. İvan, Novgorod valisine gönderdiği bir emirde, geçen sene Tatarlar Ukrayna'ya geldiler, oradaki temsilcilerimizin bildirdiğine göre erkek, kadın ve çocukları esir aldılar. Onları geri almak için manastırlardan gümüş talep ediyoruz, diyordu. Nihayet 1649'da Çar Aleksis bir kanunname ile esirlerin fidyeleri için gereken ve gitgide artan meblağları karşılamak üzere yıllık vergi olarak toplanan özel bir fon oluşturmuştu. Moskova hükümetinin bunu yapmaya razı olması ya Tatar esir akınlarına mani olacak ya da esirleri zor kullanarak kurtaracak gücü olmadığını gösteriyordu. Hanlar, Moskofların ödediği yıllık vergiye ilaveten, Rus komşularından her yıl artan miktarlarda para da alıyorlardı. Aynı şekilde Polonya da yıllık vergi ödemek suretiyle Tatar hükümetine tabi bir vaziyette idi. Polonyalı tarihçiler bu vergiyi akınları önleyici tedbir olarak görüyorlardı. Bu yıllık vergi kraliyetteki bütün Yahudilere yüklenen özel bir vergiden temin ediliyordu¹⁰⁰.

Kısacası hanlığın ekonomisi büyük ölçüde ticarete, özellikle köle ticaretine dayanıyordu. Kırım şehirlerinin durumu, şehirde yaşayan Kırımlıların miktarı ve şehirlerdeki toplum yapısı bunu açıkça gösteriyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda ülkeyi gezen yabancı seyyahlar şehirlerin büyüklüğü ve güzelliğinden bahsetmekteydiler. Yazılarında

⁹⁹ Fisher, *age*, s. 46-47.

¹⁰⁰ Fisher, *age*, s. 47-48.

kültür hayatının canlılığından oldukça şaşırılmış olarak bahseden bu gezginler, Moskof şehirleriyle karşılaştırdıklarında Kırım şehirlerini üstün bulmuşlardı¹⁰¹.

Köle yoğunluğunun yaşandığı yerlerin başında gelen merkez imparatorlukta nasıl İstanbul ise, hanlıkta da Bahçesaray'dı. Osmanlıların artık Tatarların etrafa gözü kara saldırılarını kontrol edemez hale geldiği 17. yüzyıl ve takip eden dönemde bilhassa Bahçesaray'da bir köle patlamasından söz edilebilir. Esirler, Orta ve Batı Avrupa içleri ile Kafkaslara yönelik olanlar da dahil olmak üzere daha çok kuzeye, Ukrayna ve Rusya'ya yapılan akınlardan elde edilmekteydi. Hanlık tarihinde 1699'a kadar Ukrayna'ya yapılan bu tür 164 akın tespit edilmiştir ve sadece 17. yüzyılın ilk yarısı için, Ukrayna ve Rusya topraklarından esir alınanların sayısı en az 200 bin olarak hesaplanmıştır. Yahut benzer bir kayda göre kuzey bozkırında ilk Tatar akınının tarihi olan 1468'den 1668'e kadar, 220 yıllık sürede, 65 akın yapılmış ve 17. yüzyıl sonuna kadar Tatar akıncıları köle olarak satacakları esirleri sağlamak için hemen her yıl kuzeydeki Slav köylerine akınlar düzenlemişlerdir. Bazı kaynaklar 1500-1650 arasında Karadeniz üzerinden ticareti yapılan köle sayısını tahminen yılda on bin olarak vermekte, İnalçık sadece 1606-1617 seneleri arasında Rusya'dan 100 bin esir alınarak çoğunun Kefe yolu ile Anadolu'ya sevk edildiğinin hesaplandığını belirtmektedir¹⁰². Rusya içlerindeki toprak köleliğinden kaçan köylülerden, Ukrayna ve güney bozkırına yerleşmeyi tercih edenlerin son durağı, Tatarlarca esir edilip satılmaktı. Her askerin sefere çıkarken belinde taşımak üzere yanına aldığı malzemelerden biri de bir top urgan ya da kayıştı. Bunları yakaladıkları esirleri kaçmasınlar diye bağlamak için kullanmaktaydılar¹⁰³.

Osmanlı Devleti'ne ve hanlığa köle temin eden bu akınlar, hanlığın politik hayatı için de vazgeçilmez bir unsur teşkil etmekteydi. Başarısız geçen akın demek, köle elde edilemeden dönülen akın demektir. Bu durum ülke içerisinde çoğunlukla huzursuzluğa sebep olmaktadır¹⁰⁴. Örneğin 1539'da Osmanlı isteğiyle Çerkezler üzerine yapılan bir akında hana 100, Kefe sancakbeyine 20, Osmanlı hükümdarına 200 esir düşmesi istenilen sonucun gerçekleşmemesi anlamına geldiği için, çok geçmeden yeni bir sefer daha düzenlenerek 50 bin esir elde edilmişti¹⁰⁵. İktidarda en uzun süre kalan hanlar askerî seferler ve güçlü bir dahili idareyle Kırım'a ganimet sağlamış olanlardı. Hanlar, ayrıca kabileleri köle akınlara yönlendirerek, ülkede kabileler arasında ortaya çıkabilecek ayrılık ya da rekabeti önlemeyi amaçlıyorlardı¹⁰⁶. Yağma akınları yapmak için kabile askerini birleştirip teşkilatlandırmaya en uygun liderin kabile başına geçmesinin hayati önem taşıması da bunu göstermekteydi¹⁰⁷. Şahin Giray'ın Rusya'dan mali yardım isterken sıraladığı zor durumda kalma nedenleri¹⁰⁸ akınların siyasi ve ekonomik yönden birbirine bağlılığının bir ifadesidir: İç savaş,

¹⁰¹ Fisher, *age*, s. 49.

¹⁰² Ahmet Nezihi Turan, "Bahçesaray Köleleri (17. – 18. Yüzyıllar)", *Bilig*, 48, Kış, 2009, 243-244.

¹⁰³ A. Karakaya, "Kırım Türklerinde Askerlik I", *Emel*, Ocak-Şubat (44), İstanbul 1968, s. 30.

¹⁰⁴ İnalçık, *age*, s. 342.

¹⁰⁵ Zübeyde Güneş Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 8 (Kış), Çorum 2006, s. 24-25.

¹⁰⁶ Yağcı, *agm*, s. 19.

¹⁰⁷ Halil İnalçık, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı", *Emel*, Mart-Nisan, (135), İstanbul 1983, s. 61.

¹⁰⁸ Alan Fisher, 1973. "Rusya'nın Kırım'ı İlhâkı VII", Çev.: R. Dedeoğlu, *Emel*, Kasım-Aralık (79), İstanbul 1973, s. 11.

Hristiyanların göç etmesi ve savaş esirlerinin kaybı. Rusya'nın yayılmacı faaliyetleri neticesinde 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsız olan Kırım Hanlığı 1783'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ile sona ermişti. Bu bağımsızlık döneminde başa geçen hanların hemen hemen hiç gelirleri yoktu. Seleflerinin Osmanlı yardımlarından ve savaş ganimetlerinden sağladıkları gelire sahip değillerdi¹⁰⁹.

Eski sıklık ve zenginliğini yitirmekle beraber bozkırdaki akınlara 18. yüzyıl sonlarında hanlığın gücünün kırılmasına kadar devam edilmiştir. Bu defa taarruz akınlarından ziyade savunma amaçlı akınların sayısı daha fazladır. 1769 yılında Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti'ne destek olarak savaşan hanlık, Ukrayna üzerine sefere çıkmıştı. Bu esnada Fransa Konsolosu olarak Kırım'da bulunan Baron de Tott, hanın misafiri olarak savaşa katılmıştı. Sefer esnasında geçilen kasabalardan bol miktarda esir ve sürü elde edildiğini, askerin hana verilecek % 10 paydan sıyırma uğraşlarına rağmen, hanın eline 2000 kadar tutsak geçtiğini belirtirken, şöyle bir tabloyu da çizmekteydi:

Eyeye asılmış bir torba içinde başları dışarda kalan çocuklar, eyerin önünde genç kız, atın terkisinde anne, yedek atlardan biri üstünde baba, diğeri oğul, koyun ve sığırlar önde ağır ağır ilerlerken bütün bu sürünün sahibi Kırımlının gözünden hiçbir şey kaçmıyordu. Sürüyü toplamak, sürmek, ihtiyaçlarını gidermek, hatta tutsakların rahatı uğruna yayan gitmeyi göze almak; onun için hiçbir şeyin önemi yoktur...¹¹⁰

Elde edilen bu esirlerin çoğu ihraç edilmekteydi. Yukarıda da bahsedildiği gibi Osmanlı Devleti ve Memlûklüler başta olmak üzere, köle talep eden toplumların beyaz köle ihtiyacı, uzun bir süre bu kaynaktan sağlanmıştı. 16. yüzyılın başlarında Memlûk Devleti'nin Osmanlı himayesine girmesi bu talebi azaltmamış aksine Osmanlı toplumunun yapısı, devletin gelişen askeri ve bürokratik yapısı gereği köle talebinde artış bile söz konusu olmuştu. Osmanlı askeri sistemi haricinde padişahın haremının de kölelerden kurulu olması, talebin niteliğine ve çerçevesine farklı bir boyut kazandırmıştı. Örneğin Osmanlı padişahlarının eşleri köle kökenli olanlardan seçiliyordu. Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan bunlardan birisi ve en ünlüsüydü. 17. yüzyıldan sonra bu ihtiyacı Kafkasya kökenli köleler karşılayacak, Çerkes ve Gürcü kökenli cariyeler sarayın en gözde unsurları haline gelecekti. Ayrıca haremde görevli beyaz hadımlar da Karadeniz'in kuzeyinden ele geçirilenlerden seçiliyordu¹¹¹. Osmanlı haremine cariyeye temininde devlet adamlarının padişaha cariyeye armağan etmeleri önemli bir kaynaktı. Başta sadrazam olmak üzere, divan azaları, beylerbeyleri, sancakbeyleri, akıncı beyleri ve Kırım hanları bu isimler arasında yer alıyordu¹¹².

Önceki yüzyıllarda İstanbul esir pazarlarında Rus, Leh, Macar, Fransız, İtalyan, Rum köleler Gürcü ve Çerkes kölelere göre sayıca çok daha fazlaydı. Bu kölelerin en güzelleri Harem için satın alınırdı. 18. yüzyıldan itibaren ise saray neredeyse Kafkas kökenli cariyelerle dolmaya başlayacaktı. Kırım'ın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması ve Rusların Kafkasya'da uyguladığı baskıcı ve yayılmacı politika sonucu 1783 yılından itibaren o bölgeden Osmanlı topraklarına göç başlamış; Rusların baskısı altında kalan

¹⁰⁹ Fisher, *age*, s. 91.

¹¹⁰ Tott, *age*, s. 208, 214.

¹¹¹ Yağcı, *agm*, s. 30.

¹¹² Şimşirgil, *age*, s. 38.

bölge halkının sığınma talepleri kabul edilmişti. Bu durumun bir neticesi olarak Çerkezler daha çocukluklarından itibaren İstanbul'da bir paşa konağının ya da saltanat sarayının cariyesi olmaya özendirilmişti. Hatta bu durum, onlar için aileleri tarafından bir hedef olarak belirlenmişti. Aslında cariye olarak evden çıkmak, adet halini almış, sanki gelin olmak için baba evinden çıkmaya paralel bir durum arz etmişti. İstikbal vadeden Çerkez kızının İstanbul'a gönderilmemesi ise kızın geleceğini ve mutluluğunu engellemekle eşdeğer görülmüştü. Genellikle küçük yaştaki Çerkez kızlar, İstanbul'un büyük haremlerine mensup hanımlarca satın alınmış, dikkatle büyütülüp, yüksek sınıfın görgü kurallarıyla yetiştirilmiş ve birkaç yıl sonra ya saraya ya da diğer büyük konaklara satılmıştı. Kafkas kökenli bu kölelerin Çerkez olanlarının fakir ve çiftçi; Abhazların yüksek statülü ve soylu; Gürcülerin ise orta sınıfa mensup ailelerden geldiği yönünde bilgiler mevcuttur. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti köle alınıp satılmasını yasaklamasına rağmen Kafkasyalılar kendi rızalarıyla kızlarını saraya vermeye devam etmişlerdi¹¹³.

Muhallefat kayıtlarında ölen kişilerin bıraktıkları mallar arasında bol miktarda köle yer alması, kölelerin Kırım'da kişisel servet kalemlerinden birini oluşturduğunu göstermektedir. Köle ticareti 17. yüzyılın sonuna kadar Kırım'da en önemli gelir kalemlerinden birini oluşturuyordu. 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'yla Tatarların batı sınır bölgelerine ve Rusya topraklarına köle akınları yapması engellenince, bu ticarete önemli ölçüde azalma olmuştur. 17. yüzyıl sonlarına kadar Kırım'da Rus, Polonyalı, Macar asıllı köleler daha fazla iken 18. yüzyılda Çerkez, Gürcü ve Kalmuk asıllı köleler çoğunluğu teşkil etmiştir. Bu durum, 18. yüzyılda, köle ele geçirmek için yapılan akınların sadece Kafkaslara doğru yapıldığını göstermektedir¹¹⁴.

Bu çalışmada, ele geçirilen kölelerin ihraç edilenleri değil de iç ticarete konu olan, ihraç fazlası ürün olarak, Bahçesaray'da alınıp satılan; yaşayan, çalışan, duyan, düşünen, kavga eden, azat edilen, azat edilmeyi bekleyen, azatlığını ispatlamaya çalışan, halinden memnun olan, olmayan, şehrin sosyal ve ekonomik hayatına karışmış kölelerin durumu ele alınmıştır. Kısacası köleliğin Kırım Hanlığı'nın merkezi Bahçesaray şehrindeki işleyişi hakkında bilgi verilmiştir. Dolayısıyla hanın sarayındaki askerî-idari kadrosu değil de gündelik hayatta reyanın istifade ettiği, kişilere ait köleler üzerinden örnekler verilmiştir. Çünkü, daha önce de değinildiği gibi, Osmanlı Devleti'nde bir askeri ve idari kadrolarda istihdam edilen köleler yani kullar bulunmaktaydı bir de reyanın kullandığı, kişilere ait köleler vardı. Bu araştırmanın ana kaynağı olan siciller gündelik hayatta kölelerin yerini açıklamak için önemli bilgiler içermektedir. Kırım Hanlığı'nda kölelik derken de bu iç piyasadaki, reyanın kullandığı köleler kastedilmektedir.

¹¹³ Şimşirgil, *age*, s. 38-39. 14. yüzyıl sonu, 15. yüzyıl başlarına ait gözlemlerini anlatan Alman asıllı Schiltberger şöyle diyordu: "Karadeniz kenarında Çerkesler ülkesi vardır. Ahalisi Rum-Ortodoks inancındadır. Fakat bunlar kötü insanlardır. Çünkü kendi çocuklarını Müslümanlara satarlar. Ayrıca başkalarının çocuklarını da çalıp satarlar. Çerkesler üstelik yol kesici, haydutturlar. Kendilerine mahsus dilleri vardır". Bkz. Schiltberger, *age*, s. 119.

¹¹⁴ Bıyık, *age*, s. 289. 18. yüzyılda yaşamış, 1764-1768 yılları arasında Malatya Sancağı Mutasarrıflığı görevinde bulunmuş Rişvanzade Abdurrahman Paşa'nın muhallefatının incelendiği bir çalışmada, Abdurrahman Paşa'nın 18 kölesinin olup bunlardan 14'ünün erkek, 4'ünün kadın ve cariyelerden bir tanesinin zenci, diğerinin de Gürcü asıllı olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Faruk Söylemez, "Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi". *History Studies*, V/5, Ankara 2013, s. 263.

1.4. Kırım Şerhiye Sicilleri (Kadı Defterleri)

Kırım Hanlığı'na ait 121 orijinal kadı defteri mevcuttur. Bu defterler bugün Rusya Federasyonu St. Petersburg Etnografya Müzesi Türk-Tatar Bölümü'nde bulunmaktadır. Bunlardan 61 tanesinin mikrofilm ve fotoğrafları Simferopol (Akmescit)' de İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'ndedir. Ayrıca bu 61 cildin mikrofilmlerinin birer nüshası Ukrayna Arşivi'nde, Bilkent Üniversitesi Halil İnalçık Koleksiyonu'nda, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve İSAM'da muhafaza edilmektedir.

Koleksiyon, 1944 Kırım Tatar sürgününde Tatarlara ait her türlü kültür kalıntısının yok edilmesine dair gelen gizli emre kadar, Yalta Şark Müzesi'nin Kırım Araştırma Enstitüsü'nde saklı tutulmuştur. Bu tarihten itibaren Kırım Devlet Arşivi'ndeki yerini almıştır. 1992'ye kadar buradaki kutularda saklanan ve sonra yakılmaktan kurtarılanlar Akmescit'teki İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'ne gönderilmiştir. Burada saklı bazı belgelerin bulunduğunu Hakan Kırımlı'dan öğrenen Halil İnalçık, 1994 yılında Kırım'ı ziyareti sırasında incelemeler yaparak, 1996'da "*Kırım Kadı Sicilleri Bulundu*"¹¹⁵, başlıklı makalesiyle bu belgelerin varlığını Türk ilim âlemine duyurmuştur. İnalçık'ı takiben Ahmet Nezih Turan Kırım'da bulunduğu 2000-2002 yılları arasında yaptığı çalışmalar üzerine genel bilgileri "*Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar*"¹¹⁶ adlı makalesinde vermiştir. Böylece bu siciller üzerine Türkiye'deki ilk çalışmaları başlatmışlardır. Ayrıca Turan, TİKA adına görev yaptığı Kırım'dan dönerken getirdiği 61 ciltlik nüshanın Osmanlı Arşivi'ne CD'ler halinde intikalini de sağlamıştır.

Sicillerin Türkiye'ye intikalinden sonra bu belgeler üzerine çalışmalar başlamıştır ve devam etmektedir. Ahmet Cihan, Fehmi Yılmaz, Ahmet Türk, Kemal Gurulkan, Ayhan Özyurt, Ömer Bıyık ve Nuri Kavak bu isimler arasında yer almaktadır. Yapılan bu çalışmanın da diğerlerinin arasında yer alması umulmaktadır. Bu çalışmanın yapılmasının sebebi, Kırım için hayati önem taşıyan kölelik konusunun bu belgeler ışığında, detaylı bir şekilde değerlendirilmemiş olmasıdır. Belgelerde kölelikle ilgili önemli bilgiler mevcuttur.

61 ciltten oluşan bu defterlerden ilkinin tarihi 1608-1613'tür. 1613'ten 1648 yılına kadar olan defterler koleksiyon içerisinde değildir. 1648'den 1751 yılına kadar belirli aralıklarla bütün defterler mevcuttur. Bu çalışmaya konu olan tarih 1648-1699 yılları arasında kapsayan elli yıllık dönemdir. Toplam 22 adet defter incelenmiştir. Toplam sayfa sayısı 2152'dir. Bu defterler hakkındaki genel bilgileri aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

¹¹⁵ Bu makalede siciller hakkında genel bir bilgi ve davaların nasıl değerlendirilebileceğine dair fikir veren örnekler mevcuttur. Bkz. Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu", *Belleten*, LX/227, Ankara 1996, s. 165-189.

¹¹⁶ Burada da siciller hakkında tablolaştırılmış daha detaylı bilgiler, defterlerin ait olduğu kadılıklar, ihtiva ettiği tarihler, bunlar üzerine Rusya'da yapılmış çalışmalar ve üzerinde ne tür çalışmalar yapılabileceğine dair öneriler ve temenniler bulunmaktadır. Bkz. Turan, "Kadı Sicilleri Hakkında", s. 1-16.

Tablo 1.1. İstifade Edilen Kırım Sicilleri

Sıra No	Defter No	Defter Tarihi	Sayfa Sayısı (a-b)
1	3a	H.1058/M.1648	38
2	3b	H.1058-1060/M.1648-1650	52
3	4	H.1061-1062/M.1651-1652	81
4	8	H.1070-1074/M.1660-1663	139
5	9	H.1075-1076/M.1665-1665	101
6	10	H.1077-1080/M.1666-1669/1670	141
7	13	H.1076-1079/M.1665-1669	75
8	15	H.1085-1086/M.1674-1675	87
9	16	H.1082-1083/M.1671-1672	91
10	19	H.1083-1087/M.1672-1676	55
11	20	H.1084-1086/M.1674-1675	99
12	21	H.1086-1087/M.1675-1677	99
13	22	H.1087-1089/M.1677-1678	100
14	23a	H.1090-1095/M.1679-1684	130
15	25	H.1094-1095/M.1683-1684	122
16	26	H.1095-1096/M.1684-1685	97
17	27	H.1096-1099/M.1685-1688	138
18	29	H.1100-1104/M.1689-1693	134
19	31	H.1107-1108/M.1696	77
20	32	H.1108-1109/M.1697	79
21	33	H.1109-1110/M.1698-1699	101
22	34	H.1110-1112/M.1698-1700	116

61 ciltlik bu defterlerden bir tanesi Gözleve, dört tanesi Karasubazar, diğerleri de Bahçesaray kadılığına aittir. Araştırmada kaynak olarak kullanılan defterlerden 25 ve 33 numaralı olan iki tanesi Karasubazar, diğer yirmi adet defter hanlığın merkezi olan Bahçesaray kadılığına aittir. Bu defterlerde ağırlık, merkez Bahçesaray'ı ilgilendiren davalardır; ancak Bahçesaray'ın köyleri ve hatta diğer kazalar ve bu kazaların köyleriyle ilgili meseleler de mevcuttur. Yani defterler Bahçesaray kadılığına ait olsa da çevre kaza ve köylerle ilgili bilgiler de edinilmektedir. Dolayısıyla bu siciller Kırım Hanlığı'na dair genel malumatlar edinilmesini sağlamaktadır. Meseleye kölelik açısından bakıldığında, Bahçesaray'da durum ne ise hemen hemen tüm hanlıkta da öyledir.

Muhallefat kayıtlarına yani terekelere bakıldığında bunlar Bahçesaray kadılığında yaşayan şahıslara aittir. Bu nedenle son bölümde Bahçesaraylı köle sahipleri üzerinde durulmuştur. Neticede Bahçesaray hanlığın merkezidir, siciller Bahçesaray kadılığına ait olduğu için kayıtlı davalarda da ağırlık Bahçesaray'dadır. Bu nedenle araştırmada Bahçesaray bağlamında, Bahçesaray'dan örneklerle hareket edilmiştir. Yeri gelmişken muhallefat kayıtlarında Bahçesaray'a ait defterlerle Karasubazar'a ait olan defterler arasındaki bir farkı da belirtmek gerekmektedir. Bahçesaray'dakilerde mahalle ismi verilmezken Karasubazar terekelerinde vefat eden kişinin hangi mahallede iskan etmiş olduğunun kaydı da düşülmüştür.

Daha önce de belirtildiği üzere, şer'iye sicilleri, buldukları bölgede sivil idare ve bütün hukuki işlerden sorumlu kadılar tarafından tutulan ve gerektiğinde tekrar kullanılmak üzere muhafaza edilen defterlerden oluşmaktadır. Bunlar, hem ahalinin her

türlü şikâyet ve dilekleri ile terekelerini, hem de gerek merkezden kadıya gönderilen ferman, berat gibi emirleri ve gerekse kadının merkeze iletmiş ilam ve hüccetleri içermektedir. İşte bu nedenle siciller, yaşanan yer ve insanlar hakkında -siyasi, idari, askerî, sosyal, ekonomik tarih; hukuk, kültür ve sanat tarihine ilişkin- çok zengin bilgiler edinilmesini sağlamaktadır¹¹⁷. Dolayısıyla Bahçesaray kadılığına ait bu defterlerde de incelenebilecek çok fazla konu vardır. Gündelik hayata dair her şeyi bulmak mümkündür. Özellikle alacak-verecek davaları, ticari ortaklıklar, evlenme, boşanma, hırsızlık, yaralama ve öldürme gibi suçlarla ilgili davalar yoğundur. Kayıp atlarla ilgili dava örnekleri de fazladır. Çünkü bu coğrafyada at çoktur ve dönemin en önemli ulaşım aracıdır. Özellikle mirzaların at sürüleri vardır. Bu şekilde çeşitli davalardan; ulaşım vasıtaları, ücretleri, cami, mescit, han, hamam, mektep, medrese gibi vakıf eserler, çeşitli vakıfların kuruluşu, coğrafyanın nüfusunu oluşturan unsurlar ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri, o dönemin suçları ve suçlara karşılık uygulanan yaptırımlar hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Aynı zamanda kaza, köy, mahalle, kurum adları ile insanların kullandığı isimler de ortaya çıkmaktadır. İnsanların kıyafet tarzlarını ve tercih edilen renkleri bile tespit etmek mümkündür. Köle ve kölelikle ilgili davalara ise bu araştırmanın konusu olduğu için ayrıca değinmek gerekmektedir.

Kölelerin kaynakları, istihdamları, menşeleri, nitelikleri, adlandırılış şekilleri, isimleri, toplumdaki yerleri, birbirleriyle ve efendileriyle olan ilişkileri, sorunları, azat ediliş şekilleri, alım-satımları, hibe edilişleri, mirasa konu olmaları, ıtıknameleri, evlilikleri konularını sıralamak mümkündür. Sorun odaklı düşünüldüğünde, özgürlüğünü ispatlamaya çalışan hür insanlar, azat olduğu halde özgürlüğüne kavuşamamış köleler, kaçan köleler ve bazan da suç işleyen kölelerle karşılaşmaktadır. Ancak bütün dava çeşitleri düşünüldüğünde, kölelere ilişkin davaların sorundan ziyade onlarla ilgili mevzuların kayıt altına alınması durumunun söz konusu olduğu görülmektedir. Nasıl azat edilecekleri, neden azat edildikleri, azat vakti gelenlere ıtıknamesinin verilmesi gibi konular daha yoğundur. Bu çalışmada kölelerle ilgili bütün bu dava örneklerinden ve çeşitli terekelerden yola çıkılmıştır.

Ayrıca metinde şer'iye sicilleri ile ilgili dipnot verilirken kullanılan uygulamayı da belirtmek gerekmektedir. Uygulama KŞS, 25, s. 12a/1 örneğinde olduğu gibidir. Herhangi bir karışıklığa yer vermemek için bunun ne anlama geldiğini belirtmek gerekmektedir. Kırım Şer'iye Sicili kısaltmasından sonra defter numarası yani cilt verilmiştir. Ciltten sonra sayfa numarası belirtilmiştir. Bir sayfa a ve b bölümlerinden oluşmaktadır. Her a ve b bölümünde çeşitli dava örnekleri ya da terekeler yer almaktadır. O halde buradaki örnekte kastedilen şey, 12. sayfanın a kısmının birinci davasıdır. Tüm sicil dipnotları bu düzen içinde verilmiştir.

¹¹⁷ Şer'iye sicilleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz-Turan Yazgan, *Şer'iye Sicilleri 1 ve 2*, İstanbul 1988. Sicil çalışmaları, bir kaynak olarak sicilleri kullanan çalışmalar, kaynak ve kaynağı kullanmaya ilişkin problemlerin toplu bibliyografya ile değerlendirildiği çalışma için bkz. Yunus Uğur,, *Mahkeme Kayıtları (Şer'iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya*, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, İstanbul 2003, s. 305-344.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Yukarıda da belirtildiği üzere bu çalışma Kırım şer'iyye sicilleri ışığında yapılmıştır. Bu sicillerin Kırım'daki varlığından Hakan Kırımlı vasıtasıyla haberdar olan Halil İnalçık, 1996 yılında yaptığı araştırmalar neticesinde bu belgelerin varlığını Türk ilim âlemine duyurmuştur. İnalçık'ı takiben bu kaynaklar ve bu bölgeyle ilgili çalışmaları Ahmet Nezih Turan devam ettirmiştir. Öğrencilerine çeşitli çalışmalar yaptırmıştır. Bunlardan bir tanesi ve ilki, 2006 yılında tamamlanan, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat (17. Yüzyıl Sonlarından 18. Yüzyıl Ortalarına Kadar)* adlı yüksek lisans tezi olmuştur.

Sicillerin Türkiye'ye intikalinden sonra bu belgeler üzerine tanıtıcı ve araştırıcı çalışmalar yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Ahmet Cihan, Fehmi Yılmaz, Ahmet Türk, Kemal Gurulkan, Ayhan Özyurt, Ömer Bıyık, Nuri Kavak bu isimler arasında yer almaktadır.

Ahmet Cihan ve Fehmi Yılmaz 2004 yılında, "*Belgeler ve Araştırma Notları, Kırım Kadı Sicilleri*" adlı makale ile bu defterler hakkında genel bilgiler vermişlerdir. Bu bilgiler St. Petersburg'taki 121 cilt üzerinde yapılan araştırma sonrasında verilen genel bilgilerdir. Daha sonra 2009 yılında Fehmi Yılmaz Osmanlı Araştırmaları Dergisi'nde, "*On Sekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım'da Gayrimüslimler*" adlı makalesini yayınlamıştır. En son 2015 tarihli makalesi "*XVIII. Asırda Hanlık Başkenti Bahçesaray*" dır.

Kemal Gurulkan ve Ayhan Özyurt "*Hanlık Dönemi Kadı Sicilleri ve Kırım'dan İzlenimler*" adlı makaleleriyle sicillere dikkat çekmişlerdir.

Ömer Bıyık 2007'de, *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)* adlı doktora çalışmasında ağırlıklı olarak sicillerden istifade ederek Kırım'daki 175 yıllık süreci incelemiştir. Bu çalışma 2014 yılında, *Kırım'ın İdarî Ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600 - 1774)* adıyla kitaplaştırılmıştır.

Nuri Kavak tarafından çalışılan *Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer'iyye Sicillerine Göre)* adlı doktora tezi 2008 yılında tamamlanmıştır. Daha önce tarafımızca yüksek lisans tezi olarak çalışılan Karasubazar şehri burada daha detaylı bir şekilde incelenmiştir. Nuri Kavak sicillere dayalı üç makale çalışması yapmıştır. Bunlar; "*Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'nde Yer Alan Avarız Ve Para Vakıfları Üzerine*", "*XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kırım Hanlığı'nda Gayr-i Müslimlerin Yeri (Şer'iyye Sicillerine Göre)*", "*Kırım Tatarları'nda Gündelik Hayat (XVII.-XVIII. Asır)*" dır.

2010 yılında Ahmet Türk, "*Kırım Hanlığı'nda Kölelik Ve Köle Ticaretine Genel Bir Bakış*" adlı bir bildiri sunmuştur. Bu meseleye genel hatlarıyla değinmiştir.

Yücel Öztürk birinci ciltten başlamak üzere sicillerin transkripsiyon, tahlil ve tanıtm çalışmalarını lisansüstü öğrencilerine çalıştırmaya başlamıştır. Dilek Çelik (2011), Fırat Yaşa (2014), Sema Aktaş Sarı bu çalışmaları yapan isimlerdendir.

Yücel Öztürk editörlüğünde, 2015 yılında basılan, *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım* adlı kitapta, sicillere dayalı olarak; Nuri Kavak'ın "*Kırım Tatarları'nda Gündelik Hayat (XVII.-XVIII. Asır)*", Fehmi Yılmaz'ın "*XVIII. Asırda Hanlık Başkenti Bahçesaray*" ve Kemal Gurulkan'ın "*Kırım Şer'iyye Sicilleri ve Yer İsimleri Bakımından Önemi*" adlı çalışmalar yer almaktadır.

Tüm bu çalışmalar, Türk ilim âlemine tanıtıldıktan sonra Kırım sicillerinin yoğun bir ilgi gördüğünün göstergesidir. Bu çalışmada hedeflenen kölelik konusundaki boşluğu doldurmaktır. Kölelik konusuyla ilgili pek çok genel çalışma vardır. İlkçağda kölelik, İslam'da kölelik ve Osmanlı'da kölelik gibi. Osmanlı köleliği üzerine çalışan

isimler deyince akla gelecekler Ömer Şen ve Hakan Erdem'dir. Sicillere dayalı olarak böyle bir çalışmayı başlatanlar ise Halil Sahillioğlu ve İzzet Sak'tır. Halil Sahillioğlu onbeşinci yüzyılın sonu ile onaltıncı yüzyılın başında Bursa'daki kölelerin sosyal ve ekonomik hayattaki yerini incelemiştir. Özellikle Bursa'daki dokumacı köleler üzerinde durmuştur. İzzet Sak 1987 yılında bitirdiği yüksek lisans tezinde 16. ve 17. yüzyıllarda Konya'da kölelik müessesesi, 1992 yılında tamamladığı doktora çalışmasında da şer'îye sicillerine göre 17. ve 18. yüzyıllarda sosyal ve ekonomik hayatta kölelerin durumunu incelemiştir.

Bu çalışmayı ehemmiyetli kılan şey, Kırım sicillerine dayalı olarak ve Kırım özelinde kölelik konusunun detaylı bir şekilde çalışılmamış olmasıdır. Bu çalışmada, hanlık ekonomisi ve Osmanlı pazar piyasası için önemli bir kaynak olan köleliğin hanlıkta, insanların sosyal ve ekonomik hayatında nasıl bir yere sahip olduğu incelenerek bu boşluk doldurulmaya çalışılacaktır.

3. KÖLELERİN TASVİRLERİ

Çeşitli Müslüman devletlerde, yaşanan yer ve zamana bağlı olarak köleyi ifade etmek için Türkçe, Arapça ve Farsça çeşitli terimler kullanılmıştır. Bunlar; bende, halâyık, esir, gulâm, memlûk, 'abd, 'abîd, sakâlîbe, rakabe, rakîk, kinn, kenîz, vasîf, memlûke, vasîfe, cariyeye, eme, gurra, odalık kelimeleridir¹¹⁸.

Kırım'da da köleleri tanımlarken erkekler için "'abd, memlûk, kazak, gulam, çura; kadınlar için memlûke, cariyeye, marya (mariye) ve düge" kelimeleri kullanılmıştır. 'Abd-i memlûk, câriye-i memlûke, düge-i memlûke veya kaçak köleleri tanımlarken kullanılan 'abd-i âbık, cariyeye-i âbika, düge-i âbika, çura-ı âbık örneklerinde olduğu gibi.¹¹⁹ Genel anlamda köle için esir, rakik, abd ve memluk; kölelik için de esaret, rakabet ve rıkkıyet terimleri kullanılmıştır. Kazak, gulam, çura, marya, cariyeye, düge gibi farklı kelimelerin kullanılmasının nedeni cinsiyet ve yaş farkıdır.

Aşağıda sicillerde köleliğe ilişkin hangi ifadelerle karşılaşıldığına, kölelerin isimleri, milliyetleri, dinleri ve cinsleri konusuna değinilecektir. Davalarda bahsi geçen kölelerin genellikle isimleri, dinleri, milliyetleri ve köleyi tanıttıcı ve ayırt edici özellikleri olan saç rengi, saç rengi, göz rengi, teni, burun yapısı, yüz yapısı, boyu, varsa bir kusuru veya ben gibi belirgin bir özelliği ve çok nadiren de yaşı belirtilmiştir. Örneğin Akmescit Kazası'na bağlı Hacı Halil Karyesi sakinlerinden Mahmut bin Kurban Ali'nin orta boylu, koyun gözlü, sivri burunlu, kumral saçlı, müslimü'l-mille Zülfikar bin Abdullah diye tanımlanan kölesi ya da Akanay Karyesi'nden Ayni Hatun'un sarışın, gök gözlü, uzun boylu, Moskoviyyü'l-asl, müslimü'l-mille Baygeldi nam gulam; uzun boylu, koyun gözlü, kumral saçlı, Moskoviyyü'l-asl, müslimü'l-mille, Haydar bin Abdullah nam matruş (traşlı) gulam ve gök gözlü, sarışın, kayık burunlu, tevellüdetü fi'l-İslâm Bayram Bike binti İvan nam cariyesinin tanımlandığı örneklerdeki gibi¹²⁰.

Mehmet Mirza'nın eşi Güferhan'ın müdebber bir kölesi vardı ve şöyle tasvir edilmişti: "Uzun boylu, sarı benizli, uzun yüzlü, sarı yanaklı, Moskoviyyü'l-asl, sağ ayağının ökçesi yok, Müslimü'l-mille, Devletgeldi bin Abdullah"¹²¹. Salacık'tan Ömer Çelebi bin Hacı Ali'nin de alçak boylu, sakallı, gök gözlü, yüzünde benekli, müslimü'l-mille, Kenan bin Abdullah nam doğma çoban gulamı vardı. Koyun Kâtibi Devletgazi orta boylu, koyun gözlü, değirmi yüzlü, kayık burunlu, sağ elinin orta parmağı sakat, müslime, Moskoviyyetü'l-asl, Gülbahar binti Abdullah adlı bir cariyeye sahipti. Hasan Atalık bin Abdullah'ın iki kölesi vardı. Bunlardan biri: Ak yüzlü, orta boylu, müslimü'l-millie, Kutlubik nam cariyeye-i memluke ve diğeri yine uzun boylu, dudağı üzre benli, Kutluayak nam cariyeye idi¹²².

Görüldüğü üzere bu örneklerde boyu, yüz hatları, saç rengi, milliyeti, dini ve adı dışında belirleyici özellikleri de belirtilmiştir. Sağ ayağının ökçesinin olmaması, yüzde beneklerin bulunması, sağ elin orta parmağının sakat olması ve dudağın üzerinde ben bulunması gibi. Bunlardan bazıları hem belirleyiciliği hem de kusurları belirtiyordu. Kölenin değeri de buna göre değişiyordu. Sağ elin orta parmağının sakat olması, sağ ayağının ökçesinin olmaması, güzellik açısından düşünüldüğünde yüzde beneklerin

¹¹⁸ Aydın- Hamidullah-Engin, agm, s. 237; Süleyman Kızıltoprak, "Memluk", *DİA*, IXXX, Ankara 2004, s. 87.

¹¹⁹ *KŞS*, 25, s. 4a/4, 3a/1, 3/b2, 116/b6, 106/a4, 70/a5, 10/b3, 114/a1, 9a/5 vb.

¹²⁰ *KŞS*, 4, s. 7b/3, 37a/3-4-5.

¹²¹ *KŞS*, 4, s. 59a/3.

¹²² *KŞS*, 4, s. 73a/2, 74a/4-5; 3b, s. 79b/4.

bulunması, ayağın total olması, alından yara izinin bulunması, yüzün bıçak bozmuş olması, burnunda pareli olmak, sol elin yaralı oluşu, sağ gözü zayıf olmak, sol yüzünde cerahat nişanlı, bir gözü kör, bir yanı nişanlı, sağ gözü akıllı olmak gibi ifadeler kusurları işaret eden örneklerdir¹²³. Belirli hastalıklara mübtela olmak ya da akli dengesi yerinde olmamak gibi kusurlar da vardı; ama burada bahsedilen kusurlar köleyi tarif ederken özellikle belirtilen fiziki kusurlardır.

3.1. Köleler İçin Kullanılan Terimler

Sicillerde köleler için kullanılan terimler; kazak, gulam, çura, çuracık, cariyeye, marya (mariye), düge ve dügeciğdir. Bunlar kölelerin cinsiyetleri ve yaşlarına göre verilmiş isimlerdir. Bunların haricinde tarhan ve doğma –bazı yerlerde toğma şeklinde de yazılmıştır¹²⁴ - terimleri de kullanılmıştır. Sadece bir yerde besleme ifadesine rastlanılmıştır. Bu, köle anlamında kullanılmış bir ifadedir. Çünkü Hacı Sefer adındaki kişinin bu beslemesini hayatta iken hibe ettiğinden bahsedilmektedir¹²⁵.

Kölenin durumunu belirtmek üzere, bunların haricinde, mutak, mutaka, müdebber, mükateb ve nadiren mezun ifadeleri yer almaktadır.

3.1.1. Doğma

Doğma, hem kız hem de erkek köleler için kullanılan ortak bir terimdir. Örneğin Salacık'tan Ömer Çelebi bin Hacı Ali'nin alçak boylu, sakallı, gök gözlü, yüzünde benekli, Müslümü'l-mille, Kenan bin Abdullah nam doğma çoban gulamı vardı¹²⁶. Hacı Bik ibn Hacı Yusuf'un da, Allah rızası için azat ettiğ, koyun gözlü, değirmi yüzlü, kumral kaşlı, uzun boylu, Müslüman, Kutlukız ibnete Abdullah siminde bir doğma kız kölesi vardı¹²⁷. Mesela başka bir davada; uzun boylu, ak yüzlü, kara kaşlı, koyun gözlü, doğma cariyenin efendisinin vefatından kırk gün önce tedbir yöntemi ile azat edildiği kayıtlıydı. Burada da doğma diye ifade edilen bir cariyeydi¹²⁸. Başka yerlerde de yılıkçı doğma, Rus asıllı, Müslüman, Hıdır bin Abdullah nam doğma kazak, doğma bir abd-i âbık, Hasan nam doğma ifadelerine rastlanılmıştır¹²⁹. Başka bir örnekte de Daru'l-İslam'da doğmuş Müslüman bir köleden toğma diye bahsedilmiştir¹³⁰.

Tüm bu örneklerden hareketle, doğma ya da toğma teriminin kız ve erkek köleler için kullanıldığını söylemek mümkündür. Hatta doğma çoban gulam, doğma cariyeye ifadelerinde olduğu gibi doğma teriminin yanında yaş ve cinsiyet belirleyici ifadelerin de kullanıldığı görülmektedir. Demek ki doğma ne yaş ne de cinsiyetle alakalı bir söylemdir. Tamamen kölenin durumuyla alakalıdır. O durum da yüksek ihtimal Daru'l-İslam'da köle olarak doğmuş anlamına gelmektedir. Dolayısıyla doğma diye ifadelendirilmiş olan bir köle, ister Müslüman olsun ister olmasın, İslam memleketinde yani Kırım'da dünyaya gelmiş, bir köle annenin çocuğu demektir.

¹²³ KŞŞ, 13, s. 35b/3; 8, s. 38b/1, 39a/4; 9, s. 16b/2; 4, s. 59a/3; 9, s. 35b/1, 45b/2; 3a, s. 86a/7; 4, s. 16a/2.

¹²⁴ Toğma ile doğmanın aynı anlama geldiğini şu davadan anlamak mümkündür. Bkz. KŞŞ, 4, s. 43a/4. Burada bahsi geçen kişi önce *toğma* diye yazılmış, ardından ona vurgu ile *merkum doğma* ifadesi kullanılmıştır.

¹²⁵ KŞŞ, 3a, s. 81a/4.

¹²⁶ KŞŞ, 4, s. 73a/2.

¹²⁷ KŞŞ, 3b, s. 22a/1.

¹²⁸ KŞŞ, 10, s. 133b/5, a/1.

¹²⁹ KŞŞ, 9, s. 61b/3; 22, s. 48a/6; 9, s. 17a/5.

¹³⁰ KŞŞ, 16, s. 31b/1.

3.1.2. Gulam

Gulam, 12-18 yaş arasındaki, bıyığı terlemiş, buluğa ermiş genç delikanlı demektir. Osmanlı devşirme uygulamasında da bu yaşlardaki gençler gulam, 8-12 yaşlarındaki çocuklar ise gulamçe olarak adlandırılmıştır¹³¹. Sicillerde gulamçe ifadesi geçmemektedir. Küçüklüğü belirten başka terimler vardır. Örneğin çura-i sağır¹³²deki gibi küçük anlamına gelen sağır kelimesi bunlardan biridir. Aynı anlamda küçük çura ifadesi de geçmektedir. Küçüklük, çuracık, dügecik örneklerinde olduğu gibi, terimlerin sonuna getirilen –cik küçültme ekleriyle de ifade edilmiştir.

Bir dava örneğinde görüldüğü üzere Yusuf adlı gulam, aslında daha altı aylık bebekken sahibi (maliki) Alem Daye tarafından Allah rızası için azat edilmiş ve itiknamesi hemen eline verilmişti. Aradan on beş sene geçmiş, Yusuf on beş yaşına gelmişti. Yusuf zorla köle olarak istihdam edilmek isteniyordu. Durumun şahitleri vardı. Alem Daye adlı kadına kocası tarafından hibe edilmiş olan bu köleyi Alem Daye hemen azat etmişti. Şahitler sayesinde Yusuf'un itki onaylanmıştı. Burada görüldüğü üzere on beş yaşındaki Yusuf gulam olarak adlandırılıyordu¹³³. İvan isimli zımmi ile zevcesinin müştereken satın aldıkları bir köleleri vardı. Koyun gözlü, düz burunlu, buğday tenli, Boğdan asıllı, Kenan ismindeki bu gulam tahminen on iki yaşlarında idi¹³⁴.

Sicillerde gulam örneği çoktur. Orta boylu, sarışın, gök gözlü, açık kaşlı, sivri burunlu Rus gulam ya da sarışın ve sivri burunlu bir Rus olmasına karşın, uzun boylu, koyun elâ gözlü, çatık kaşlı bir müslim gulam örneklerinde olduğu gibi¹³⁵.

3.1.3. Çura

Çura terimi erkek köleler için kullanılmaktadır. Muhtemelen 8-12 yaşlarındaki çocukları temsil ediyordu. Bu durumda devşirme sistemindeki gulamçenin karşılığı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Hüseyin bin Hacı Mehmet, Hüseyin Beşe'den bir küçük gulam satın almıştı. Ancak bu çurayı altına işediği gerekçesiyle iade etmek istiyordu. Böyle bir gerekçeyle iade etmek istediğine göre çura çok küçük yaşta değildi. Çok büyük de olamazdı; küçük gulam diye ifadelendirilmişti¹³⁶. Belgede önce küçük gulam denilip aynı kişiyi kastederek sonra bu çura ifadesinin kullanılması küçük gulamla çuranın aynı anlama geldiğinin göstergesidir. Bu durumda çuranın, gulamdan küçük olan, 8-12 yaş grubundaki çocukları temsilen kullanılan bir terim olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında tıpkı küçük düge ve dügecik gibi, küçük çura ve çuracık ifadeleri de geçmektedir¹³⁷. Bunlar da sekiz yaş altı çocuklar ve bebekler için kullanılıyor olunmalıydı. Genelde bebeği yani küçük çocuğu olan cariyeler mea veled (çocuğuyla birlikte), velediyle şeklinde anılmaktaydılar. Tıpkı bunun gibi bazan, .. nam cariyeye bir çurasıyla, .. nam cariyeye küçük çurasıyla ifadeleri de geçmektedir¹³⁸.

¹³¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1971, s. 679; Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 274; Mustafa Zeki Terzi-Erdoğan Merçil-Abdülkadir Özcan, "Gulam", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 178. s. 178-184.

¹³² *KŞS*, 25, s. 79a/ 1.

¹³³ *KŞS*, 22, s. 90b/1.

¹³⁴ *KŞS*, 4, s. 69a/2.

¹³⁵ *KŞS*, 25, s. 29a/3, 91b/6.

¹³⁶ *KŞS*, 21, s. 73a/5.

¹³⁷ *KŞS*, 13, s. 9a, 10a; 19, s. 9b/1.

¹³⁸ *KŞS*, 13, s. 70b/2.

Küçük çura ve çuracık ifadelerinin sekiz yaş altı erkek çocukları tanımlaması gibi dügecik ve küçük düge de aynı yaş grubundaki kız çocuklar için kullanılmaktaydı.

Çura kelimesi aynı zamanda erkekler için özel isim olarak da kullanılmaktadır. Çura nam kazak, Bayçura nam çura ve hür bir insan olan Çura bin Abdullah nam âdem örneklerinde olduğu gibi¹³⁹. Aynı şekilde düge kelimesinin de özel isim haline rastlanılmıştır; ancak bu yaygın bir isim olmasa gerektir. Sadece bir yerde denk gelinmiştir; o da Düge nam düge olarak yine bir köle için konulmuş isimdir¹⁴⁰.

3.1.4. Kazak

Köle cinsleri içerisinde belgelerde en fazla kazak tabirine rastlanılmıştır. Bu tabir erkek köleler için kullanılmaktadır. Kazak kelimesinin asıl anlamı ise süvari muhafız askeridir. Bu mana Kamus-ı Türkî’de şöyle açıklanmıştır: “Asker, her kavmin askerliğe, akın ve çapula ayrılmış efradı ki sakalsız olmak başlı alametleri idi. Türkmen, Kırgız, Tatar, Moskof kazağı gibi. Rusya’da ayrıca bir sınıf teşkil eden sipahiye mümasil süvari askeri”¹⁴¹. Buradan anlaşıldığı üzere akın ve çapula giden, sınırları koruyan atlı askerdir. Ayrıca bu kelimenin kazımaktan türediği, aslında traşlı ve sakalı traş olmuş anlamına geldiği de belirtilmiştir¹⁴². Başka bir kaynakta da Lehistan Kralı I. Sigismund tarafından hudutlarda muhafız olarak bulunmak üzere 1516 yılında teşkil olunan süvari alayları olduğu, bunların çoğunun Dinyeper kıyılarına yerleştirildiği, sonraları Rus Devleti’nin de buna benzer aynı isimle anılan askerî birlikler kurduğu ve ayrıca Kuzey Karadeniz sahillerinde ve nehir boylarında, kısmen içerilerde yaşayan ve Rusların himayesinde bulunan Kazak diye bir kavmin olduğu ve bunların çoğunlukla şayka denilen küçük gemileriyle Karadeniz sahillerini vurarak korsanlık yaptıkları ifade edilmiştir¹⁴³. Kazaklar üzerine yapılan bir araştırmada Altınordu, İlhanlı hanlıkları ile Moskova ve Polonya krallıklarında muhafız kıtaları olarak organize edilmiş, akın ve çapullarıyla meşhur cesur Kazak topluluklarının olduğu ve bunların adlarının kazmak, gezmek ve kesmek (kazınmış-kesilmiş-gezici) fiilleriyle irtibatlandırıldığı belirtilmiştir¹⁴⁴.

Kazaklar sakalı traş edilmiş veya kazınmış ya da traş edilmiş baş figürü ile açıklanmıştır. Kâkül bırakmanın ve baş kazıtmanın özgürlük ve kahramanlık sembolü olduğuna inanılmıştır¹⁴⁵.

Evliya Çelebi de Kırım’dan bahsederken, ve âb u hevâsı latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi gâyet çokdur. Husûsan dûledâr Rus câriyeleri ve Çerkes, Abaza

¹³⁹ KŞS, 19, s. 9b/3; 23a; 3b, s. 7b/2.

¹⁴⁰ Bkz. KŞS, 19, s. 31b.

¹⁴¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1999, s. 1068.

¹⁴² Şemseddin Sami, *age*, s. 1068.

¹⁴³ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati* İstanbul 1986, s. 181; Ünal, *age*, s. 390.

¹⁴⁴ Yücel Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar-I*, İstanbul 2004, s. 30, 31, 32, 36. Dankoff, kazağın Tatarca yoldaş, arkadaş anlamına da geldiğini, Evliyâ Çelebi’nin kazağı Ukrayna kazağı ve hilekâr, düzenbaz anlamında kullandığını söylemektedir. Bkz. Robert Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, Çev. Semih Tezcan, İstanbul 2004, s. 168. Ayrıca 16. ve 18. yüzyıllarda Ukrayna ahâlisini temsil eden sözcük Rus’tu. Ruslar içinse Moskof ya da Moskov ismi kullanılmaktaydı. I. Petro’nun 1721’de çarlığı ilan edişiyile Rus ismi Moskof’un, Ukrayna ismi de Rus’un yerine geçmişti. Evliyâ Çelebi’nin kullandığı anlamda 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başlarında da Osmanlılar kazak eşkiyası ile Rus yani Ukraynalıyı aynı anlamda kullanmışlardı. Bkz. Omeljan Pritsak, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı”, Çev. Kemal Beydilli, *İlmî Araştırmalar*, 7, İstanbul 1999, s. 279, 280, 282, 284.

¹⁴⁵ Y. Öztürk, Kazaklar, s. 31.

ve Leh gulâmı ve kızları çokdur, demektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi gulam genç erkek köledir. Nitekim kazak da olgun erkek olmalıydı ki, Evliya Çelebi sahtekâr esircileri anlatırken, 40-50 yaşındaki kazak kölelerin hamamdan gençleştirilerek çıkartıldıkları ve bunların bir-iki ay sonra ak sakal ve bıyıklarının geri gelerek foyalarının ortaya çıktığını yani tekrardan kazak olduklarını belirtmektedir¹⁴⁶.

Evliya Çelebi'nin yukarıdaki sözünden ve sicildeki tasvirlerden, kazak tabirini taşıyanların sakalsız¹⁴⁷ da olabildikleri halde, çoğunlukla sakal bıraktıkları tespit edilmiştir. Saç figürü hakkında bir ipucu yakalanamamıştır. Bu haliyle de kazakların, civardaki akınlardan ele geçirilen, olgun, cesur ve güçlü erkekler olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Abdulğaffar'ın, sahip olduğu bir kazağı Gazikirman'a götürmesi için Timur'a emanet ederken, kaçmasını önleme amaçlı yaptığı tenbih de bunu gösteriyor olsa gerektir: "Benim kazağım aslıcak kazaktır, bukağımın (zincir) bir gözünü kendi ayağına, bir gözünü kazağın ayağına bukağılayasın. Hisar içinde kalıp dışarı çıkmayasın"¹⁴⁸. Ayrıca Kırım'da değirmencilik yapan köleler genellikle kazaklardır. Belgelerde değirmenci kazak¹⁴⁹ ifadesine sıklıkla rastlanılmıştır. Değirmencilik de güç gerektiren bir iştir.

Aşağıdaki dava örneği de kazakların yiğitlik ve gücüne örnek teşkil etmektedir: Taşlıdere Kazası'nın bir köyünden Hüseyin Mirza ibn Ali Bik aynı kazanın başka bir köyünden, Nogay Taifesi'nden olan Sülü Sultan adlı kadınla ilgili dava açmıştı. Mevzu bir köleydi. Hüseyin Mirza şöyle demişti: "İşbu avratın elli altın kıymetinde bir çurasın gasb idüb elimde zayi' oldu. El-hasıl ben taziy' itdim (kaybına sebep oldum). Mezbure avrata mezbur çurası mukabelesine elli altın kıymetinde bir balaban (gürbüz, büyük, iri) kazak virdim". Sülü Sultan, aldım, kabz itdim, Hüseyin Mirza'da çuraya mütaallik alakam kalmadı, diye cevap vermiş ve dava sükunetle neticelenmişti. "Bir balaban kazak virdim" ifadesi iri, güçlü, cüsseli bir kazağı tasvir ediyordu. Davacı bu sayede teskin olmuştu¹⁵⁰.

Kazak tabiri ayrıca, devşirme usulünde, iyice tıraşı gelmiş olgun erkeklerle verilen sakallı¹⁵¹ tabiri ile de eşdeğer olarak düşünülebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi tasviri yapılan kazakların, istisnası olmakla birlikte¹⁵², çoğunlukla sakallı oldukları anlaşılmaktadır. Sakalı olmasa da gür şekilde sakalı çıkabilecek yaşta olgun erkeklerdir. Örneğin, sarışın, sarı sakallı, sivri burunlu, gök gözlü, beyaz aba kalpaklı, köhne sokmalı, köhne mavi zîbûnlu, köhne sokma çakşırlı, kahverengi yün kuşaklı, Peder nâm kazak; yeşil kalpaklı, çal sakallı, Macar kazak; sarışın, sarı sakallı, gök gözlü, ak cepkenli, aba kalpaklı, Nemçe kazak¹⁵³.

Kısacası kazak, belirli bir olgunluğa erişmiş; ama yaşlı sınıfına girmeyen, cesur ve güçlü erkek köleleri tanımlamak için kullanılan bir terimdir.

Belgelerde geçen bazı kazak tasvirlerini verecek olursak¹⁵⁴:

-Uzun boylu, koyun gözlü, sarı kaşlı, sarı benizli, gök gözlü, Rus el-asl, Müslimü'l-mille, Yusuf nam kazak

¹⁴⁶ Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 246-247.

¹⁴⁷ KŞS, 25, s. 65a/2, 67b/6.

¹⁴⁸ KŞS, 25, s. 42a/2.

¹⁴⁹ Örneğin KŞS, 22, s. 57a/3.

¹⁵⁰ KŞS, 4, s. 15b/4.

¹⁵¹ Sertoğlu, *age*, s. 41.

¹⁵² "Sarışın, sarı bıyıklı, gök elâ gözlü, sivri burunlu, Vasil adlı kazak." KŞS, 25, s. 5b/1.

¹⁵³ KŞS, 25, s. 8b/7, 5a/6, 8b/5.

¹⁵⁴ Sırayla verecek olursak: KŞS, 15, s. 30a/4; 8, s. 111b/1, 112a/2; 4, s. 15b/4, 62b/1; 8, s. 27b/1, 27a/1, 76a/2-3; 10, s. 114a/1; 9, s. 40b/1, 47b/3; 16, s. 22a/2.

- Elli altın kıymetinde bir balaban kazak
- Muharrem bin Hüseyin'in uzun boylu, sarı sakallı, Şire (?) nam Macar kazağı
- Moskof kazak
- Sarı sakallı Acemî kazak
- Orta boylu, kumral kaşlı, koyun gözlü, Gürciyü'l-asl, İvan nam kazak
- Orta boylu, düz burunlu, karayağızlı, koyun gözlü, kara sakallı, Leh asıllı kazak
- Orta boylu, çalargan¹⁵⁵ sarı sakallı, buğday tenli, düz burunlu, koyun gözlü, Rus asıllı, Nasrani, İvan nam kazak
- Orta boylu, buğday tenli, konur sakallı, kara gözlü, Boğdan asıllı, Nasrani kazak
- Orta boylu, sakallı, düz burunlu, sağ ayağı topal, Müslimü'l-mille, Gürciyü'l-asl, Behram bin Abdullah nam kazak
- Orta boylu, ak sakallı, gök gözlü, Rus asıllı kazak

Görüldüğü üzere Macar, Moskof, Rus, Gürcü, Leh, Boğdan ve Acemî olmak üzere çok çeşitli milliyetlerden kazaklar vardır. Bunların geneli sakallıdır. Genelde Rus ve Macar kökenliler sarı sakallı, gök gözlü, uzun boylu ve sarışındırlar. Örneğin Boğdan kazağın esmer olduğu görülmektedir. Genel anlamda köle tasvirlerinde sivri ve düz buruna rastlanılmıştır. Boy olarak uzun ve orta boy ağırlıktadır. Koyun ela gözlü, gök gözlü, beyaz tenli ve sarışın köleler kara gözlü ve esmer kölelere göre daha fazladır. İhtiyarlara da Pavli nam ihtiyar kazak, Peyvan (?) nam kart kazak örneklerindeki gibi ihtiyar ya da kart ifadesi eklenmektedir.¹⁵⁶ Aynı durum kadın köleler için de geçerlidir.

3.1.5. Cariye

Cariye genel anlamda kadın köleler için kullanılan bir terimdir.¹⁵⁷ Bu köle bekâr, evli, çocuklu, çocuksuz ya da dul olabilmektedir. Çocuklar için de çok nadiren cariyeye terimi kullanılmıştır. Böyle durumlarda da başına mutlaka, sabiye cariyeye, küçük cariyeye gibi küçüklüğü ifade eden bir kelime eklenmiştir.¹⁵⁸ Kadın köler aşağıda incelendiği üzere, ayriyeten genç, yaşlı ve çocuk oluşuna göre farklı şekillerde de isimlendirilmişlerdir.

3.1.6. Marya (Mariye)

Marya ya da mariye, kadın köleler için kullanılan bir terimdir. Devşirme sistemindeki sakallı denilen, yaşı geçmiş erkeklerin karşılığı olarak kendisinden kadınlığın geçmiş olduğu kişi anlamına gelmektedir.¹⁵⁹ Aslında marya kelimesi Rumca'dır ve dişi koyun, dişi keçi demektir. Yani dişi hayvanı işaret eder. Aynı zamanda dişi koyun eti anlamını da taşımaktadır. Örneğin, bu kasap bize bütün kış marya yedirdi, cümlesinde olduğu gibi. Bunun haricinde balık kayıklarında ve dalyanlarda taifeye verilen karışık, ufak balık anlamına da gelmektedir. Bu mana ile sıfat olarak da kullanılmaktadır. Marya balık örneğinde olduğu gibi. Mesela marya ağı

¹⁵⁵ Bu kelime Tatarca bir kelimedir. "Çalargan otlar" şeklinde kullanılan ifadeler vardır.

¹⁵⁶ KŞS, 25, s. 115a/1; 13, s. 72b/4.

¹⁵⁷ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 237; Sertoğlu, age, s. 61.

¹⁵⁸ KŞS, 25, s. 114a/3.

¹⁵⁹ Sertoğlu, age, s. 41; Ünal, age, s. 446.

denildiğinde de küçük gözlü ağı işaret etmektedir¹⁶⁰. Başka bir kaynakta da yine bu kelimenin anlamı, yaşlanmış dişi koyun olarak belirtilmiştir¹⁶¹.

Evliya Çelebi de kendi deyimiyle Tatar kavmi lisanından bazı örnekler verirken *marya* kelimesinin anlamını, *karı*, *halayık* olarak vermiştir. Bu kelimeyi bazı yerlerde *marya*, bazı yerlerde de *marya cariyeye* şeklinde kullanmıştır. *Maryanın karşılığı* olarak *avrat defke* ifadesine de yer vermiştir¹⁶².

Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere *marya* kelimesi hem dişi koyun, dişi keçi, dişi koyun eti hem de karışık küçük balık anlamına gelmektedir. Köle üzerinden düşüncecek olursak, *cariye* yani kadın köle anlamına gelmektedir. Ancak gençlik ve tazeliği kalmamış, çok da yaşlı olmayan; ama yaşı geçmiş kadın köleyi ifade etmektedir. Çünkü belgelerden görüldüğü üzere, yaşlı kadın kölelerin tıpkı erkeklerde olduğu gibi başlarına ihtiyar ya da *kart* kelimesi eklenerek yaşlılıkları belirtilmektedir. *Maruşka* nam ihtiyar *cariye* ya da *kart marya* örneklerinde olduğu gibi¹⁶³.

3.1.7. Düge (Düve)

Düge kadın köleler için kullanılan bir terimdir. Sicillerde sayı çokluğu itibariyle *cariyeden* sonra ikinci sırada yer aldığı tespit edilmiştir. *Cariye* genel olarak kadın köle anlamına gelirken *düge* sadece bekâr genç kızları ifade etmek üzere kullanılmıştır. Erkeklerdeki *gulamın karşılığı* olarak düşünülürse 12-18 ya da 12-20 yaşları arasında oldukları söylenilebilir. Bir Kırım kadı defteri üzerine yapılan çalışmada *düge*, en yüksek fiyat değerine sahip kadın köle olarak tanımlanmıştır¹⁶⁴. Bunun nedeni en genç kadın kölenin *düge* olmasıdır. Bunların yanında küçük kızlar da tıpkı küçük *cariye* örneğindeki gibi küçük *düge* ya da *dügecik* olarak adlandırılmaktadır¹⁶⁵.

Bir dava örneğinde görüldüğü üzere bir kadının kız çocukları, *sabiye cariyeye*, *düge*, *cariye* şeklinde adlandırılmıştır. Bunlar küçük kız çocuğu, genç kız ve evli kadın ya da belki daha büyük yaşta kız anlamına gelmektedir. Fiyatları açısından bakıldığında *düge* ile *cariye* arasında (çocuk ve yaşlılar hariç) pek fark yoktur. *Düge* ile *cariyenin* değeri aynı olup 160 guruştur. Küçük kız 50 guruş değerindedir¹⁶⁶. Başka bir örnekte de Mahmut Çelebi'nin kölelerinden iki ayrı *dügenin* değeri 200 ve 250 guruş; *Canfeda* isimli *cariyenin* 200 guruş, *Gülhan* adlı *cariye* ve çocuğunun da 250 guruş oldukları görülmüştür. *Kart cariyeye* de 50 guruş değerindedir¹⁶⁷. Buradaki değerlerden, *dügenin* birinin çocuksuz *cariye* ile aynı değerde, diğerininse daha yüksek değerde olduğu görülmektedir. Çocuklu *cariye* ise *dügelere*den ve çocuksuz *cariyeden* daha düşük değerdedir. Genç kız olan köle daha kıymetlidir. Ancak yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere *dügelerle cariyelerin* aynı değere sahip oldukları da vakidir. Bu da göstermektedir ki gençlik kadar güzellik ve elinden iş gelirlilik de önemlidir. *Sefer Bik*'in köleleri de şu şekilde sıralanmaktadır: *Şermet* nam *kazak* ve oğlu *Kurmaş (?)* nam *gulam*; *Kutlukız cariyeye* ve kızı *Ruşen* nam *düge*¹⁶⁸.

¹⁶⁰ Şemseddin Sami, *age*, s. 1256.

¹⁶¹ Ünal, *age*, s. 446.

¹⁶² Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 244; Evliya Çelebi, *age*, VIII, 14, 15.

¹⁶³ KŞS, 25, s. 12a.

¹⁶⁴ Fırat Yaşa, "67 A 90 Numaralı (Dördüncü Cilt), 1061-1062 Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal Ve Ekonomik Hayat", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2014, s. 28.

¹⁶⁵ KŞS, 25, s. 114a/3.

¹⁶⁶ KŞS, 47, s. 60b/4.

¹⁶⁷ KŞS, 47, s. 81b/2.

¹⁶⁸ KŞS, 22, s. 95a/1.

Düğe teriminin söylenişi ile ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Aslında bu kelime tıpkı marya teriminde olduğu gibi bir hayvan ismi üzerinden çağrışım yapılarak bulunmuştur. Köle anlamında bahsi geçen düğe ile genç ve doğurmamış inek anlamına gelen düğe sözcüğü aynı şekilde yazılmaktadır¹⁶⁹. Hatta bazı coğrafyalarda düğe kelimesi zamanla düve şekline dönüşmüştür. Anadolu köyünün ve köylüsünün anlatıldığı bir romanda şöyle bir diyalog geçmektedir:

-İneği anladım da bir de düve dedin.

-... düve genç kız, gelinlik kız anlamına gelir¹⁷⁰.

Anadolu türkülerinin doğuşunu anlatan bir eserde de Kütahya'nın Pınarları adlı türkünün nereden geldiği anlatılırken, bundan 100-120 yıl önce, Kütahya'da bir ailenin genç, yakışıklı ve temiz kalpli bir oğlu, orta halli bir ailenin de güzel, boylu poslu ve uzun saçlı bir kızlarının olduğu yazmaktadır. Bu kız biraz hoppa olduğu, ele avuca sığmadığı için arkadaşları ona deli düve ismini vermişlerdir. O zamanlar deli düve adı dillere destanmış ve buzağı doğurma zamanı gelmiş yeni ineklere de bazı yerlerde düve denilirmiş¹⁷¹.

Anadolu'da genç kızlar düğenin yanında kısarak ve mayaya da benzetilmektedir. Aynı şekilde kadınlar da ata benzetilmişlerdir.

Genç bekâr kız anlamına gelen düğe kelimesi, daha önce Kırım'ın Karasubazar şehri üzerine yapılan iki çalışmada da döke olarak belirtilmiştir¹⁷². Kırım sicilleri üzerine yapılan diğer çalışmalara bakıldığında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bir doktora çalışmasında bu kelime düke (devge) şeklinde verilmiştir¹⁷³. Sicillerin transkripsiyonu ile ilgili iki çalışmada ise bu kelime bazı yerlerde düğe, bazı yerlerde ise düke olarak belirtilmiş ve bu nedenle tam bir bütünlük sağlanamamıştır¹⁷⁴. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde ise bu kelime devke, devge ve defke şeklinde verilmiştir. Evliya, Tatar dilindeki bazı kelimelerin ne anlama geldiğini açıklarken bu kelimenin kız anlamına geldiğini belirtmiştir¹⁷⁵.

Anadolu'da kadınlar ata benzetildiği gibi genç kızlar da düğe, kısarak ve mayaya benzetilmektedir. Gençliği geçmiş kadın kölelere yaşlanmış dişi koyun anlamına gelen marya denildiği gibi, genç ve doğurmamış inek anlamına gelen düğe kelimesi de genç kız durumundaki köleler için kullanılmıştır. Tüm bunlar dikkate alındığında bu araştırmada varılan sonuç köleler içinde genç kız anlamına gelen bu kelimenin düğe olarak okunmasının daha doğru olacağıdır.

¹⁶⁹ Şemseddin Sami, *age*, s. 632.

¹⁷⁰ Halil Küçükütülü, *Dr. Çavuş ve Cemal Ağa*, İstanbul 2011, s. 210.

¹⁷¹ Emre Sarı, *Türkülerin Doğuşu*, Antalya 2016, s. 248.

¹⁷² Bkz. Zeynep Özdem, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat (17. Yüzyıl Sonlarından 18. Yüzyıl Ortalarına Kadar)*, Ankara 2010, s. 88, 90, 102; Nuri Kavak, "Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şeriyeye Sicillerine Göre)", Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 220-221.

¹⁷³ Bıyık, *age*, s. 92. Bıyık, düğenin anlamını açıklarken, çocuk yaştaki kızlara düğe denildiğini belirtmiştir. Bkz. Bıyık, *age*, s. 93. Yapılan bu araştırma neticesinde ulaşılan sonuca göre, yukarıda da belirtildiği üzere, bu kelime genç kız anlamına geldiği için Bıyık'ın tespitinin yanlış olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

¹⁷⁴ Bkz. Dilek Çelik, "67 A 90 Nolu Ve 1017-1022 (1608-1613) Tarihli Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri (Tahlil ve Transkripsiyon)", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011, s. 154, 211, 221, 241, 244; Yaşa, *age*, s. 14, 26, 102, 112, 117.

¹⁷⁵ Bkz. Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 244; Evliya Çelebi, *age*, VIII, s. 15. Aslında kelimenin devka olarak okunabileceğini belirtenler de olmuştur. Devka Rusça'da genç kız demektir. Bu şekliyle bu kelimenin Türklerden Ruslara geçmiş olma ihtimali de düşünülebilir.

3.1.8. Tarhan

Belgelerde geçen terimlerden bir tanesi de tarhandır. Tarhan aslında İslamiyet öncesi Türklerde kullanılan bir asalet unvanıdır ve bey anlamına gelmektedir¹⁷⁶. Ancak belgelerden anlaşıldığına göre, köleleri ilgilendiren bir terim olarak azatlı köle anlamında kullanılmaktadır. Örneğin sağ gözü birisi tarafından sakatlanan bir kızcağız için diyet davası açılmıştır. Burada bu kızdan Gülbeyaz nam mutaka kız diye bahsedilmiş, daha sonra aynı kıza istinaden Gülbeyaz nam tarhan kız ifadesi kullanılmıştır. Mutaka ile tarhanın aynı anlama geldiği buradan açıkça anlaşılmaktadır¹⁷⁷. Yine Kutluçura nam tarhan oğlanın azat edilmiş bir köle olduğuna dair bir kayıt vardır¹⁷⁸. Bir azat davasında da efendi kölesini azat ettiğini şöyle ifade etmektedir: “İşbu kazağımı azat ve tarhan ettim”. Bu davada başka hiçbir şekilde tarhan ifadesi geçmemiştir¹⁷⁹. Başka bir azat davasında da yine efendiye ithafen şu ifadeler geçmektedir: “Yasmin binti Abdullah nam cariyesini azat ve tarhan edip huzur-ı kadıda itkinî ikrar edip...”¹⁸⁰.

Kuba Camii Mahallesi sakinlerinden Osman Beşe'nin de koyun gözlü, kumral kaşlı, kayıkî burunlu, orta boylu, Rus asıllı, Dilaver bin Abdullah isminde bir kölesi vardı. Bir gün Dilaver kadı huzuruna gelmiş, efendisini şikâyet ederek hürriyetini talep etmişti. Çünkü efendisi kendisine, sen tarhansın, sen kâfirsın, senden haraççı haraç alsın, demişti. Durumun iki şahidi vardı. Böyle bir durumda kölenin hür olup olamayacağı şeyhülislama soruldu ve onun fetvası üzerine kölenin hürriyetine karar verildi¹⁸¹. Buradan tarhan kelimesinin, sen hürsün, özgürsün, köle değilsin, anlamında kullanıldığını anlamak mümkündür. Köle artık özgürdü, gayrimüslim olduğu için zımmî statüsüne geçmişti ve artık devlete vergi verecekti.

Bütün bu örnekler tarhanın azatlıkla alakalı bir kavram olduğunu ve azat edilmiş köle anlamına geldiğini açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin Naste nam tarhani cariyeye, Naste nam tarhan gibi ifadeler¹⁸² de aynı mutaka cariyeye gibi bir kullanımdır. Kişinin azat edilmiş bir köle olduğuna işaretir.

3.1.9. Balaban

Sicillerde karşılaşılan başka bir terim balabandır. Bir İstanbul gümrük defterine ilişkin yapılan araştırmada, gümrük defterinde geçen balaban adlı köle çeşidinin sakallı diye tabir olunan olgun erkek kölenin karşılığı olabileceği belirtilmiştir. Balabanın halk dilinde büyük anlamına geldiği de eklenmiştir. Defterin başka bölümünde esirha-i kebir olarak kaydedilmiş köleden alınan vergi ile balabandan alına verginin çok yakın olmasından dolayı balabanın büyük köle anlamına geleceği de belirtilmiştir¹⁸³.

Sicillerde üç yerde balaban ifadesine rastlanılmıştır. İlkinde isim olarak kullanıldığı ortadadır. Balaban veledi Dimitri adında bir gayrimüslimden

¹⁷⁶ Ünal, *age*, s. 668.

¹⁷⁷ KŞS, 21, s. 2b/5-6.

¹⁷⁸ KŞS, 22, s. 84b/6.

¹⁷⁹ KŞS, 9, s. 54b/3.

¹⁸⁰ KŞS, 9, s. 50a/1.

¹⁸¹ KŞS, 15, s. 31a.

¹⁸² KŞS, 9, s. 40b/4, a/2.

¹⁸³ Zübeyde Güneş Yağcı, “İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)”, *History Studies*, Volume: 3/2, 2011, s. 378-379.

bahsedilmiştir¹⁸⁴ ki Balaban hem Hristiyanların hem Müslümanların kullandığı ortak bir isimdir¹⁸⁵.

İkincisinde sıfat olarak kullanılmıştır. Taşlıdere Kazası'nın bir köyünden Hüseyin Mirza ibn Ali Bik, Nogay Taifesi'nden olan Sülü Sultan adlı kadınla ilgili bir dava açmıştı. Mevzu bir köleydi. Hüseyin Mirza şöyle demişti: “İşbu avratın elli altın kıymetinde bir çurasın gasb idüb elimde zayı' oldu. El-hasıl ben tazıy' itdim (kaybına sebep oldum). Mezbure avrata mezbur çurası mukabelesine elli altın kıymetinde bir balaban kazak virdim”. Sülü Sultan da, aldım, kabz itdim, Hüseyin Mirza'da çuraya mütaallık alakam kalmadı, diye cevap vermiş ve dava sükûnetle neticelenmişti. Hüseyin Mirza, zayı ettiği çuranın yerine büyük, iri bir kazak vermişti. “Bir balaban kazak virdim” ifadesi iri, güçlü, cüsseli bir kazağı tasvir ediyordu¹⁸⁶.

Üçüncüsü, en başta ifade edilen araştırmada olduğu gibi büyük ihtimal köle anlamındadır. Çünkü burada köleyi kastederek sadece balaban terimi kullanılmıştır. Bu dava, kendisine kitabet uygulaması yapılan bir kölenin artık azat olma vaktinin gelmesiyle, efendisi tarafından bunun beyan edilerek hürriyetinin verilmesinin sağlandığı davadır. Burada köleden sadece ve doğrudan balaban diye söz edilmiştir. Köleye dair başka bir ifade geçmemektedir. Efendi konumundaki kişi şöyle demişti: “İşbu balabânı'l-hâzır-ı bi'l-meclisi yüz elli altına kitabete kat' edip bedel-i kitabeti olan meblağ-ı merkum yüz elli altını bi't-tamam alıp üzerinde hakk-ı velâdan gayrı hakkım kalmış değildir..” Köle de bunu tasdik etmiş ve hürriyetine kavuşmuştu¹⁸⁷.

Görüldüğü üzere balaban kelimesi hem gayrimüslimlerin hem de Müslümanların kullandığı özel bir isimdir, hem iri, büyük anlamında bir sıfattır hem de olgun, güçlü ve cüsseli erkek köle anlamına gelmektedir. Ancak çok sık kullanılan bir terim olmadığını da söylemek mümkündür.

Köleler nadiren yukarıda belirtilen terimler kullanılmadan Kutlu nam kız, ... oğlan gibi de zikredilebiliyorlardı¹⁸⁸. Köleler efendilerinden efendim, mâlikim ya da mevlâm diye bahsediyorlardı¹⁸⁹. Örneğin Mahidevran binti Abdullah isimli köle kadı huzurunda şöyle beyanda bulunmuştu: “Mevlam (efendim, sahibim) olan Hacı Ali kemâl-i sıhhatinde beni i'tak ve zümre-i ahrâra ilhak eylemiştir”¹⁹⁰.

Efendileri de onlardan yukarıda bahsedilen terimler dahilinde cariyem, abd-i memluküm, kazağım şeklinde bahsettikleri gibi hane halkından biri olduklarından ve belki bazı efendiler tarafından evlatları yerine konulduklarından oğlanım, evladım, kızım diye de zikrediliyorlardı¹⁹¹. Kadı huzurunda bile bu şekilde ifade olunduklarına göre bunun gündelik hayatta çok sık bir şekilde kullanıldığını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Örneğin Haffaf Ustası Ramazan, yanında çalıştırdığı çıraklardan biri olan Rus asıllı, Müslüman kölesi Şahbaz için kadı huzurunda, Şahbaz nam oğlanım, ifadesini kullanmıştı. Onu tedbir yöntemiyle azat edecekti. Ölene kadar yanından ayırmak istemiyordu¹⁹².

¹⁸⁴ KŞS, 9, s. 12b/1.

¹⁸⁵ Ünal, *age*, s. 82.

¹⁸⁶ KŞS, 4, s. 15b/4.

¹⁸⁷ KŞS, 4, s. 54b/3.

¹⁸⁸ KŞS, 20, s. 4b/3; 16, s. 69a/1.

¹⁸⁹ Bkz. KŞS, 22, s., 90b/1; 3a, s. 89a/1; 3b, s. 6a/1.

¹⁹⁰ KŞS, 3a, s. 89a/1.

¹⁹¹ KŞS, 16, s. 69a/1

¹⁹² KŞS, 16, s. 69a/1.

3.2. İsimleri

Satın alınan ya da herhangi bir akında ele geçirilen ve hane halkına dahil edilen köleye yapılan ilk iş ona yeni bir isim vermektir. Yeni bir isim verilmesindeki amaç Müslümanların kullandığı güzel bir ismi taşımalarını sağlamaktır. Bu yeni isim aynı zamanda kölelerin yeni bir hayata atıldıklarının da nişanesiydi.

İncelenilen belgelerden anlaşıldığı üzere Kırım'da köle isimleri oldukça çeşitliydi. Özellikle kadın isimleri çeşitlilik açısından daha zengindi. Kadın kölelere verilen isimler onların güzellikleri, karakterleri ya da fiziki özellikleriyle ilgiliydi. Özellikle güllü, çiçekli, aylı, güneşli, güzel manaları olan ve güzelliği çağrıştıran isimler konulmaktaydı. O dönemlerde Osmanlı coğrafyasında yoğun olarak kullanılan Farsça kökenli isimlerin yanında Türkçe isimler de ağırlıktaydı. Farsça kökenlilere Abihayat, Dilruba, Çeşmîafet, Mahidevran gibi isimleri örnek vermek mümkündür. Kutlubik, Kutlukız, Kutlu, Altın, Balkız gibi isimler de Türkçe olanlara örnek olarak verilebilir. Gül terkipli isimler de yoğun olarak kullanılmıştır. Gülbahar, Gülferah, Gülbeyaz, Gülistan, Güliz, Gülizar, Gülçiçek, Gülperi örneklerinde olduğu gibi. Bunların yanı sıra az sayıda da olsa Fatma, Hatice, Üftade, Nesli, Zeliha gibi hür insanlarda da kullanılan ortak olan isimler de vardı. Yüksek ihtimal bu isimler ağırlıklı olarak Müslüman olan kölelerde kullanılıyordu. Ancak aşağıda daha detaylı görülecek olan diğer isimler Müslüman olan ve olmayan herkes için tercih ediliyordu.

Erkek kölelerin de adları değiştirilmekle beraber ismi olduğu gibi kalanlar da mevcuttu. Laçın, Anton, Pavlo, İvan, Vasil, Yorgi, İstefan, İstence, Semen ve İyban isimleri bunlar arasındadır. Verilen isim olarak ise daha çok Dilaver, Kenan, Rüstem, Sefer, Devletgeldi, Ali ve Haydar isimlerinin tercih edildiği görülmektedir. Özellikle Çoban Kenan ifadesine sıklıkla rastlanılmıştır. Hüseyin, Selim, Ahmet, Mustafa gibi isimler de yoğundu ve muhtemelen bunlar ağırlıklı olarak Müslüman olanlar için tercih ediliyordu.

Belgelerde, genel olarak kölelerin hür insanlar gibi babalarının adlarıyla kaydedilmedikleri görülmüştür. Haydar nam gulam, Gülizman nam cariye şeklinde sadece isimleriyle zikrediliyorlardı. Sadece birkaç örnekte baba adlarına rastlanılmıştır. Akanay Karyesi'nden Aynı Hatun'un gök gözlü, sarışın, kayık burunlu, tevellüdetü fi'l-İslâm Bayram Bike binti İvan nam cariyesinin bu şekilde baba adıyla tanımlandığı görülmüştür¹⁹³. Babası Müslüman olmuş iki Müslüman köle de baba adıyla kaydedilmiştir. Bunlar Ahmet bin Dellak Hacı Hüseyin ile Mehmet bin Hacı Ahmet'ti¹⁹⁴.

Müslüman olmuş köleler için baba adı olarak, Allah'ın kulu, kölesi anlamında, ... bin Abdullah ya da ... binti Abdullah ismi tercih ediliyordu. Hatta bazan Abdülmennan, Abdülvahhab¹⁹⁵, Abdülmuin, Abdülhay ve Abdurrahman isimleri de veriliyordu¹⁹⁶. Belgelerde Abdullah ismine rastlanılmıştır. Salacık'tan Ömer Çelebi bin

¹⁹³ KŞS, 4, s. 37a/5.

¹⁹⁴ KŞS, 25, s. 114a/1.

¹⁹⁵ İzzet Sak, "Şeriyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)", Doktora Tezi, Konya 1992, s. 82, 85.

¹⁹⁶ Ahmet Şimşirgil'in, Yavuz Sultan Selim'in hanımı, Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın baba adı olarak belgelerde Abdülmuin, Abdülhay ve Abdurrahman isimlerinin geçtiğini, bunun Hafsa Sultan'ın saraya cariye olarak girdiğinin işareti olduğunu belirtmesi, baba adı olarak bu isimlerin de kullanıldığı anlamına gelmektedir. Bkz. Şimşirgil, *age*, s. 112. Ancak tarafımızdan değerlendirilen sicillerde, bu anlamda baba adı olarak sadece Abdullah ismine rastlanılmıştır.

Hacı Ali'nin alçak boylu, sakallı, gök gözlü, yüzünde benekli, müslimü'l-mille, Kenan bin Abdullah nam doğma çoban gulamı ve Koyun Kâtibi Devletgazi'nin orta boylu, koyun gözlü, değirmi yüzlü, kayık burunlu, sağ elinin orta parmağı sakat, müslime, Moskoviyetü'l-asl, Gülbahar binti Abdullah adlı bir cariyesinde olduğu gibi¹⁹⁷. Davalara bakıldığında Müslüman oranının fazla olduğu görülmektedir. Bu da yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi müslimü'l-mille, müslimetü'l-mille, müslime kelimeleri ile belirtilmiştir.

Tabi bütün baba adı Abdullah olanların sonradan Müslüman olmasıyla bu adı aldığı düşünülmemelidir. Babaları Müslüman olan çocuklara da bu isim verilebiliyordu. Hatta bazan gayrimüslimlerden bile Abdullah ismini kullanan çıkıyordu: Yorgi veledi Abdullah gibi. Bunun babalarının gerçek isimlerinin bilinmemesinden kaynakladığı tahmin edilmektedir¹⁹⁸.

Erkek isimlerinde de Ahmet, Mustafa, Devletgedi, Şahin, Sefer, Ali örneklerinde olduğu gibi hürlerle ortak olan isimler vardı. Hürlerle ortak kullanılan isimler erkeklerde kadınlara göre daha fazladır. Bunun nedeni kadın isimlerinin erkek isimlerine göre daha fazla ve türetmesinin daha kolay olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Aşağıdaki tabloda o dönemlerde kullanılan kadın ve erkek köle adlarını görmek mümkündür. Bu isimlere bakıldığında kadın köle adlarının daha fazla ve daha renkli olduğu görülecektir. İnsanı büyüleyen, güzellik, sevimlilik ve zarıflığı akla getiren isimlerin yanında cesareti, büyüklüğü ve devleti işaret eden isimler de vardır. Erkek isimleri ise genel itibarıyla yiğitlik, büyüklük ve cesareti ifade etmektedir.

Tablo 3.1. Kadın Köle İsimleri

Abıhayat	Bidar
Abızülal	Felek mah
Afitab	Gencimah
Ahsen	Gülendam
Alemsever	Gülşade
Altın	Hatice
Altınzade	Hüma
Aynısafa	İnayet
Badısaba	Kadembik
Bağcinan	Kahraman
Bahar	Kalender
Bahçe	Kamer
Balkız	Kamile
Bayram Bike	Kamuran
Bedhoşan (?)	Karakız
Bedirmah	Katre
Belkıs	Kıyafet
Beşaret	Kutlu
Birdane	Kutluayak
Canbahar	Kutlubike
Canfeda	Kutludevlet
Canpare	Kutlugeldi
Canpek	Kutluhan

¹⁹⁷ KŞS, 4, s. 73a/2; 74a/4-5.

¹⁹⁸ Sak, age, s. 82, 85.

Cavidan	Kutlukadem
Cihan	Kutlukız
Çeşmiafet	Kutlusaat
Çeşmisiyah	Kutluşah
Darçın (Tarçın)	Kutluzade
Derviş	Kutluzaman
Devlet	Lale
Dilaver	Lalegül
Dilrüba	Laleruh
Dilşah	Mahbülent
Dilşat	Mahgeldi
Düğe	Mahidevran
Edna	Mahinaz
Eğlence	Mahinur
Emandevlet	Mahitap
Esin Bike	Mahizade
Fatma	Mahizaman
Ferağşah	Mahpeyker
Gamzekar	Mahşeker
Gelzaman	Mahzat
Gulahmer	Malbike
Gülazer	Malbike
Gülbahar	Maruşka
Gülbeyaz	Marya
Gülçehre	Marya
Gülçiçek	Mercan
Gülferah	Mihriban
Gülhandan	Mihriban
Gülistan	Muammere
Güliz	Muazzez
Gülizar	Munise
Gülizman	Mücella
Güllü	Mülayim
Gülnaz	Müşerref
Gülperi	Nasta
Gülsüm	Nazenin
Gülşen	Nazperi
Gülzaman	Neriman
Gülzar	Nesli
Güneş	Nevbahar
Handan	Nurayşah
Hanım	Nurcihan
Hanife	Nursaba
Hanperi	Nursabah
Hidayet	Payidar
Hoşgeldi	Pedermah
Hümayun	Raziye
İvana	Ruşen
Lalpare	Selamet
Mihrimah	Selbiyaz/Selbeyaz?
Nevcihan	Sercivan
Perinaz	Şahbaz
Perizar	Şahnaz
Pervane	Şahzade
Perviz	Şatır

Peymane	Şhriben (?)
Rahşan	Şeker
Reyhan	Şekernaz
Safa	Şemsukamer
Saniye	Şirin
Sebil	Şivekâr
Sefer Bike	Üftade
Selamet	Veysi
Selver	Yasemin/Yasmin
Selvinaz	Yürek
Servinaz	Zeliha
Sevcihan	Ziyafet
Sofya	Züleyha
Şahzaman	Zülfikar
Şemsimah	Zülfisiyah

Tablo 3.2. Erkek Köle İsimleri

Abaza	Ahmet
Akçura	Ali
Akıncı	Bayram Ali
Allahverdi	Canbik
Andiri (?)	Cangazi
Anton	Cankul
Aybaşka (?)	Cemşit
Bahadır	Esinçura
Balaban	Ferman
Bayçura	Gencimah
Baydevlet	İstance
Baygazi	Kabil
Behram	Karahoca
Behzat	Kaval
Beveran (?)	Kocalık
Bikhan	Kutlubay
Cafer	Kutluçura
Cankul	Limon
Çerkez	Makbul
Çura	Maksim (?)
Çuracık	Melikşah
Derin	Mustafa
Devletgazi	Muzaffer
Devletgeldi	Necati
Dilaver	Pavli
Dimeko	Peder
Dimitri	Petro
Elaman	Piyale
Emangeldi	Ramazan
Esengeldi	Rıdvan
Evrahim	Rüstem
Ferhat	Sefer
Gazanfer	Sefer Ali
Gazi	Seferşah

Hasan	Sehrab
Haydar	Selim
Hıdır	Semen
Hüseyin	Sinan
Hüsrev	Siyaguş
İstefan	Siyavuş
İvan	Sünbül (Habeşi gulam)
İvaz	Şahbaz
İyban	Şahin
Kamuran	Şahsüvar
Kasım	Şahvar
Kaytan	Şeker Ali
Kenan	Şirin
Kurban Ali	Tatar
Kutlugeldi	Tatvar
Laçın	Tohtamış
Malgeldi	Vasil
Martin	Yakup
Mevlüt	Yanuş (Macar)
Mihal (Macar köle)	Yargeldi
Mihayil	Yavan
Nazif	Yolbuldu
Osman	Yorgi
Süleyman	Yusuf
Tohtar	Zülfikar
Yani (Macar kazak)	

Yukarıdaki tablolarda da görüldüğü üzere kadın ve erkek isimlerinden bazıları ortak isim olarak kullanılmıştır. Bunlar; Dilaver, Zülfikar, Şirin, Gencimah, Şahbaz ve Kutlugeldi'dir. Bu isimler, Kutlugeldi hariç, çok sık rastlanılan isimler değildir. Kadınlarda kullanılan Devlet ile erkeklerde kullanılan Devletgeldi isimleri dikkat çekicidir. Bunlar çok sık kullanılmaktadır. Devletgeldi gibi sonu geldi kelimesi ile biten ilginç başka isimler de vardır. Bunlar adeta yeni bir başlangıcı ifade etmektedir: Kutlugeldi, Hoşgeldi, Emangeldi, Esengeldi, Malgeldi ve Mahgeldi gibi.

Erkek isimlerinde çok nadir rastlanılsa da milliyetlerini belirten isimlerin kullanıldığı görülmektedir. Abaza, Çerkez, Moskof ve Tatar gibi. Bunlar sicillerde Abaza nam çura, Çerkez nam gulam, Tatar nam çura, Moskof nam kazak şeklinde geçmektedir¹⁹⁹. Arap çura, Moskof kazak gibi milliyet belirten ifadeler de vardır; ama bunlar zaten özel isim değildir.

8-12 yaş arasındaki köleler için kullanılan çura terimi, Çura, Çuracık, Bayçura, Kutluçura, Akçura ve Esinçura örneklerinde olduğu gibi aynı zamanda isim olarak ve çok yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Buna benzer bir durum kadın isimlerinde marya ve düge için geçerlidir. Ancak bunlar Çura ismi gibi yaygın değildir. Aynı zamanda Çura ismi sadece kölelerde değil hür insanlarda da tercih edilmiştir. Karasubazar Kazası'nda yaşarken katledilerek öldürülen Çura bin Mehmet buna bir örnektir²⁰⁰.

Yukarıda da değinildiği gibi bunların yanında değiştirilmemiş erkek köle isimleri de fazladır. Anton, Vasil, Dimitri, Yorgi, Pavli, Peder, Petro, Mihal, Yani, İstefan, İvan, İvaz, İyban, Laçın isimlerinden bunu anlamak mümkündür. Bunlar içerisinde İstefan, İvan, İyban, İvaz, Vasil, Pavli ve Laçın en çok görülenlerdir. Örneğin

¹⁹⁹ KŞS, 16, s. 43a/1.

²⁰⁰ KŞS, 21, s. 61a/1.

Laçın köle ismini Evliya Çelebi de belirtmiş, şöyle demiştir: “Kölelerin niçe bin güne esmaları var; amma meşhur olan karavaş esmaları bunlardır: Timurşa, Yaşarşa, Bayızbay, Güleçbay, Laçın”²⁰¹.

Erkeklerle Gazanfer, Gazi, Bahadır, Balaban, Bikhan, Şahvar, Şahbaz, Akıncı, Melikşah, Devletgeldi, Esengeldi ve Haydar örneklerinde olduğu gibi gücü ve yiğitliği ifade eden isimler verildiği gibi hür insanlarda kullanılagelen Selim, Sinan, Ali, Hasan, Hüseyin, Osman, Ahmet, Sefer, Rüstem, Bayram, Ramazan gibi isimler de konulmuştur. Bu isimler de diğerleri gibi yoğun olarak kullanılmıştır. Özellikle Ali ismi; Şeker Ali, Bayram Ali, Kurban Ali, Sefer Ali örneklerindeki gibi iki isimli olarak tercih edilmiştir. Erkeklerde bunların yanında Malgeldi, Tatvar, Kocalık, Yolbuldu ve Kaval gibi ender rastlanan ilginç isimler de vardır.

Kadınlarda durum biraz daha farklıdır. Onlarda hiç yabancı isme rastlanılmamıştır. Buradan yola çıkılarak kadın kölelerin hepsinin isimlerinin değiştirildiğini söylemek mümkündür. Ab, dil, can, kutlu, mah, gül ile başlayan isimler çok yoğundur. Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere Abıhayat, Abızülal, Dilrüba, Dilşat, Canfeda, Canpare, Kutlubike, Mahinaz, Mahidevran, Gülçiçek, Gülbeyaz, Gülistan gibi. Özellikle Canfeda, Gülbeyaz, Gülistan, Kutlukız, Kutlugeldi ve Kahraman isimleri çok kullanılmıştır. Kahraman nam cariye ifadesi çok sık geçmiştir. Kutlukadem, Kutluayak, Kutlubike, Kutlukız, Kutluzade, Kutlugeldi, Kutludevlet, Kutluzaman, Kutlusaat, Kutluhan, Kutluşah ve Kutlu isimleri ilgi çekicidir. Bunun haricinde Gamzekar, Eğlence, Hoşgeldi, Lalegül, Balkız, Şekernaz, Gülçiçek, Gülferah, Gülhandan, Nursabah, Gülperi gibi kalbi ferahlatan ve kulağa çok hoş gelen isimler vardır. Bunların yanında ayağı yere sağlam basan ve ben burdayım dercesine ağırlığı olan, Kutluayak, Kutlukadem, Kutlu ve Devlet gibi Şahzaman, Nurcihan, Nurayşah, Raşan, Şahzade, Emandevlet, Altınzade isimleri de vardır.

Yukarıda da belirtildiği gibi hür kadınların da kullandığı Hatice, Fatma, Zeliha gibi isimler de mecuttur; ancak bunlar çok nadir kullanılmıştır. Bu tarz hür insan isimleri erkek kölelerde çok daha yoğun bir şekilde tercih edilmiştir.

3.3. Milliyetleri

Osmanlı Devleti’nde farklı yüzyıllarda farklı etnik kökenden köleler mevcuttu ya da farklı yüzyıllara göre etnik kökenlerin yoğunluğu değişmekteydi. Bunun çeşitli sebepleri vardı.

14. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin köle kaynağı Yunan ve Bulgarlardı. 15. yüzyılda onların yerini Sırlar, Arnavutlar ve Bosnalılar almıştı. 16. yüzyılda Macarlar, Almanlar, İtalyanlar, İspanyollar, Gürcüler ve Ruslardı. 17.ve 18. yüzyıllarda ise çoğunluk Rus’tu. Ruslardan sonra Çerkezler ve Gürcüler geliyordu. Özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısında Çerkez köleler artmaya başlamıştı. Yine 17. yüzyılda Gürcistan bölgesi de önemli bir köle ticaret merkezi haline gelmişti. 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı’nın en büyük hasımlarından biri Rusya olup Osmanlı Devleti Rusya ile sürekli bir savaş halindeydi. Kırım Tatarları ve Nogaylar 1699’a kadar Rusya içlerine kadar yaptıkları akınlarda büyük miktarlarda esir elde ediyor, bunları Osmanlı’ya pazarlıyorlardı. Tüccar eliyle gelen kölelerin çoğunluğu Karadeniz’in kuzeyinden ve doğusundan getiriliyordu. Balkanlar olsun, Rusya’nın güneyi olsun, bunlar Osmanlı’ya önceden de köle ihraç eden memleketlerdi. Balkan Yarımadası’ndan gelenler Gelibolu

²⁰¹ Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 234.

veya Marmara üzerinden Anadolu'ya sevk ediliyor, diğerleri de Karadeniz iskelelerinden ülkeye sokuluyor ve böylece Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıtılıyordu. Bu nedenle Anadolu'da Rus asıllı köleler yoğunlukta²⁰².

17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa kökenli kölelerin azlığının nedeni, Osmanlı'nın Avrupa'daki yayılmasının durmuş olmasıydı. Özellikle 17. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da yapılan savaşlarda peş peşe gelen yenilgiler ve ordunun buralardan esir elde edemeden dönmesi, Avrupa kökenli kölelerin azalmasına sebep olmuştu. Leh, Boşnak Boğdan, Rum köle sayısındaki azlığın nedeni ise buraların artık Osmanlı sınırı içinde olması yani buralardaki halkın artık reaya konumunda bulunmasıydı²⁰³. Örneğin 18. yüzyıl başında İstanbul'a gelen Lady Montaqu'dan bir sipariş isteyen tanıdığına Montaqu şöyle cevap veriyordu: "Mektubunuzda bana verdiğiniz siparişlere temiz kalple gülmekten kendimi alamadığım için beni affedin. Benden her çeşit özelliği bulunan Rum cariye almamı istiyorsunuz. Rumlar Türklerin esiri değil, tebaasındırlar. Burada satılanlar ise harpte yakalanan Rus, Çerkes ve Gürcülerdir....."²⁰⁴

17. yüzyılda köle fiyatları da gittikçe artmıştı. Çünkü ganimetlerle sonuçlanan savaşlar artık yapılamamakta ve bu durum köle kaynaklarının kurumaya yüz tutmasına neden oluyordu²⁰⁵. İşte bu yüzyılda Osmanlı Devleti için en önemli kaynak Kırım Hanlığı'nı kuzeyindeki topraklardı. Bu nedenle hanlığın yapacağı her akın çok önemliydi.

Hanlık coğrafyasında köle çeşitliliğine bakıldığında, 17. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa kökenli beyaz kölelerin, Rusların, Gürcü, Çerkez ve Abaza gibi Kafkas kökenlilerin varlığı görülmektedir. Yani bu coğrafya bu yüzyılda da etnik yapı açısından yeterince zengindi. Terekelerde kölelerin milliyetleri çok nadiren belirtilmiştir. Ancak kölelerle ilgili davaların çoğunda milliyetleri yazılmıştır. Gerek terekelere ve gerekse kölelerle ilgili davalara bakıldığında yoğunluk açısından ilk sırada Rus kökenlilerin yer aldığı görülmektedir. Ondan sonra Boşnak, Eflaklı, Boğdanlı, Gürcü, Çerkez, Abaza ve Macar, Ukrayn, Leh, Nemçe (Avusturya), Acem, Arap ve Habeşli köleler gelmektedir²⁰⁶. Bu coğrafyadan Anadolu ve Rumeli'ye köle ticareti yapıldığından Rus yoğunluğu Konya ve (Rodosçuk) Tekirdağ örneğinde görüldüğü üzere Anadolu ve Rumeli'de de devam etmiştir²⁰⁷.

Rus köleler sayıca fazla oldukları kadar aynı zamanda çok tutuluyorlardı. Örneğin bir cariyenin kıymetini belirleyen asıl faktör genç ve güzel olması, fiziki kusurunun bulunmaması ve becerikli olmasıydı. Milliyeti hemen ardından gelmekte ve Rus olması tercih sebebi olarak sayılmaktaydı. Rus, bir de genç kız ise âlâ olurdu²⁰⁸.

²⁰² Sak, *age*, s. 217, 219, 221. Anadolu'da Rus kölelerin yoğun olarak görüldüğü yerlerden biri Afyonkarahisar'dı. Bkz. M. Zahit Yıldırım, "Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)", Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 80.

²⁰³ Sak, *age*, s. 223-224.

²⁰⁴ Lady Montaqu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul [...], s. 101.

²⁰⁵ Erdem, *age*, s. 80-82; Sak, *age*, s. 235.

²⁰⁶ KŞS, 8, s. 2b/1; 9, s. 47a/3, 13a/1, 80b/3; 3a, s. 17a/3; 19, s. 50a/2; 22, s. 90a/2 gibi örnekleri artırmak mümkündür. Bir yerde *Habeşi gulam* ve *Kürt cariye* ifadesine rastlanmıştır. Bunun için bkz. KŞS, 21, s. 58a/4; 22, s. 63a. Anlaşılan Nemçe ve Leh köle sayısı da yoğun değildir. Sicillerde birkaç yerde denk gelinmiştir. Bkz. KŞS, 9, s. 49a/4, 40b/1, 45b/2.

²⁰⁷ Konya için bkz. Sak, *age*, s. 219; Tekirdağ için bkz. Ekin, *agm*, s. 35.

²⁰⁸ Turan, "Bahçesaray Köleleri", s. 246. 19. yüzyılda Türkistan hanlıklarındaki kölelik üzerine yapılan bir araştırmaya göre 19. yüzyılda bu bölgelerde kölelik devam etmektedir. Özellikle Hive Hanlığı'nda İranlı ve Rus köleler ağırlıktadır. Bunlar içerisinde Rus olanlar hem fiziksel aktivite ve güç açısından hem de entelektüel zeka bakımından diğerlerinden üstün olduklarından en çok talep gören köleler olmuşlardır.

Belgelerde pazarda talebin Ruslardan yana olduğu gösteren örnekler mevcuttur. Hatta bu yüzden hilebaz esirciler hemen harekete geçmekte ve farklı milletten olan köleleri Rus diye daha pahalıya satmaya bile çalışmaktaydılar. Örneğin tüccar Mustafa Beşe bin Mehmet ile tüccar Hüseyin bin Sefer arasında bir alış-veriş gerçekleşmişti. Mustafa Beşe, Hüseyin'den tahminen on iki yaşında bir kızını Urus (Rus) diye almış altına satın almıştı. Ancak daha sonra bu kız kendisinin Boğdan kökenli olduğunu belirtmişti. Kızın bu ifadesi tüccar nezdinde (inde't-tüccar) ayıp yani kusur sayılmaktaydı. Bu nedenle Mustafa Beşe satışı iptal etmek istiyordu. Hüseyin, Urus deyu aldım Urus deyu bey' itdim, diye cevap verince tüccardan iki kişi kızın Boğdan olduğunu söylemesinin tüccar nezdinde kıymetine noksan verdiğini ve ayıp olduğunu ihbar etmeleriyle satışın reddiyle hükm olunmuştu²⁰⁹. Bu dava Rus kölenin Boğdanlı bir köleye göre daha kıymetli ve daha pahalı olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca Ruslarla köleliğin o kadar özdeşleştiğine güzel bir örnek Rusça'da iş, çalışma anlamına gelen rabota sözcüğüdür. Rabota rab (köle) kelimesinden türemiştir. Bir Rusla tanışırken ona nerede çalıştığı sorulduğunda –Gdye uyy rabotayete?- aslında nerede kölelik etmekte olduğu sorulmuş olunmaktadır²¹⁰.

16. yüzyılda yaşamış Kınalızâde'ye göre Ruslar, şekil güzelliği ile tanınırlardı; ekseriyetle beyaz tenliydi; sanata kabiliyetli, letâfet sahibi kimselerdi; efendilerine hizmet ve itaat etmekle tanınmışlardı. Bu sebeple köle ve hizmetçi olarak kullanılmağa uygundular. Ancak az ibadet ederlerdi; salahları azdı, sebepsiz yere sahiplerini çok çabuk terk edip kaçarlardı...²¹¹. 14. yüzyılda yaşamış İbn Battuta ise Ruslar hakkında şöyle demektedir: “Ruslar, Hristiyandırlar. Kızıl saçlı, gök gözlü, çirkin yapılı, zalim adamlardır”²¹².

18. yüzyılın başında Tekirdağ'da yaşayan Kelemen Mikes adlı bir Macar yazdığı mektuplarda Lehli bir kadını tarifen şöyle söylüyordu: “Kadın oldukça güzel, endamı gayet hoş, hem de genç ve eğlenceyi de seviyor...Kendisiyle birkaç defa Leh dansı yaptım, biraz Macarca da biliyor...”²¹³. Yine Mikes Rum kızları için de ilginç bir yorum getirmişti:

Yeni yılımız kutlu olsun ve Tanrı bu yıl içinde evlenme nasib etsin! Fakat o imkanı bizden aldılar ve sade düşünmekte serbest bıraktılar. Ama artık düşünce de sıkılmaya başladı, gerçekten bunu burada düşünüp durmaktan ne çıkar? Bizim gibi sığıntıların evlenmesi de hazindir. Hem kiminle, sizin Rum kızlarıyla mı? Allah göstermesin! Şu muhakkak ki, onlar zevceliğe layık değiller. Onlar ancak sabahtan akşama kadar sedirde otururlar, ev işiyle hiçbir ilgileri yoktur, ama başka şeyleri düşünmesini bilirler: Her bayram muhakkak yeni elbise olmalı, öyle ki, şayet bir bayram olamayacak olsa, kocasının karşısına dikilir ve eğer o yaptırmayacaksa, onu yaptıracak birini bulacağını

Bkz. Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, “XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, XV/3, Gaziantep 2016, s. 981.

²⁰⁹ KŞS, 4, s. 65a/2.

²¹⁰ Turan, “Bahçesaray Köleleri”, s. 246. Burada şunu da belirtmek gerekir. 9. yüzyılın sonlarından itibaren Venedikliler kilisenin karşı çıkmasına rağmen köle trafiğinde etkin rol oynamaya başlamışlardı. Venedikliler kaçırdıkları ya da satın aldıkları genç Slavları Mısır ve Suriye'ye gönderiyorlardı. Buradan da anlaşılacağı üzere Batı dillerinde köle anlamına gelen “slave” sözcüğü Slav kelimesinden gelmekteydi. Bkz. Ekin, agm, s. 25.

²¹¹ Turan, “Bahçesaray Köleleri”, s. 246.

²¹² İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, I, İstanbul 2004, s. 497.

²¹³ Lady Montagu, *age*, s. 166.

söyler. Böyle kadına kocası ellibin kuruşluk mücevher alsa, zaruret halinde kocasına bir metelik feda etmez, kuru ekmeğe yemeğe razı olur da gerdanlığından ayrılmaz. Günde iki üç kere elbise değişmezse canı sıkılır. Onları ipekler içinde, incilerle süslenmiş gören, her birini bir kontes sanır. Sofrası da elbisesine benzer, halbuki yedikleri bir parça kuru balıkla biraz pirinç lapasından ibarettir²¹⁴.

Evliya Çelebi'de 17. yüzyılın Kırım'ını anlatırken kölelerin kökenleri ve sıfatlarıyla ilgili şunları söylemiştir: “..Ekseriya zenâneleri ve gulâm-ı meh-pâreleri Çerkes ve Abaza'dır. Leh, Rus ve Moskov güzelleri var, amma Gürcü azdır...Ve âbu hevâsı latîf olduğundan mahbûb u mahbubesi çoktur. Hususan dûledâr (evlilik çağında genç kız) Rus cariyeleri, Çerkes, Abaza ve Leh gulamı ve kızları çoktur.”²¹⁵ Kefe'de Kavaflar Bazarı yanında her sabah açılan bir esir pazarından bahsetmiştir: Burayı anlatırken şunları söylemiştir:

Burada bulunan dilberân, İslambol cemiyetinde, Oğlan Şeyhi tekyesinde olmaz. Nice züğürt ve müflis, mendebur aşıklar göz cizircikiyle yani göz zinasıyla geçinip âh-ı derûn çekerek giderler. Güzel yüzlü, kelimeleri itidalli, cümleleri vezinli, dişleri parlak inci gibi, kıyafetleri güzel, görenleri hayran bırakan gılmanlar vardır. El değmemiş eşsiz bir inci gibi parlayan kızlar birer mehtap gibidirler. Nazik tenli, kulak şahmesi gibi yumuşak, nazik endamlıdırlar. Bunları görenler pâre pâre olurlar....Bunlar Çerkes, Abaza, Gürcü ve Leh vilayetlerinden gelirler²¹⁶.

Görüldüğü üzere Evliya Çelebi de bu yüzyılda güzel, nazik, endamlı, görenlerin içini yakan Rus, Çerkez, Gürcü, Abaza ve Leh kökenli kölelerden bahsetmekteydi.

Köleler genel olarak uzun ya da orta boyluydu. Kısa boylu köleye ender rastlanılmaktaydı. Ruslar genelde koyun ya da gök gözlü ve sarışın; Gürcüler daha çok koyun gözlü ve kumraldılar. Leh ve Boğdan köleler arasında kara kaşlı ve kara gözlü olanlar fazlaydı.

Tavernier, 17. yüzyılda yaptığı seyahatinden kesitler sunduğu notlarında Çerkezler içinse şöyle diyordu:

Bu halklar, tıpkı Gürcistan'da olduğu gibi, çok güzel bir ırktandır; özellikle kadınları çok güzeldir, beden ölçüleri çok iyidir ve kırk beş-elli yaşlarına kadar tazeliklerini korurlar. Kadınların hepsi çok çalışkan: Demir madenlerinde toprak çıkarmaya giderler, sonra madenleri eritir ve demirden birçok alet yaparlar. Atın eyeri üstüne, sadaklar üstüne, yaylar ve oklar üstüne, iskarpinler üstüne ve mendil yaptıkları kumaşların üstüne birçok altın ve gümüş işleme gerçekleştirirler²¹⁷.

3.3.Dinleri

Köleler istedikleri dini yaşama noktasında aynı hür insanlar gibi serbestiler. Ancak belgelerden anlaşıldığı üzere, dahil olduğu ailenin yaşam biçimini benimseyen köleler çoğunlukla İslam dinini de benimsiyorlardı. Bir kölenin hane halkına dahil olduktan sonra o evin yaşantısından etkilenmesi kadar doğal bir şey olmadığını söylemek mümkündür. Kaldı ki Müslümanlarla aynı mahallede yaşayan gayrimüslimlerden bile

²¹⁴ Lady Montagu, *age*, s. 181-182.

²¹⁵ Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 234, 247.

²¹⁶ Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 260.

²¹⁷ Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2017, s. 321.

İslam dinine geçiş yapanlar oluyordu. Aynı evi paylaşanların bu değişikliği yaşaması çok daha mümkün bir durumdu. Dolayısıyla incelenilen sicillerdeki davalara bakıldığında kölelerin çoğunluğunun sonradan Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü çoğunlukla müslimü'l ya da müslimetü'l- mille ifadesi geçmektedir. Zaten Müslüman bir insan köle olamazdı. Müslüman olanlar sonradan İslamiyet'i tercih etmiş olanlardı. Ancak bir köle Müslüman olduktan sonra da köle olarak kalabiliyordu. Gayrimüslim bir efendisi varsa, hukuken o köle ya azat edilecek ya da bir Müslümana satılacaktı²¹⁸.

Baron de Tott farklı bir yaklaşımla, erkek kölelerin din değiştirmesinin çok zor olduğunu; ancak kadın kölelerde bu durumun daha kolay olduğunu; aşkın da en büyük misyoner olduğunu belirtmişti²¹⁹. İslam dininde Müslüman bir erkeğin bir gayrimüslim kadınla evlenebilirken, Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenememesi kuralından ve kadınların eşlerinin yaşantı ve dini üzerine meyledeceğinden hareketle köleler konusunda da özellikle kadın kölelerin daha çok evde istihdam edilmeleri nedeniyle efendilerinin yaşantı ve dininden etkilenmesinin çok daha olağan bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Hele bir de bir cariye efendisine eş oluyorsa durum tam da Tott'un ifadesiyle örtüşüyor demektir.

Müslüman köleler fazla olmakla birlikte elbette ki gayrimüslim köleler de vardı. Bir Avrupalı seyyah kölelerin dini konusunda şunları söylemişti:

Herhalde bir Müslüman Türk'e köle olmak, zannedildiği kadar talihsizlik değildir. Efendileri tarafından dinlerinden döndürülmüş kölelere ender tesadüf edilir. Her ne kadar dinibütün Müslümanlar, ellerindeki esirlere günde hiç olmazsa üç defa hidayet teklifini vazife bilirse de, kölelerini zorla dinden döndürenler hiç yok gibidir²²⁰.

3.5. Cinsleri

Sicillerden incelenilen 370 terekeye göre hanlığın merkezi Bahçesaray'daki toplam tahmini köle sayısı 1137'dir. Yukarıda, köleler için kullanılan terimler kısmında açıklandığı üzere, bu köleler çocuk, genç, olgun, kadın ve erkek oluşlarına göre gruplandırılmaktadır. Buna göre Bahçesaray'daki bu kölelerin 317'si kazak, 294'ü cariye, 67'si gulam, 108'i düge, 32'si dügecik yani küçük düge, 106'sı çura, 21'i çuracak yani küçük çura, 2'si cariyecik, 4'ü marya, 10'u doğma, 45'i de veledir. Bu sayıların dışında çoban, değirmenci gibi yaptığı işe göre kaydedilmiş erkek köleler ve sıfatı belirtilmeyen kadın ve erkekler vardır.

Tüm bunlara bakıldığında 1137 köleden 456'sının kadın, 681'ninse erkek olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda erkek köle sayısının ve bunlar içerisinde de kazakların sayısının fazla olduğunu söylemek mümkündür. Yüzde olarak verecek olursak erkek köleler toplam köle sayısının % 59,8'ini; kadın kölelerse % 40,1'ini oluşturmaktadır. Erkek köleleri kendi içlerinde değerlendirecek olursak birinci sırada kazak köleler yer almaktadır. Onu sırasıyla çura, gulam, veled, çuracak ve doğma takip etmektedir. Kadın köleler içerisinde de ilk sırayı cariyeler almakta ardından düge, dügecik, marya ve cariyecik gelmektedir. Tüm bu istatistiki bilgiler Bahçesaraylı köle sahiplerinin anlatıldığı son bölümde tablo halinde de verilmiştir.

²¹⁸ Hasan Kanbolat-Erol Taymaz, "Kafkas-Osmanlı İlişkileri ve Köle Ticareti", *Tarih ve Toplum*, XII/73 (Ocak), İstanbul 1990, s. 37.

²¹⁹ Tott, *age*, s. 218.

²²⁰ Şen, *age*, s. 227.

3.6. Kıyafetleri

Sicillerden kölelerin kıyafetleri noktasında detaylı bilgi edinilememiştir. Ancak İslam hukukunda efendilerin kölelerine yediğinden yedirme, giydiğinden giydirme, bu noktada evladından ayrı tutmama düsturu olduğuna ve her konuda köle hukukuna dikkat edilmeye çalışıldığına göre bu konuda da efendileriyle aralarında çok belirgin bir farkın olduğu düşünülmektedir. Kölelerin çok güzel kıyafetler giydiklerinden bahseden seyyahlar vardır²²¹. Ancak akla gelen bir soru kadın kölelerin tesettürlü olup olmadığıdır. Osmanlı köleliği üzerine yapılan bir araştırmada, İslam hukukunda tesettürün hür kadınlar ile cariyeleri ayırt etmek için getirilmiş bir yaptırım olduğu ifade edilmektedir²²². İslam toplumunda köleliğin incelendiği diğer bir araştırmadan da köleler için örtünme zorunluluğunun olmadığı anlaşılmaktadır. Mükatebeli kölelerden bahsederken, mükatebeye de hürler gibi örtünme zorunluluğu getirilmiştir, ifadesi kullanılmıştır²²³. Hz. Peygamber dönemi, halifeler, Emeviler ve Abbasiler dönemini anlatan bu eserde, o dönemlerde hürlerle kölelerin kıyafetleri arasında açıkça bir fark görüldüğü, Araplarda cariyelerin hür hanımlar gibi örtünmesinin yasaklandığına dair rivayetlerin söz konusu olduğu belirtilmektedir. O dönemde Müslüman hür kadınlar cilbab ve humar adı verilen başörtülerini takıyorlardı. İsabe adı verilen şey de özellikle kadınların kullandığı, başın alın kısmına bir daire gibi bağlanan bir tür banttı. İsabe bandının üzerinde şairlerin etkileyici beyitleri ya da dini içerikli yazılar yer almaktaydı. Cariyeler, başa herhangi bir örtü almaksızın sadece bu bandı yaygın tarzda kullanmışlardı²²⁴.

Harem cariyelerinin konu edildiği bir araştırmada, gerçi cariyeler hür kadınlar gibi başlarını, kollarını örtmeye mecbur değildir; ama birbirlerine ve başkalarına karşı diğer yerlerini örtmeleri gerekir, denmektedir²²⁵.

Müslüman kadınların, köleleri karşısındaki mahremiyet durumu da fıkıh ekollerine göre değişmekteydi. Hanefi ve Hanbeli mezhebi Müslüman kadınlar için köleler de yabancı erkekler gibidir, bu nedenle tam tesettüre riayet etmesi gerekir derken; Şafii ve Malikiler, kölelerin hanımlarının ziynetlerini görmesinde bir sakınca yoktur, demişlerdir²²⁶.

Sonuç olarak kölelerin hürler gibi düzgün ve güzel giyindiğini, kadın kölelerde başı kapatma anlamında tesettürün şart olmadığını söylemek mümkündür.

²²¹ Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 260.

²²² Şen, *age*, s. 35.

²²³ Hatalmış, *age*, s. 59.

²²⁴ Hatalmış, *age*, s. 344-345.

²²⁵ Şimşirgil, *age*, s. 72.

²²⁶ Hatalmış, *age*, s. 72.

4. KÖLE KAYNAKLARI

İslamiyet'ten önceki din ve hukuklarda, bir nevi güçlünün arzu ve ihtiyacına bağlı olarak her şey kölelik sebebi olarak kullanılabilirdi. Savaş, köle çocuğu olmak, suçluların köle statüsüne getirilerek cezalandırılması, fakirlik, terk, borçluluk, işçilik, korumasızlık, haydutluk ve haramilik, askerlik görevinden kaçmak bu kaynaklar arasında yer alıyordu. İslam dini de köleliği çeşitli nedenlerden dolayı tamamen kaldırmamıştı; ama İslam öncesinde kullanılan kaynakları ciddi ölçüde azaltmış ve uygulamaya koyduğu azat yöntemleriyle de yavaş yavaş köleliğin tasfiye olması yolunu açmıştı²²⁷.

İslam hukukuna göre iki çeşit köle kaynağı vardı. Birinci kaynak savaş ve ikinci kaynak birinci kaynağın tabii sonucu olan bir köleden doğmuş olmaktı. Savaşlardan elde edilen ganimetlerin azalması ve köle çocuklarının da çok uzun olmayan bir vadede hürriyetlerini kazanmaları, satın alma yoluyla köle edinme yöntemine neden olmuştu²²⁸. Böylece köle ticareti yaygınlaşmış ve Osmanlı Devleti zamanında daha sistemli hale getirilmişti. Bu ticaretin yapıldığı belirli mekânlar ve bu ticarettten alınan gümrük vergileri vardı. Osmanlı Devleti için bu vergiler önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin özellikle kuzeydeki işlerini emanet ettiği Kırım Hanlığı da Osmanlı Devleti için önemli bir köle pazarı konumundaydı. Kırım'da da başlıca köle kaynağı savaşlar ve akınlardı. Ardından bu akınlardan elde edilen kölelerin ticareti geliyordu. Her ne kadar satışlar kontrol altında yapılsa da suistimale açık bir ticaret olduğu için farklı mekânlarda ve yasadışı satışlar da gerçekleşebiliyordu. Sicillerde kaçırılarak özellikle kaçak ticareti yapılan köle örnekleri bol miktarda yer almaktadır. Köle çocukların olması ise, birinci kaynağın doğal sonucuydu.

4.1. Savaşlardan ve Akınlardan Elde Edilen Köleler

Köleliğin en önemli ve devamlı kaynağını savaş esirleri oluşturmaktaydı. Savaş esirlerinin tasfiyesi konusunda takip edilen belli başlı yolların birincisi onların öldürülmesiydi. Ancak bu yol, vicdanları daima rahatsız ettiği gibi galiplere intikam hırsının tatmininden başka bir fayda da sağlamıyordu. İkincisi, savaş esirlerinin kurtuluş akçesi (fidye-i necat) veya esir mübadelesi yoluyla serbest bırakılması idi. Fakat mağlubun kurtuluş akçesi veremediği yahut mübadele edecek esire sahip olmadığı ya da yenik tarafı askeri bakımdan güçlendirebilecek sonucu doğuracak böyle bir yola başvurulmak istenmediği durumlarda bu çözüm şekli de tıkanmaktaydı. Savaş esirlerinin karşılıksız olarak serbest bırakılması son derece insani bir durum olmakla birlikte çok az uygulanmıştı. Esirleri tasfiye etmenin üçüncü yolu ise onları hür insanlardan ayrı bir statüyle muhafaza etmek yani köle olarak kullanmaktı. Yani savaş esirlerinin karşılıklı ya da karşılıksız serbest bırakılmasının mümkün olmadığı zamanlarda geriye iki yoldan biri kalmaktaydı: Öldürmek veya köle olarak yaşatmak. Buna göre savaş sonrası kölelik, ölümün alternatifi olarak ortaya çıkmıştı. Diğer taraftan esirlerin köle olarak istihdam edileceği düşüncesi gereksiz kan dökme işini de belirli bir ölçüde önlemekteydi. Çünkü galip askerin bu sırada öldüreceği her esir hissesine düşecek ganimet payını azaltmaktan başka bir sonuç doğurmuyordu²²⁹.

²²⁷ Bakkal, *age*, s. 87-89.

²²⁸ Aydın-Hamidullah-Engin, *agm*, s. 243-244.

²²⁹ Aydın-Hamidullah-Engin, *agm*, s. 238.

İslam devletine karşı gelen ya da savaşçı bir devletle İslamiyet'e karşı fiili bir işbirliği yapan zımmiler de korunma altındaki azınlık statüsünden harbî statüsüne dönüşüyorlardı. Dolayısıyla bunlar da diğer harbîler gibi ölümle ya da kölelikle cezalandırılıyordu²³⁰. Esirlerin henüz haklarında karar verilmeden önce Müslüman olmalarıyla da ölüm seçeneği düşerdi. Bunlar, ganimet hakları doğrultusunda sadece köleleştirilebiliyorlardı. Bizzat savaşa katılmayan büyük-küçük bütün diğer erkekler ve kadınlar da savaş sonunda esir alınabilirdi. Ancak kadın ve çocuk esirlerin öldürülmesi her halükarda yasaktı²³¹.

Kırım Hanlığı'nda da esirler için uygulanan sistem çoğunlukla köleleştirmek şeklinde yürütülüyordu. Savaş demek aynı zamanda köle ganimeti demekti. Hatta bu nedenle sadece savaşlar beklenmiyor; sırf köle edinme amaçlı akınlar düzenleniyordu. Tatar kavmi arasında şöyle bir söz vardı: "Cahşî devgeler tilersen koşumuza kelçi." Bu, eyice kızlar istersen ordumuza geliniz, demekti²³². Kırımlılar ekonomik kazanç elde etmek ve açık meralarını kurtarmak için de akınlar yapmak zorundaydılar. Ekonomik kazanç demek aynı zamanda Tatar kabilelerinin içerde siyasi kargaşaya neden olmalarını da önlemek demekti. 17. yüzyılda Rusya'nın nüfusu diğer Doğu Avrupa devletlerine göre daha azdı. İtalyan düşünür Giovanni Botero ve 17. yüzyıldaki halefleri bunu Tatarların düzenledikleri akınlar sonucunda birçok Rus'u esir alıp götürmesiyle izah etmişlerdi. Ruslara göre, bu akınlar önlenirse Rusya'nın emniyet ve refahı sağlanacaktı. Bunun içinse ya han çarı metbu olarak kabul edecek ya da hanlığın toprakları ilhak edilecekti. Rusya bunu 16. yüzyılda düşünmüştü; ancak gerçekleştirebilmesi iki yüz yıl sonra olacaktı. Çünkü 17. yüzyıl sonlarına kadar böyle bir teşebbüste bulunmadılar. Bu durum Rusya'nın 16 ve 17. yüzyıllarda Kırım Hanlığı ve Osmanlı'ya karşı çok zayıf olduklarının deliliydi. Çar I. Petro (Deli, Büyük Petro)'nun 18. yüzyıl başlarında sona erdirmesine kadar Moskova, hanlara çok ağır vergiler ödemeye devam etmişti. Moskova bu zamana kadar gücünü tanıyıp korktuğu Osmanlı Devleti ile barışçı münasebetler tesis etmeye çalışmıştı. Sadece Deli Petro döneminde (1682-1725) bu siyaset terk edilmiş ve Osmanlılara karşı ciddi hasmane tavırlar sergilenmişti. Tabii ki bu saldırgan davranışın başta gelen sebebi Tatarların bozkırda uyguladıkları siyaset değil, Deli Petro'nun Batı'ya ulaşmak ve Avrupa'da Rusya'nın gücünün tanınmasını sağlamak için Karadeniz'den yol açmak üzere canını dişine takarak teşebbüse geçmesiydi. Moskova çarlarının, Müslüman komşuları tarafından Moğol geleneğine istinaden sürekli küçük düşürülmekten bıkmış oldukları gerçeği de vardı²³³.

16. yüzyılın ilk yarısından itibaren sınırlarını genişleten Rusya'ya ve 17. ve 18. yüzyıllarda Lehistan'a karşı Osmanlı Devleti'nin güvenliğini Kırım Hanlığı üstlenmişti. Ayrıca Eflak, Boğdan, Erdel, İran ve Avusturya ile yaşanan çatışmalarda atlı kuvvetleri ve çevik hareketleriyle akınlar yaparak destek sağlıyorlardı. Polonya, Rusya ve Çerkezistan'a düzenlenen akınlarda esir alınanların bir bölümü, Kırım'ın aşiret soyluları tarafından özellikle tarım alanlarına dönüştürülen bozkır otlaklarında tarımsal iş gücü olarak kullanılırken diğer kısmı satışa çıkarılıyordu. Kırım ile Karadeniz'in kuzeyi, kölelerin toplandığı pazar merkezleriydi. 1470'lerde Kefe üzerinden İstanbul'a gönderilen ticari mallar arasında Çerkez, Gürcü, Rus (Rutenya ya da Moskova) köleler önemli bir yer tutuyordu. Bu ticareten alınan vergiler, Osmanlı hazinesinin Kırım

²³⁰ Erdem, *age*, s. 15-16.

²³¹ Bakkal, *age*, s. 92.

²³² Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 245.

²³³ Fisher, *age*, s. 63-64.

limanlarından sağladığı en önemli geliri oluşturuyordu. 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlılar Batı’da sert bir direnişle karşılaşmışlardı. İç piyasada köle talebinin giderek arttığı bir sırada Osmanlılara köle pazarlama fırsatı Kırım Tatarlarının eline geçince Polonya, Rusya ve özellikle Çerkezistan’a yönelik köle akınları sıklaşmıştı. Ayrıca Osmanlıların, Güney ve Batı Avrupa’ya yaptıkları fetih seferlerine de katılarak ele geçirdikleri esirleri Kefe’ye getirip burada satmakta ve büyük gelirler elde etmekteydiler. Dolayısıyla Kırımlılar, Osmanlı seferlerine daha çok esir elde etmek için katılıyorlardı. Diğer taraftan Kırım akıncı birliklerinin adeta esir avcılığına yönlendirilmesi, Kırım kabile aristokrasisinin ülke içinde yaratacağı rekabeti ve kargaşayı da önlüyordu²³⁴.

Kırım akıncı birliklerinin diğer bir esir devşirme sahası Çerkez vilayetleriydi. Seferlerin zaferle sonuçlanıp sonuçlanmadığı, elde edilen esir sayısına bağlıydı. Örneğin 1539 seferinde istenilen esir sayısına ulaşılamazken, 1541 seferinde, Çerkezlerin yaşadığı Hırtıbt Dağı on beş gün boyunca didik didik aranmış ve 50.000 esir toplanmıştı. Köle ticareti Kırım ekonomisinin temel direği haline geldiğinden, başarısızlıkla sonuçlanan her akın Kırım’da ekonomik bir bunalım yaratıyordu²³⁵.

18. yüzyıl başlarına kadar Moskova, Rus esirlerini fidye karşılığında satan Tatar tacirlerin nüfuz bölgesine gelmelerine sadece müsaade etmekle kalmamış, onların gelişini teşvik bile etmişti. IV. İvan (Korkunç İvan)’ın hükümranlılığı döneminde (1547-1584), esirleri zor kullanarak kurtarmak için ordusunu göndermek yerine fidye için özel vergiler alınmasını emretmesi, o tarihte kendisinin meseleyi askeri yoldan çözmeye kabiliyetinde olmadığını deliliydi. 1474-1692 yılları arasında Moskova’dan en az 35 elçi Kırım’a ve Kırım’ansa 27 elçilik heyeti Moskova’ya gitmişti²³⁶.

Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti için askerî açıdan çok büyük bir öneme sahipti. Hanlık, askerî bir güç olarak, hem Osmanlılara Doğu Avrupa ve Kafkas cephelelerindeki savaşlarda asker temin ediyor, hem de kuzeye karşı koruyucu tampon vazifesi görüyordu. Osmanlı Devleti’nin kuzey kanadını Rusya ve Polonya’nın saldırı ve sızmalarına karşı koruyordu. Kırım hanının Osmanlı ordusundaki birlikleri, sultanın ağır piyade ve süvari güçlerinin ilerlemesi için yol açan akıncılar (hafif süvariler) olarak görev yapıyorlardı²³⁷. Kırımlıların katıldığı ilk Osmanlı seferi 1484’te Akkırman’a karşı yapılmıştı. Osmanlı Devleti hâna hediye olarak önemli miktarda para ve hilatla birlikte bir davetiye göndermişti. Gönderilen para, hanın kabile reislerini sefere katılmaya ikna etmesini sağlayacak miktardaydı. Her ne kadar davetiyeler, İslam dinine yardım ve Osmanlı hanedanıyla kardeşlik için, gibi sözleri içerse de Kırımlıların bu sefere katılmasını sağlayan en önemli faktör, büyük bir ihtimalle gönderilen hediyeler ve seferde elde edilecek ganimetten pay verileceği vaadi idi²³⁸.

Tatarlar ayrıca, bozkıra düzenledikleri sayısız seferlerle²³⁹, Rusya ve Polonya’nın hakim olduğu büyük sahanın daimi iskanına mani olmuşlardı. Rusların, Osmanlı gücünün ani ve ciddi şekilde zayıflamasına sebep olacak şekilde Karadeniz

²³⁴ Şen, *age*, s. 22-23.

²³⁵ Şen, *age*, s. 23.

²³⁶ Fisher, *age*, s. 64.

²³⁷ Fisher, *age*, s. 60, 61.

²³⁸ Fisher, *age*, s. 61.

²³⁹ Evliya Çelebi Kırım Tatarlarının özelliklerini anlatırken şunları söylemiştir: “*El-hâsıl sefer için halk olunmuş bir alay mahlûk-ı Hüda kavimdir. Bu diyar halkının müddet-i ömürleri daima ceng ü cidâl ve harbü kitâl ile güzerân edip elbette her çapuldan birkaç yüz âdem mecruh geldikde Han cerrahı Dede Masum ve Tarkan Köle ve Alp Akay bunlar cellad misal cerrhâh-ı kâmillerdür kim bir diyarda nazîrleri yokdur*” Bkz. Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 230, 233.

sahillerinde görünmesi olayının Kırım Hanlığı'nın 18. yüzyıl sonlarında zayıflamasından sonra gerçekleşmesi bir tesadüf değildir²⁴⁰. Kırım Hanlığı bu askeri faydalarının yanı sıra Osmanlı ekonomisi için de çok önemliydi. Osmanlı ekonomisinin önemli bir miktarını teşkil eden buğday ve et gibi zirai ürünler, balık yağı ve tuz gibi gıda maddeleri, canlı hayvan ve deri buradan geliyordu. Bunlardan başka Kırım, Osmanlı askeri birliklerinin ve haremının önemli bir esir kaynağı idi²⁴¹. Bu esirleri de bahsedilen bu savaşlardan ve akınlardan temin ediyordu.

Rusya'nın merkezinde, gittikçe zorlaşan marabalıktan kaçmak isteyen Rus köylüleri, bozkır hayatının düzensizliğinden dolayı, bereketli topraklarla bezeli güneye değil de hayat şartlarının çok zor olduğu Sibiryaya'ya göç ediyorlardı. Çünkü Ukrayna'ya ve güney bozkırının tercih edenlerin çoğunun son durağı, Tatarlar tarafından esir edilip satıldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul, Mısır ya da başka bir şehirdi²⁴². Kırım Tatarları bu akınları Ukrayna, Polonya ve Rusya topraklarında, özellikle bozkırlarında yapıyorlardı. Örneğin Polonya bozkırlarına zaman zaman tertiplenen akınlarda, satmak için esir alınmasına rağmen, Kırım'ın esas gayesi siyasi değil ekonomikti. Kırımlıların Polonya'nın aleyhine toprak kazanmak gibi bir emelleri yoktu. Hanlığın kuruluşundan beri Girayların ve Polonya-Litvanya idarecilerinin menfaati zaman zaman Rusya'ya karşı aynı paralelde oluyordu. Örneğin 1649'da kadar Tatarlar Polonya ile ittifak halindeydiler. Polonya kralı II. İslam Giray'a, Çerkes, Nogay, Petkor, Perikop ve Kırım Tatarlarının Ulu Ordularının Hanı, diye hitap ediyordu. 1654 Ekim'inde Polonyalılar ve Tatarlar Moskof Ukraynası'na karşı büyük bir taarruza geçmişler ve bunu diğerleri takip etmişti. Hatta 1661'de bu müşterek ordunun Rusları yenmesinden sonra Rus süvarisi Tatarlarınkine eşit güçte olan Kalmuklarla ittifak yapmak zorunda kalmıştı. Kırım'a giden Polonya elçileri iyi muamele görürdü. Polonya-Tatar münasebetleri dostane olduğu gibi akınlardan dolayı düşmanca da olabiliyordu. Bunun sebebi güçlü taraf olan Kırım'ın yaptıkları akınlar ve esir olarak götürülen köylülerdi. Hatta şöyle bir Polonya atasözünün varlığından bahsedilmektedir: "Ah, insanın tabutunda yatması, Tataristan yollarında esir olmasından daha iyidir"²⁴³.

Polonya asilzadesi Martin Bronevskiy, Polonya Kralı Stefan Batoriy'in elçisi olarak 1578 senesinde iki kez Kırım'a gönderilmiş, Bronevsky de dokuz aylık bir süre zarfında burada gördüklerini kaleme almıştı. Onun, 16. yüzyılın sonlarına tekabül eden bu dönem için akınlarla ilgili söyledikleri Tatar akınlının oluşturduğu korku ve savunma tedbirleri açısından mühimdir:

Kazak ve Tatar akınları bozkırlarda o zaman da mevcut. Polonya vilayeti sınırında olan Bratislav şehri sakinleri steplerde sık sık görülen Kazaklar ve Tatarlarla savaşmak zorunda kalıyorlar, savaşamayacak güçte iseler meydanı onlara bırakarak çekiliyorlar. Bu nedenle Bratislavlılar daimi olarak silahlı müfrezeler bulunduruyorlar. Bu müfrezeleri Or, Akkirman, Oçakov Tatarları ve Eflaklıların akınlarına karşı korunmak için kullanıyorlar. Bug nehrinde kayalarla çevrili bir adada halk adanın bu durumundan dolayı tehlikesiz ve rahat yaşar. Çünkü Tatarlar ve Eflaklılar buraya sokulamazlar²⁴⁴.

IV. İvan'ın dış işleri danışmanı tarafından ortaya atılan fikir, Rus askerinin güneye hareket edip Kırım topraklarını ilhak etmesiydi. 16. yüzyılda bu fikir istenildiği

²⁴⁰ Fisher, *age*, s. 61.

²⁴¹ Fisher, *age*, s. 61.

²⁴² Fisher, *age*, s. 62, 63.

²⁴³ Fisher, *age*, s. 66-67.

²⁴⁴ Bronevskiy, *age*, s. 5-6.

ölçüde uygulamaya geçirilemedi. Aynı düşünceyi 1660'larda Moskova'yı ziyareti sırasında dile getiren Hırvat asıllı Yüri Krizhanih'di. O, Rusların Osmanlı Hristiyanlarını himaye etmesini istemiş ve Rus askerî hareketinin İslam boyunduruğu altındaki Hristiyan kardeşlerini kurtarmasını öngören bir teklif hazırlamıştı. Ona göre Rusya gibi bir devletin, kâfir komşusunun ülkesine akınlar yapmasına müsamaha göstermemesi gerekirdi. Çar Tatarlara karşı güçlü bir askerî harekate girişmeye yanaşmadığı sürece Tatar akınları devam edecekti. Rus halkı güneyde kafirlerin esaretinde kalacak ve Rus şerefine yapılan hakaretler devam edecekti. Böylece Rusya 17. yüzyılda Kırım Tatar tehdidine son vermek için ilk ciddi teşebbüslerine 1687 ve 1689'da girişti. Güç dengesi bozulmasına rağmen yine de Rusya bu tarihte Tatarlara karşı başarı sağlayamayacak kadar güçsüzdü. Her iki seferde de I. Selim Giray Han'ın komutasındaki Kırım süvarileri başarılı oldu. Ancak 1696'da Deli Petro'nun Azak'ı zaptı ile yeni Rus gücünü başarıyla sergilemesinden sonra Rusya Karadeniz'e çıktı ve Rusya'ya yapılan Tatar akınları böylece sona erdi. Kırım Tatarları'nın gücü açıkça gerilemekteydi²⁴⁵. 18. yüzyıl başlarında Osmanlı'nın Kafkasya, İran ve Balkanlar'a yaptığı seferlere bir çok Tatar ordusu yollansa da Tatarlar bu seferlerden çoğu kez asker ve at kayıplarıyla elleri boş olarak dönmüşlerdi²⁴⁶.

Rusya'nın Kırım'la ilgilenmesinin hem ekonomik hem de siyasi sebepleri vardı. Karadeniz'de sıcak sulara açılan limanların Avrupa'yla sağlayacağı dış ticaret imkânları ve bu zamana kadar Tatar kontrolünün mani olduğu Güney Ukrayna'daki zengin ziraat alanlarına duyulan ihtiyaç ekonomik sebeplerin başında geliyordu. Siyasi sebeplerin ise kısmen psikolojik kısmen de gerçek yönü vardı. Rusya, 13. yüzyıldan beri Tatarların askerî harekâtından ve Tatarlara siyasi bağımlılıktan dolayı zarar görmüştü. Kırım Tatarları onlar için, Rus hudutlarındaki düşman kâfir gücü temsil ediyorlardı. Düşmanın ortadan kaldırılması ve cezalandırılması Müslüman Tatarlara karşı duyulan öfke ve nefretin tatmin edilmesini sağlayacaktı²⁴⁷. Ruslar böylece Kırım Hanlığı'na esir düşmekten, esirler için fidye ödeme zorluğundan ve hanlara ödedikleri yıllık vergi yükünden kurtulacaklardı.

Seferden döndüğünde hanlığın sınırlarında durularak esir paylaşımı yapılırdı. Önce han, getirilen esirlerin en iyisinden onda birini seçerek alırdı. Handan sonra birlik komutanları her müfrezeden, diğerleri de en çok esir getirenlerden esirlerini alırlardı. Kalan esirleri de müfrezedeki Tatarlar bir bir kendi aralarında paylaşırlardı. Paylaşırken asil ailelere mensup olanlarla bayağı esirler arasında seçim yaparken anlaşmazlık çıkarsa, böylelerini para karşılığında tüccarlara satarlardı. Han bu esirler için genelde yüksek fiyat isterdi. Sefer esnasında atını ya da diğer bir kıymetli eşyasını kaybeden olduysa öncelik onlara verilirdi. Esirler paylaşılmadan önce bu kişiler mallarının karşılığını alırlar, sonra esir paylaşımına geçilirdi. İhraç edilecek esirler Kefe'ye getirilir, burada gemilere bindirilerek İstanbul Pazarı'na götürülürdü²⁴⁸.

Her Tatarın işini görecektir Tatar cinsinden bir atı olurdu. Tatar cinsi bu atlar güzel, kuvvetli, süratli ve orta büyüklükteydiler. Bu ülkede Türk, Arap ve diğer Asya cinsi atlar da mevcuttu. Savaşa giderken bir asker yanında birkaç at bulunduruyordu. Bu hem yorulan ata iyi geliyor, hem ordu birkaç misli fazla görünüyor hem de savaş

²⁴⁵ Fisher, *age*, s. 75-76.

²⁴⁶ Fisher, *age*, s. 76.

²⁴⁷ Fisher, *age*, s. 78.

²⁴⁸ Bronevskiy, *age*, s. 54.

sonrası taşınacak ganimetler için kolaylık sağlanıyordu²⁴⁹. Kullanılan silahlar; mızrak, uzun ve eğri Tatar kılıcı, ok, sadak, yay ve kama idi. Üzerine zırh giyinen Tatarlar başlarına da çelik miğfer geçirirlerdi. Silahları genelde İran mamulâtı idi veya Ruslardan savaş esnasında elde edilen silahlardı²⁵⁰. Arap atı soğuşa ve az yiyeceğe dayanıklı değildi. Zayıf görünümlü olmasına rağmen savaşta tercih ettikleri at Kafkas atı idi²⁵¹. Altınordu Devleti'nde de her askerin birkaç atı vardı ve bunları nöbetle kullanırlardı²⁵².

Baron de Tott, 1767-1769 yıllarında Kırım Hanlığı'na Fransa konsolosu olarak gönderilmişti. Bilindiği üzere 1768-1774, Osmanlı-Rus savaşının yaşandığı yıllardı. 1768 yılında II. Katerina'nın başında bulunduğu Rusya, Lehistan'ı ele geçirmek için son darbeyi vurunca, Orta Avrupa'da dengenin aleyhine bozulduğunu fark eden Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş açmıştı. Rusya'yı sindirmek için Kırım hanının Ukrayna'ya saldırması kararlaştırılmış, Kırım Giray kumandasında yüz bin kişilik ordu 1769'da Ukrayna topraklarına girmişti. Baron de Tott da Kırım Giray'ın yanında gözlemci olarak bu sefere iştirak etmişti. Tott bu seferden yüzbinlerce esir ve milyonlarca hayvanla döndüğünü ifade etmektedir²⁵³. Tott ayrıca, Rusya'ya daha iyi bir yaşam için gelen Almanlardan bahsetmiştir. Ancak bu Almanlar burada zor durumda kalınca kaçmak istemişlerdi. Bu sırada Nogaylar tarafından yakalanıp tutsak edilmişlerdi. Tott, 7 erkek, 5 kadın ve 4 çocuktan oluşan bu grubu Kırımlıların elinde tutsak olmaktan kurtardığını belirtiyordu²⁵⁴. Bu durum, bozkırdaki eyaletlerde yaşayıp hanlığa esir getiren Nogaylara bir örnek olması açısından önemlidir.

Sefer sırasında ganimetlerini artırmak isteyen Kırımlılardan, hanın itinali kontrolünden kaçarak mal kazanmaya çalışanların olduğunu ise Tott şöyle anlatmıştır:

Bir Leh köyünü arkadan çevirmek maksadıyla ordudan ayrılan birkaç Nogay'ı yüksek bir yerden geçen han fark etmişti. Suçüstü yakalanan Nogaylar kumaş ve yün balyaları ile hanın huzuruna getirildi. Sorgulanan Nogay suçunu itiraf etti ve yasaklamadan haberi olduğunu da kabul etti. Kendini haklı çıkaracak hiçbir şey söylemedi, kimsenin ilgisini çekecek bir harekette bulunmadı, ne gurur ne de zaaf göstermeden tutuklanmasını bekledi. Ona verilen cezaya göre, bir atın kuyruğuna bağlanacak, can verinceye kadar yerlerde sürüklenecek, beraberinde dolaşan bir tellal da suçunu bütün orduya haykıracaktı²⁵⁵.

Tott, Kırım Türkü'nün sahip olduğu şeyleri muhafaza etmek maksadıyla gösterdiği dikkat, sabır ve çevikliği anlatırken şu tabloyu çiziyordu:

Bir kişinin eli altında olan her yaştan 5-6 tutsak, 60 koyun ve 20 sığır hiçbir şekilde bir endişe kaynağı olmuyordu. Eyere asılmış bir torba içinde başları dışarıda kalan çocuklar, eyerin önünde genç kız, atın terkinde anne, yedek atlardan biri üstünde baba, diğerinde oğul, koyun ve sığırlar önde ağır ağır ilerlerken bütün bu sürünün sahibi Kırımlının gözünden hiçbir şey kaçmıyordu. Sürüyü toplamak, sürmek, ihtiyaçlarını karşılamak, hatta

²⁴⁹ 1769'daki Ukrayna seferine gözlemci olarak katılan Tott da: "Her Kırımlı, başkasına muhtaç olmadan atlardan faydalanmak istediği için, yanına en az 3-4 at almıştı" demektedir (Tott, [1976]: 200).

²⁵⁰ Bronevskiy, *age*, s. 56-57.

²⁵¹ Tott, *age*, s. 193.

²⁵² Ülküsal, *age*, s. 13-14.

²⁵³ Tott, *age*, s. 7-8.

²⁵⁴ Tott, *age*, s. 155-156.

²⁵⁵ Tott, *age*, s. 213-214.

tutsakların rahatı uğruna yayan gitmeyi göze almak; onun için hiçbir şeyin önemi yoktur²⁵⁶.

Sefer sırasında Kırım ordusundan kaçan, kendini savunmaya çalışan düşman kasabalarından birinde halk ormana kaçmıştı. Bu sırada İnat Kazakları saldırmak için handan izin istemişlerdi. Ormana girerek direnenlerden kırkını öldürmüş, kaçmayı başaramayanları ise tutsak olarak getirmişlerdir²⁵⁷.

Tott'un anlattıklarından savaş sonrası ganimet paylaşımını görme şansı doğmaktadır. Savaş sonrasında ganimetlerin paylaşılması için tüm birlikler toplanmıştır. Hana %10 pay verilecektir. Bu paydan kaçmaya çalışanlar olmaktadır. Kırım Giray kendi payına üşen iki bin esiri cömertçe dağıtmıştır. Hatta Tott'a da 6 güzel çehreli Rus delikanlıyı teklif etmiştir. Tott'un Fransa'nın Rusya'yla olan dostluğuna binaen onları alamayacağını belirtmesi üzerine ona 6 Gürcü delikanlısı verilmiştir. Tott bu defa da dinen bunları alamayacağını belirtince Kırım Giray kendi dininin köleliğe ve kölelere bakış açısıyla ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu arada kadıleşkere 40 kadar köle düşmüştür²⁵⁸.

17. yüzyılın ikinci yarısında hanlık eski gücünde değildi. Karşılarında güçlü bir Rusya vardı. Yapılan akınlar-çapullar elbetteki Güney Rusya için felaket teşkil ediyordu; ancak artık Rusya'yı sarsacak mahiyette olmuyordu²⁵⁹. 17. yüzyılda Rus asıllı olan Zaporog (Dinyeper, Özi) Kazakları da yoğun bir akın faaliyetine başlamışlardı. Hanlığın Orkapı'sına kadar gelip davar ve esir alıp gidiyorlardı. Hatta Karadeniz'e çıkıp Sinop, Trabzon, Rize gibi Osmanlı şehirlerine de hücum etmeye başlamışlardı. Bu Kazaklar gemiler yakıyor ve insanları toplayıp götürüyorlardı²⁶⁰. Kısacası 17. yüzyıl itibariyle akınlar artık karşılıklıydı. Osmanlı Devleti kuzey meselelerinin hallini nasıl ki Kırım Tatarlarına havale etmişti, Ruslar ve Lehler de güney meselelerinde Don ve Dinyeper Kazaklarını kullanıyorlardı. Ruslar Tatarların akınlarını ancak 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başlarında ateşli silah ve toplar kullanarak durdurabilmişlerdi. Devam edegelen karşılıklı bu akınlar sonucu 1762-63'te Rusya ve Kırım Hanlığı arasında, alınıp götürülen eşyaların ispatı mümkün olanların aranıp bulunması ve teslim edilmesi, ispatı mümkün olmayanların ise üzerinde bir hak iddia edilmemesi, diye bir anlaşmaya bile varılmıştı²⁶¹.

Hanlık, sınırındaki bozkırlarda kurulu devletlere karşı ister barış hali olsun ister savaş, her zaman akın yapabilmekteydi. Özellikle Rusya bu akınlardan fazlasıyla payını almaktaydı. Rusya ile Kırım Hanlığı barış halinde ise üç yılda bir, barış olmadığı zamanda her hafta hatta her gün; senede bir de han kumandasında akın yapılmaktaydı. Osmanlı'nın Rusya ile barış halinde olması bağlayıcı değildi. Bu durum Osmanlı hükümdarlarının izni ile de sabitti²⁶². Çünkü Kırım hanlarının başlıca görev ve gayesi, tehlikeli düşman Rusya'ya karşı her an hazır durmak, onun kuvvetlenmesini önlemek için ara vermeden üzerine saldırıp ülkesini talan etmek ve zayıflatmaktı²⁶³. Kırım Türkleri bu müdahalelerde bulunmasına karşı Rusya, Astrahan ve Kazan hanlıklarına yaptığı gibi Kırım'ı da ele geçirecekti. Kısacası bu akınlar karşılıklı idi. Güçlü olan

²⁵⁶ Tott, *age*, s. 207-208.

²⁵⁷ Tott, *age*, s. 209-210.

²⁵⁸ Tott, *age*, s. 214-218.

²⁵⁹ Kurat, *age*, s. 242.

²⁶⁰ Kurat, *age*, s. 248-249.

²⁶¹ Kurat, *age*, s. 254, 255, 256, 266.

²⁶² A.. Karakaya, "Kırım Türklerinde Askerlik VI", *Emel*, Mart-Nisan (51), İstanbul 1969, s. 22.

²⁶³ Ülküsal, *age*, s. 345.

kimse o kazançlı çıkıyordu. 17. yüzyıla kadar hanlık kârlı çıkmış, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlenen Rusya ile işler dengelenmeye başlamıştı.

Savaş planlarını, hanın, kalgayın, nureddinin kabile beyleri ile oluşturdukları Savaş Divanı hazırlardı. Bu planların dışında, askeri olmayan maksatlarla yapılacak hareket ve akınlara izin verilmezdi²⁶⁴. Ancak Kırım hanları herhangi bir sefere gitmek için kabile liderlerinin desteğini almak zorunda olsalar da kabile liderleri kendileri akın yapmaya karar verebiliyorlardı ve bunu hana sormadan uygulayabiliyorlardı. Bu durum ise, Kırım Hanlığı'nı, özellikle Osmanlı Devleti'ni zaman zaman zor durumda bırakabiliyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin anlaşma yapması bile bazen akınlara durdurulmasını sağlayamıyordu. Özellikle Polonya ve Boğdan, Kırım akınlardan şikâyet ediyorlardı. Osmanlı kaynaklarında Lehistan olarak geçen Polonya kralları Kırım Tatarlarının barış zamanında anlaşmalara aykırı olarak ülkesine akın düzenlemelerinin önlenmesi için Osmanlı Devleti'ne sık sık başvuruyorlardı. Böyle durumlarda Osmanlı Devleti Kırım hanına şikâyeti bildiriyor, Lehistan ile barış yapıldığını belirterek akınlara durdurulmasını istiyordu. Bu şekilde bir sonuç alınmazsa devlet, bu defa köle olarak pazarda satılan Leh asıllıların sahiplerine bedelleri ödenmek üzere satın alınmasını ve Lehistan'a iade edilmesini istiyordu. Bu neviden emirler öncelikle esirlerin birinci derecede satıldıkları yer olan Akkirman, Kili sancak beylerine gönderiliyordu. 20 esir iadesindeki temel kıstas esirlerin eski dinlerinde devam etmeleri, İslam dinini kabul etmemeleri idi. Eğer bu süre içerisinde esir İslam dinini kabul etmişse kölelikten azat edilebiliyor, ama kesinlikle iade edilmiyordu.

Köle elde etmek amacıyla yapılan bu akınlara, kıtlık ve kuraklık yıllarında daha büyük önem taşıyordu. Çünkü kuraklık tarımda verimin az olması anlamına geliyordu ve bu Kırım ekonomisine büyük zarar veriyordu. Bu zarar, akınlarda elde edilen kölelerin satışından karşılanıyordu. Böyle zorlu yıllarda, kuzey steplerinde genellikle göçebe olarak yaşayan Tatarlar kendi çocuklarını köle olarak satabiliyorlardı. Bu nedenle devlet, başta Kefe olmak üzere birçok sancak beyine gönderdiği hükümlerde bunun önüne geçmeye çalışıyordu. Hatta bu şekilde elde edilen esirler Anadolu'ya kadar gelmiş olacak ki Bolu ve Bursa sancak beylerine esir pazarının kontrol edilerek, Tatar olanlarının tüccardan alınması emrediliyordu. Hristiyanlıkta Hristiyan köle yapılamayacağı gibi İslam dininde de bir Müslümanın köle olarak satılması yasaktı. Bu nedenle Osmanlı Devleti Tatarların satışının önüne geçmeye çalışmıştı²⁶⁵.

Görüldüğü üzere savaş ve akınlara için divan kurulur, kararlar alınır, belirli bir sistem vardı; ancak zaman zaman kabile beylerinin bu sisteme aykırı hareket ettikleri de oluyordu. Bunun gibi zor şartlar altında kalan bazı insanlar satış kurallarını da ihlal edebiliyorlardı. Örneğin Üçüncü İslam Giray Han (1655-1665), hanlık görevini aldığı zaman önce iç işlerini düzene koymuş ve akabinde Ruslar ve Lehlerle saldırmış, mal ve esir elde etmişti. Yine han, Şirin beylerinden Mirza Kutluşah'ı düşman memleketlerine akına göndermişti. Kutluşah Mirza birçok ganimet ve esirle dönmüştü. Bu ganimetlerden beşte birini hana vermek hususunda vezir ile kapıkulu arasında kavga çıkmıştı. Hatta bu yüzden epeyce insan yaralanmıştı. Han veziri hapsetmek zorunda kalmıştı; ancak kısa bir süre sonra hapishaneden kaçıp kabileleri hana karşı kışkırtmaya çalışmıştı²⁶⁶.

Lehli Bartuşeviç'in şöyle dediği bilinmektedir:

²⁶⁴ Ülküsal, *age*, s. 32.

²⁶⁵ Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım", s. 21-22.

²⁶⁶ Ülküsal, *age*, s. 66.

Tatarlar şöhret veya toprak zapt etmek yahut siyasi bir anlaşmazlığı halletmek için harp etmezlerdi. Onlar yalnız kendilerine lazım olan vergileri alarak memleketin ihtiyaçlarını temin için harp ederlerdi. Tatarlar intikam almak veya başka bir arzularını tatmin etmek için başkalarını öldürmezlerdi. Kendilerine gerekli parayı sağlamakta karşı duranlarla şiddetle çarpışarlardı. Karşı çıkılmadığı zaman, gerekli şeyleri aldıktan sonra çekilip giderlerdi²⁶⁷.

Ruslar 1684 yılında, Galiç adındaki bir generalin komutasında 200 bin asker ve 1000 toptan oluşan büyük ve kuvvetli bir ordu ile Kırım'a saldırmak üzere sınırı geçip Or Kalesi'ne doğru yürümüşlerdi. Bu haberin alınması üzerine Osmanlı'nın Avusturya savaşına katılmak üzere Edirne'ye çağrılmış olan Selim Giray beş gün içinde, yıldırım hızıyla Edirne'den Kırım'a gelmişti. Sekiz gün içerisinde acele bir hazırlıkla Rus ordusu üzerine yürünmüştü. Rusları büyük bir şaşkınlığa uğratan hanlık ordusu, Rus ordusunu tamamen mağlup edemese de sınırlarının dışına atmış ve bu sırada bin kadar esir ve otuz top ele geçirmişti²⁶⁸.

Kırım Türklerinin akınlarından ele geçirilen meşhur isimler de vardır. Bunlardan en meşhuru 16. yüzyılda yaşamış, Osmanlı hükümdarlarından Kanuni Sultan Süleyman'ın hanımı olan Hürrem Sultan'dı. Tarihçiler Hürrem Sultan'ın umumiyetle Batı Ukrayna'dan ve Rus asıllı olduğu görüşündedirler. Polonya'da anlatılanlara göre Rutenyalı bir rahibin kızı iken Tatarlar tarafından Dinyester üzerinde Lvov yakınındaki Rogatin kentinden esir alınmıştı. Avrupalılar onu Rutenyalı Bakire anlamına gelen Lehçe bir terimden dolayı Roxelana olarak kaydetmişlerdi. Bazı rivayetlere göre saçının kızıla çalan renginden dolayı Roza, Rossa ve Roxialene denilmekteydi. Dokuz yaşındayken Kırım Türkleri tarafından esir edilip Kırım Hansarayı'nda birkaç yıl tahsil ve terbiye görmüştü. Daha sonra Kırım hanı tarafından Osmanlı sarayına hediye edilmişti. Burada kendisine, gülen bir yüze sahip olduğu için Hürrem adı verilmişti²⁶⁹. Sultan İbrahim'in hasekisi, IV. Mehmet'in validesi, Kösem Sultan'ın gelini Hatice Turhan Sultan da 1627 senesinde Rusya'da dünyaya gelmişti. On iki yaşında iken, Kırım atlılarının her sene Rusya üzerine yaptıkları rutin seferlerin birinde esir edilmişti. Çok güzel ve gösterişli idi. Kör Süleyman Paşa tarafından, Kösem Valide Sultan'a hediye edilmişti. Hatice Turhan (Tarhan) isminin kendisine Kösem Sultan tarafından verildiği bilinmektedir. Kısa sürede sarayda mükemmel bir eğitim ve terbiye almıştı. Hatice Turhan Sultan, uzun boylu, narin, sarışın, beyaz tenli, mavi gözlü, eşine az rastlanır güzellikte biriydi²⁷⁰. Sultan II. Mustafa'nın eşi Şehsuvar Valide Sultan da 1682 yılında Ukrayna'da doğmuştu. Saraya ne şekilde, ne zaman getirildiği hakkında bilgi mevcut değildir; ancak Ukrayna'da doğduğuna göre muhtemelen ele geçirilişinde Kırım Türkleri'nin rolü vardı. Saraya alınınca kendisine, usta binici, cesur anlamın gelen Şehsuvar adı verilmişti²⁷¹.

Akınların ekonomik sebepleri dışında başka bir olgu dini duygulardı. Müslüman olan Kırım Tatarları gayrimüslimler üzerine sefere çıkmayı kutsal bir görev olarak görüyorlardı. Polonya, Rusya ve Kafkasya gayrimüslim ülkelerdi ve onlar üzerine sefere çıkmak haktı. Kuzey Kafkasya'nın sakinleri Çerkesleri pagan olarak gördüklerinden en küçük bir problemde Çerkesler üzerine büyük seferler yapıyorlardı. Bir Kırım hanı köleleri soran Rus elçisine, “Onlar Allah'ın ordularına karşı koydular,

²⁶⁷ Ülküsal, *age*, s. 67.

²⁶⁸ Ülküsal, *age*, s. 72-73.

²⁶⁹ Şimşirgil, *age*, s. 121-122.

²⁷⁰ Şimşirgil, *age*, s. 170-171.

²⁷¹ Şimşirgil, *age*, s. 186.

onlar hayatlarını kaybetmişlerdi. Sadece onlara yaşamak için izin vermek bizim iyiliğimizdir”, diye cevap vermişti²⁷².

Akınların değişik politik sebepleri de vardı. Osmanlı Devleti’nin himayesinde olan Kırım hanları, Osmanlı Devleti’nin Avrupa’da yaptığı seferlere iştirak ediyorlar ve düşman üzerinde baskı oluşturuyorlardı. Tabii ki sefere katılmanın birinci koşulu ganimet ve hediye vaat edilmesi idi. Ganimet elde edemedikleri zaman hoşnutsuzluklarını göstermekten çekinmiyorlardı. Osmanlı Devleti’nin şartları dışında hanlığın kendi dış politikası da akın bölgesini belirlemede etkili oluyordu. Örneğin Kırım Hanlığı Altınordu Devleti’ne karşı mücadele ettiği dönemde Altınordu-Lehistan ittifakına karşı Moskova ile ittifak yapmıştı. Altınordu Devleti mirası için Rusya ile mücadeleye başladıktan sonra Tatar akınlarının bir yönü Güney Rusya toprakları olmuştur. Osmanlı Devleti, Rusya ile ilişkilerin bozulmasından sonra Kırım’ın Rusya’ya karşı yaptığı akınları desteklemiş, hatta değişik nedenlerle Rusya’ya göz açtırılmamasını istemiştir. Bu çeşit emirlerin sayısı daha çok Kazan ve Astrahan’ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra artmıştır²⁷³.

17. yüzyılda 16. yüzyıla göre daha az köle elde edilmiştir. Çünkü bu yüzyılda Ruslar artık Kırım akınlarına karşı tedbirler almaya başlamışlardı²⁷⁴. 17. yüzyılın en çok köle edinilen akını 1621 tarihli Osmanlı-Polonya savaşı olmalıydı. Osmanlı tarafından savaşın bitiş nedeni olarak Kırım atlılarının Polonya içlerine kadar düzenledikleri akın gösterilmişti. Bu savaş sırasında Kırım Hanı Canıbek Giray savaşa katılmış ve nureddin sultan 100 bin esirle geri dönmüştü. Polonya üzerine yapılan akınların yanı sıra Rusya’ya karşı akınlar da devam etmişti. 1607 ilâ 1617 yılları arasında 100 bin köle ele geçirilmiş olup sonraki yıllarda akınların boyutu bu kadar büyük olmamakla birlikte varlığını önemli ölçüde hissettirmişti²⁷⁵. 1659’da Ruslardan Konotop önünde 30 bin, yine 1660’da 50 bin köle alınmıştı. 1736’da Feth Giray Han Ukrayna’dan 30 bin köle getirmişti. 17. yüzyılda Osmanlı topraklarında Rus kölelerin sayısındaki artış belirgin bir hale gelmişti. Örneğin orta ölçekli bir şehir olan Balıkesir’de bile 17. yüzyılda var olan kölelerin çoğunluğu Rus kökenliydi ve birçoğu din değiştirerek İslam dinini kabul etmişti. Bunun yanında Hırvat, Eflak, Macar ve Bosnalı köleler de vardı. Daha önce de belirtildiği üzere artık Osmanlı Devleti, batıya yaptığı savaşlarda eskisi gibi köle elde edemez hale gelmişti. Böylece azalan bu kaynağın yerini Karadeniz’in kuzeyi almıştı. Rusya, Polonya ve Kafkasya köle elde edilen başlıca bölgelerdi. Ayrıca savaş hali olmasa bile bir antlaşma yapılmamış olması o bölgelerin darulharb olduğu anlamına gelmekteydi. Bu durum bu bölgelere akın yapılabileceği anlamına gelmekteydi. Kırım hanları buna dayanarak akın yapıyorlardı²⁷⁶. Kaldı ki anlaşmayı dikkate almayan kabile reislerinin olduğundan bile yukarıda bahsedilmişti.

Eski sıklık ve zenginliğini yitirmekle beraber bozkırdaki akınlara 18. yüzyıl sonlarında hanlığın gücünün kırılmasına kadar devam edilmişti. 18. yüzyıldan itibaren Rusya’nın güçlenmeye başlaması ile birlikte Kırım Hanlığı’nın köle akınlarının sona erdiği ve en son akının 1769 tarihli akın olduğu bilinmektedir²⁷⁷.

²⁷² Yağcı, “16. Yüzyılda Kırım”, s. 23.

²⁷³ Yağcı, “16. Yüzyılda Kırım”, s. 23-24.

²⁷⁴ Yağcı, “İstanbul Gümrük Defteri”, s. 380.

²⁷⁵ Yağcı, “İstanbul Gümrük Defteri”, s. 376.

²⁷⁶ Yağcı, “İstanbul Gümrük Defteri”, s. 377.

²⁷⁷ Yağcı, “İstanbul Gümrük Defteri”, s. 380. Bu kaynağın da işlevsiz kalması üzerine Kafkasya, Afrika ile birlikte en önemli köle kaynağı haline gelecektir. 1857 fermanı ile zenci köle ticaretinin yasaklanmasına rağmen Çerkes köle ticaretinin yasaklanması 20. yüzyılın başlarını bulmuştur. Bu itibarla Karadeniz

İncelenilen belgelerde de seferler yapıldığına dair bilgiler vardır. 17. yüzyıla ait bazı sefer adları geçmektedir. Azak Seferi, Moskova Seferi, Çehrin Seferi, Macar Seferi bunlar arasındadır²⁷⁸. Yine Hüseyin Piri'nin katıldığı Boğdan Seferi bir başka örnektir. Hüseyin Piri, katıldığı bu sefer dönüşü davalık olmuştu. Dava konusu bir baytaldı (attı). Bahçesaray'dan Hüseyin Beşe bin Abdullah, onu dava etmişti. Hüseyin Beşe kendi ifadesi ile şöyle diyordu: “İşbu Hüseyin'e Boğdan Seferi'ne bir at ile bir baytal ortağa virmiş idim. Benim atlarımı karındaşına ba'dehu karındaşı atımı getirdi. Baytalım talep iderim.” Anlaşıldığı üzere Hüseyin Beşe, Hüseyin Piri ile ortaklık kurmuştu. Bu olağan bir durumdu. Akınlar Kırım'ın ekonomisinde o kadar yer etmişti ki, ticari işlemler için kurulan ortaklık akınlar için de yapılmaktaydı. Hüseyin Beşe, Hüseyin Piri'ye bir baytal ve bir at vermiş, onu sefere göndermişti. Seferden elde edeceği ganimeti bölüşeceklerdi. Ancak Hüseyin Piri, Hüseyin Beşe'nin baytalını iade etmemişti. Bu nedenle davalık olmuşlardı²⁷⁹.

Gözlevli Mehmet bin Hüseyin ile Karasulu Seyyit Mehmet ve kardeşi Elmacı Hacı Ali, 1683-84 yılına ait bir seferde ortak olmuşlardı. Seyyit Mehmet ordunun karargâh kurduğu mevkide kalarak arabaya bakacak, diğer ikisi çapulda gidecekti. Elmacının, Mehmet bin Hüseyin'i çapulda yalnız bırakıp orduya dönmelerinden dolayı ortaklık konusunda kazaskere müracaatı gerektiren problemler yaşansa da bizim için önemli olan, Mehmet bin Hüseyin'in çapuldan 60 esedi gürüş, 2 gümüş kadeh, 2 gümüş kaşık ve 2 bıçak kımı ile dönmesiydi²⁸⁰. Sefere katılanlar sayısınca bu şekilde ganimet geldiği düşünülürse, akınların ekonomik önemi ve akçelerin gümüş kaynağına olan katkısı da anlaşılabilir.

Şahin ile Ömer adlarındaki iki kişi de ortaklık kurmuşlardı. Bunlardan Şahin, Ömer'in iki atını alarak sefere gitmişti. Şahin sefer dönüşünde iki esir getirmişti. Bu iki esiri iştirak üzere kısmet etmişlerdi yani paylaşmışlardı²⁸¹. Bayram Ali ile Kırım Gazi bin Recep de sefer için ortaklık kuranlardandı. Bayram Ali, Kırım Gazi'ye bir at vermişti. Kırım Gazi de sefere çıkmıştı. Sefer dönüşünde Kırım Gazi yanında bir cariye, bir alaşa (at) ve otuz iki buçuk gürüş kıymetinde ganimet getirmişti. Bayram Ali şimdi hissesini talep etmekteydi ve verdiği atın ücreti olan beş altın ona verilecekti. Bu durumda cariye de Kırım Gazi'de kalmaktaydı²⁸². Türkmen Taifesi'nden Hüseyin ile Kürt Taifesi'nden Sinan aralarında ortaklık yapmışlardı. Buna göre Hüseyin, Sinan'a bir at vererek onu Saadetli Nureddin Sultan ile sefere göndermişti. Kürt Sinan bu seferden döndükten sonra Mehmet Giray Sultan Hazretleri ile sefere katılmıştı. Seferlerden birkaç res esir getirmişti. Şimdi Türkmen Hüseyin esir hissesini talep etmekteydi²⁸³. Görüldüğü üzere burada Nureddin Sultan'ın ve Han Mehmet Giray Sultan Hazretleri'nin başkanlığında yapılan seferlerden bahsedilmektedir.

beyaz köle ticareti Osmanlı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Bkz. Yağcı, “İstanbul Gümrük Defteri”, s. 380.

²⁷⁸ KŞS, 4, s. 66b/1; 8, s. 39b/2; 22, s. 6a/5; 13, s. 20b/3. Hatta Macar Seferi'ne giderken, Akmescit sakinlerinden Mustafa, Kenan adındaki kölesine şöyle şart koşmuştu: “Eger Macar seferinden sağ ve salim gelirim malımdan azat ol”. Mustafa seferden sağ salim dönmüştü. Bkz. KŞS, 13, s. 20b/3. Başka sefer örnekleri için bkz. KŞS, 4, s. 53a/5; 21, s. 51b/1; 22, s. 75b/1 burada, geçen sene han hazretleri sefere giderken, ifadesi geçmektedir.

²⁷⁹ KŞS, 4, s. 57a/1.

²⁸⁰ KŞS, 25, s. 49a/4.

²⁸¹ KŞS, 8, s. 74b/1.

²⁸² KŞS, 8, s. 87b/4.

²⁸³ KŞS, 8, s. 90a/2.

Davanın birinde Nogaylı Deli Pazar şöyle diyordu: “Bu Sefer’in atı ile Kaplan Mirza ile çapula gittim”²⁸⁴. Bu çapullar kalgay sultan, nureddin sultan ya da kabile beylerinin liderliğinde yapılıyordu. Örneğin sefer sırasında kaybolan bir atla ilgili açılmış olan davada şu ifade açıkça geçmektedir: “Tarih-i kitabtan (H.1078/M.1667-1668) bir sene mukaddem Saadetli Kalgay Sultan Hazretleri Çerakil’de kazak kırdığı zaman..²⁸⁵”. Başka bir davada da Vasil doğma ibn Abdullah Mezzin Çalbaş Sofu’dan davacıydı. Dava konusu dört cariye idi. Devlet Giray Sultan Hazretleri seferinde onunla birlikteydi. Çalbaş Sofu dört cariye ahz, istila ve seby eylemişti. Ondan hissesini talep ediyordu. Çalbaş Sofu cevabında şunları söylemişti: “..dört cariye dahi ahz ve seby ettiğim gerçek, lakin ben Vasil merkum ile şerik değilim, benim üsaremde Vasil’in şirketi yoktur. Mezbur Vasil dahi, Çalbaş Sofu’nun dört cariyesinde benim alakam ve şirketim yoktur, diye ikrar eylemiştir.” Verdiği cevabı destekleyen şahitler de mevcuttu. Bu durumda bu cariyelerde Vasil’in hakkının olmadığı ortaya çıkmış oluyordu. Çalbaş Sofu’nun dört cariye ile bu seferden kârlı döndüğü anlaşılmaktadır²⁸⁶. Sivritaş Karyesi’nden Şahingazi ile bir doğma, Devletgeldi’ye, bir cariyeye ki veledi ile bu esirlere şerik (ortak) olmuşlardı. Metinde cariye bir balalı cariye diye de geçmektedir. Doğma şöyle diyordu: “Şahingazi’nin bir atını alub çapup ba’dehu bu Devletgeldi’ye ve bir balalı cariyeye Şahingazi ile şerikiz”. Bu ifadeden doğma ile Şahingazi’nin bir ortaklık kurdukları anlaşılmaktadır. Bu ortaklıkta at veren Şahingazi, atı alıp çapula giden de doğmadır. Çapuldan elde edilen bu esirlere ortak olarak sahip oluyorlardı²⁸⁷. Yukarıdaki örneklerde İslam-Osmanlı hukukunda uygulanan müdarebe usulü ortaklık kullanılmıştır. Yani bir tarafta sermaye sahibi, diğer tarafta iş yapan vardır. Örneğin Şahin ile Ömer’in ortaklığında Ömer iki atını veren sermayedar, Şahin de bu iki atı alarak sefere giden ve iki esir yani ganimetle dönen kişidir. Ortaklar ganimeti yani kârı, kazancı paylaşıyorlardı²⁸⁸.

Seferlerden sadece esir değil hayvanlar, çeşitli eşyalar ve ne varsa o elde ediliyordu. Örneğin bir davacı da şöyle diyordu: “...öküz benim Boğdan Seferi’nden istila ile malik olduğum mülkümdür”²⁸⁹. Başka bir seferde kırk adet davar elde edilmişti²⁹⁰.

Yaşım (?) bin Allahverdi isimli bir adamın bir abd-i memlukü vardı. Bu kölenin adı Kolay (?) bin Vasil’di. Belgenin diliyle işbu Kolay, işbu Nureddin Sultan Seferi’nde Pazlav (?) nam Hisar’da esir olmuştu. Yani görüldüğü üzere bu köle, Nureddin Sultan’ın komutasında yapılan bir seferde esir alınmıştı. Sefere katılmış olan Yaşım (?) bin Abdullah adlı kişinin payına düşmüştü²⁹¹.

Ahmet bin Mehmet Efendi’nin Ömer’in küçük kızına açtığı bir davası vardı. Dava konusu kaybolan ve şimdi bu küçük kızın malı olan kara alaşası idi. Davalının vasisi bu atın nasıl ele geçirildiğine dair bilgi vermişti: “Seferde Moskova Kazakını bozub harbî elinden ahz eylemişimdir”. Şahitler de, kara alaşayı mezbur çura Moskova taburu Kazakından ahz idüb badehu kısmet olundukda mezbur Ömer hissesine gitmiştir,

²⁸⁴ KŞS, 3b, s. 34a/4.

²⁸⁵ KŞS, 13, s. 26a/3.

²⁸⁶ KŞS, 21, s. 82b/2.

²⁸⁷ KŞS, 4, s. 43b/4.

²⁸⁸ İslam ve Osmanlı şirket usullerini anlatan iki eser için bkz. Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi*, Çev. Şehnaz Layıkel, İstanbul 1999; Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Müdârebe Uygulaması*, İstanbul 1998.

²⁸⁹ KŞS, 4, s. 34a/5.

²⁹⁰ KŞS, 13, s. 41a/3.

²⁹¹ KŞS, 4, s. 34a/2.

diye şahitlik etmişlerdi²⁹². Seferde ele geçirilen ganimetlerin paylaşımına dair örnek olması açısından önemlidir. Aynı şekilde ele geçirilen esirler de bu şekilde pay ediliyordu. Aynı zamanda burada bir çuranın -efendisi ile ya da efendisi yerine- sefere gittiği görülmektedir.

Sefere gidilerek köle getirildiğinin başka bir örneği olarak şunu vermek mümkündür: İçeli'nden Aluşta Karyesi sakinlerinden Hasan bin Mehmet; İbrahim, Hüseyin, Salih ve Mehmet için kadı huzurunda şöyle demişti: “Seferden kendi kılıcım ile getirdiğim Ramazan nam çuramı, mezburun, babamız metrukatındandır, cemiimiz müşterekleriz, diyerek almak istiyorlar”²⁹³. Yine bir kölenin kimin malı olduğuna dair açılan bir davada, davalı Kel Mehmet kendi ağzıyla şöyle diyordu: “Ben Urus’dan esir devşürüb merkum kazağı kendüm getürmüşümdür. Kimsenin hakkı yoktur...²⁹⁴”. Örneğin bir miras davasından, Mari adlı cariyenin, daha küçücükken seferin birinden getirilip kocası tarafından karısına hediye edilen bir esir olduğu anlaşılmaktadır²⁹⁵. Sarı Hafız’dan Zafer Bik ibn Hüseyin’in de Kurt bin Mustafa adlı bir esiri vardı. Onu Boğdan Seferi’nden esir iden Hasan’dan satın almıştı. Hasan’ın tüccar olup olmadığı belirtilmemişti. Sonradan Kurt bin Mustafa’nın aslında Rumeli’nden hür bir Müslüman olduğu ortaya çıkmıştı; ama Hasan’ın onu seferden esir alıp getirdiği yalanını söylemesi böyle bir olgunun varlığının ve doğallığının kanıtıdır²⁹⁶.

Osman bin Ahmet ile Şaban bin Togay da aynı seferde idiler. Osman evine Şaban ile bir kazak göndermişti; ancak evine ulaşmamıştı. Ondan davacıydı. Şaban, gece ile firar eyledi, hıyanetim yoktur, dese de Osman buna inanmamıştı²⁹⁷.

Mengli Giray’ın terekesinde, yeni gelen esirden bir cariyeye, 60 guruş, diye bir kayıt vardır²⁹⁸. Muhtemelen yeni bir seferden elde edilen cariyeyi işaret ediyordu. Bir kazaktan bahsedilen bir davada, bu kazağın Geldikul tarafından satıldığını ve Geldikul’un onu seferden getirip sattığı yazılıdır²⁹⁹. Mankup Kazası’ndan Baytimur bin Cantimur, seferin birinde Akman isimli birinden 18 esediye bir kazak satın almıştı. Kabzasında iken mülkünden kaybolmuştu. Aradan üç sene geçmişti. Şimdi onu Dibtarhan Kazası’ndan birinde görmüştü. Onu dava etmişti. Ancak bu kişi, bu kazağı Şirin Bik (Bey) Tevabii’nden bir kimseden 17 esediye aldığını söylemişti. Baytimur’un mülkü olduğundan haberi yoktu. Ancak kölenin esas sahibinin Baytimur olduğuna dair şahitler vardı ve bu yönde karar verilmişti. Yani aslında bu kazak, seferin birinde elde edilmişti³⁰⁰.

Seferler sırasında parayla satın alınan ya da bir mal karşılığında değiştirilen esirler de vardı. Örneğin bunlardan bir tanesi Leh akını sırasında ele geçirilmiş Rus asıllı gulamdı. Bu gulam kadıya müracaat ederek kendisinin haksız yere köle olarak tutulduğunu iddia ediyor, kendisinin Leh’ten bir boyarı katledip kurtulup kendi iradesiyle Kırım memleketine geldiğini söylüyordu. Gelmesine yardımcı olan Abdülbaki Mirza’nın kendisini elli altına sattığını ekliyordu. Ancak Abdülbaki Mirza durumu böyle anlatmıyordu. Kendisi bu esiri Leh’ten getirmiş ve satmıştı. O bir

²⁹² KŞS, 8, s. 25a/3, 24b/1.

²⁹³ KŞS, 10, s. 24a/2.

²⁹⁴ KŞS, 10, s. 69/a/1, 70a/4.

²⁹⁵ KŞS, 20, s. 56a/6.

²⁹⁶ KŞS, 4, s. 26b/5.

²⁹⁷ KŞS, 21, s. 47b/5.

²⁹⁸ KŞS, 20, s. 33a.

²⁹⁹ KŞS, 19, s. 42b/2, a/1.

³⁰⁰ KŞS, 21, s. 40b/5.

köleydi. Aynen şunları söylemişti: “Memleketinden mezbur gulamı bir gümüşlü raht (yol takımı, at levazımı) ve bir at verip Lehli kâfir yedinden iştira edip buraya dek sayır esirler gibi getirmişimdir”. Durumun şahitleri de söyledikleri üzerine yemin etmiş ve şöyle demişlerdi: “Mezbur Abdulbaki mezbur gulamı Lehli kâfirinden iştira eyleyip kahren (zorla) Daru’l-İslam’a getirmiştir ve gulam-ı mezbur rıkıyyet (kölelik) üzerine gelmiştir. Bizler bu hususa bu vech üzere şahitleriz”³⁰¹.

Bazan karışıklıklar da oluyordu. Örneğin Taife-i Lika (?)’dan olup seferden esir olup Daru’l-İslam’a seby ile gelen Mehmet bin Ramazan mahkemeye giderek aslında hür olduğunu ispatlamaya çalışmış ve şöyle demişti: “Ben asılda Lika (?) Taifesi’nden Müslüman olup babam adı Ramazan ve valdem adı Devlet Sultan nam hatun olup babam ve anam Müslümandır. Ben Müslümanım. Beni işbu Köroğlu Bölükbaşı esir etti. Sual olunsun”. Bölükbaşı’na sorulduğunda ise şunları söylemişti: “ Ben asılda Müslüman olup hür olduğun bilmem. Ben Seyyit nam bir Tatar’dan yigirmi yedi altına iştira etmişimdir”. Mehmet bin Ramazan’ın hem hür hem de ana ve babasının zikrettiği kişiler olduğuna dair iki şahidi vardı. Bu sayede hürriyetiyle hükm olunmuştu. Aslında burada Bölükbaşı’nın da suçu yoktu. Asıl suç onu hür ve Müslüman olduğu halde esir yoluyla getirip satanlarda ve Seyyit ismindeki Tatar’daydı³⁰². Ancak burada geçen ifade köle kaynağına net bir delildir: “..seferden esir olup Daru’l-İslam’a seby³⁰³ ile gelen..”

Kırım ahalisinden de seferlerde esir düşenler, kaybolanlar, kendisinden haber alınamayanlar ve şehit düşenler oluyordu. Yer yer bunlarla ilgili de kayıtlar vardır. Örneğin Kalmuk kafirinde mefkud olan (kayıp) Esin Mehmet ve yine Kalmuk’ta şehit olan Arslan Atalık bunlara örnektir³⁰⁴. Nazbike adlı genç kadının kocası da evlendikten kısa bir süre sonra sefere gitmişti ve ondan iki buçuk senedir haber yoktu. Bu nedenle Nazbike’nin annesi nafaka için mahkemeye müracaat etmek zorunda kalmıştı³⁰⁵. Hacı Osman’ın utekasından (azathılarından) Şahin bin Abdullah’ın Çeşmisiyah adında bir zevcesi vardı. Ona hitaben şöyle diyordu: “Bade’l-yevm sefere varıp bir seneden ziyade tehir edersem Çeşmisiyah’ın iradeti yedinde olsun ve bade’l-yevm müskirat cinsinden bozadan gayri eger hamr ve arak içersem merkume Çeşmisiyah... boş olsun.”³⁰⁶ Sayılarını artırmanın mümkün olduğu bu iki örnekten anlaşıldığı üzere sefere gitmek de uzak yerlere ticarete gitmek gibi bir şeydi. Eşlerle vedalaşılıyordu, anlaşma yapılıyordu; ticarete çıkar gibi sefere giderken de ticari ortaklık kuruluyordu. Seferden de ticaretteki kâr gibi ganimetle dönülüyordu.

Daha önce de belirtildiği üzere, seferde düşmana esir düşenler fidye karşılığı geri alınabiliyordu. Buna bir örnek Kırımlı Abdulhalim bin Muharrem Molla idi. Abdulhalim Kalgay Sultan hazretlerinin seferinde kâfire tutsak düşmüştü. Yakup isimli İstanbullu Ermeni Abdulhalim’in izni ile 120 arslani güruşa onu tutsaklıktan kurtarmıştı. Bu meblağı Kırım’da ona verecekti³⁰⁷. Gözleve’den Kaplan zımmi de, Batır Gazi isimli bir Müslümanı Kâfiristan’da tutsak iken 315 güruş vererek kurtarmış ve Batır da bunu borç olarak kabul etmişti. Esaretten sonra Kaplan zımmi borcunun

³⁰¹ KŞS, 13, s. 37a/4.

³⁰² KŞS, 13, s. 43a/2.

³⁰³ Seby, düşman memleketindeki erkek ve kadın ahaliyi esir edip getirme anlamına gelmekteydi. Bkz. Şemseddin Sami, *age*, s. 706.

³⁰⁴ KŞS, 13, s. 70a/3.

³⁰⁵ KŞS, 15, s. 50b/3.

³⁰⁶ KŞS, 22, s. 67b/5. O günün Müslüman toplumunda da alkol kullananlar vardı. Bu durum ailede anlaşmazlıklara sebep olabiliyordu. Eşler böyle durumlarda boşanma haklarını elde etmek için mahkemeye müracaat ediyor ve bu konuda hüccet alıyorlardı.

³⁰⁷ KŞS, 13, s. 55a/2.

hepsini talep ediyordu. Ancak Batır, 200 esedi gurus borcu olduğunu ve bu borcu ödediğini beyan ediyordu. Hatta borcu için; 100 esedi karşılığında bir düge, 30 esedi için bir at, 24 esedi kıymetinde dört atlas, 46 esedi de nakit ödeyerek haklaştıklarını belirtiyordu³⁰⁸.

Boğdan içinde Yaş'ta sakin olan Yanaki adlı zımmi de, Avaz adlı kişiyi esir iken iki yüz elli gurus ve bir at karşılığında tutsaklıktan kurtarmıştı. Yüz elli gurusla atı almıştı, geriye yüz gurusu kalmıştı, onu talep ediyordu³⁰⁹. Nehr-i Taşlı Kazası'nın bir köyünden Ali bin Mevlüt Gazi düşman eline esir düşmüştü. Boğdanlı bir zımmiye, beni kâfir elinden satın al, diye kendisi istekte bulunmuştu. Zımmi de 200 esedi gurusu onu satın almış ve esaretten kurtarmıştı. Ancak Ali hâlâ 200 esedi ödemedi. Boğdanlı zımmi bunu talep ediyordu, şahitleri de vardı³¹⁰. Yukarıdaki dört örnekte de esir düşenlerin gayrimüslimlerden aldıkları ödünç para ile kurtuldukları görülmektedir.

Esir düşen Tatarların kurtarılışı ile ilgili olarak Bronevsky şöyle diyor:

Tatarlar komşu topraklara yaptıkları akınlarla zengin oluyorlardı. Elde edilen bu esirler fidyeye karşılığı verilerek de gelir elde ediliyordu. Sattıkları esir karşılığında da karşı ülkeden kendi esirlerini alıyorlardı. Örneğin Rusya'dan gelen elçiler, esirlerin listesini yaparlardı. Kendi paralarıyla kurtarmak istediklerini satın almak için Yahudiler, Tatarlar ya da esir tüccarını kullanıyorlardı. Savaş ya da sefer esnasında esir düşen Tatarlar içinse han, mübadele usulünü kullanarak onları esaretten kurtarmaktaydı. Para söz konusu olduğunda da acımadan kendi hazinesinden gereken parayı öderdi³¹¹.

Esaretten kurtuluşun ilginç bir hikâyesi de şöyleydi: Boran Gazi ile Esengeldi bin Mehmet isimdeki iki kişi kefareye tutsak olmuşlardı. Kâfir elinden kurtulabilmek için kendilerine bir baha kestiler. Buna göre Esengeldi için 200 esedi, Boran Gazi için iki at baha olarak belirlendi. Birbirlerine kefil oldular. Esengeldi bunları tahsil edip dönmek üzere Kırım'a gitti. Boran Gazi de kâfir yeminde kaldı. Ancak bunun üzerinden dört sene geçti ve Esengeldi geri dönmedi. Boran Gazi hem kendisi hem de Esengeldi için yüzer esedi vererek kâfir elinden halas bulmayı başardı. Derhal kadıya müracaat ederek Esengeldi için ödediği yüz esedi talep etti. Orada bulunan Esengeldi her şeyi doğruladı ve yüz esedi vermek üzere emrolundu³¹².

Görüldüğü üzere hanlıkta en önemli köle kaynağı, hem büyük çaplı seferler hem de istenildiği vakitte kalgay sultan, nureddin sultan ve kabile beyleri önderliğinde yapılan çapullardı. Bu çapullara Kırımlılar ticari ortaklık kurarak da dahil oluyorlardı. Bu seferler hanlık için büyük bir ekonomik gelir olduğu gibi aynı zamanda kabile beylerinin isyanlarını önleyen ve düşmanlara gözdağı veren siyasi gelişmelerdi. Kırım Türkleri bu seferlerle kuzeyi zorlamazlarsa Ruslar güneye inmeye cesaret edeceklerdi. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırının güvenliği için de bu seferler çok büyük önem arz ediyordu.

4.2. Köle Çocukları

Köleliğin ikinci kaynağı bir köleden doğmuş olmaktı. İslam hukukunda köle esas itibarıyla annenin statüsüne tabi idi. Hür bir baba ile köle bir anneden dünyaya

³⁰⁸ KŞS, 21, s. 40b/3.

³⁰⁹ KŞS, 22, s. 23a/3.

³¹⁰ KŞS, 22, s. 41b/1.

³¹¹ Bronevskiy, *age*, s. 45, 55, 58.

³¹² KŞS, 22, s. 96b/2.

gelen çocuk köle olurdu ve bu kölenin mülkiyeti annenin efendisine aitti. Bunun istisnası efendi ile onun cariyesinden doğan çocuk olup bu çocuk hür kabul edilirdi. Köle baba ile hür anneden doğan çocuk genel kurala uygun olarak hür oluyordu³¹³. Ancak doğumdan kölelik yoluyla toplumda kölelerin çoğalması mümkün değildi. Çünkü bu yolun erkek köleler tarafından devam ettirilmesi imkansızdı. Cariyeler yoluyla devam etmesi mümkün olan bu yolun devamı noktasında da iki temel engel vardı. Birincisi cariyenin efendisinden çocuk doğurunca ümmüveled olmasıydı. Bu durumda çocuk doğar doğmaz, anne de efendisinin ölümünden sonra hür oluyordu. İkincisi, cariyelerin başkalarıyla evlenmelerinin efendilerinin iznine bağlı olması idi. Efendilerin, evli olmayan cariyeleri eşleri gibi istifraş etme haklarının olmasından dolayı, bu haklarından vazgeçip onların başkalarıyla evlenmelerine müsaade etmeleri pratikte çok fazla görülen bir şey değildi. Diğer taraftan cariyelerin evli olması efendilerine olan hizmetlerini aksatacağı sebebiyle de birçok efendinin cariyelerinin evlenmelerine izin vermeyeceği çok açık bir durumdu³¹⁴. Köleyle evli hür kadın örneği de pek rastlanan bir durum değildi. Böyle bir durumda da zaten doğan çocuk doğrudan özgür biri olarak dünyaya gelecekti.

Efendilerin cariyelerini eşleri gibi istifraş etme durumu çok tenkit edilen hususlardan biri olduğu içi burada şu noktanın belirtilmesi gerekmektedir: Bu durumda cariyeler genellikle hamile kalıyorlar ve ümmüveled statüsüne çıkıyorlardı. Bir bakıma bu durum cariyelerin birçok hür hanımdan bile daha iyi imkânlarla kavuşması anlamına geliyordu. Çünkü cariyesi olan efendiler, genellikle sosyal konumları iyi ve zengin kişilerdi. Zaten efendisi ölünce de bu cariyeye hürriyetine kavuşuyordu³¹⁵. Yukarıda da belirtildiği gibi doğan çocuk zaten özgür doğuyordu. Yani bu durum cariyeler açısından da doğan çocuklar açısından da avantajlıydı.

Küçük çocuğu olan cariyeler mağdur edilmemeye çalışılıyordu. Böyle durumlarda bebek anneden ayrılmıyordu. Bebeği de aynı kişi satın alıyordu ya da bir şekilde çocuk annesinin yanında iskân ediliyordu. Ayrıca genel olarak küçük çocukların azat edildikleri gözlemlenmiştir. Örneğin Timur bin Sefer'in iki aylık bebeği olan bir cariyesi vardı. Bu cariyeyi satarken, azat ettiği küçük bebeği (Gülbeyaz) de annesinden süt emen bir bebek olduğu için onunla birlikte alıcının evine göndermişti. Hatta yıllar sonra alıcının varisleri, büyüyüp evlenen ve bir çocuk dünyaya getiren Gülbeyaz'a: "Sen bizden azad olmuş kölesin (mutakâmızsın) ve mezbur çura rakabetin vaktinde mütevellîde olup bizim 'abd-i memlûkumuzdur." diyerek çocuğu üzerinde hak iddia etmişlerdi. Gülbeyaz şahitler eşliğinde bu eve nasıl geldiğini izahla, aslında kendisinin ve oğlunun hür olduğunu ispatlamıştı³¹⁶. Burada varisler Gülbeyaz'ın azatlı olduğunu, ancak oğlunu köleyken doğurduğunu, bu nedenle oğlunun kendilerinin kölesi olduğunu iddia ediyorlardı. Demek ki iddia ettikleri gibi, Gülbeyaz gerçekte köle olsaydı ve çocuğu köleyken doğursaydı, kendisi azat olsa da çocuğu köle statüsünde olacaktı. Çünkü yukarıda da değinildiği üzere çocuğun statüsü annenin onu doğurduğundaki durumuna bağlıydı.

Şahinzade Bikeç ibnete Ahmet Bik'in orta boylu, sarışın, gök gözlü, sarı kaşlı, Rus asıllı, Gülbeyaz ibnete Abdullah isminde bir kölesi vardı. Kölenin elinde olan iki aylık Hüseyin nam oğlancığı Allah rızası için azat etmiş ve ıtknamesini hemen teslim

³¹³ Aydın- Hamidullah-Engin, agm, s. 243.

³¹⁴ Aydın- Hamidullah-Engin, agm, s. 244.

³¹⁵ Aydın- Hamidullah-Engin, agm, s. 244.

³¹⁶ KŞS, 47, s. 5a/1.

etmişti³¹⁷. Germencik Köyü'nden bir gayrimüslim kadın da bir cariyesini, biri kız biri oğlan küçük çocuklarıyla birlikte azat etmişti³¹⁸. Murat Gazi bin İbrahim Atalık da, henüz çok küçük yaşta olan iki kölesini Allah rızası için azat etmişti. Bunlar Sefer Bike'nin tahminen üç yaşındaki kızı Gülbeyaz ile Sultan Bike'nin tahminen bir yaşındaki kızı Mihriban'dı³¹⁹.

Yusuf adlı gulam da bebekken azat edilen; ama sonradan sorun yaşayanlardandı. Daha altı aylık bebekken sahibi (maliki) Alem Daye tarafından Allah rızası için azat edilmiş ve itiknamesi hemen eline verilmişti. Aradan on beş sene geçmiş, Yusuf on beş yaşına gelmişti. Yusuf zorla köle olarak istihdam edilmek isteniyordu. Durumun şahitleri vardı: Alem Daye adlı kadına kocası tarafından hibe edilmiş olan bu köleyi, Alem Daye sahip olur olmaz azat etmişti. Yusuf'un itki bir daha onaylanmıştı³²⁰.

Aile olan ve aynı yerde istihdam edilmiş kölelere örnek olarak Muratşah Mirza'nın iki köle ailesini göstermek mümkündür. İlk aile; beş küçük cariye, bir çura, iki yetişkin kadın cariye ve bir yetişkin erkek köle (abd-i memluk) olmak üzere toplam dokuz kişiden oluşuyordu. Bu ailenin reisi abd-i memluk Hasan'dı. Hasan'ın biri Maruşka ismini taşıyan iki eşi vardı. 8-12 yaşları arasında bir yaşta, Hangeldi isminde bir oğlu, beş de küçük kızı vardı. Bunlar Çeşmisiyah, Çeşmiafet, Abad, Abıhayat ve Bahçe isimlerini taşıyordu. İkinci aile altı kişilikti. Bir kazak, onun zevcesi bir cariye ve dört baladan oluşuyordu³²¹.

Habibe Bikeç adlı kadının da kardeş olan üç kölesi vardı: Kaytas, Hürmüz ve Mevlüt. Bunlardan Kaytas değirmenci idi. Habibe Bikeç onu azat etmeye karar vermişti; ancak bir şartı vardı. Diğer iki küçük karındaşlarına değirmencilik talim eyleyecek ve onlar değirmen bina etmeye ve değirmen ustalığına kadir oldukları vakit o da azat olacaktı. Kaytas bu anlaşmayı kabul etmişti³²². Bunlar köle çocuğu olan üç değirmenci kardeşti. Görüldüğü üzere ömürlerinin sonlarına kadar köle olarak kalmayacaklardı.

4.3. Satın Alma Yoluyla Elde Edilen Köleler

İslam hukukuna göre köleler düzenli olarak azat ediliyor ve dolayısıyla toplum kendiliğinden köle üretmiyordu. Doğuştan köle olanlar vardı; ama bu durum köle edinmenin önemli ve sürekli bir yolu değildi. Köle nüfusunun sürekliliğinin sağlanması içinse daima yeni kölelere ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacın en önemli kaynağı da savaşlar ve akınlardı. Bunların da sekteye uğradığı dönemlerde ticaret yoluyla köle edinimi ön plâna çıkıyordu.

Osmanlı köle ticaret ağı temelde beş ana koldan oluşuyordu: Kuzey Afrika ticareti, Kızıldeniz ticareti, Basra Körfezi-İrak ticareti, Çerkez-Gürcü ticareti ve Kuzey Karadeniz ticareti³²³.

³¹⁷ KŞS, 3b, s. 25b/4.

³¹⁸ KŞS, 16, s. 76b/1.

³¹⁹ KŞS, 3b, s. 5a/3.

³²⁰ KŞS, 22, s. 90b/1.

³²¹ KŞS, 13, s. 9b/4, 10a.

³²² KŞS, 21, s. 26a/6.

³²³ Hakan Erdem Osmanlı'nın Tanzimat ve sonrası ticareti için dört ana koldan bahsetmiştir. Bkz. Erdem, *age*, s. 76. Daha öncesi için Karadeniz'in kuzeyini eklemek gerekmektedir. Bu nedenle beş ana kol ifadesi kullanılmıştır.

Kuzey Karadeniz ticaretinde Kırım Hanlığı, Osmanlı merkezi ve eyaletlerine köle kaynaklığı yapan önemli bir merkezdi. Azak ve Taman bölgeleri, Kafkasya'dan devşirilen kölelerin toplanma mahalliydi. Ticaretin oldukça yoğun olduğu 16. yüzyılda Azak, Tatar diyarının; Taman ise Çerkez illerinin Batı'ya açılan iki önemli ticari kapısı durumuna gelmişti. Köleler Taman ve Azak'tan genellikle Kefe'ye götürülürlerdi. Kefe'ye bağlı Azak, Kerç, Taman ve Hopa esirlerin ilk elden satıldığı önemli pazarlardı. Polonya ve Rusya'dan devşirilen esirlerin naklinde de yine Kefe, önemli bir merkez konumundaydı³²⁴. Bu kuzey ülkelerinden esir alınanların Kırım Yarımadası'na giriş noktası ise yarımadaı ana kıttadan ayıran Orkapı berzahı idi. Köleler burada ilk tasnife tabi tutuluyorlardı. Bu genel bir tasnifti. Ardından ince tasnife geçiliyordu. Kölelerin gruplandırılmasında piyasa değeri ve istihdamda talep edilen iş kolları belirleyici oluyordu³²⁵. Kırım Yarımadası'nda bulunan bu Azak, Taman ve Kefe üssü esir ticaretinin işleyişi açısından hayati fonksiyona sahipti. Bu merkezlere ulaşan esirlerin büyük bir bölümü buralardan tüccarlar vasıtasıyla İstanbul'a naklediliyordu. İstanbul esir pazarında satışa çıkarılan esirler Çerkez ülkeleri, Gürcistan ve Güney Rusya'dan getirilen kölelerden oluşmaktaydı. Bunların içinden alımlı ve güzel olan kadınlar seçilip İstanbul'daki esir hanlarına gönderiliyordu. Bu hanlarda gerekli eğitimi aldıktan sonra en gözdeleri baş hadim ağaları tarafından saray için ayrılıyor, geri kalanlar ise pazarda satışa sunuluyordu³²⁶.

İstanbul haricinde Karadeniz kıyılarını kapsayan üç gümrük bölgesi daha vardı. Bunlar; Sinop'tan Trabzon'a kadar uzanan Sinop gümrük bölgesi, Kuzeydoğu'da Çerkesistan'a kadar uzanan Kefe gümrük bölgesi ve Kefe'den Varna'ya kadar uzanan Akkırman gümrük bölgesiydi. Kefe gümrük bölgesi içerisinde yer alan başlıca limanlar Kefe, Azak, Kerç, Taman, Hopa ve Anapa limanlarıydı³²⁷. Köle tüccarları tarafından satın alınan kölelerin bir miktarı da Sinop, İnebolu, Ereğli, Amasra gibi Karadeniz limanlarından Anadolu'ya giriş yaparlardı. Köleler daha sonra Anadolu'nun değişik yerlerine ve Ortadoğu'ya sevk olunurlardı. Eğer köleler kaçak yollarla getirilmemişlerse genellikle üsera sefinesi denilen sadece köle taşıyan gemilerle sevk edilirdiler³²⁸. Esirlerin Kefe'den sonraki satış yeri sadece İstanbul değildi. Ticaretin merkezi olan İstanbul'dan ve Anadolu'ya giriş yaptıkları diğer yerlerden Anadolu'nun büyük kentlerine satışları yapılıyordu. Örneğin mahkeme kayıtlarına göre 16. yüzyılda Konya'da büyük miktarda Rus kökenli esir satıldığı anlaşılmaktadır. Pazarlanan esirlerin %28'i Rus'tur. Çerkez, Kabartay, Polonya ve diğer bölgelerden getirilenler bu sayıya dahil değildir³²⁹. 17. yüzyılda Tekirdağ'da da aynı şekilde Rus köleler birinci sırada yer almaktadır³³⁰.

Kıyasacası Azak, Taman³³¹ ve Kefe esir ticareti için Kırım'ın üç önemli üssüydü. En büyük esir pazarı ise Kefe'de yer alıyordu. Çünkü Kefe, Karadeniz'in kuzeyinden

³²⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 137; Şen, *age*, s. 24.

³²⁵ Turan, "Bahçesaray Köleleri", s. 245-246.

³²⁶ Şen, *age*, s. 24-25.

³²⁷ Yağcı, "İstanbul Gümrük Defteri", s. 374.

³²⁸ Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım", s. 28-29.

³²⁹ Şen, *age*, s. 25.

³³⁰ Ekin, *agm*, s. 35.

³³¹ 16. yüzyılda Kırım'la ilgili gözlemlerini anlatan Bronevskiy, Beştav denilen yerle ilgili olarak şunları söylemiştir: "*Yarımadanın nihayetinde, Taman'a bitişik, Hazar Denizi'ne dek uzanan bir vilayetti. Burada insanlar kabile halinde yaşardı ve önderleri vardı. Hırsızlıklarıyla meşhurlardı. Fakir sülaleler gibi zenginler de çocuklarını esir gibi satmayı adet edinmişlerdi. Bundan dolayı birbirlerinin çocuklarını*

gelen kölelerin ihraç noktasıydı. İhraç edilecek köleler Kırım'ın diğer şehirlerinden buraya intikal ettiriliyordu. Buradan özellikle İstanbul'a, İstanbul'dan Sivas, Konya, Bursa başta olmak üzere Anadolu'nun diğer büyük kentlerine ve hatta buradan Ortadoğu'ya pazarlanıyordu.

Kırım'a gelen bu köleler sadece ihraç unsuru olarak değerlendirilmiyordu. Hanlık içinde de kölelere ihtiyaç vardı. Han sarayının, mirza saraylarının ve halkın ihtiyaçlarını giderme noktasında köleler istihdam ediliyordu. Bağları, bahçeleri, verimli toprakları, suları, değirmenleri bol olan, esnaf ve tüccarın yoğun bir şekilde çalıştığı kozmopolit şehirleri olan ve sık sık seferlere çıkılan Kırım'da kölelere çok fazla ihtiyaç vardı. Daha önce de belirtildiği gibi sık sık yapılan seferler sonucu elde edilen kölelerden hana belli bir pay verildikten sonra ganimet sefere katılanlar arasında paylaşılırdı. Sefer dönüşü bu kişiler bu köleleri ister kendileri istihdam eder isterse sefer dönüşünü bekleyen tüccar ya da esirci esnafına satarlardı. Esirci esnafı bunları köle pazarlarında ve Sûk-i Sultani'de satışa çıkarırlardı. İşlettikleri büyük arazileri, tarlaları, bağları, bahçeleri ve değirmenleri olan mirzalar ile yoğun bir şekilde ticaretle uğraşan Kırım ahali bu köleleri alır ve istihdam ederdi. Zaten sicillere konu olan, satışlarından bahsedilecek olan köleler de bu iç piyasada dolanan kölelerdir.

Yukarıda bahsedilen konuyla ilgili bilgilendirmeye geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki Karadeniz'deki bu köle ticareti Kırım Hanlığı'ndan yani Osmanlı Devleti'nden çok öncelere dayanmaktaydı. Daha Roma ve Bizans döneminde kuzeyin pontic stepleri olarak adlandırılan bölgelerinden getirilen köleler gemilerde ve maden ocaklarında istihdam edilmekteydiler. Kiev Rusyası'nca Almanlar dahil Orta Avrupa'ya satılan bu kölelere, İspanya'daki Müslüman devletlerde de alıcı bulunabilmekteydi. Aynı zamanda Ruslar, Ortadoğu'daki Müslüman devletlere İstanbul üzerinden köle sevkiyatı yapmaktaydı. Özellikle savaş esirlerini İstanbul'a getirip burada köle olarak satmaktaydılar. Kuzeyin insanları –Ruslar, Slavlar, Çerkesler, Alanlar- Ortadoğu pazarlarında ve İtalyan şehir devletlerinin köle pazarlarında rağbet görmekteydi. Karadeniz'deki bu köle ticaretinin sistemli hale gelişi ise 1204 Dördüncü Haçlı Seferi'nden sonradır. Bu tarihte İstanbul'da kurulan Latin İmparatorluğu ile birlikte İtalyan şehir devletleri (önce Venedik, 1261'den sonra Ceneviz) Yakınoğu'nun diğer birçok bölgesinde olduğu gibi Karadeniz'in kuzey ve güney kıyılarında da ticaret kolonileri kurmuşlardı. Avrupa'nın tahıl ihtiyacını karşılamak amacıyla bu kolonilerde üretim yapmaya başlamışlardı. Bu kolonilerdeki ve ülkelerindeki iş gücü açığını köleler yolu ile kapatma yoluna gitmişlerdi. Böylece dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi koloniler ve Avrupa pazarları için köle ithali bir ihtiyaç haline gelmişti. Bunun yanında Mısır ve Ortadoğu'da kurulan devletler tarihin en eski çağlarından itibaren en önemli köle istihdam eden devletler olmuşlardı. 13. yüzyılda kurulan Eyyubi ve daha sonra onun yerini alan Memluklü Devleti bu konuda başı çekmekteydi. Eyyubiler ve Memluklerin ordu kaynağı kölelerdi. Bu devletler ordularını Kıpçak bozkırları ve Kafkasya'dan getirilen kölelerden oluşturmuşlardı³³². Hatta Memluklerin hükümdar ve üst düzey yöneticilerini buradan gelen ve yetenekleri ile kendilerini ispatladıklarından efendileri tarafından azat edilen köleler oluşturmaktaydı³³³. Bu köleler ganimet olarak ele geçirilen veya aileleri tarafından satılan kişilerden oluşmaktaydı. Özellikle Kafkas

çalarak esir pazarlarında satarlardı. Hatta zengin ve tanınmış Tatarlar çoğunlukla Beştavlı kadınlarla evlenirdi" Bkz. Bronevskiy, *age*, s. 38, 45.

³³² Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım", s. 12-13; Şen, *age*, s. 20.

³³³ Bu konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Andre Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı (1250-1517)*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul 2005.

kavimleri arasında süregelen savaşlar, birbirlerinden esir alma mücadelesine dönüşüyordu. 13. ve 14. yüzyıllarda Karadeniz ticareti, Kırım'ın kuzeyi ve Rusya'dan Anadolu'ya ihraç edilen ikinci grup mallar olarak nitelendirilen ürünlerden oluşmaktaydı. Bu malların arasında en çok rağbet gören kürk ve köleydi. Bu mallara sadece Anadolu'dan değil, Ortadoğu ülkelerinden de talep geliyordu³³⁴.

Köle ticareti Altınordu Devleti'nde de önemli bir faaliyet alanıydı. Genellikle savaş esirlerinden seçilen köleler, üretimde kullanılmaktan çok ticari mal olarak görülüyordu. Savaş esirlerinin dışında, Kafkas kabilelerinden de toplanan köleler daha çok İslam ülkelerinde pazarlanıyordu. Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan ve sürekli savaş halinde olan Türk, Rus ve farklı kökündeki milletler, esir ettikleri kadınları, erkekleri ve çocukları esir tüccarına satmak için rekabet ediyorlardı. Bu rekabetin ve talebin getirdiği hareketli esir pazarından, yukarıda belirtildiği gibi, Kırım sahillerinde koloniler kuran Cenevizliler de yararlanmıştı. Esirler Türk, Tacik, Arap, Venedik ve Cenevizli tüccarlar aracılığıyla müşterilerine ulaştırılıyordu. Bunlar yalnız Ortadoğu ülkelerine değil, Avrupa'ya ve İtalya'ya da pazarlanıyordu. Büyük kâr getiren köle ticareti Ceneviz ve Venedik arasında zaman zaman anlaşmazlıklara, hatta çatışmalara da yol açıyordu³³⁵.

Kırım'da satılan ve Avrupa'ya gönderilen kölelerin büyük bölümü ise Anadolu'da pazarlanıyordu. Bizans döneminde başlayan köle ticareti, Selçuklular zamanında da devam ettirilmiş ve örneğin Sivas köle ticaretinde önemli merkezlerden biri haline gelmişti. Genellikle Trabzon'dan, kısmen de Samsun'dan Sivas'a gönderilen köleler Yabanlu Pazarı'nda satışa çıkarılıyordu. Bu kölelerin en sadık alıcıları Mısır ve Bağdat'tı. Selçuklu sultanları Mısır'la ilişkilerinin bozulması durumunda onları köle ticaretini durdurmakla tehdit ediyorlardı³³⁶. Örneğin 14. ve 15. yüzyıllarda İskenderiye'de yılda ortalama 2000 köle satılmaktaydı. 1414-1423 arasında Kefe'den sadece Venedik'e 10 bin kişi götürülmüştü. Bu dönemde köle kaynakları arasında en yaygın olanı kaçırmaydı. Cenevizli gemiciler, Kırım sahillerinden kaçırdıkları kişileri köle olarak satmaktaydılar. Yine Kırım Yarımadası'ndan ve Karadeniz'in kuzeyindeki steplerin iç bölgelerinden Tatarlar tarafından kaçırılanlar da önemli yekun tutmaktaydı. Ayrıca Tatarlar arasında kıtlık nedeniyle anne babaları tarafından özellikle kızlarını satanların olduğu da bilinmektedir³³⁷.

İstanbul'un alınması ile birlikte Karadeniz ticaretinin kontrolü tamamen Osmanlı Devleti'ne geçmişti. Bu sıralarda bölgenin kuzeyinde de siyasi bir değişim gerçekleşmişti. 13. yüzyıldan beri bölgeye hakim olan Altınordu Devleti eski gücünü kaybetmiş, Altınordu'nun zayıflama sürecinin başlaması ile birlikte Giray sülalesinden gelen hanlar, Kırım Yarımadası'nda Kırım Hanlığı'nı kurmuşlardı. 1475'te Gedik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasının Kefe'yi Cenevizlilerden alması, Kırım'daki Osmanlı hakimiyetinin başlangıcı olmuştu. Böylece Osmanlı Devleti Karadeniz'i tamamen hakimiyeti altına almak için önemli bir adım attığı gibi Karadeniz ticaretinin kontrolünü de ele geçirmişti. Osmanlı öncesi dönemde olduğu gibi, Karadeniz'de Osmanlı hakimiyetinin kurulmasından sonra da Mısır'daki Memluk Devleti'nin köle talebi uzun süre devam etmişti. Ancak değişen şey, İtalyan şehir

³³⁴ Şen, *age*, s. 20.

³³⁵ Şen, *age*, s. 20-22.

³³⁶ Şen, *age*, s. 21.

³³⁷ Yağcı, 16. Yüzyılda Kırım", s. 15.

devletlerinin kolonilerinin ve Avrupa'daki köle talebinin yerini, Osmanlı Devleti'nin almış olmasıydı³³⁸.

Osmanlı Devleti köle ihtiyacını 16. yüzyıla kadar çoğunlukla Balkanlar'da yaptığı savaşlarda elde ettiği esirlerden karşılamıştı. Bu yüzyılın ortalarından itibaren, tam da iç piyasalarda köle talebinin arttığı bir sırada, batı sınırında sert bir direnişle karşılaşmıştı. Bu nedenle bundan sonra köle temini işi Kırım Tatarlarının yani Kırım Hanlığı'nın eline geçecekti³³⁹. Kırım Hanlığı Osmanlıların Güney-Doğu-Batı Avrupa'ya yaptığı seferlere iştirak ederek elde ettiği esirler haricinde, esas olarak kendisi, Polonya, Ukrayna, Rusya ve Çerkezistan (Kuzeybatı Kafkasya)'a karşı yaygın bir köle akınına girişmişti³⁴⁰. Kırım Hanlığı Osmanlı'nın yanı sıra Mısır'a da aynen köle sevkiyatına devam etti. Kırım Tatarları sayesinde elde edilen köleler Osmanlı ve Mısır esir pazarlarında önemli bir yere sahip olmuşlardı³⁴¹.

Kırım Yarımadası'ndaki bu esir ticareti aslında doğrudan Kırım Hanlığı'nın politikası ile ilgili değildi. Bunda Kırım'da yaşayan toplulukların esir ticaretine çok uygun bir sosyo-kültürel yapıya sahip olmasının da payı büyüktü. Kırım'ın kuzeydoğu ve kuzeybatısına genel olarak kabileler hakimdi. Kabileler arası rekabet ve Kuzey Kafkasya'nın ekonomik bakımdan kendine yetememesi bu ticaretin sürekliliğini sağlıyordu³⁴². Kafkasya'yı oluşturan bölgeler arasında çok büyük kültür farklılığı olmayıp temel konularda benzerlik gösteriyorlardı. Bu bölge Gürcü, Çerkes, Abaza ve Dağıstanlılardan oluşuyordu. Özellikle Çerkez ve Abazalarda ilginç adetler vardı. Birbirleriyle yaptıkları savaşlarda ele geçirdikleri kişileri esir kabul ediyorlardı. Halklarından suç işleyenleri esir yapıp dışarıya satıyorlardı. Ekonomik sıkıntılardan dolayı kendi evlatlarını satanlar bile çoğunlukta idi. 18. yüzyıla kadar Rusya'dan Fransa'ya uzanan topraklarda farklı milletlerden cariyeler haremde yer alırken sonraki dönemlerde hemen hepsi Çerkez, Abaza ve Gürcülerden oluşmuştur. Bu cariyeler hediye olarak, satın alınarak ve aileleri tarafından kendi arzularıyla hareme verilenlerden oluşmaktaydı³⁴³.

16. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmeler, esir pazarında bazı şeyleri sekteye uğratmıştı. Kırım Hanlığı'nın esir devşirmek üzere Kafkaslara yaptığı akınlar, bu toplumu 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'ya yakınlaştırmıştı. Bu tarihlerde yayılma stratejisi izleyen Rusya bu fırsatı iyi değerlendirmiş, Çerkez ve Kazaklardan aldığı güçle 16. yüzyılın sonuna kadar sürecek olan bir mücadele başlatmıştı. Dolayısıyla Çerkezler, Rusya'dan aldıkları destekle Kırım Hanlığı'na ve Osmanlı Devleti'ne karşı mücadeleye girişmişlerdi. Bu gelişmeler bu bölgedeki esir ticaretini zayıflatmıştı. Çerkezlerden Rusya tarafına geçenler Hristiyan, Osmanlı tarafını tercih edenler de Müslüman oluyordu. Böyle bir durumda Osmanlılar ve dolayısıyla Kırımlılar, Müslüman olan Çerkezlerin dinen esir edilmesinin uygun olamayacağı gerçeğiyle karşılaşmışlardı. Bu durum Kafkasya'yı bir esir bölgesi olmaktan çıkarmış ve Kafkasya'ya hakim olma konusunda 16. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden mücadelede Osmanlı, Müslüman Çerkezleri koruma ve yanında tutma politikası izlemiştir³⁴⁴. İncelenilen 17. yüzyıla ait

³³⁸ Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım", s. 15, 17, 18.

³³⁹ İnalçık, *Ekonomik-Sosyal Tarih*, s. 342.

³⁴⁰ Y. Öztürk, *Keefe*, s. 505; Bronevsky, *age*, s. 5-6.

³⁴¹ Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım", s. 19.

³⁴² Şen, *age*, s. 25.

³⁴³ Şen, *age*, s. 28, 33.

³⁴⁴ Şen, *age*, s. 27.

sicillerde de Çerkez ve Gürcü kölelere Avrupa kökenli kölelerden daha az rastlanılmıştır.

Osmanlı köle piyasasında Kafkas kökenli kölelerin revaçta olduğu yüzyılın 19. yüzyıl olduğunu da belirtmek gerekir. Onların yanında Kuzey Afrika köleleri de yer almaktaydı. Çünkü artık bu dönemde Batı ve kuzeyden ganimet elde edilememekteydi. Kuzey Afrika'dan gelenler zenci kölelerdi. Kafkaslardan gelenler de Gürcü, Çerkez ve Abazalardan oluşan beyaz kölelerdi. Ağırlık Çerkezlerdeydi. Hatta esir tüccarları Çerkez ceplerini adıyla anılmaya başlanmışlardı. Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır ki Osmanlı bu bölgelerden getirilen esirleri klasik dönemde olduğu gibi savaşlar sonucu elde etmiyordu. Ya köle tüccarları vasıtasıyla köle pazarlarından alınıyorlar ya daha önce belirtildiği üzere özellikle Osmanlı sarayına hediye olarak gönderiliyorlar ya da ebeveynleri tarafından daha iyi bir yaşam sürmeleri için satılıyorlardı. Özellikle Çerkezleri diğer kölelerden ayıran en önemli özellik, ebeveynleri tarafından kendi rızalarıyla satılmaları ve dolayısıyla esareti kendi istekleriyle tercih etmiş olmalarıydı. Osmanlı Devleti artık son dönemde, köle kaynağının değişmesi ve suistimallerin artması nedeniyle, Batı baskısı olmadan Kafkas köleliğini sona erdirecektir³⁴⁵.

4.3.1. Kölelerin Satıldığı Şehirler, Mekânlar ve Köle Esnafı

Kölelerin satıldığı pazarlar ve bu işi üstlenen esirciler esnafı vardı. Osmanlı Devleti kişilerin kanuna aykırı olarak köleleştirilmesini yasaklamıştı; ancak yasal olarak köleleştirilmiş olanların yasa dışı çalıştırılmalarına ve kötü muamele görmelerine de engel olmaya çalışmıştı. Bu bağlamda köle pazarları da sıkı bir denetim altında tutulmuştu. Suistimallerin önlenmesi ve köle satışlarının kanunlara uygun olarak yürütülmesi amaçlanmıştı. Osmanlı yönetimi, esirciler loncasını nizama sokma çabasında yalnız değildi. Esir pazarındaki esirciler birbirlerine kefil olmak zorundaydılar; böylece devlete karşı topluca sorumlu oluyorlardı. Sokak satıcılarının rekabeti karşısında yöneticilerle sıkı bir işbirliği yapmaları gerekiyordu. Devlet de karşısında sorumluluk sahibi bir bünye görmek, esircilerin belli bir yerde toplandığından emin olmak istemekteydi. Esir pazarı denetim işini kolaylaştırıyordu. Denetleme görevi, pazarı sıkı kontrol altında tutmak ve suçluları cezalandırmakla yükümlü olan muhtesibe aitti³⁴⁶. Yine de pazar kurallarının sık sık ihlal edildiği, satışlarla ilgili açılan red davalarından, köle olmadığı halde köle olarak satılmış olup hürriyetini ispat etmeye çalışanlardan ve kaçak ya da kayıp kölelerle ilgili davalardan anlaşılmaktadır.

Esirciler esnafı içerisinde kadınlar da aktif bir şekilde görev alıyorlardı. Özellikle cariyelerin yani kadın kölelerin satışı işlemlerinde rol oynamaktaydılar. Örneğin cariyelerin hamileliği, bekareti gibi konularda ehil kişi olarak ebelerin görüşleri dikkate alınıyordu.

Köle satışı suistimale açık bir işti. Özellikle kadın esirciler ve ehliyetli dellallerin cariyeler hususunda bazı yanlışları ortaya çıkabiliyordu. Suçları ispat edilenler ticaretten men edilmekle cezalandırılıyordu. Loncadan atılmış esircilere meyancı deniliyordu³⁴⁷. Aslında esirciler ve yamakları dürüst ve güvenilir olmalıydılar. Çünkü esir pazarları tüm Müslümanların bir nevi haremi gibiydi. Buradaki cariyeler

³⁴⁵ Şen, *age*, 73, 75, 78, 158.

³⁴⁶ Erdem, *age*, s. 52.

³⁴⁷ Erdem, *age*, s. 52-54.

özel bir haremdekine benzer bir muameleyi görmeyi hak ediyorlardı. Çünkü pazarda satılan pek çok kadın köle sonunda özel haremlere girmektedir. Cariyelerin suistimale uğramaları, Müslüman haremelerinin suistimale uğraması demektir³⁴⁸.

Suistimale açık bu ticarete lonca üyesi olmayanlar da bu işle iştilal edebiliyorlardı. Lonca üyeleriyle üye olmayan satıcılar arasında hep bir rekabet vardı. Devlet suistimalleri fark ettiğinde ya da şikâyetler üzerine (pençik vergisi ödmeden gizlice köle getiren pek çok sahtekâr satıcı gibi) gerekli cezaları uyguluyordu. Ancak yine de suistimale çok açık bir iş kolu olduğu için farklı uygulamalarla karşı karşıya kalınıyordu. Örneğin bununla ilgili bir örnek Osmanlı başkentinde ve Osmanlı'nın en büyük köle pazarı olan İstanbul Esir Pazarı'nda yaşanmıştı. 1634 yılında gelen bir şikâyet üzerine 1640 yılında lonca bünyesinde geniş çaplı bir yeniden örgütlenmeye gidilmiş ve uygunsuz kimseler loncadan ihraç edilmişti. Toplam üye sayısı, 32 erkek, 8 kadın satıcı ve 19 dellal ile sınırlandırılmıştı. İstanbul Pazarı'nın büyüklüğü düşünüldüğünde bu sayı fazla yüksek değildi³⁴⁹. Çok daha denetimli, devletin en büyük pazarında yaşanan ihlallerin ve alınan önlemlerin bütün esir pazarlarında rastlanabilecek bir durum olduğunu söylemek büyük bir tahmin olmasa gerektir. Kadı defterlerinde doğrudan hanın müdahalesini gerektirecek böyle bir örneğe rastlanılmamıştır; ama yukarıda değinildiği gibi satışlarla ilgili sıkıntılar yaşanmıştır.

Esirci taifesi ya da esirci esnafının başına, diğer esnaf gruplarında olduğu gibi bir kethüda getirilirdi. Esirciler kethüdası; şeyhi, çavuşları, dellalları ve yamakları olan geniş istihdam alanına sahip bir iş koluydu. Esir pazarlarının düzeni, alışverişin normal şekilde seyrinin sağlanması gibi işler esirciler emini unvanını taşıyan ve devlet adına görevlendirilen kişi tarafından yürütülmekteydi. Esir satışlarında her esir başına 1/10 oranında alınan nafaka ve dellaliye adındaki vergilerin devlet adına tahsil edilmesi işlemi de esirciler eminiğine aitti. Esir esnafı tarafından başkan olarak seçilen esirciler şeyhi, esir borsasını idare etmek, yolsuzluklara müsait bu ticaretin gerektiği gibi yapılmasını sağlamak, özellikle kadın ve çocuk esirlerin bedenlen istismar edilmesini önlemek, esirciler emini ve kethüdasıyla işbirliği içinde çalışmasını sağlamak gibi görevleri üstlenmişti. Esirci esnafı kendi malları dışında, emanet olarak bırakılan cariyeye ve köleleri komisyon karşılığı pazarlamakta serbestti. Yukarıda da değinildiği gibi Osmanlı yönetimi esirci esnafını birbirine kefil yapma yoluyla denetim altında tutmaya çalışmıştı; ancak bu durum esnaf arasında çoğu zaman çatışmaya da neden oluyordu. Çünkü birinin yaptığı bir hata diğerlerini de sorumlu hale getiriyordu. Bu ticaretin konusu insan olduğu için esircilerin hareket ve davranışları denetim altındaydı. Bu denetimi muhtesip ya da ada ihtisap ağası adlı görevliler yerine getiriyordu. Denetim konusu olan kurallar arasında esirlere kötü muamelede bulunmama ve her isteyen esircilik mesleğini icra edemeyeceği hususu önemliydi. Bir kişinin esirci esnafı yapabildiği için öncelikle çevresinde iyi tanınan ve birbirlerine kefil olabilecek kadar güven duyulan kişilerden seçilmesi ön şarttı. Bu güven ve tanıma yanlarında çalışacak yamak için de geçerliydi. Bu ön şart, yapılacak mesleğin insani ve ahlaki değer taşımasından kaynaklanmaktaydı. Bu şartlar loncadaki tüm mensuplar için geçerliydi³⁵⁰. Esir tüccarlarına ise celep³⁵¹ adı veriliyordu. Bu celep ticarete konu olan esirleri belirlenen kurallara göre, kadın esirler de dahil esirci esnafına satmak zorundaydılar.

³⁴⁸ Erdem, *age*, s. 56.

³⁴⁹ Erdem, *age*, s. 55.

³⁵⁰ Şen, *age*, s. 55-57.

³⁵¹ Aslında celeb kelimesinin dört farklı anlamı vardır. Birincisi Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarında hizmet eden acemi oğlanlara verilen isimdir. İkincisi kasaplık hayvan alıp satan, sığır ve

Esirci esnafı aldığı esiri fiziki yapısına ve yeteneğine göre ayırırdı. Hatta onların müzik, raks, el sanatları gibi konularda eğitim almalarını sağlayarak zengin müşteri bulmayı kolaylaştırırdı. Savaşların ve akınların yoğun olduğu dönemlerde elde edilen esirlerin esir pazarlarına aktarılması çok kârlı bir ticaretti³⁵². Celepler akınları sıkı takip ederler hatta akınlara katılırlardı. Amaçları ganimet dağıtımından sonra esirleri hemen satın almak ve piyasaya sürmektir.

Osmanlı Devleti'nin bütün merkez şehirlerinde esir pazarları bulunduğu gibi Kırım'da Bahçesaray, Gözleve, Karasubazar, Akkırman ve Kefe'de büyük esir pazarları vardı. Köleler liman şehirlerinden İstanbul'a sevk ediliyorlardı. Kefe bu konuda birinci sırada yer alıyordu. İstanbul'a sevk ediliyorlardı; çünkü köle piyasasının en büyük merkezi İstanbul'du. Osmanlı Devleti'nin en büyük esir pazarı buradaydı. 17. yüzyıl başlarında İstanbul'daki bu ticaretin merkezi 300 odadan oluşan iki katlı Esir Hanı idi. Bunun yanında bir de Üsküdar'da Esir Pazarı bulunmaktaydı³⁵³. Esir ticaretini devlet adına denetleyen, düzenleyen ve 1/10 oranında kazanç vergisi tahsil eden esirhane emini, Esir Hanı'nın girişinde görev yapardı. Bu handa her esirciye, köleleri için koğuş adı verilen ayrı ayrı odalar verilirdi. Esir Pazarı, Müslümanların kutsal aile yuvası (İbadullahın haremi) sayıldığından buraya, zengin ve nüfuzlu Hristiyanlar ile Müslümanların ayaktakımından olanlar alınmıyordu. Ayrıca alıcı olmayan kişilerin temaşa için buraya girmesi de yasaklanmıştı. Esirci esnafı ve yardımcıları olan yamakların güvenilir, çevresinde iyi tanınan ve özellikle evli kişilerden seçilmesi gerekiyordu. Gece Esir Hanı'nda kimsenin kalmasına izin verilmediği için esirciler satılık kölelerini ev ve konaklarına götürür, sabah tekrar satış için hana getirirlerdi. 17. yüzyılda büyüyen esir ticaretiyle oluşturulan Esir Hanı ve hanın işleyişine ilişkin getirilen kurallar, köleliğin bir sisteme dönüştüğünün göstergesiydi. Pazarlar dışında bedestenlerde de satış yapılabilirdi. 17. yüzyılın başlarında İstanbul'da, esir ticaretinin yapıldığı Esir Pazarı dışında, iki önemli merkez daha vardı ve bunlar Yeni ve Eski bedestenlerdi³⁵⁴. Bedestenlerde kadın esirciler daha yoğundu. Esirci esnafı ve dellallardan bazıları köle sahibi Müslümanları kandırarak kölelerini başka yerlerde satma işine girişebiliyorlardı. Bu tip yasadışı satış yapan dellallar görevlerinden alınmışsa da kiminin esirci, kiminin de aracı adına bedestenlerde alım-satım yapması engellenememiştir³⁵⁵.

Hanlıkta da bu şekliyle köle satışının ve muhafazasının yapıldığı şehirler ve mekânlar vardı. Hanlığın merkezi Bahçesaray'dan sonra Karasubazar ve Gözleve bu açıdan önem arz ediyordu. Örneğin Bahçesaray'da büyük bir han vardı³⁵⁶. Bu handaki odalarda köleler muhafaza ediliyorlardı. Handaki odasında köle muhafaza edenlerden

---

daha çok koyun getirerek kasaplara satan büyük tüccar anlamına gelmektedir. Üçüncüsü hayat kadını, dördüncüsü de çandır. Bkz. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2008, s. 130; Ünal, *age*, s. 142.

³⁵² Şen, *age*, s. 56.

³⁵³ Şen, *age*, s. 65-66.

³⁵⁴ İstanbul'da ikisi Büyük Çarşı içinde, biri de Galata'da olmak üzere üç bedesten vardı. Büyük Çarşı içindekilerden eskisine Eski Bedesten veya Küçük Bedesten, Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığına ise Yeni Bedesten, Büyük Bedesten ya da Sandal Bedesteni adı verilmekteydi.

³⁵⁵ Şen, *age*, s. 61-63.

³⁵⁶ Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre Bahçesaray'da 17. yüzyılda 7 adet han vardır. Bunlardan en büyüğü, çarşı içindeki, aslında bir bedesten olan, 167 hücreli, Rum, Ermeni ve Arap tüccarların sakin olduğu, Kırım'da bir benzeri olmayan, Sefer Gazi Ağa Hanı'dır. Bkz. Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 231.

biri de taife-i tüccardan Mehmet bin Allahverdi idi. Mehmet bin Allahverdi, Mehmet bin Abdurrahman isimli kişiden davacı idi. Dava konusunu kadı huzurunda şu şekilde dile getirmişti: “Medine-i Bahçesaray’da han içindeki odamın kapısını bozup cariyelerim yanına girmiştir. Şer’an sual olunup cevap alınması muradımdır.” Bunun üzerine Mehmet bin Abdurrahman şöyle bir itirafta bulunmuştu: “Kapısının mandalını bozup cariyeleri çağırdılar. Ben dahi onların sözüyle girdim”³⁵⁷. Mehmet bin Abdurrahman muhtemelen handaki görevlilerinden biri idi.

Karasubazar şehrindeki köle pazarı, Şirin Bey Hanı’nın duvarı dibinde, bir büyük köprübaşındaki geniş meydana kuruluyordu. Öyle ki Evliya Çelebi, anne, baba ve evlatların birbirinden ayrılması gibi sahnelerin yaşandığı bu mekânı görmeyenin cihanda bir şey görmüş olamayacağı fikrindeydi. Çelebi her ailede en az bir cariyenin bulunduğunu da ekliyordu³⁵⁸. Muhtemelen kadın köleler geceleyin de Şirin Bey Hanı’nda muhafaza ediliyorlardı. Bu Şirin Bey Hanı, Sefer Gazi Ağa Hanı’nın yakınında, demir kapılı, diğer hana göre küçük bir handı. Bir tarafında Esir Pazarı bulunurken diğer tarafında Şirin Bey Hamamı yer alıyordu³⁵⁹. Karasu’da yedi adet mihmangah-ı mücerredan yani bekâr erkek konuk evi vardı. Bütün köleler burada kalıyordu. Aynı zamanda tüm sanayi ehli bekârlar ve bîkârlar (kârsızlar) da burada kâr ediyorlardı³⁶⁰.

Köleler aynı zamanda Sultan Çarşısı’nda yani Sûk-i Sultani’de satılıyorlardı. Buradaki satışlar genelde kayıp köleler, sahibi bulunamayanlar ya da herhangi birine miras kalmamış olanlar, bir dava sonucu satışına karar verilenlerden oluşuyordu. Satış usulü açık artırmaydı. Örneğin Mankup Kazası’ndan Pir Ali ve oğlu Hasan bir Acemi kazağı bu şekilde satmışlardı. Belgede satış şu şekilde veriliyordu: “Mezburan dahî bu kazağı alub zabt idüb Sûk-i Sultani’ye koyub yigirmi iki guruşa çıkdı. Sonra Haşim Çelebi’ye al derler, o da yirmi iki guruş, bir .. çavdar ve bir guruş da kapıcıya atup verir”. Böylece bu Acemî kazağı satın almış oluyordu³⁶¹. Buradan belirli bir ritüelin olduğu da görülmektedir. Açık artırmayla alınan köle için çavdar saçılıyor ve kapıcıya da bahşiş atılıyordu.

Kefe Pazarı Kırım coğrafyasının en büyük pazarıydı. Sicuvut’tan Mehmet Şah Mirza ibn Adil Bik köle satış işleriyle ilgileniyordu. Kefeli Bayram Beşe’ye Kefe’de satması için bir kazak vermişti. Köle doksan guruşa satılmıştı, parayı tamamen vermiş ve böylece haklaşmışlardı. Tabi mirza bu işlerini vekil aracılığıyla yürütüyordu³⁶².

Satış işlemleri genellikle peşin olarak yapılıyordu; ancak vadeli satışlar da vardı. Örneğin Safa bin Şaban mahkemede Abdurrezzak bin Ahmet Molla huzurunda şu şekilde beyanda bulunmuştu: “İşbu Abdurrezzak meclis-i şer’de hazır olan işbu kölesini bana elli altına bey’ idüb teslim-i bey’ ve kabz-ı semen itmişdir”. Şahitler de bu durumu doğruluyordu. Yani Abdurrezzak bir kölesini Safa’ya satmıştı. Safa da kölenin değeri olan elli altını vermişti ve alış-veriş bu haliyle sıkıntısız bir şekilde

³⁵⁷ KŞS, 8, s. 77a/2.

³⁵⁸ Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 246-247.

³⁵⁹ Özdem, *age*, s. 131. 17. yüzyılda Karasubazar’da bilinen han sayısı 10’dur. Bkz. Özdem, *age*, s. 127. Evliya Çelebi’nin belirttiğine göre aynı yüzyılda Eski Kırım’da 1, Akmesic’ta 3, Gözleve’de 11 ve Osmanlı’nın bir eyaleti olan Kefe’de de 43 adet han vardır. Bu 43 han içerisinde en meşhur ve eskisi Koca Kasım Paşa Hanı olup Esir Hanı adıyla da bir han bulunmaktadır. Ayrıca Karasubazar’da olduğu gibi burada da Vezir Sefer Gazi Ağa adına bir han mevcuttur. Bkz. Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 216, 243, 252, 258.

³⁶⁰ Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 247.

³⁶¹ KŞS, 3b, s. 21b/2

³⁶² KŞS, 4, s. 58a/1-2

gerçekleştirilmişti³⁶³. Nazlı Bike binti Hüseyin de Çavuş oğlu Arslan Gazi'ye altı ay vade ile Perviz'i otuz iki altına satmıştı. Arslan Gazi bu durumu doğrulamış ve ba'de'l-yevm (bugünden sonra) ödemesini altı ayda yapacağını belirtmişti³⁶⁴. Meblağın belirli bir kısmını ödeyip bir kısmını sonra verenler de oluyordu. Bu tamamen satıcı ile alıcı arasındaki anlaşmaya bağlıydı. Hatta bazan paranın bir kısmı ödeniyor kalan kısmı başka bir şeyle takas edilebiliyordu³⁶⁵.

Satış işlemlerinde kişiler vasıtasıyla havale işlemi de uygulanıyordu. Örneğin Melek Sultan Bikeç binti Mustafa Mirza adlı hanım, Şaban adlı gulamını satmıştı ve onun bahasından elli altın alacağı kalmıştı. Borçlu olan kişi bir başkası vasıtasıyla parasını ona havale etmiş, Melek Sultan da havaleyi kabul etmişti³⁶⁶.

Köleler takas da edilebiliyordu. Örneğin Fahu'l-ayan Sefer Gazi Ağa, Mevlüdi bin Abdüsselam'ın bir toğma gulamını görüp kabul etmişti. Onu kendi kölesi, elli altın değerindeki bir Acemî gulamla değiştirmişti. Böylece mübadele-i şer'iyye vâki olmuştu³⁶⁷.

Abdurrahman bin Mustafa'nın Kamışlı'da, babasından intikal eden koyun kışlasından belirli bir hissesi vardı. Bu hissesini iki kişiye toplam 70 altın ve adedi nâ-malum bir miktar akçeye satmıştı. Bu 70 altınlık değerinde 50 altın değerinde bir kazak, 10 altın değerinde bir at ve nakit 10 altın bulunuyordu. Yani burada bir kölenin bir hisse satışında el değiştirdiğini görmek mümkündür³⁶⁸.

Para birimi olarak satışlarda genellikle hasene yani altın ve gurus kullanılıyordu. Köle satış işlemlerinde sim akçe üzerinden satış yapıldığına rastlanılmamıştır. Ev, arazi, bağ, bahçe, tarla gibi gayrimenkullerin satışları da bu şekilde gurus veya altın üzerinden yapılmıyordu.

Bu dönemlerde yaşamış adı geçen bazı tüccarları belirtmek mümkündür³⁶⁹: Abdi Beşe, Hüseyin, Hasan, Aliş, Arslan bin Murat, Hacı Mehmet el-Arabi, Mevlüt Ali, İvan, Mustafa Beşe bin Mehmet, Hüseyin bin Sefer, Mehmet bin Allahverdi, Hasan bin Hacı Ahmet. Esir Dellalı Ramazan, Bahçesaray'daki handa kölelerden sorumlu Mehmet bin Abdurrahman. Taife-i nisadan Baysulu Ebe Hatun ve Cihan binti Abdullah.

Köle satışında çeşitli vergiler alınıyordu. Bu vergiler köle ticaretine ve kölelere resmiyet kazandırıyor. Bunlar pençik vergisi, bac-ı bazar vergisi, bac-ı ubur veya resm-i geçit vergisi, dellaliye ve âdet-i tezyin adlarının taşımaktaydı³⁷⁰.

Kırım'dan tüccarlar başka şehirlere özellikle İstanbul'a gidip satış yapıyorlardı. Bunlardan sicillere yansıyanlar hanlığın gemilerle gönderdiği kölelerin dışında kişilerin kendi inisiyatifinde yaptığı satışlardır ki götürülen köle sayısı azlığından bunu anlamak mümkündür. Örneğin Sefer bin Hasan, Arslan bin İbrahim'i, Pençikci Hacı Mehmet'in oğlu Ahmet Çelebi ile beraber birkaç res esir bey etmek için yani birkaç esir satın almak için İslambol'a göndermişti³⁷¹. Gözleve'nin Bakırcılar Mahallesi sakinlerinden Ali Akay, yine Gözleve'den Aliş bin Mehmet ile böyle bir ticaret anlaşması yapmıştı. Ali Akay'ın iki esiri vardı. Bunları Aliş'le İstanbul'a gönderecek o da esirleri satın parasını

³⁶³ KŞS, 4, s. 25b/1.

³⁶⁴ KŞS, 4, s. 56a/2.

³⁶⁵ KŞS, 15, s. 49a/3.

³⁶⁶ KŞS, 4, s. 30b/3.

³⁶⁷ KŞS, 4, s. 70a/1.

³⁶⁸ KŞS, 4, s. 37b/2.

³⁶⁹ Bkz. KŞS, 9, s. 34b/2, 58a/1; 10, s. 15b/1, 135b/5; 4, s. 65a/2; 9, s. 42b/3.

³⁷⁰ Yağcı, "İstanbul Gümrük Defteri.", s. 372-374.

³⁷¹ KŞS, 9, s. 75a/1.

getirecekti. Ancak işler biraz ters gitmiş ve Ali Akay parasını alamamıştı. Bu nedenle Aliş'i dava etmişti. Mahkemede Aliş'i İstanbul'a esir satışı için gönderdiğini, parayı kimseye vermeyip kendisinin saklamasını tenbih ettiğini belirtmişti. Aliş'e söz verildiğinde durumun böyle olmadığı anlaşılmıştı. Aliş İstanbul'a bu iş için gitmişti; ancak parayı değil kimseye vermemek tenbihi, bilhassa İstanbul'dan gelen kimse olursa onunla paranın gönderilmesi noktasında anlaşılmıştı. Aliş de sattığı esirlerin parasını Gözleve'ye gelen Ahmet Can Çelebi ile yollamak istemişti. Ancak talihsizlik Ahmet Can'ın sefinesi parelenmiş, akçe zayi olmuştu. Aslında bu dava tam on yedi senelik bir dava idi ve bu davadan vazgeçmişti. Ali Akay şimdi tekrar bu iki esirin parasının derdine düşmüştü. Dava bu şekliyle kalmıştı³⁷².

Temreş (?) bin Recep de Eski yurtlu Abdulfettah Çelebi ile böyle bir anlaşma yapmıştı. Temreş (?) Abdulfettah'a, İstanbul'da satması için bir Macar kazağını emaneten vermişti. O da bu köleyi İstanbul'da 54 guruşa satıp dönmüştü. Dört guruş Abdulfettah'ın yaptığı işe karşılık aldığı para (ücreti) idi. Elli guruş da Temreş (?)'in oluyordu³⁷³. Rafet bin Şaban da Dilaver bin Abdullah'la ortak olmuştu. Dilaver İstanbul'a gitmiş ve orada Rafet'in bir kazağını 98 guruşa satmıştı. 25 guruş da harç ödemişti. Bu nedenle o parayı kendisine almış ve 98 guruştan geriye kalanı getirip Rafet'e teslim etmişti. Burada dava konusu olan şey Rafet'in Dilaver'den paranın hepsini almadığına dair şikâyetiydi. Dilaver bunu yalanlıyordu; ancak şahidi de yoktu. Belgede bu, şahitten aciz olub diye geçmektedir. Sadece hallefe billâhi'l-aliyyi'l-azim şeklinde yemin edebilirdi. Bunun ardından mucibiyle hükm olundu diye kayıt düşünülmüştü. Belgede gereğinin ne olduğu söylenmemiş olsa da başka davalardan hareketle yemin edilmesi üzerine Dilaver'in doğru söylediğini ve haklı çıkmış olduğunu anlamak mümkündür³⁷⁴.

Köle satışıyla ilgili ilginç bir dava örneği ile karşılaşılmalıdır. Dava konusu köle hırsızlığı ve kaçakçılığıdır. Bahçesaraylı Mustafa bin Abdullah'ın iki cariyesi vardı. Bu cariyeler bir gün çalınmıştı (sirkat olunur). Mustafa cariyelerini ararken Gözleve'de Mustafa bin Mehmet adlı adamın elinde bulmuş ve onu dava etmişti. Bu Mustafa aslen Öteyaka'da³⁷⁵ Kastamonu sükkanındandı. Anlaşılan buradan köle alıp kendi memleketine götürüp satıyordu. Bu işi el altından yürütmeye çalışıyordu. Mustafa'ya sorulduğunda bu iki cariyeyi diğer Mustafa'nın köylüsü, bundan önce vefat etmiş olan bir adamın kazağından, bir gece vakti 10 guruşa aldığını söylemişti. Bahsi geçen kazak da mahkemedeydi, ona da sorulmuştu. O da aslında bu Mustafa'nın kendisini Öteyaka'ya götürmek istediğini, onun da buna binaen bu iki cariyeyi ona verdiğini ve 10 guruş aldığını, Mustafa'nın bu cariyeleri aldıktan sonra (eline girdikten sonra) kendisini bırakıp gittiğini beyan etmişti. Tüm bu anlatılanlar ketb u sebt olunmuştu. Bu anlatılanlara göre Kastamonulu Mustafa ile kazağın suçlu olduğu aşikârdır. Mustafa'nın kazağı da memleketine götürmeye çalışması bu işin alt yapısını hazırlamış olduğuna işaret etmektedir. Kazağın da iki cariyeyi kendisini kurtarmak için vermesi cariyeleri onun çalmış olduğunu göstermektedir. Üstelik bu cariyelerin bir gece vakti, 10 guruş gibi düşük bir ücrete verilmiş olması, işin nasıl gayr-i meşru yapıldığının da delilidir. Neticede her iki kişi de bu hırsızlığa ve gizli pazarlığa bulaşmıştı. Buradan yasa dışı

³⁷² KŞS, 20, s. 82a/4.

³⁷³ KŞS, 21, s. 93b/4.

³⁷⁴ KŞS, 3b, s. 7b/1.

³⁷⁵ Kırım Tatarları Anadolu'yu *Karşiyaka* ya da *Öteyaka* diye adlandırmışlardı. Örneğin bkz. KŞS, 3b, s. 29a/5.

satışlar olduğunu, özellikle Öteyaka ile Kırım arasında bu işin yapıldığını ve bu gizlilikten köle ticaretinin önemli bir sektör teşkil ettiğini anlamak mümkündür³⁷⁶.

Anadolu'dan da Kırım'a ticaret için gelenlerden biri Bolu Sancağı'nın Safranbolusu Kasabası'nın Çeşme Mahallesi'nden Mehmet Efendi ibn İlyas Efendi'ydi. Vilâyet-i Kırım'a bi-tarîki't-ticâret dâhil olmuş yani Kırım'a ticaret amacıyla, ticaret yoluyla gelmişti. Mehmet Efendi'nin yanında Anadolu'dan gelirken mi getirdiği yoksa Kırım'da mı satın aldığı bilinmeyen Dilaver isminde bir de kölesi (abd-i memlûkü) vardı³⁷⁷.

Kaçırılarak İstanbul'a götürülüp satılan köle örneklerinden biri Abdurrahman Efendi ibn Hacı İshak'ın kölesi hatta köleleriydi. İki sene önce bir kazağı, bir cariyesi ve bir küçük dügesi Ali Bik adında biri tarafından alınmış ve İstanbul'a götürülüp satılmıştı. Abdurrahman Efendi Ali Bik'den davacıydı. Üstelik şahitleri de vardı. Onlar bu kişiyi iki sene önce, yanında Abdurrahman'ın bahsi geçen köleleriyle Balıklava'dan gelirken görmüşlerdi. Şahitlikleri kabul edilmişti³⁷⁸. Toplam 135 guruş değerindeki küçük velediyle bir cariyeye, Balcihan nam düge ile bir gulam İstanbul'dan satın alınan kölelere örnekti. Çocuklu cariyeye 70, düge 50 ve gulam 15 guruştur³⁷⁹.

Varlıklı kadınlar da ticari ortaklıklarda aktif bir şekilde yer alıyorlardı. Bunlardan biri Gürül Bike binti Abdullah adlı hatundu. Ortağını İstanbul'a ticarete yollayacaktı. Bu kişi Hasan bin Yusuf'tu. Ona nakit olarak yüz guruş, yüz guruş değerinde bir Dimeşk kürkü ve otuz altı altın değerinde bir düge vermişti. O da daha İstanbul'a gitmeden Karasu'dan doksan guruşa bir cariyeye satın almıştı. İstanbul'a götürüyem derken cariyeye hikmet-i Hüda fevt olmuştu. Hasan İstanbul'a varıp ticaret ehli ile görüşmelere başlamıştı. Faide idersen ortak olayım diye düşünmüştü. Aslında Hasan mal sahibi hatunun emrine muhalefet etmişti. Gürül Bike vekalet yoluyla şimdi o doksan guruşu talep ediyordu. Ancak Hasan bu parayı müdarebe yoluyla aldığını, hikmet-i Hüda zarara uğradığını, esir alınmayacağına dair bir anlaşma yapılmadığını, hüccet-i ticaretin mukayyed (kayıtlı) olmadığını beyan ediyordu. Dava tehir edilmişti³⁸⁰.

4.3.2. Satışın İptalini Gerektiren Durumlar

Sicillerde satış iptaliyle ilgili pek çok dava örneği bulunmaktadır. Bu davalardan hareketle satışın iptalini gerektiren sebepleri maddeler halinde sıralamak mümkündür. Bunlar:

- Kölenin kaçak olması
- Kölenin satılışına sahibi tarafından izin verilmemiş olunması
- Kölenin aslında hür bir kişi olması
- Kölenin azat edilmiş biri olması
- Kölenin belirli bir kusurunun (ayıbının) bulunması
- Köledeki hastalık hali
- Kölenin mirasa konu olması
- Rus olmayan kölenin Rus köle denilerek satılması

Usule aykırı satışlarda alıcılar mağdur edilmiyor, durum ispatlandığı zaman satış iptal edilip alıcıların paraları derhal iade ediliyordu. Satıcılara başka bir ceza verilip

³⁷⁶ KŞS, 3b, s. 9b/5.

³⁷⁷ KŞS, 4, s. 45b/3

³⁷⁸ KŞS, 22, s. 43a/3.

³⁷⁹ KŞS, 22, s. 49b/1.

³⁸⁰ KŞS, 4, s. 62b/3, 62a/1, 69b/4, 69a/1.

verilmediği ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Örneğin Karasu sakinlerinden Derviş Odabaşı, Mehmet Beşe ibn Mustafa'ya, orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü, Gürcü asıllı İvaz binti Abdullah adlı cariyesini 130 guruşa satmış ve parasını teslim almıştı. Ancak daha sonra, bu kölenin kaçak bir köle olduğu ortaya çıkmıştı. Kölenin esas sahibi şahitler eşliğinde kadıya müracaat edince satış işlemi iptal olmuş, Mehmet Beşe cariye için ödediği 130 guruşu Derviş Odabaşı'dan geri almıştı³⁸¹. Mankup Kazası'ndan bir zımmi yine aynı kazadan iki zımmiden 36 altına bir gulam satın almıştı. Kısa bir müddet sonra bu gulam aslında hür olduğunu elindeki hüccetiyle ispat etmişti. Kadı Arif Efendi de bu itkî doğrulamıştı. Bunun üzerine satışı yapan o iki zımminin gulam için aldıkları 36 altını alıcıya teslim etmeleriyle hükm olunmuştu. Burada hüccetin gulamın hürriyetini sağladığı görülmektedir. İtkınameler bu nedenle önemliydi. Böylece sahte satışın da önüne geçilmişti³⁸².

Orta boylu, sarı sakallı Mehmet de aslında hür olduğu halde satılan biriydi. Seyyit Sufi bin Hasan Sufi hakkında kadıya müracaat etmiş ve şöyle demişti: “Ben hürre'l-asl idim. Moskova Tatarlarından olub kendim Müslüman ve babam ve dedem Müslüman olub kendi ismim Mehmed ve babam ismi Tokbula (?)'dır. Aksu nam karyede sakin olub asla rıktâri (?) olmamışımdır”. Seyyid Sufi'ye sorulduğunda ise onu Karasu'daki pazarda bir Tatardan 19 altına satın aldığını, o günden itibaren dört yıldır kendisine rakabet (kölelik) ve inkiyad (boyun eğme) üzere hizmet ettiğini, akit vaktinde (vakt-i akd) hür olduğuna dair bir şey söylemediğini ifade etmişti. Bunun üzerine Mehmet'ten şahit istendi. Mehmet'in iki şahidi vardı. Onlar şöyle demişlerdi: “Mezbur Mehmed Moskova Tatarlarından olub hürre'l-asldır, rıktâri (?) olmayub baba ve dedelerinden bu âna gelince ve Müslüman ibni Müslümandır. Bizler bu hususa şahidiz, şehadet dahi ideriz”. Onların şahitlikleri kabul edildi ve mucibiyle hükm olundu. Burada mucibinin ne olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak hürriyetini ispat edenlere dair başka örnekler dikkate alındığında, Mehmet'in hürriyetini kazandığını, satışın iptal edildiğini ve onu pazarda satan kişinin Seyyit Sufi'ye 19 altını iade etmek zorunda kaldığını söylemek mümkündür³⁸³.

Köle ticaretinde, resmî ya da gayriresmî yollardan, kadın satıcıların da faaliyet gösterdiği ve bunlardan bazılarının hileli satışlar yaptıkları daha önce belirtilmişti. Bahçesaray sakinlerinden Gökçe ve Neslihan adlı iki kadın buna örnektir. Bu kadınlar Otar Köyü sakinlerinden Kamile isimli hür bir kızı Karasu'da Şaban Çelebi'ye on beş altına satmışlardı. Kamile kadıya müracaat ederek hürretü'l-asl olduğunu beyan edince bu iki kadın yaptıklarını inkâr edememişlerdi³⁸⁴. Ayrıca bu kızın on beş altına satılması el altından yapılan bir ticaret olduğunun göstergesidir. Çünkü zamanının köle fiyatlarına göre oldukça düşük bir meblağda satılmıştı.

Sivritaş Karyesi'nden zımmi Cihan binti Abdullah da kadın satıcılardan biri idi. Usta Muhyiddin bin Usta Musa, ondan 24,5 guruşa nikâhla bir kul almıştı. Satıştan sonra aslında Cihan'ın onu azat ettiğini yani bu kızın hür olduğunu öğrenmişti. Cihan mahkemede, sana verdiğim zamanda mezbure azat idi, diye itiraf etmişti. Usta Muhyiddin satışı red için kızı geri veremezdi, onu nikâhına almıştı. Zaten onun isteği bu haksız kazancın ortaya çıkması ve 24,5 guruşun kendisine geri ödenmesiydi³⁸⁵. Cihan adlı bu kadın, Evliya Çelebi'nin bahsettiği hilebaz taife-i nisaya bir örnektir. Ayrıca bu

³⁸¹ KŞS, 8, s. 2b/1, 3a/2

³⁸² KŞS, 8, s. 4b/2.

³⁸³ KŞS, 8, s. 18a/1.

³⁸⁴ KŞS, 8, s. 55b/3.

³⁸⁵ KŞS, 8, s. 110a/2.

belgeden kadın satıcıların nikâhla kul satmaları gibi bir durumdan da haberdar olunmaktadır. Muhtemelen evlenmek isteyen erkekler bu kadın satıcılardan köle talep ediyorlardı. Evliya Çelebi kölelerle ilgilenen kadın taifesini anlatırken, ehl-i kible denilen ebe kadınlar vardır; bu kız bakiredir, dediklerine inanmamak gerekir, zira hilebaz kadınlar bu ebelerdir, demekte ve bu kadın taifesini anlatmaya şöyle devam etmektedir: “Evvela 40-50 yaşında mutarraş kazak köleleri hamama koyup fütûnî keseleri sürüp hammadan çıktıkta bu kazağa bir muacele edip ne sakal ve ne bıyık kalıp bir pençe-i âfitâb nuranî çehreli br mahbub köle idip niçe yüz esir alıp satmış esircileri bile aldatıp bu gûne aşlama dilber köleleri fûruht eder ve alanlar götürüp giderler. Bir-iki aydan sonra yine ak sakalı ve bıyıkları gelip bir akçe etmez karavana köle kazak olur. Yine 7-8 kere hamilelik geçirmiş, memeleri torba gibi sarkmış avratları hamama koyup, hamamdan sonra saçı kırpık, düzgünce hale getiriyorlar. Ayva çekirdekleri, şab ve mazı ile yüzüne, gözüne sürüp lal-gün yanaklı ve turunç memeli bir duhter-i pâkize-ahter (yıldız gibi pak ve parlak kız) edip sıkma dârâyî (kumaş) kaftanlar ile üsârâ tahtaları üzre oturtup satışa sunuyorlar. Müşteriler bakıp hemen alıyorlar. Ay başında hayız gördüğünde bu cariyeyi alan, ah canım, vah malım gitti, diye feryada başlıyor. Yani Karasu’da bu gûne ayyâr-ı cihan esirciler vardır; amma Tatar kavmi değildir. Yine Anadolu’dan Kayseri vilayeti halkıdır”³⁸⁶.

Abdullahoğlu, Canbik adlı Nogaylıdan 23 altın 100 akçeye bir kazak satın almıştı. Şimdi bu kazağı geri vermek istiyordu. Sebebi ise sağ elinin tüfenk ile mecruh oluşu yani eski bir ayıbının bulunmasıydı. Abdullahoğlu bunu alırken fark etmemişti. Satıcı huzurunda, mahkemede, kazağın eline bakıldığında eski bir kusurunun olduğu görüldü, bunun üzerine satış iptal edildi ve kazak geri verildi. Bu durum sicile şu şekilde kaydedilmişti: “Abd-i mezburun yedine nazar olundukta, sağ elinde ayb-ı kadimi olduğu zahir olmağla reddiyle hükm olunduğu kayd şod”³⁸⁷.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi satın alınmış kölede belirli bir kusurun ortaya çıkması halinde –belgelerde bu durum ayıb kelimesiyle ifade edilmiştir- ilk önce bahsi geçen kusurun satış anında bulunup bulunmadığına yani belgelerin diliyle kadim olup olmadığına bakılmaktaydı. Bunun için de mahkemeye bilirkişiler çağrılır ve bu konuda onların görüşüne göre hareket edilirdi. Bu bilirkişiler köle esnafının ileri gelenleri olduğu gibi bazan hekimler ve ebeler de olabiliyordu. Bu durum kusura göre değişiyordu. Kusurun satış anında var olması ve satıcı tarafından gizlenmiş olması halinde satış iptal ediliyordu. Kusur eski değil yani satıştan sonra meydana gelmişse ya da alıcı bu kusuru bile bile köleyi satın almışsa satış iptal edilmiyordu. Çünkü her ne kadar kusurları gizleyip satış yapan esnaf var ise kusurdan satışın iptal edildiğini bilip, sonradan ortaya çıkan kusuru kullanarak kölesini iade etmek isteyen müşteriler de oluyordu. O yüzden bu gibi durumlarda mahkemede hassasiyetle davranılıyor, şahitlerden ve bilirkişilerden istifade ediliyordu.

Keremcik sakinlerinden Canbik adlı zımmi, Hasan adlı çingeneden bir çura satın almıştı. Kölenin bir gözü kördü ve değeri 16 altın bir guruş idi. Ancak Canbik, kölenin diğer gözünün de kör olduğunu satın aldıktan sonra fark etmişti. Bunun üzerine onu geri vermek için mahkemeye müracaat etmişti. Çingenenin, müşterinin gulamın gözlerini görüp onu aybı ile kabul ettiğini, söylemesi üzerine Canbik bu durumu fark etmediğine dair yemin edince satışın reddiyle hükm olunmuş ve köle satıcıya teslim edilmişti³⁸⁸.

³⁸⁶ Evliya Çelebi, *age*, VII, s. 246-247.

³⁸⁷ *KŞS*, 8, s. 77a/1.

³⁸⁸ *KŞS*, 8, s. 96a/1.

Evrahim veledi Süleyman, Hızır Bali bin Canpolat'tan 42 altına bir kazak satın almıştı. Ancak mahkemeye gelerek, şeran ayıbı vardır, reddi muradıdır, diyerek geri vermek istemişti. Hızır, kölenin ayıbı olduğunu inkâr edince, kölenin karnına bakılmış ve karnında yarası olduğu görülmüştü. Bu işin bilirkişileri olan tüccarlar tarafından bu yaranın ayıp olduğuna karar verilip satış iptal olunmuştu (Inde't-tüccar ayıb olmağla red olunduğu kayd şod)³⁸⁹. Yine bir müşteri satın aldığı kazağın ayağında şiş olduğunu sonradan fark etmişti. Satıcının bu durumdan müşteriye haberdar etmemesi dolayısıyla, ayağı şiş kazak geri verilmişti³⁹⁰. Sefer Ali de 26 altına bir cariyeye satın almıştı ve daha sonra bu cariyeyi kanbur olduğu gerekçesiyle geri vermek istemişti. Satıcı mahkemeye gelmiş, şeran iadesi doğru ise geri alacağını beyan etmişti. Ancak Sefer Ali'nin cariyeyi kanbur olduğunu görerek ve bu hali kabul ederek satın almış olması cariyenin iadesine mani idi³⁹¹. Çelebiler Köyü'nden Mehmet Gazi de Şeyhili Kazası'ndan kırk beş altına bir Rus kazak satın almıştı. Ancak daha sonra bu kazağı, sağ elinde ve yan başında kusuru vardır, diyerek iade etmek istemişti. Satıcı elindeki kusuru alırken gördüğünü ve bu şekilde köleyi kabul ettiğini söyleyince, Mehmet Gazi bu durumu doğrulamış; ancak yan başındaki kusuru görmediğini beyan etmişti. Bunun üzerine, Mehmet Gazi tamamıyla doğru söylemediği için köle geri verilmemişti; ancak yan başında görmediği kusura karşılık muslihun tavassutuyla, satıcı ona beş altın ödemeyi kabul etmiş ve musalaha eylemişlerdi³⁹².

Abdussamet Çelebi 24 guraşa bir cariyeye satın almıştı. Bu cariyenin bir hastalığı ortaya çıkınca, satışın reddi için mahkemeye müracaat etmişti. Etıbbâdan Seyyit Mahmut bin Seyyit Ali'nin, bu makûle maraz bir iki ayda hâdis olur, demesiyle kölenin reddine karar verilmişti³⁹³. Murtaza Molla, Şirin Bey Köyü'nden olan Mehmet'ten bir kazak satın almıştı. Bu kazağın iki dışının olmaması bir yana, bahar ayı gelince ayaklarında başlayan sızısı, her sene bu aylarda zuhur eden bir hastalığının olduğunun habercisiydi³⁹⁴. Hacı Seyfullah da bir Yahudiden aldığı Çerkez dügeyi tuzlu balgam hastalığına mübtela olduğu için geri vermişti³⁹⁵.

Aslında var olup da satış sırasında fark edilmemiş olan gözle görülür kusurların dışında, bu örnekte olduğu gibi sürekli hastalıklar da kusurdan sayılıyordu. Dolayısıyla sonradan red konusu olamaması için satışı yapan kişilerin doğru söylemeleri ve kusurları belirtmeleri gerekiyordu. Ancak bu tarz red davalarına rastlanması bu konuya ehemmiyet göstermeyen satıcıların varlığının delilidir. Muhtemelen satıcıların amacı, hem bu kölelerin ellerinde kalmalarının önüne geçmek hem de onlara olduğundan daha fazla paha biçmek olsa gerekti.

Esirci esnafının aslında alıcıları her durumdan haberdar etmeleri gerekiyordu. Hastalıklarına karşı gerekli tedbirleri almalydılar. Kölelerin bulaşı bir hastalığının olup olmadığı da kontrol edilmeli ve bundan sonra satışa sunulmalıydılar. Bulaşıcı hastalık taşıyanlar 40 gün karantina altına alınıyordu³⁹⁶.

Görünmeyen kusurlarda esirci esnafının, kölesini bizzat kendisi ya da esnaf aracılığıyla satan efendinin ve özellikle kadın kölelerde nisa taifesinin sorumluluğu

³⁸⁹ KŞS, 9, s. 7b/2.

³⁹⁰ KŞS, 9, s. 83b/1.

³⁹¹ KŞS, 15, s. 30a/1.

³⁹² KŞS, 20, s. 55b/5.

³⁹³ KŞS, 9, s. 7b/4.

³⁹⁴ KŞS, 25, s. 69a/1.

³⁹⁵ KŞS, 33, s. 96a/6.

³⁹⁶ Şen, *age*, s. 67, 89.

büyüktü. Çünkü kadın kölelerin hamile olma, bakire olmama ve çeşitli hastalıklara mübtela olma durumları vardı. Örneğin Karasu'da Sefer Gazi Ağa Hanı'nda ticaretle iştigal eden Hacı Mehmet, kendisine bir cariye satın almıştı. Ne yazık ki bu cariye hamile çıkmıştı. Üstelik satıcı da bu durumu inkâr etmekteydi. Bu durumda taife-i nisadan Baysulu adlı ebe hatuna götürülmüş ve onun haberi doğrulaması üzerine cariyenin geri verilmesine dair hüküm çıkmıştı³⁹⁷. Bahçesaray'ın merkezinde oturan Hasan, Arslan Bike adındaki avrattan Sevcihan adındaki bir cariyeyi 37,5 esediye satın almıştı. Ancak evine götürdüğünde, bir zaman sonra anlamıştı ki aklında hiffet, kulağında samem vardı. Yani aklı pek fazla çalışmıyor ve kulağı da iyi işitmiyordu. Bu nedenle cariyeyi geri vermek istiyordu. Cariyenin bu kusurlarının eskiden beri var olduğuna ve cariyenin iadesine karar verilmişti³⁹⁸. Sarıca isimli sekban, Ahmet'e bir kazak satmıştı. Bu kölenin kulağı sağırdı; ama Ahmet bunu bilerek satın almıştı; başka bir sıkıntı yoktu ve reddi mümkün değildi. Sarıca Sekban, sağ salim teslim eyledim, diye yemin etmişti³⁹⁹.

İstanbullu Yahudi Tabip Arun (?) Kale Yahudilerinden iki Yahudiden Rus asıllı bir dügeyi, bakir olmak üzere ve tüm ayıplardan beri olduğu halde 99 esediye satın almıştı. Ancak sağ elinde bir kusur vardı. Dügeyi geri vermek istiyordu. Satıcılar onu başka bir Yahudiden satın aldıklarını ve kusurundan haberdar olmadıklarını söyleyince ehl-i hibreye soruldu. Ehl-i hibrenin görüşüne göre kızın elindeki kusur tüccar dilinde bir ayıptı ve iade edilmesi gerekirdi. Tabip Arun (?) köleyi geri vermiş ve parasını da tamamıyla geri almıştı⁴⁰⁰.

Recep Beşe'nin kölesinin durumu biraz daha farklıydı. Hacı Mahmut'tan bir düge satın almıştı. Ancak bir müddet sonra, aldığı dügenin cünunu vardır, diye reddini istemişti. Hacı Mahmut' a sorulduğunda durumu inkâr etmiş ve kendi yanında iken cünun eserinde bir şey olmadığına dair yemin etmişti. Recep Beşe'nin şahidi olmadığı için dügenin iadesi mümkün değildi⁴⁰¹. Bahçesaray'dan Çopur⁴⁰² Mehmet Efendi'nin kızı Ayşe isimli avrat ise Haşim Çelebi'ye bir köle satmıştı. Haşim Çelebi, marazı vardır, diyerek geri vermek istiyordu; ancak bu hastalık sonradan hasıl olduğu için Haşim Çelebi'nin talebi reddedilmişti⁴⁰³. Yahudinin biri de bir Müslümandan kazak satın almıştı. Yahudi daha sonra bu konuda davacı olarak kadıya müracaat etmişti. Davasına sebep bu kölenin ayıplı yani mu'ib (kusurlu) olmasıydı. Kusuru vech-i sadriyye yani göğsündeki ağrı idi. Fakat köleyi satan kişi bu Yahudinin kölenin bütün aybını gördüğünü ve onu bu şekilde kabul etmiş olduğunu belirtiyordu ve bu hususta şahitleri de vardı. Şahitlikleri kabul edilmişti. Dava ile ilgili bilgi burada sona ermektedir; ancak şahitlerin ifadeleri de kabul edildiğine göre köle satışı iptal edilmeyecekti⁴⁰⁴. Bahçesaray'ın Hacıköyü Karyesi sakinlerinden Ahmet bin Mehmet, Bahçesaray'dan Gani bin Murtaza'dan 44 altına bir kazak satın almıştı. Onu karnında illeti zahir olduğu için geri vermek istiyordu. Ancak satıcı, kazağı satarken bir miktar

³⁹⁷ KŞS, 25, s. 43a/3.

³⁹⁸ KŞS, 22, s. 31a/5

³⁹⁹ KŞS, 3b, s. 34b/1.

⁴⁰⁰ KŞS, 20, s. 22a/1-2.

⁴⁰¹ KŞS, 9, s. 18a/4.

⁴⁰² Çopur; yüzü, çiçek hastalığından kalma küçük yara izleri taşıyan kimse anlamına gelmektedir.

⁴⁰³ KŞS, 4, s. 15a/2. Belgenin diliyle mesele aynen şu şekilde kaydedilmiştir: “Bahçesaray'da Mehmed Efendi'nin kızı Ayşe nam avrat Haşim Çelebi muvacehesinde, işbu hâzır-ı fi'l-meclis, “kazağı bu adama ben bey' itdim. Marazı vardır diyor. Amma bende iken yokdur” deyu hallefe billahi'l-aliiyi'l-azim itdükden sonra kazak-ı mezbur müşteri-i muma-ileyh yedinde ibkasıyla (kalmasıyla) emr olundu”.

⁴⁰⁴ KŞS, 4, s. 31b/3.

sancısının olduğunu belirttiğini ve Ahmet'in bu aybı bilerek köleyi almayı kabul ettiğini, söylüyordu. Ahmet, sancı gider dedik şimdi gitmiyor, maraz-ı müzmin vardır, diyordu. Ahmet'ten kölenin maraz-ı müzmini olduğuna dair delil istendiğinde delil getirememişti. Bu durumda kölenin Ahmet'te kalmasına karar verilmişti. Çünkü satıcı en başta sancısı olduğunu saklamamıştı⁴⁰⁵. Hüseyin bin Hacı Mehmet de Hüseyin Beşe'den bir küçük gulam satın almıştı. Ancak bu çurayı altına işediği gerekçesiyle iade etmek istiyordu. Hüseyin Beşe ise, alıcının bu çurayı bütün kusurlarıyla kabul ettiğini belirtmişti ve şahitleri de vardı⁴⁰⁶.

Mehmet Beşe de Ali Beşe'den 33 altına bir cariye satın almıştı. Hafifetü'l-aklı olduğu gerekçesiyle geri vermek istiyordu. Cariyenin bu durumuna şahitler de vardı⁴⁰⁷. Abdullah adlı biri de Bektaş bin Şaban'dan Kutlubay adında bir kazak satın almıştı. Ancak üzerinden çok geçmeden onu geri vermek için kadiya müracaat etmişti. Kutlubay'ın akli sıkıntısının olduğunu, meğer kadimi mecnun imiş, diyerek ifade ediyor ve iadesini talep ediyordu. Hakikaten bu kölenin Bektaş'ın elinde iken mecnun olduğuna ve onu bu haliyle bilerek sattığına dair şahitler de vardı. Bu durumda köle iade edilmişti⁴⁰⁸.

Tüccardan Mustafa Beşe bin Mehmet ile yine tüccardan Hüseyin bin Sefer arasında bir alış-veriş gerçekleşmişti. Mustafa Beşe, Hüseyin'den tahminen on iki yaşında bir kızı Urus (Rus) diye altmış altına satın almıştı. Ancak bu kız kendisinin Boğdan kökenli olduğunu söylüyordu. Kızın bu ifadesi tüccar nezdinde (inde't-tüccar) ayıp yani kusur sayılmaktaydı. Bu nedenle Mustafa Beşe satışı iptal etmek istiyordu. Hüseyin, Urus deyu aldım Urus deyu bey' itdim, diye cevap verince tüccardan iki kişi kızın Boğdan olduğunu söylemesinin tüccar nezdinde kıymetine noksan verdiğini ve ayıp olduğunu ihbar etmeleriyle satışın reddiyle hükm olunmuştu. Bu dava Rus kölenin Boğdanlı bir köleye göre daha kıymetli ve daha pahalı olduğunu da göstermektedir. Burada muallak olan durum tüccar Hüseyin'in bu durumu bilip bilmediğidir. Ancak buna bakılmadan kızın itirafı dikkate alınarak satış iptal edilmiştir⁴⁰⁹.

Mirzalar zengin insanlardı, köle alıp satarlardı; ancak bu işlerle kendileri uğraşmazlar, daha çok vekil tayin ederlerdi. Alican Mirza bunlardan biriydi. Tüccardan Hasan bin Hacı Ahmet adlı tacir, mirzadan seksen bir altına bir cariye satın almıştı. Hâlâ hamli vardır deyub kâbiline gösterub kabili dahi vardır demekle hakk-ı husumeti sabit olmuştu⁴¹⁰.

Tomas'ın Rus asıllı cariyesi de hileli satışa konu olan bir köleydi. Tomas adlı zimmi aslında ümmüveled statüsündeki cariyesini önce birine satmış, sonra, bu cariye benden hâmilidir, ölürsem azadım olsun, diyerek hukuk yoluyla (ikâle-i şeriyeye ile: iki tarafın isteği ile alış-verişi bozarak) geri almıştı. Bir müddet sonra aynı cariyeyi Şahin adlı bir Acem Ermenisine satmıştı. Cariye durumu kadiya ileterek mağduriyetinin giderilmesini istemişti. Suçlu eski efendisi Tomas'tı. Çünkü İslam hukukuna göre efendisinden hamile olan bir köle başkasına satılamazdı. Bu durumda Rus cariye Şahin'den alındı. Eski efendisi, çocuğunun babası Tomas'a, cariyenin rızasıyla, beş gurus mehr-i müccel ile nikahlandı. Görüldüğü üzere efendisi ve çocuğunun babası

⁴⁰⁵ KŞS, 21, s. 57a/3.

⁴⁰⁶ KŞS, 21, s. 73a/5.

⁴⁰⁷ KŞS, 22, s. 89b/3.

⁴⁰⁸ KŞS, 22, s. 89a/1.

⁴⁰⁹ KŞS, 4, s. 65a/2.

⁴¹⁰ KŞS, 4, s. 65b/5.

tarafından mağdur edilen, ümmüveled statüsündeki bu cariye, mahkeme vasıtasıyla mağduriyetinden kurtulmuş oluyordu⁴¹¹.

Halil bin Ali, orta boylu, ela gözlü, düz burunlu, Balkız nam Müslüman cariyesini azat etmişti. Daha sonra, buna rağmen onu köle olarak başkasına satmıştı. Balkız kadiya müracaat ederek hürriyetini elde etmişti. Köleyi satın alan Hafız Ahmet ise bu durumdan haberdar olmadığını belirtmişti. Kısacası Halil bin Ali, cariyesini tuzağa düşürdüğü gibi Hafız Ahmet'i de kandırmıştı⁴¹².

Taife-i Lika (?)’dan olup seferden esir olup Daru’l-İslam’a seby ile gelen Mehmet bin Ramazan mahkemeye giderek aslında hür olduğunu ispatlamaya çalışmış ve şöyle demişti: “Ben aslında Lika (?) Taifesi’nden Müslüman olup babam adı Ramazan ve valdem adı Devlet Sultan nam hatun olup babam ve anam Müslümandır. Ben Müslümanım. Beni işbu Köroğlu Bölükbaşı esir etti. Sual olunsun”. Bölükbaşına sorulduğunda ise şunları söylemişti: “ Ben aslında Müslüman olup hür olduğun bilmem. Ben Seyyit nam bir Tatar’dan yigirmi yedi altına iştirat etmişimdir”. Mehmet bin Ramazan’ın hem hür hem de ana ve babasının zikrettiği kişiler olduğuna dair iki de şahidi vardı. Bu sayede hürriyetiyle hükm olunmuştu. Aslında burada bölükbaşının da suçu yoktu. Asıl suç onu hür ve Müslüman olduğu halde esir yoluyla getirip satanlarda ve Seyyit ismindeki Tatar’daydı⁴¹³. Sarı Hafız’dan Zafer Bik ibn Hüseyin’in elinde olan Kurt bin Mustafa adlı esir de mahfel-i kazada mevlası üzerine dava açıp şöyle diyordu: “Ben Rumeli’nden Babadağ’da Ali Paşa Mahallesi’nde Mustafa nam hürü’l-asl Müslümanın oğlu idim. Validem adı Fatma’dır, hürretü’l-asldır”. Buna karşılık Zafer, ben bunu Boğdan Seferi’nden esir iden Hasan nam kimesneden iştirat etmişim, diye cevap vermişti. Bu sefer şahitlere sorulmuş ve udulden iki kişi babası Müslümanlar vech-i muharrer üzere hürü’l-asl olduğuna ismi ve resmiyle ve neslini beyan ile şehadet-i şeriyye eylediklerinden hürriyeti ile hükm olunmuştu⁴¹⁴. Görüldüğü üzere aslında burada esas suç esir tüccarındı. Tüccar Hasan, bu köleyi Boğdan Seferi’nden getirdiğini söylemişti.

Hür olduğu halde köle olarak istihdam edilmeye çalışılan bir köle daha söz konusuydu. Dava hanlığın merkezi Bahçesaray’da yürütölmekteydi; ama bu defa davanın kolları hayli uzundu. Örneğin şahitler arasında aslen Bahçesaraylı olup Rumeli’nde oturan biri vardı. Kölenin sahibi Dilaver bin Abdullah Mahmiyye-i Galata muzafatından Kasımpaşa sükkanıandı. Köle diye satılan kız, aslen Sinop Kasabası’nın Baykal(?) köyündendi. Kısacası Bahçesaray-Sinop-İstanbul üçgeninden bahsetmek mümkündür: Dilaver ile Ahmet bin Abdullah müştereken 50 altına bir kız satın almışlardı. Aslında İstanbul Kasımpaşa’da ikamet etmekte olan Dilaver bu kızını almış ve İstanbul’a götürmüştü. İstanbul’a giderken ya da İstanbul’dan dönerken olmalı, Sinop’a uğramışlardı. Orada bu kızın anası ortaya çıkmış ve kızın hürretü’l-asl olduğunu ispat etmişti. Sinop Kadısı Abdulfettah Efendi bin Mehmet’in mührü (hatmi) de sabitti. Önce Ahmet bin Abdullah satıcı Odabaşı Mehmet’ten şikâyetçi olmuş ve daha sonra dava enine boyuna incelenmişti. Bu köle kara gözlü, açık kaşlı, kasîrü’l-kâme (kısa boylu), tahminen onbir yaşında, henüz buluğa ermemiş bir çocuktu aslında. Annesi Kerime binti Mehmet adlı hatundu. Babasının ismi Mustafa’ydı. Kızın kendi adı da Saliha’ydı. Bunlar Sinop’un adı geçen köyünde yaşamakta iken bundan 7 sene evvel Kerime ve kızını kâfir eline esir olmuşlardı. Durumu Kerime şöyle anlatmıştı: “

⁴¹¹ KŞS, 21, s. 13a/4-5.

⁴¹² KŞS, 13, s. 21a/5.

⁴¹³ KŞS, 13, s. 43a/2.

⁴¹⁴ KŞS, 4, s. 26b/5.

...mezbure benim sadriyye kızımdır. Dört yaşında iken benim ile esir olub ba'dehu ben halâs olub dâru'l-harbde kalmış idi. Kendi ismi Saliha ve hâlâ fevt olan babası ismi Mustafa'dır, hürretü'l-asldır." Bu söylediklerini doğrulayan köylüleri vardı. Cami-i Kebir İmamı Abdülcemil Efendi de onların söylediklerini duyduğunu belirten şahitler arasındaydı. Hatta onlarla birlikte esir olup halas olan Müslümanlardan iki kişi de şahitler arasındaydı: "...mezbure Kerime'nin sadriyye (hukukta çocukla annesi arasındaki bağ böyle ifade edilir) kızıdır. Bizim karyemizde hasıl olub bizim ile esir olmuş idi". Dilaver bu kızı Sinop Kasabası sakinlerinden sekbanlar odabaşısı olan Odabaşı Mehmet'ten 50 altına satın almıştı ve şahitleri de vardı⁴¹⁵. Anlaşılacağı üzere asıl suçlu, hür bir kızı satan Sinop Kasabası sakinlerinden Odabaşı Mehmet'ti.

Başkasına ait bir köleyi kendi kölesiymiş gibi satanlar da mevcuttu. Geniş bozkırlarda hâlâ göçebe yaşam süren Nogayların köle pazarladığını ve bazan da bu tarz sahte satışlara bulaştıklarını görmek mümkündür. Örneğin Mustafa bin Şaban bir Nogaydan elli beş altına bir kazak satın almıştı. Ancak daha sonra birisi çıkıp bu kazağın kendisine ait olduğunu iki şahitle ispatlamıştı. Bu durumda çok sevdiği kölesini bırakmak istemeyen Mustafa bu defa bu köleyi ondan da satın almıştı. Bu adamla olan davasını tamamladıktan sonra, ona sahipli bir köleyi satan Nogay'a hesap sormaya gitmişti. Durumu mahkemede anlatmıştı ve şahitleri de vardı. Davanın sonucu belgede, mucibiyle hükm olundu, diye belirtilmiştir. Bunun gibi başka davalardan hareketle satışın iptal edileceğini, Nogay'ın Mustafa'dan aldığı satış bedelini geri ödemesi gerekeceğini, kölenin eski sahibine teslim edilmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Ancak anlaşılan o ki Mustafa bu kazaktan vazgeçmek istemiyordu. Yoksa eski gerçek sahibi çıktığında ilk olarak Nogay'ı dava edebilirdi. Önce bu köle için bedelini eski sahibine ödedi ve sonra Nogay'a geldi. Bu durumda eski sahibe ödediği parayı Nogay'dan almış olmalıdır⁴¹⁶.

Bazan ilginç hadiseler de yaşanmaktaydı. Bir gayrimüslüm başka bir gayrimüslime on beş yaşındaki, akil baliğ oğlunu talim-i sanat için vermişti. Fakat emanet ettiği adam bu oğlanı satmıştı⁴¹⁷! Fatma adlı kadın da satılması için bir cariyesini adamın birine teslim etmişti; ancak o satmak yerine, alıkoymuştu. Mahkemede, kendim alıkoydum, diye itiraf edince cariyenin sahibi mezbure Fatma'ya verilmesi emr olunmuştu⁴¹⁸. Cantimur Karyesi'nden Saliha, Kutlubay adlı gulamının kendi izni olmadan eşi tarafından satıldığını beyan ederek alıcıyı dava etmişti. Tabi ki alıcının kölenin sahibinin Saliha olduğundan haberi yoktu. Saliha kölesini talep ediyordu⁴¹⁹.

İstanbul'dan Kasımpaşalı Mehmet Yazıcızade Mustafa bir tacirdi. Hacı Hızır Bey Ağa hakkında dava açmıştı. Bu Hacı Hızır Bey Kabe-i Mükerrreme'ye giderken kayını Yakup Çelebi bin Mustafa Ağa, Kasımpaşalı'ya 180 guruşa bir cariyeye satmıştı. Muhtemelen Kasımpaşalı da onu alıp İstanbul'a gitmişti. Tacir olduğuna göre onu buradaki esir pazarına götürüp satacak olmalıydı. Meğer cârîye-i mezbure Hacı Ağa'nın imiş. Cariyesini Kâbe'ye giderken Yakup Çelebi'ye emanet etmiş⁴²⁰. Yakup Çelebi ise Hacı Hızır Bey'in yokluğundan istifade bir dolandırıcılık işine karışmıştı. Cariyeyi satıp parayı cebine koymuşken gerçekler ortaya çıkmıştı. Gerçekler ortaya

⁴¹⁵ KŞS, 3b, s. 28b/1-2.

⁴¹⁶ KŞS, 4, s. 56a/3.

⁴¹⁷ KŞS, 22, s. 5a/5.

⁴¹⁸ KŞS, 4, s. 56a/1.

⁴¹⁹ KŞS, 21, s. 35a/3.

⁴²⁰ KŞS, 4, s. 11b/5.

çıkmasaydı muhtemelen cariyenin kaçtığına veya kaçırıldığına dair rivayetler dolanacaktı. Çünkü bunlar da olmayan şeyler değildi.

Mirasa konu olan kölelerin satışıyla ilgili sorunlar yaşandığı da oluyordu; ancak bu tarz problemlere ender rastlanıyordu. Örneğin Seyyit Abit Ağa, kayını Muharrem Bik'ten davacıydı. Onun ifadesine göre, Muharrem Bik, kızı Hatice'nin bir çurasını onun rızası olmadan satmıştı. Hatice vefat etmişti ve bu köle babasına intikal etmişti. Seyyit Abit Ağa bu satılan köleyi talep etmekteydi. Ancak Muharrem Bik, bu satışın izinsiz olmadığını, Hatice'nin annesinin izin vermesi üzerine köleyi sattığını ifade ediyordu⁴²¹. Gülperi adlı cariye de efendisinin vefatı üzerine efendisinin zevci Hacı Mustafa Çelebi'ye 90 altına satılmıştı⁴²².

Mevlüt Ali ve İvan, Mustafa bin Halil'e kırk altına bir kazak satmışlardı. Ancak bu satış hileli bir satışı. Bu kazağı sahibinin izni olmadan satmışlardı. Durumu öğrenen Mustafa satışın iptali için mahkemeye müracaat etmişti. Hilekâr satıcılar durumu itiraf edince satış iptal edilmişti⁴²³. Belgede Mevlüt Ali ve İvan'ın cezalandırılıp cezalandırılmadığı hakkında malumat verilmemektedir.

Belgelerde kaçan bir kölenin herhangi biri tarafından yakalanıp satılması hadisesine çok sık rastlanılıyordu. Böyle durumlarda eğer kölenin gerçek sahibi kölesini bulursa kölesini talep ediyordu ve köle gerçek sahibine veriliyordu⁴²⁴. Eğer gerçek sahibi bunu ispatlayamazsa ya da söylediği yalansa satış iptal olmazdı. Örneğin Kale Yahudilerinden Yasef, Kurt Kazası sakinlerinden Müslüman Yakup'tan davacıydı. On beş ay önce kaçan kölesini şimdi onun elinde bulmuştu. Kölesini geri istiyordu. Yakup onu bir sene önce birinden satın almıştı. Bu satışa şahitleri de vardı. Bu durumda Yasef'in malı olduğu iddiası boşa çıkmıştı⁴²⁵.

Bahçesaray sakinlerinden Osman, Bayram Gazi bin Halil'den 39 filoriye bir kazak satın almıştı; ancak bu kazak humma hastalığına (sıtma, ateşli hastalık) mübtelaydı ve sahibine fayda bir yana hayli zahmet vermekteydi. Osman'ın deyimiyle: "Hâlâ humma olub ziyade zahmeti var". Osman bu kölenin istirdad olunmasını (geri alınmasını) talep ediyordu. Davanın sonunda şu ifade yer almaktaydı: "Mezbur Bayram adem-i ilm ile tahlif olunduğu kayd şod." yani kazağı satan Bayram bu durumdan haberi olmadığına dair yemin etmişti⁴²⁶. Tüccardan ve İstanbul'dan Mustafa Çelebi bin Ahmet, Salacık'tan Abdi diye bilinen Ali Efendi'yi dava etmişti. Anlaşılan Abdi, köle satışı yapan bir Kırım taciriydi. Mustafa Çelebi, Abdi'den 43,5 altına bir düge satın almıştı. "Hâlâ iki dişi sakat imiş" diyerek geri alınmasını talep ediyordu (reddi murad eder). Abdi satışı doğrulamış; ancak, dişini ben dahî görmedim, diye savunmada bulunmuş ve yemin etmişti⁴²⁷. Derviş bin Veli el-Üsküdarî de bir tüccardı. Taife-i Kıbtıyan'dan Cafer bin Mustafa'dan tahminen altı yaşında olan bir dügeciği otuz guruşa satın almıştı. Meğer dübürü dışarı çıkıyormuş. Bu yüzden geri alınmasını talep ediyordu. Bu durum Cafer'den sorulduğunda inkâr edince udûlden tüccardan şahitler : "İşbu dügeciğin dübürü çıkıyor, gördük inde't-tüccar ayıptır" diye şahitlik etmişlerdi ve alış-verişin reddiyle hükm olunmuştu⁴²⁸.

⁴²¹ KŞS, 15, s. 69b/3.

⁴²² KŞS, 4, s. 7b/4.

⁴²³ KŞS, 16, s. 48b/2.

⁴²⁴ Örneğin bkz. KŞS, 21, s. 36a/1.

⁴²⁵ KŞS, 21, s. 21a/4.

⁴²⁶ KŞS, 3b, s. 4b/2.

⁴²⁷ KŞS, 3b, s. 9a/4-5.

⁴²⁸ KŞS, 3b, s. 25b/3.

Yukarıdaki çeşitli örneklerde de görüldüğü üzere, kölede mevcut olan müzmin bir hastalık (göğüs ağrısı, romatizma vs.), akıl noksanlığı, mecnunluk, sağırlık, hamilelik, bakire olmamak gibi dışarıdan doğrudan anlaşılabilen kusurlar haricinde, dişleri çürük olmak, kırık olmak, herhangi bir yerinde yara ya da yara izi olmak gibi şeyler de tüccar nezdinde kusur olarak sayılıyordu.

4.4. Kaçırılma (Gasp) Yoluyla Elde Edilen Köleler

Yukarıda da belirtildiği gibi hanlık içinde köle ticareti gözetim ve denetim altında yapılıyordu. Ticaretin yapıldığı belirli çarşı ve pazarlar vardı. Gümrüklerde belirli bir gümrük vergisi, hanlık içinde de köle sahiplerinden pençik vergisi adı altında bir vergi alınıyordu. Ancak bu haliyle bile bu ticaret her zaman suistimale açıktı. Belgelerden açık bir şekilde görüldüğü üzere, dikkat çekmeyecek şekilde birer ikişer sayıda köle gizlice İstanbul'a kadar götürülüyor ve orada satılıyordu. Bu şekilde fiyatlar biraz daha düşüyordu. Belgelerde özellikle kayıp kölelerle ilgili davaların fazlaca olduğu tespit edilmiştir. Bunlar bilerek efendilerinden kaçan kölelerle, satılmak üzere doğrudan kaçırılanlardan oluşmaktadır. Efendilerinden kaçan kölelerden de köle satıcılarının ellerine düşenler oluyordu.

Köle kaçırılanlar sadece satışını yapmıyor aynı zamanda para ödemedi köle sahibi olmuş oluyorlardı. Ali Bölükbaşı bin Abdullah da köleyi doğrudan kendisi kaçırmamış; ama firar etmiş olan köleyi istihdam etmişti. Bu köle Caniş Mirza'nın Devletgeldi isimli kölesiydi. Onu bardak ile suya gönderdiğinde firar eylemişti. Firari köleyi Ali Bölükbaşı bin Abdullah dutup istihdam eylemiş ve üstelik istihdam eylediğini çekinmeden doğrulamış ve sahibine, senin olduğunu ispat eyle, demişti. Bu kölenin aslında Caniş Mirza'nın malı iken firar ettiğine ve Ali Bölükbaşı'nın elinde görüldüğüne dair şahitler vardı. Bu durumda köle sahibine iade edilecekti⁴²⁹.

Kaybolan, kaçırılan ya da kaçan köleler aradan yıllar geçtikten sonra bile bulanabiliyordu. Böyle durumlarda eğer köle başka birine satılmışsa yeni sahip biraz mağdur oluyordu. Her ne kadar köleyi başkasından satın almış ve kaçak köle olduğundan bihaber olsa da köleyi eski sahibine vermek zorunda kalıyordu. Mağduriyetinin giderildiği durum, köleye ödediği paranın, kendisine iade edilmesi oluyordu. Örneğin Mankup Kazası'ndan Baytimur bin Cantimur, seferin birinde Akman isimli birinden 18 esediye bir kazak satın almıştı. Bu kazak kabzasında iken mülkünden kaybolmuştu. Aradan üç sene geçtikten sonra köleyi Dibtarhan Kazası'ndan birinde görmüş ve o adamı dava etmişti. Ancak bu kişi, bu kazağı Şirin Bik Tevabii'nden bir kimseden 17 esediye aldığını söylemişti. Baytimur'un mülkü olduğundan haberi yoktu. Ancak kölenin esas sahibinin Baytimur olduğuna dair şahitler vardı ve bu yönde karar verilmişti⁴³⁰. Karasu köylülerinden Esin Ali Sofu'nun da Maruşka adlı cariyesi kaybolmuştu. Onu Bahçesaraylı Hasan Çelebi'nin elinde bulunca dava etmişti. Ancak Hasan Çelebi'nin böyle bir durumdan gerçekten haberi yoktu. Hasan Çelebi onu Gözleve'de Esir Pazarı'nda Mehmet adlı bir Nogaydan 30 altına satın almıştı⁴³¹. Yaşdağ'dan Şaban bin Tarhan Sofi ise on üç sene sonra, Andiri isimli kayıp kazağını bulmuştu. Yine Yaşdağ'dan Mehmet'in elinde görmüştü. Ondan almak için mahkemeye müracaat ettiğinde, Mehmet her ne kadar durumu inkâr etse de Şaban'ın dediklerini

⁴²⁹ KŞS, 4, s. 25b/4; 25a/3.

⁴³⁰ KŞS, 21, s. 40b/5.

⁴³¹ KŞS, 22, s. 84a/2.

doğrulayan şahitleri ve yeminleri vardı. Kayıtta mucibiyle hükm olunduğunu yazmaktadır. Kayıp dava örneklerinden anlaşıldığı üzere bu, kölenin eski sahibine geri verilmesi demektir. Yani Şaban yıllar önce kaybettiği kölesine kavuşmuştu⁴³².

1663 yılının Şaban ayı içerisinde iki dava açılmıştı. Bunlardan ilki Ebubekir bin Sultangeldi'nin açtığı dava idi. Ebubekir, Devletgeldi isimli Macar kazağını altı ay önce kaybetmişti. Ebubekir'in ifadesi şöyleydi: "İşbu hâzır-ı bi'l-meclis olan Devletgeldi nam Macar kazağı mülküm olub târih-i mezburdan altı ay mukaddem mülkünden ğayb etmişimdir." Şimdi başka birinin elinde görmüş ve bunun üzerine kadıya gelmişti. Ancak kazağı elinde tutan adam bu durumu inkâr ediyordu. Kadı, Ebubekir'den şahit istedi. Şahitlerin şehadeti ve Ebubekir'in de yemin etmesi üzerine Macar kazak eski sahibine teslim edildi⁴³³. İkinci dava yine aynı köyden açılan davaydı. Davacı altı ay önce Devletgeldi ismindeki Moskova kazağını mülkünden kaybettiğini iddia ediyordu. Üstelik bu kazağın kendisinin olduğuna dair şahitleri de vardı. Şikâyetçi olduğu kişiler yine aynı kişilerdi: Topçu Recep ve Maltibar (?) bin Abdullah. Üstelik kayıpların ve firarların yaşandığı zaman (altı ay önce) ve yer de (Kabat (?) Köyü) aynıydı. Bu durum kayıpların ve firarların tesadüfi olmadığı ve bu işi organize eden birilerinin olduğunun açık göstergesiydi. Bu köyden iki Macar bir de Moskova kazağının kaçırılışını organize eden iki isim böylece ortaya çıkmıştı: Topçu Recep ve Maltibar (?) bin Abdullah⁴³⁴. Aynı yıl içerisinde ard arda gelen şikâyetler üzerine kadılık arama başlatmıştı. Ramazan ayının 18'inde yedi firari köle yakalanmış ve Halil Bölükbaşı'ya teslim edilmişti⁴³⁵.

Kaçak köleler erkek ve kadın oluşlarına göre abd-i âbık ve abd-i âbika diye kaydediliyorlardı. Ali bin Abdullah'ın kayıp cariyesi Gülbahar, ğayibe diye kaydedilmişti. Salgırlı Bayram Gazi adlı şahıs onu bulunduğu evden alıp Kefeli Mustafa'ya getirmiş ve durumu bildirmek üzere de kadıya müracaat etmişti⁴³⁶. Mahkemede suçlarını itiraf etmek zorunda kalanlar da oluyordu. Örneğin Şahbaz bin Kutlu Hoca bunlardan biriydi. Kaplan'ın İyban isimli kazağını gasp etmişti ve onu Hankapısı'na getirirken kazak firar etmişti⁴³⁷. Murtaza adlı şahıs da, Arslan'ın Kamuran nam kazağını kılıç ile ben çaldım, diye itiraf etmişti⁴³⁸. Mankup Kazası'ndan Abdülmennan Çelebi, Kefeli Mehmet bin Osman'dan davacıydı. Ona göre Kefeli Mehmet, onun bir cariyesini çalmış ve sonra satmıştı. Mehmet'in ifadesine göre ise, Arslan Bik adındaki biri bu cariye yabandan getirip kendisine teslim etmişti ve o da bu cariye yabandan satmıştı⁴³⁹. Yusuf bin Abdullah ise önce durumu itiraf eden ardından mahkemede inkâr eden biriydi. Akkırman Kazası'nın Boğdanlı Köyü'nden gayrimüslim Küçük Ağa'nın biri yetmiş, diğeri altmış guruş kıymetinde iki cariyesi vardı. Bundan bir buçuk sene önce Akkırman Hisarı'ndan Yusuf bin Abdullah tarafından izinsizce alınmış ve kaybedilmişti. Küçük Ağa, Yusuf'a rast geldiğinde bunu inkâr etmemişti. Şimdi mahkemede ise durumu inkâr etmekte, esirlerini aldığım ve gördüğüm yoktur, diye cevap vermektedir. Oysaki daha önceden yaptığı itirafa şahit olanlar vardı. Yusuf

⁴³² KŞS, 8, s. 109a/3.

⁴³³ KŞS, 8, s. 27b/2.

⁴³⁴ KŞS, 8, s. 27a/1.

⁴³⁵ KŞS, 8, s. 25a/1.

⁴³⁶ KŞS, 4, s. 34a/4.

⁴³⁷ KŞS, 20, s. 95b/4.

⁴³⁸ KŞS, 21, s. 5a/2.

⁴³⁹ KŞS, 21, s. 88a/4.

bu iki cariyeyi çalmıştı⁴⁴⁰. Fatma adlı kadın da adeta ayrıldığı eşine duyduğu öfke ile eski eşi Hasan Atalık seferde iken onun bir cariyesini gasp edip arabasına koyup gitmişti. Cariyenin kıymetini ödemek Fatma'ya şart olmuştu⁴⁴¹. Karasu'dan Bektaş bin Kasap Mehmet ise kazağın urbasını ve süngüsünü arabaya atmış, tam onu da arabaya bindirmek üzereyken zabıtın adamlarına yakalanmıştı⁴⁴².

Kölelerin kaçırılıp İstanbul'a götürülerek satıldığı durumlar vaki idi. Abdurrahman Efendi ibn Hacı İshak'ın kölelerinin başına gelenler buna bir örnektir. İki sene önce bir kazağı, bir cariyesi ve bir küçük dügesi Ali Bik adında biri tarafından alınmış ve İstanbul'a götürülüp satılmıştı. Abdurrahman Efendi ondan davacıydı. Şahitleri de vardı. Onlar bu kişiyi iki sene önce, yanında Abdurrahman'ın bahsi geçen köleleriyle Balıklava'dan gelirken görmüşlerdi. Şahitlikleri kabul edildi⁴⁴³. Ferahkirmanlı Hacı Hüseyin ibn Hacı Mehmet, 140 esedi gurus kıymetindeki Kahraman adlı cariyesini kaybettikten beş sene sonra, onun İstanbul'da satılmış olduğu haberini almıştı⁴⁴⁴.

Kaçırılan kölelerin bazıları hanlık şehirlerinde pazarlanıyordu. Örneğin Karasubazar bunlardan biriydi. Şirin Kazası'ndan Adilşah Mirza'nın iki kölesi Türkmen Ali tarafından kaçırılmış ve Karasu'nun pazarında satılmıştı⁴⁴⁵. Karasu köylülerinden Esin Ali Sofu'nun Maruşka adlı kayıp cariyesi Hasan Çelebi tarafından Gözleve'deki Esir Pazarı'ndan satın alınmıştı⁴⁴⁶.

Yukarıda da belirtildiği üzere kaçırılan köleler yıllar sonra bulunsa bile eski sahiplerine iade ediliyorlardı. Eğer bu köle o süre zarfında başkasına satılmış ise o alıcının parası da köleyi satan kişi tarafından ona iade ediliyordu. Bazan köle yerine kölenin değeri de ödenebiliyordu. Örneğin Kalkan adlı adamın 37 altın değerindeki bir cariyesini Safer adlı bir şahıs gasp edip satmıştı. Safer bunu inkâr etse de duruma şahit olanlar vardı. Artık cariyeye elden gitmişti. Buna karşılık Safer cariyenin değeri 37 altını ödemekle cezalandırılmıştı⁴⁴⁷. Mustafa Odabaşı, Sefer Gazi Bölükbaşı'nın bir kazağını gasp ve itlaf eylemişti. Sulh bedeli olarak Sefer Gazi'ye yirmi altın vermiş ve dava kapanmıştı⁴⁴⁸. Şirin Kazası'ndan Adilşah Mirza'nın iki kölesini kaçırın ve Karasu Pazarı'nda onları satan Türkmen Ali'nin bu hırsızlık satışına karşılık, otuz beş altın kıymetinde Çuracak nam gulamını, 18 ve 15 altın kıymetinde iki doru atını ve 12 altın kıymetinde iki öküzünü vermesiyle musalaha eylemişti⁴⁴⁹. Akmescit Kazası'nın Sarı Hafız Köyü'nden Abdülkerim Çelebi'nin de değirmenci kölesi Çolak Vasil, Bahçesaray'ın Ermeni Mahallesi'nden olan üç zımmi tarafından kaçırılmıştı. Çolak Vasil de onların elinden kaçmayı başarmıştı. Akmescit kadısı zımmilere, kölenin değeri olan kırk altını kölenin sahibi Abdülkerim Çelebi'ye vermelerine dair bir hüküm vermişti; ancak altını ödeyemedikleri için hapse girmişlerdi. Üzerinden zaman geçtikten sonra Abdülkerim Çelebi mahkemeye müracaat ederek hapisten çıkarılmalarını talep

⁴⁴⁰ KŞS, 8, s. 46a/1.

⁴⁴¹ KŞS, 10, s. 136b/4, a/1.

⁴⁴² KŞS, 25, s. 15a/4. Kölenin kendiliğinden kaçtığı söylenen; ama kaçırılma olasılığı yüksek bir dava için bkz. KŞS, 25, s. 42a/2.

⁴⁴³ KŞS, 22, s. 43a/3.

⁴⁴⁴ KŞS, 22, s. 78b/2.

⁴⁴⁵ KŞS, 22, s. 50b/4.

⁴⁴⁶ KŞS, 22, s. 84a/2.

⁴⁴⁷ KŞS, 10, s. 84a/2.

⁴⁴⁸ KŞS, 22, s. 25a/5.

⁴⁴⁹ KŞS, 22, s. 50b/4, 50a/1.

ediyor, kırk altın olan meblağı da istemediğini belirtiyordu. Bu konuda bir daha da davacı olmayacaktı⁴⁵⁰.

Yukarıdaki dava örneklerinden anlaşıldığı üzere, köle kaçıran kişiler yakalanmaları durumunda köleyi sahibine teslim etmek zorundaydılar. Eğer köleyi başkasına sattırsa hem köleyi getirmek hem de köle satışından elde ettikleri meblağı köleyi sattıkları kişiye ödemek zorundadılar. Eğer köle ellerinde yoksa, bir şekilde köleye ulaşamıyorsa bu defa kölenin değerini sahibine ödemekle yükümlüydüler. Bunu para karşılığında yapabilecekleri gibi karşı tarafın isteğine göre, bu meblağa denk gelen başka bir köle ya da o gün için kıymet arz eden at, öküz gibi hayvanlar ya da değerli başka bir mal verebilmekteydiler. Kölenin değerini ödeyemedikleri durumlarda ise hapis cezasına çarptırılıyordu. Bütün bu cezalardan kurtulmaları ancak davacının haklarından vazgeçmesiyle mümkün olabiliyordu ki bu şekilde sadece bir örnekle karşılaşılmıştır.

Kaçırılan ve kaybolan kölelerin yakalanması işinden muhtesib sorumluydu. Muhtesib onları ele geçirdiğinde, sahibi ortaya çıkana kadar onları muhafaza ediyordu. Bu süre zarfında mahkeme tarafından belirlenen günlük nafaka veriliyordu. Sahibi çıkmayan köleler belirli bir süre zarfından sonra Sûk-i Sultani'de satışa çıkarılıyordu. Satış bedeli devlet hazinesine kalıyordu. Sahibi çıkan köleler sahiplerine iade olunuyordu. Halil Bölükbaşı, Hasan Ağa, Ebubekir Ağa ve Mustafa Ağa bu dönemde görev yapmış muhtesiblerdendir⁴⁵¹.

⁴⁵⁰ KŞS, 21, s. 4a/4.

⁴⁵¹ KŞS, 10, s. 87a/2; 13, s. 3a/2; 16, s. 23a/2.

5. KÖLELERİN İSTİHDAMI

Kırım'ın kuzeyindeki bozkırlar hayvansal ürünler ve tahıl için çok elverişli bir coğrafya idi. Bu coğrafya İstanbul'un tahıl ambarı konumundaydı. Ayrıca kuzeyin hayvansal ürünleri de başkente gönderiliyordu. Kırım'daki kabile aristokrasisi bu ihtiyaca cevap vermek için bozkırlarda hayvancılık yaptıkları gibi tarımla da uğraşıyorlardı. Üretim ise köle emeğine dayanmaktaydı⁴⁵². Aynı zamanda Kırım Tatarları sürekli seferlerde, akınlarda olduklarından memleketlerinde, tarla ve bahçelerinde, evlerinde çalışacak kölelere fazlasıyla muhtaç durumdaydılar. Kırımli esnaf, dükkânında yardımcı olarak kölelerinden istifade ediyor, onlarla anlaşmalar yaparak hür bir çırağın yapacağı işten daha fazla iş ve kalite sağlıyordu. Kırım esnafı dışında, ülke içinde ticaret yapan ya da dışarıya ticarete giden tüccar da kölelerinden faydalanıyordu. Kırım tüccarı yarımada içinde Karasubazar, Bahçesaray, Kefe, Gözleve, Taman, Kerç; Karadeniz bölgesinde Akkirman, Kuşan, İsmail, Çerkezlerin yaşadığı bölge ile Kırım ve Karadeniz sahili dışında İstanbul, Tokat, Erzurum, Halep ve Musul arasında mekik dokuyordu. Kısacası şehirlerde üretim ve ticaret yapan, büyük ve çeşitli çarşı, pazar ve hanlar kurmuş olan, bozkırlarda tarım ve hayvancılıkla uğraşan, sürekli ekip biçen ve daima akınlara giden hareketli Kırım halkı için köleler vazgeçilmez bir unsurdur. Bu nedenle ekonomik gücü olan herkes köle satın almakta, bu köleleri tarım, hayvancılık, zanaat, ticaret, değirmencilik ve ev işlerinde istihdam etmekteydiler.

Evliya Çelebi de Kırım'a yaptığı ziyareti sırasında 17. yüzyılın ikinci yarısında (1666-1667) Kırım'da hayli kabarık bir köle nüfusundan bahsetmekte, çok fazla köle olduğuna vurgu yapmaktadır. Kırım'ın ve kölelerin nüfusu hakkında bilgi verirken şunları söylemektedir:

Bu kadar kuralardan cümle yüz bin ve 26 bin asker olur, sefer anında 40 bini gider. Eğer hanlar isterlerse 80 bin Tatar askeri uruşa gidüp gerisi Kırım'da kalır. Zira nefsi Kırım'da 4 kerre yüz bin (400.000) kazak esir olduğu muhakkaktır ve 4 kerre yüz bin dahi (400.000) kazakların avratları ve 3 kerre yüz bin (300.000) adet kopna nam küçük evlatları, kızları vardır...Cümle kazalara mal tahsiline giden han ağaları bir anda 770 mil adanın içinde olan esirleri tahrir ettiler. Daha önce, ilk etapta, bu tahriri kadılar yapmışlardı. Bunlar ikinci tahrirde (1667) hanlara ait olanları da yazdılar. 6 kere yüz bin (600.000) esir tahrir ettiler. Bunlar kazaklardı. Aslında kanun değilken bir de kızlar, kadınlar ve buluğa ermemiş erkekler de sayıldı. Bunda 122 bin cevri avrat defke tahrir olundu. 200 bin kopna gılman tahrir olundu. Kopna nâ-baliğ gulama denirdi. Yüz bin altı yüz adet defke kızlar tahrir olundu⁴⁵³.

Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre 24 kadılıktaki esirlerin kaydedildiği defterde verilen toplam köle sayısı bir milyonun üzerindeydi. 200 bini Han'ın malı olmak üzere 600 bin erkek (kazak), 122 bin kadın, 100 bin kız ve 200 bin erkek çocuk mevcuttu. Evliya Çelebi tüm bu sayılanların üzerine, bire hânım Kırım'da ne çok esir var imiş, demekten de kendini alamıyordu⁴⁵⁴.

Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre yine bu tarihte Kırım'da yüz bin kadar asker tairesi vardı. Hanlar sefere çıkacak olduklarında yetmiş-seksen bini hanla sefere

⁴⁵² Yağcı, 16. Yüzyılda Kırım", s. 22.

⁴⁵³ Evliya Çelebi, *age*, VIII, s. 14, 229.

⁴⁵⁴ Evliya Çelebi, *age*, VIII, s. 14.

gidiyorlardı. 600 bin olarak belirlenen kazaklar da serbestçe dağlarda, tarlalarda geziyorlardı. Çelebi bunların hepsinin Müslüman olmadığını, nasıl böyle serbestçe dolaşıp da firar etmediklerini merak etmişti. Aslında bütün Kırım askeri han ile sefere gittiklerinde, Kırım'ın bütün Nogay ve Badrak karıları Kırım'da atlanıp bellerine kılıç ve sadak bağlayıp kazaklarıyla beraber bağlara, dağlara ve tarlalara gidip ziraat ediyorlar ve ehilleri seferden geldiklerinde hazır mahsul buluyorlardı⁴⁵⁵. Kısacası Kırım'ın erkekleri seferde olduğunda onların işlerine köleleri bakıyordu. İsteselerdi bütün Kırım askeri seferde iken toplu bir şekilde firar etmek için çabalayabilirlerdi. Ancak bu yönde herhangi bir teşebbüsün olmayışı buna lüzum görmeyecek kadar rahat yaşadıklarının göstergesi olsa gerekti.

Köleler erkek ve kadın oluşlarına göre güçlerinin yeteceği ve becerebildikleri alanlarda istihdam olunuyorlardı. Dolayısıyla dükkânda çırak olmak, ticaret yapmak, evlerin ya da konakların koruyuculuğunu üstlenmek, tarlada, bağda çalışmak, değirmencilik yapmak daha çok erkek kölelerin; evlerde hizmetçi olmak, çocuk bakıcılığı yapmak, dükkanda, çarşıda, pazarda, tarlada ya da değirmende kadınların yapabileceği ufak-tefek işleri üstlenmek kadın kölelerin istihdam alanını oluşturmaktaydı.

Daha sonraki yüzyıllarda Amerika kıtasında yaşanan, kölelerin çalıştığı büyük çiftlik işletmeleri İslam devletlerinde ve Osmanlı'da uygulanmamıştı. Abbasiler devrinde bu yönde bir teşebbüs büyük bir köle isyanına sebep olmuştu. Osmanlı'da Orhan Gazi zamanında başlayan, bazı savaş esiri kölelerin, ortakçı kullar adıyla belirli çiftliklerde çalıştırılması işi çok sınırlı tutulmuş istisnai bir uygulamaydı. Avrupa'da geniş bir uygulama alanı bulan toprağa bağlı kölelik veya yarı kölelik İslam devletlerinde ve Osmanlı'da tatbik edilmemişti⁴⁵⁶. Dolayısıyla sicillerde de bu şekilde bir toprak köleliği sistemine işaret eden bir veriye rastlanılmamıştır.

14. yüzyılda dünyanın birçok yerini dolaşan Faslı İbn Battuta Deşti-i Kıpçak'ı da ziyaret etmişti. Altınordu hükümdarı Muhamed Özbek Han'ı ziyarete giderken geçtiği yerlerde, onu ve hanımlarını ziyareti esnasında gördüklerini kaleme almıştı. Bu anılarda bahsedilen birçok şey arasında köleler de bulunmaktaydı. Özellikle Rum, Türk, Hint ve Nuba olan bu kölelerin istihdam alanları hakkında da bilgi edinilmektedir. Örneğin seyahat amaçlı çıkılan yolculukta insanlar yanlarına kölelerini de alıyorlardı. İbn Battuta da kendisi için araba satın aldıktan sonra şunları ifade etmişti: “Arzuladığım seyahat için keçe ile tentelenmiş bir arabayı güzelce donattım. Cariyemle beraber ona bindim”⁴⁵⁷.

Erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıyı anlattığı bir bölümde Emir Saltiye Bey'in hanımından bir örnek vermekte ve şöyle demektedir:

Emir Saltiye Bey'in hanımını baştan aşağı pahalı mavi kumaşlarla kaplanmış, pencere ve kapıları açık bırakılmış arabasına bindiği sırada seyretmişim. Yanında şahane elbiseler giymiş, fevkalade güzel dört cariyeye bulunuyordu. Arkasından gelen bütün arabalarda da cariyeler bulunmaktaydı. Beyin konağına yaklaşınca o arabadan iniyor, onunla birlikte en aşağı otuz cariyeye de inerek hatunun eteklerini tutuyordu. Onun elbiselerinde uzantılar vardı; cariyeler buralardan tutuyor ve eteği yerden kaldırıyorlardı. Hatun böyle

⁴⁵⁵ Evliya Çelebi, *age*, VIII, s. 16.

⁴⁵⁶ Aydın-Hamidullah-Engin, *agm*, s. 244.

⁴⁵⁷ İbn Battuta, *age*, s. 465.

ihtişam ve gururla ilerleyip beyin huzuruna oturmuştu. Cariyeler ise hatunun çevresinde ayakta duruyorlardı...

Ve devam ediyordu:

Pazar esnafının ve satıcıların eşlerine gelince, bunların da durumu diğerlerinden aşağı değildi! Onlardan birini atların çektiği muhteşem bir arabada gördüm. Yanında eteklerini tutan üç-dört cariye vardı... Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm. Yanındaki köleleriyle pazara süt, yoğurt getirip satıyor, karşılığında esans satın alıyordu.

Sultanın huzuruna girişi anlattığı bölümde sultanın otağına giren her ziyaretçinin iskemlesini kölesiyle beraber getirmek zorunda olduğunu belirtmişti. Sultanın başhatunu ziyaretten kalktıktan sonra kumaları, otağına kadar ona refakat ederlermiş. Başhatun çadırına girinceye dek orada beklerlermiş. Sonra her biri kendi arabasına binerek kaldığı çadıra yönelirmiş. Her hatunun yanında elli kadar atlı⁴⁵⁸ cariye bulunmuş. Bu cariyelerin de güzel kıyafetlerle donatıldığı anlaşılmaktaydı. Nitekim Battuta sultanın hatunlarından bahsederken şöyle diyordu:

Hatunun bindiği arabanın arkasında yüz kadar araba ilerlemektedir; her birinde küçük büyük üç dört cariye vardır. Bunlar da aynı şekilde ipek elbise ve külahlarıyla alaya katılmışlardır... Her araba demin bahsettiğimiz cariyelerden biriyle evlendirilmiş bulunan bir genç kölenin zimmetindedir. Çünkü böyle bir evlilik yapmamış kölelerin cariyelere yaklaşmaları; onların işlerini görmeleri yasaktır!

Başhatunu ziyareti sırasında ise hatunun önünde neredeyse elli tane cariye bulunduğunu, benat (kızlar) diye çağrılan bu cariyelerin altın ve gümüş tabaklara konmuş kirazları ayıkladıklarını, bu arada hatunun da önündeki altın siniden bir şeyler ayıkladığını yazmaktaydı. Büyük Hatun'dan sonra ikinci hatunu ziyaretinde de, huzuruna girdiğimiz vakit bir döşek üzerine oturmuş Kur'an okuyordu; yanında yaşlı kadınlardan on, kızlardan da gergef işleyen yirmi cariye vardı, demektedir⁴⁵⁹.

Anlaşıldığı üzere cariyelerden yaşlı ve genç olanların yaşlarına göre belirli vazifeleri vardı. Sahiplerine, yaptıkları işlere göre yardımcı oluyorlardı. Örneğin yemek yaparlardı, çarşıya, pazara giderlerdi, onlarla seyahat ederlerdi, misafirlerini ağırlarlardı. Efendileri kendi giydiklerinden onlara da giydirir, yediklerinden de yedirirlerdi. Bu bölgenin özelliği gereği buradaki kadınlar nasıl iyi ata biniyorlarsa cariyelerin de atlı olanları vardı. Kölelerin de bir hukuku vardı. İsteyen istediği gibi muamele edemezdi. Örneğin erkek köleler ya da hür erkekler, kadın kölelere istediği gibi yaklaşamazlardı.

16. yüzyılda Bronevskiy, Macar, Rus ve Moldovan milletinden olan kölelerin tarla işlediğini, tezek hazırladığını, kuyu kazdığını ve sürüleri otlattığını yazmıştı⁴⁶⁰.

Hanlığın 1769'daki Ukrayna seferinde akıncı birlikleri sürüler ve tutsaklarla orduya katılmışlardı⁴⁶¹.

Sicillerde müşadahe edilen, kölelerle ilgili istihdam alanlarını aşağıda belirtildiği üzere incelemek mümkündür.

⁴⁵⁸ Tatar kadınları da gerektiğinde savaşa atlı olarak katılırlar ve erkekler kadar güzel ok atarlardı. Bazıları savaşa atıyla giderken her iki tarafına birden kılıç ve yay asıyordu. Bkz. Schiltberger, *age*, s. 97-98.

⁴⁵⁹ İbn Battuta, *age*, s. 472, 475, 477, 478.

⁴⁶⁰ Bronevskiy, *age*, s. 47-48.

⁴⁶¹ Tott, *age*, s. 207.

5.1. Çobanlık

Çobanlık sicillerde çok sık karşılaşılan istihdam alanlarından biridir. Hayvan sahibi olan kişilerin hemen hemen hepsinin terekesinde çobana rastlanılmıştır. Bunların köle olduğu, Rüstem nam çoban, Kenan nam çoban gibi kayıtların altına değerlerinin yazılmasından anlaşılmaktadır. Özellikle köylerde hayvancılık yoğun olarak yapılıyordu. Mirzaların hayvan sürüleri vardı. Bunlar koyun, keçi, sığır, dana, öküz ve atlardan oluşuyordu. Bu hayvanların bakımı için çobana ihtiyaç duyuluyordu. Hatta atların özel bakıcıları vardı. Onlara da yılmacı denilmekteydi. Örneğin Sivritaş Karyesi'nde sakin Mehmet Ali Ağa'nın köleleri sayılırken çobanın yanında yılmacı köle ayrıyeten belirtilmişti.

Mehmet Ali Ağa varlıklı biriydi. Evleri, bağları, bahçeleri, tarlaları; 15'i erkek, 12'si kadın, 3'ü çocuktan oluşan toplam otuz adet kölesi vardı. Bunlar içerisinde iki çoban bulunuyordu. Çünkü atları, aygırları, öküzleri, yetmiş oğlaklı yüz yetmiş adet keçisi mevcuttu. Çobanlardan birinin adı Dilaver'di. İki çoban da 90 guruş değerindeydi. Köleler içerisinde papuccu Dilaver'in değeri 120 guruş olarak belirtilmişti. Diğerleri de 50, 60, 30, 45 guruş arasında seyrediyordu. Bu anlamda çobanların değerinin yüksek olduğu görülmektedir. Yılmacının değeri de 60 guruştur. İstihdam alanı doğrudan belirtilen bir diğer köle bahçeci Rıdvan'dı. Onun da değeri 75 guruştur⁴⁶².

Çobanlar arasında en çok kullanılan isimler Dilaver, Rüstem, Rıdvan ve Kenan'dı. Bunların haricinde Ahmet, Devletgeldi, Cankul, Hüseyin, Muzaffer, Yakup, Nasuh isimleriyle de karşılaşılmıştır⁴⁶³. Bu durum elbetteki çobanlarda sadece bu isimlerin kullanıldığı anlamına gelmemektedir.

Cennethan binti Canbik'in orta boylu, koyun gözlü, bıyıklı, kumral sakallı, düz burunlu, Boğdan asıllı, Devletgeldi bin Abdullah isminde Müslüman bir doğma çobanı vardı. Onunla mükatebe anlaşması yapmıştı. Buna anlaşmaya göre çoban, üç yüz koyun verdiği takdirde azat olacaktı. 270 koyun vermiş ve 30 koyunu kalmıştı. Bu durumda bi'l-fiil azattı⁴⁶⁴. Kitabete kesilirken de istihdam edildiği alana dikkat edilmekteydi. Çoban olduğu için ondan koyun talep edilmişti. Başka bir mükatebe anlaşmasında da Rıdvan adlı kazak, bin koyunlu bir çobana yardımcı olacaktı⁴⁶⁵. Salacık'tan Ömer Çelebi bin Hacı Ali'nin de alçak boylu, sakallı, gök gözlü, yüzünde benekleri olan, Müslüman bir doğma çoban gulamı vardı. Kenan bin Abdullah adlı bu çoban bir yıl boyunca Ömer Çelebi'nin koyunlarını gütmüş ve ona yirmi altın nakit vermişti. Ömer Çelebi bu çalışkan çobanını Allah rızası için azat etmişti⁴⁶⁶.

Cankul bin Abdullah isimli Müslüman çoban da mağdur bir durumdaydı. Sahibi Kutlugazi vefat ettikten sonra varisi olan oğlu onu sahiplenmeye çalışıyordu. Halbuki o efendisi tarafından vefatından kırk gün evvel azat edilmişti. Kadı huzurunda bunu tasdik edince hürriyetine tamamen kavuşmuştu⁴⁶⁷.

⁴⁶² Mehmet Ali Ağa, Kırım'da yaygın olmayan, çok ender rastlanan bir şeklide iki evlilik yapmıştı. İsmihan ve Melekşah adlarında iki zevcesi, üç de oğlu vardı. Mehmet Ali Ağa'nın terekesi için bkz. *KŞS*, 22, s. 62b, 63b/2-a.

⁴⁶³ *KŞS*, 10, s. 115b/1, 18a/2; 9, s. 46b/3; 3b, s. 27b/3, 24b/2; 4, s. 72a/3, 54b, 35b/2 gibi örnekleri artırmak mümkündür.

⁴⁶⁴ *KŞS*, 4, s. 72a/3.

⁴⁶⁵ *KŞS*, 9, s. 46b/3.

⁴⁶⁶ *KŞS*, 4, s. 73a/2.

⁴⁶⁷ *KŞS*, 3b, s. 24b/2.

Hüseyin bin Abdullah bir davada şöyle konuşmaya başlamıştı: “Çoban idim, mezburanın (Devlet Gazi ve Zülkadir’in) koyunlarını güder idim”. Ve hıyanet etmediğine dair yemin ediyor ve kurtuluyordu (halâsı kayd).⁴⁶⁸

Bazan talihsizlikler ya da kötü hadiseler de yaşanıyordu. Örneğin Nasuh bin Abdullah adlı mükateb çobanın başına gelenler bunlardan biriydi. Haksız yere darp edilmiş, bıçaklanmış ve başı yarılmıştı. Diyetini almak için kadıya müracaat etmişti. Neyse ki suçlular tespit edilmiş ve gereğinin yapılması noktasında karar alınmıştı⁴⁶⁹. Boğdan isimli mükateb çoban ise suçluydu. Nur Mehmet bin Yahşi Sait’in bir gözü kör bir boz atı vardı, onu kaybetmişti. Nur Mehmet’in ve şahitlerin iddiasına göre Boğdan adlı çoban, atı çalıp binip gitmişti. Çobanın tazminiyle yani sebep olduğu zararı ödemesiyle hükm olunmuştu.⁴⁷⁰

İslam anlayışı hakim olduktan sonra Müslüman toplumlarda köleye bakışın farklılaştığı, İslam’ın asırlardır topluma mal olmuş köleliği kaldırmaya da azalması için her türlü fırsatı değerlendirildiği bilinmektedir. Azat etmeyi teşvik ve azat olanların toplumla uyumunu sağlama buna güzel bir örnektir. Köle sahibi köleye ilişkin haklardan dolayı köleden daha çetin şartlara uymak zorundaydı. Örneğin köleye iyi muamele etmeli, ona evladı gibi bakmalıydı. Ancak köle de hukuken efendisinin malı durumundaydı. Efendisinden izinsiz bir şey yapamaz, kitabet uygulaması hariç mal-mülk edinemezdi. Kazandıkları efendisi içindi. Ama efendisi de onu yedirir, içirir ve giydirdi. Onunla tıpkı evladı gibi ilgilenirdi. İşte bu davada efendisinden izinsiz işler çeviren bir çoban köle ile bu yaptıklarına karşılık onu tıpkı yaramaz evlat gibi *hayırsız* diye nitelendiren bir efendi ile karşılaşmaktadır. Mustafa bin Mehmet, Ahmet bin Mehmet Halife’ye dava açmıştı. Dava konusu on beş adet koyundu. Mesele ise Mustafa’nın anlatımıyla şöyle gelişmişti: “Yakub nam hayırsız gulam benden otuz beş koyun alub benim haberim olmadan varub işbu Ahmed ile ortak olub bunun onbeş koyununu dahi itlaf idüb benim mülk koyunlarımı işbu Ahmed’e virmiş. Hâlâ koyunlarımı bunun yedinde buldum, taleb iderim”. Bu beyanın ardından mahkeme Ahmet’e sorduğunda, koyun senin olduğunu bilmem, bana kendi koyunum deyu verdi, diye cevap verince Mustafa’dan şahit istenmişti. Şahitler, Yakup’un işbu Ahmet’e virdiği koyunu bilirüz, işbu Mustafa’nın mülk-i hâlisidir, diye ifade vermiş ve yemin etmişlerdi. Şahadetleri kabul edildi ve dava bu şekilde kaydedildi⁴⁷¹. Diğer dava örneklerinden hareketle Ahmet’in onbeş koyunu Mustafa’ya vermek zorunda olduğunu çıkarmak mümkündür. Ancak köleye başka bir ceza uygulanmış mıdır bilinmez. Muhtemelen sahibi tarafından işlerini sadakatle yapması noktasında cezalandırılmış olunmalıydı.

Sicillerde sadece bir davada kadın bir çobana rastlanılmıştır. Burada raiyye-i bakar olan cariyeye ifadesi geçmektedir. Yani sığır çobanlığı yapan bir cariyeden bahsedilmektedir. Köylerden birinde yaşayan Hacı Arslan Mirza’nın cariyesi olan bu çoban, Hacı Arslan Mirza’nın ifadesine göre, sebepsiz yere (bi-vech) Kara Ahmet ve Abdulğani tarafından darp edilmiş ve bu darp nedeniyle de ölmüştü. Onlar bu durumu inkâr ediyorlardı. Hacı Arslan’ın iki şahidi vardı ve şöyle demişlerdi: “İşbu Hacı Mirza’nın râiye-i bakar olan cariyesini naime iken kamçı ile darp edip kaldırdık diye mezburan Kara Ahmet ve Abdulğani’nin ikrarına şahitleriz. Kamçı ile hangi azasına darbını bilmeyiz, işitmedik ve ol darbından ne lazım geldiğini bilmeyiz”. Ancak kadı bu

⁴⁶⁸ KŞS, 3b, s. 27b/3.

⁴⁶⁹ KŞS, 10, s. 115b/1.

⁴⁷⁰ KŞS, 15, s. 69b/1.

⁴⁷¹ KŞS, 4, s. 54b/4.

şahitlerin şahitliklerini kabul etmemiş ve bahsi geçen iki kişi halas olmuş yani kurtulmuştu⁴⁷². Anlaşılan deliller ve ifadeler yetersizdi. Çoban kızın kim tarafından öldürüldüğü meçhul kalmıştı.

5.2. Bağda-Bahçede Çalışmak ya da Tarla İşçiliği

Kırım; bağları, bahçeleri, bostanları, yemişleri, tarlaları, suları ve kuzeyde bozkırları bol bir coğrafya olduğu için bu toprakları işleyecek insan gücüne ihtiyaç vardı. Yukarıda da belirtildiği üzere bu ihtiyaç büyük oranda kölelerle karşılanıyordu. Beylerin ve mirzaların topraklarını çoğunlukla köleler işliyordu. Romen tarih profesörlerinden İon İ. Nistor'un Tatarlar hakkında şunları yazdığı belirtilmiştir:

Tatarlar yüzyıllar boyunca Moldovya'ya ve Polonya'ya yaptıkları ani akınlar sırasında aldıkları esirleri kendi ülkelerine götürüp tarlalarında çalıştırmışlar ve bir kısmını Yakınoğu'nun esir pazarlarında satmışlardır. Hele 1475 tarihinde Osmanlı Türkleri ile yaptıkları himaye ve ittifak anlaşmasından sonra daha da kuvvetlenen ve cesaretlenen Tatarlar, akıl ve hayallerinden çıkaramadıkları Moldovya'nın zenginliklerinden yararlanmayı kendileri için gaye edinmişlerdir. Polonyalıların Karadeniz'e inmek için yaptıkları saldırıları, Kazakların yağma maksadıyla Moldovya'ya yönelttikleri akınları durdurma hususunda Osmanlılara en etkin yardımları Tatarlar sağlamışlardır⁴⁷³.

Sicillerdeki davalardan birinde Avaz bin Murat, Kaplan isimli bir şahsı dava etmişti. Dava konusu kaçmayı alışkanlık haline getirmiş bir abd-i âbıktı. Avaz söze şöyle başlamıştı: “Dört aydır benim İvan nam abd-i âbıkımı istihdâm idüb istediğimde vermiyor, taleb iderim”. Kendisinden sorulduğunda Kaplan da şöyle ifade vermişti: “Orağa gönderdim, hizmetimden kaçtı”. Bunun üzerine, hem suçlu hem güçlü bir edayla hareket eden Kaplan zımânıyla emr olunmuştu. Yani kölenin değeri neyse onu Avaz'a ödeyecekti. Aynı zamanda kölenin değerinin ne olduğunun belirlenmesi adına kıymetin ısbata tevkiif olunmuştu. Burada orağa göndermek ifadesinin tarlada çalışmak olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır⁴⁷⁴. Gözleveli Murtaza'nın Nehr-i Elma yakınlarındaki bir köyde toprağı vardı. On altı yıl önce kölesi kazak Yanuş ile bir anlaşma yapmıştı. Yanuş, bu toprağı üzüm çubuklarıyla doldurduktan sonra, onu azat edecekti⁴⁷⁵.

Terekelerde çoban kazak, değirmenci kazak gibi bahçeci kazak ifadesine de sıklıkla rastlanılmıştır. Bunlar bahçe işleriyle uğraşan kölelerdi. Örneğin Topal Ali'nin 37, 5 guruş değerinde böyle bir kazağı vardı⁴⁷⁶. Daha önce de bir vesileye belirtildiği gibi Sivritaş Karyesi'nden Mehmet Ali Ağa'nın da 75 guruş değerinde bahçeci Rıdvan diye kayıtlı bir kölesi vardı⁴⁷⁷. Esengeldi bin Abdullah, İvan isimli kazağı için, üç gün kütük kazsın, dördüncü gün azat olsun, diye şart koşmuştu⁴⁷⁸. Demek ki kütük kazmak bu kadar zor bir işti. Aydın isimli zımmi de Pavli adındaki Macar kazağını, sekiz bin dip

⁴⁷² KŞS, 22, s. 58b/1.

⁴⁷³ Ülküsal, *age*, s. 37.

⁴⁷⁴ KŞS, 4, s. 38b/3.

⁴⁷⁵ KŞS, 22, s. 50b/1, 51a/7.

⁴⁷⁶ KŞS, 22, s. 37b.

⁴⁷⁷ KŞS, 22, s. 61b/1.

⁴⁷⁸ KŞS, 13, s. 5a/2.

bağı yetiştirmek üzere mükateb eylemişti⁴⁷⁹. Kastedilen şey üzüm bağı olsa gerekti ve zor bir işti. Dikkat edileceği üzere bu zor işler için kazaklardan istifade ediliyordu.

Bir başka davada davacı konumundaki kişi davalı olduğu kişi hakkında şunları söylemişti: “...üç kil darımı ve on kil buğdayımı bi-lâ vech-i şer’î kazağım yedinden ahz u itlaf eylemiş. Talep ederim...” Buradan tarımla ekip biçme gibi işlerin yanında bunlarla ilgili olan diğer şeylerden de –örneğin kiler, anbar sorumluluğu- kölelerin sorumlu olduğu ortaya çıkmaktadır⁴⁸⁰.

Mirza Mehmet Bik, kölelerinden birine bir mezrasını, yedi yıllık tasarruf hakkıyla ödünç olarak vermişti. Böylece bu arazi âtil kalmayacaktı. O da hür olan oğlu Asitab bin Abdullah’a ödünç olarak vermişti. Aradan zaman geçmiş, Asitab da babası da ölmüştü. Mezranın tasarruf hakkı bitmişti; ancak burası Asitab’ın küçük çocuklarında görünüyordu. Mirza Mehmet Bik’in oğlu Şahtimur Mirza, küçük çocukların valideleri Arslan Bike binti Bikkul hatundan bu mezrayı talep etmek zorunda kalmıştı ve bu durumun şahitleri de vardı⁴⁸¹. Burada görüldüğü üzere işletilmek üzere mezraa bir köleye belli bir seneliğine ödünç olarak verilmişti.

Perviz bin Abdullah, İlyas veledi Evrahim’in kölesiydi. Efendisi onunla senede yirmi beş filori vermek üzere mükatebe yapmıştı; ancak daha sonra Perviz bunu ödemekten aciz olduğunu beyan edince onu Fahu’l-âyân Selim Şah Bik’e satmıştı. Yeni efendisi de onunla hizmete dayalı bir mükatebe anlaşmasına varmıştı: Selim Şah Bik’in hudutlarını belirttiği çayırını tamir etmek üzere azat olacaktı⁴⁸².

5.3. Esnaf Çıracılığı

Kırım esnafı bol bir memleketti. Çörekçi-börekçi, habbaz (ekmekçi), saka, bozacı (maksımacı), meyhaneci, kahveci, çorbacı, kebabçı, bakkal, elmacı, attar, tütüncü (duhancı) kasap, kazancı, kalaycı, eskici, çilingir, demirci, bakırcı, yaycı, seyyaf, tüfenkçi, lüleci, nalçacı, kürekçi, çömlekçi, keresteci, sandıkçı, kayıkçı, sarrac, debbağ, sahtiyancı, keçeci, sıvacı, boyacı, safrancı, mumcu, sabuncu, kuyumcu, terzi (hayyat), düğmeci, çırıkçı, çizmeci, ayakkabıcı (haffaf, papuççu), kalpakçı, kürkçü, bezzaz, hallac (pamuk işleyen), kazzaz (ipek işleyen), dellal, berber, arabacı bunlar arasındaydı. Kaynağını tasavvufa dayalı fütüvvetten alan esnaf teşekkülleri ve mesleklerini icra ettikleri yerler 17. yüzyıldan itibaren lonca olarak adlandırılmaktaydı⁴⁸³. Buna göre herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış, mal ve hizmet üreten her esnaf ve tacirin bir loncası⁴⁸⁴ teşekkül etmişti. Bunlar Acem Tâifesi, Kazancıyân, Bezzâziyân gibi adlarla anılıyorlardı.

Kırım’daki bu zanaatkârlar ve imalatçılar kaliteli ürün ortaya çıkarmak ve nitelikli işçi yetiştirmek üzere köleleri istihdam ediyorlardı. Köle iş gücünün hür iş gücü karşısındaki üstün yanları yeterince açıktı. Köleler, özgür olmadıkları için efendilerinin talimatlarını özgür bir çırağa göre daha özenle yerine getirmek zorundaydılar. Aynı

⁴⁷⁹ KŞS, 15, s. 53b/2.

⁴⁸⁰ KŞS, 8, s. 93a/1.

⁴⁸¹ KŞS, 4, s. 45b/4.

⁴⁸² KŞS, 3a, s. 59a/1.

⁴⁸³ Ahmet Kal’a, “Lonca”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 211.

⁴⁸⁴ 17.-18. yüzyıllara ait kadı sicillerinden hareketle Osmanlı loncalarını Kudüs örneğiyle anlatan detaylı bir çalışma için bkz. Amnon Cohen, *Osmanlı Kudüs’ünde Loncalar*, Çev. Nurettin Elhüseyni-Zekeriya Kurşun, İstanbul 2003. Ayrıca bkz. Dror Ze’evi, *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Çev. Serpil Çağlayan, İstanbul 2000.

zamanda köle sahipleri, azat yöntemlerinden mükâtebe sözleşmesi sayesinde kölenin işi isteksiz yapmasının da önüne geçmekte ve köle işgücünün hür işgücüne göre daha üretken olmasını sağlamaktaydı. Mükatebe anlaşması ile eksiksiz bir eğitimden geçmiş işçiler olarak azatlılar ya nitelikli işçi olarak çalışmaya devam ediyor ya da kendi işlerini kuruyorlardı⁴⁸⁵.

Çeşitli dava örneklerinde ve terekelerde esnaf köle kayıtları geçmektedir. Örneğin eski Kilercibaşı Hüseyin Ağa'nın, orta boylu, kumral sakallı, bıyıklı, beyaz benizli, koyun gözlü, Boğdan asıllı Müslüman kölesi Ahmet bin Abdullah berber kazak diye kayıtlıydı⁴⁸⁶. Yine başka bir yerde berberde çalışan iki kazaktan bahsedilmekteydi. Bunlar Füdur (?) ile onun kiraladığı İvan isimli kazaktı. Füdur (?)'un işleri çok yoğun olmalıydı ki kendisine yardımcı olması amacıyla başka birisinin kölesini, aylığı bir altına kiralamıştı. Tabii ki ayda bir vereceği altın İvan'ın efendisine aitti. Aradan beş ay geçmiş, Füdur (?), toplam üç altın ödemişti. Efendinin iki altın alacağı vardı. Bu nedenle kadiya müracaat etmişti. Füdur (?), İvan'ın yanında üç ay durduğunu, sonra kendisinden gittiğini beyan etmişti; fakat şahitler böyle söylemiyorlardı. Füdur (?)'un minvâl-i muharrer üzere icareye tuttuğuna ve beş ay işbu kazak işbu Füdur (?) ile berberde olduğuna bizler şahidiz, diyorlardı. Bu durumda Füdur (?) kalan iki altını da ödemek zorundaydı⁴⁸⁷.

Kürkçülük yapan köleler vardı. Bunlar da kürkçü kazak diye kaydedilmişti. Şahin adlı kürkçü ustası talihsiz ve üzücü bir olay yaşamıştı. Fährü'l-ayan Hacı Hüseyin Bölükbaşı'nın Bahçesaray'daki dükkânını kiralamış olan Şahin ustanın yanında çalışan kürkçü kazak, dükkânda, kendi kuşağı ile asılı bir halde bulunmuştu. Azasından çıkan bir kan ya da taze bıçak yarası (cerahat) olmadığı tespit edilmişti. Anlaşılan o ki intihar etmişti⁴⁸⁸.

Haffaf Ustası Ramazan'ın yanında çalıştırdığı çıraklardan biri Rus asıllı, Müslüman kölesi Şahbaz'dı. Onu tedbir yöntemi ile azat edeceğini şu şekilde belirtmişti: "İşbu evsaf ile mevsuf olan Şahbaz nam oğlanım kendim vefatımdan kırk gün mukaddem azattır". Ramazan Usta kölesi için oğlanım ifadesini kullanmıştı⁴⁸⁹.

Belgelerde özellikle değirmenci kazak ifadesi çok sık geçmektedir⁴⁹⁰. Buradan değirmencilik işinin köleler için önemli bir istihdam alanı olduğunu çıkarmak mümkündür. Özellikle de kuvvetli kazaklar tercih ediliyordu. Çünkü değirmencilik kuvvet ve ustalık gerektiren bir işti. Diğer alanlarda olduğu gibi bu zanaat da nesilden nesile aktarılın isteniyordu. Buna güzel bir örnek Habibe Bikeç adlı hatunun yaptığıydı. Habibe Bikeç, Kaytas adlı değirmenci kazağını azat etmeden önce onunla bir anlaşma yapmıştı ve o da bunu kabul etmişti. Habibe azat şartını şöyle açıklamıştı: "İşbu Kaytas, Hürmüz nam ve Mevlüt nam küçük karındaşlarına değirmencilik talim eylesin. Mezburan Hürmüz ve Mevlüt değirmen bina etmeğe ve değirmen ustalığına kadir olduğu vakitte işbu Kaytas azat olsun"⁴⁹¹. Ayrıca buradan değirmenci kazakların, işlerinin ustası haline geldikleri ve azat olduktan sonra da kendi işlerini kurabilecek bir konuma ulaştıkları anlaşılmaktadır.

⁴⁸⁵ Erdem, 2013, 31.

⁴⁸⁶ KŞS, 9, s. 50b/1.

⁴⁸⁷ KŞS, 9, s. 56a/1.

⁴⁸⁸ KŞS, 10, s. 79a/3.

⁴⁸⁹ KŞS, 16, s. 69a/1.

⁴⁹⁰ Örneğin KŞS, 13, s. 9a.

⁴⁹¹ KŞS, 21, s. 26a/6.

Değirmenci kazaklar adeta değirmenle bütünleşmişlerdi ki değirmenle birlikte anılıyorlar ve değirmenle birlikte satılıyor, hibe ya da vakfediliyorlardı. Örneğin bir mescit için vakfedilen bir çayırdan ve vakfedilen mallardan şöyle bahsediliyordu: "...işbu hudut ile mahdut olan çayırı değirmeni ile ve kazağı ve cümle âlâtı ile karyede kendim bina ettiğim mescide vakf olsun..." Görüldüğü üzere vakfedilen çayır, üzerindeki değirmeni ve değirmene ait parçaları –ki köle de buna dahildi- ile birlikte anılıyordu⁴⁹². Murat Mirza; üç göz değirmenini, değirmen yanında olan bahçe ve etrafında yer alan hudutları belli çayırılık yerini, Peder nam kazak, Kutlıkız nam cariyeye, Kahraman nam düge ve Mahidevran nam kız olmak üzere dört adet kölesini de vakf edip mülkünden ihraç etmişti. Aynı belgede bu sayılan mülkleri kasten şu ifade yer alıyordu: "Arz-ı mahdûd ile değirmen-i merkûme cem'ân levâzım ve levâhıkıyla .." Burada değirmende yer alan kazan vs. alet edavat kastedildiği gibi, yukarıda adları geçen ve bir daha zikredilmeyen, muhtemelen burada istihdam edilmiş olan köleler de kastediliyordu. Burada doğrudan değirmenci kazak ya da değirmenci köle ifadesi geçerse de bu köleler değirmenle birlikte vakfedildiğine göre değirmen işlerine vâkıf kişiler olmalıydılar⁴⁹³. Merhum Cennetmekan Kırım Giray Sultan Hazretleri ailesinden merhume İsmihan'ın vasiyeti bir türbe ve kurbunda bir mekteb bina edilmesiydi. İnşa edilecek bu müesseselerden mektep için üç göz değirmenini, bir değirmenci kazağı zevcesi ve iki evladıyla vakfetmişti. Bu vakfa vakfedilen değirmenci kazak ve ailesinin değirmenle bütünleşmiş olduğu açıkça anlaşılmaktadır⁴⁹⁴. Sicivut Karyesi'nden merhum Murtaza Bik de hayatta iken, üç değirmenini, bahçesi, değirmen kazanı ve değirmenci kazağıyla birlikte küçük oğlu Can Mirza'ya hibe etmişti⁴⁹⁵.

Elli altın kıymetinde, çal sakallı bir değirmenci kazak sahibinden kaçmıştı. Şartlar mı zor geldi bilinmez; ama bu defa da -ya yakalandı ya da kendisi ona kaçtı bu da bilinmez- onu başka biri istihdam etmişti ve dört aydır çalışıyordu. Eski sahibi onu görmüştü; ancak kendisinin olduğunu ispat etmesi için şahitlere ihtiyacı vardı. Görüldüğü üzere böyle zor bir zanaatı öğrenmiş bir köle boş durdurulmuyordu⁴⁹⁶. Terekelerde kayıtlı olan papuccu çura, habbaz çura gibi ifadeler diğer esnaf çırağı çeşidine örnektir⁴⁹⁷. Örneğin Şaban Akay, Kenan isimli habbaz çurasıyla 170 guruşluk bir mükatebe anlaşması yapmıştı. Yetmiş guruşunu almış geriye yüz guruşu kalmıştı⁴⁹⁸. Bunu da ödedikten sonra Kenan azat olacak ve belki de kendi ekmekçi dükkânını açma fırsatını elde edecekti.

Arabacılık ya da yol hizmeti de esnaf teşekkülleri içerisinde yer alıyordu. Bu işler için özellikle atlar kullanılıyordu. Kırım'da en bol bulunan hayvan atı. Arap, Tatar, Kafkas ve diğer Asya cinsleri atlar mevcuttu. Bunlar güzel, süratli ve orta büyüklükteydiler⁴⁹⁹. İbn Battûta kendi ülkesindeki koyun sürüsü gibi at sürüsü olduğundan bahsederken yetiştirilenlerden çoğunun Hindistan'a gönderildiğini, her at kervanının altı binden az ya da çok attan oluştuğunu, her tüccarın 200 civarında atı bulunup, her 50 at için bir sürücü tuttuklarını yazmaktaydı⁵⁰⁰. Makbul cinsten

⁴⁹² KŞS, 13, s. 59b/3, 59a/1.

⁴⁹³ KŞS, 22, s. 75a/3.

⁴⁹⁴ KŞS, 4, s. 64b/3.

⁴⁹⁵ KŞS, 22, s. 57a/3.

⁴⁹⁶ KŞS 22, s. 74b/3.

⁴⁹⁷ KŞS, 22, s. 71a/4; 15, s. 47a/3.

⁴⁹⁸ KŞS, 15, s. 47a/3.

⁴⁹⁹ Bronevskiy, *age*, s. 56.

⁵⁰⁰ İbn Battuta, *age*, s. 470.

olmayanları veya binmedikleri atları arabaya koşmakta ve yük taşımada kullanmaktaydılar⁵⁰¹. Örneğin Arap atları bu işe uygundu. Kafkas atlarını daha çok savaşlarda kullanıyorlardı⁵⁰². Ancak yük taşımada atların dışında öküzlerden de istifade ediliyordu⁵⁰³.

At ya da at arabasına sahip olmayanlar herhangi bir işleri için ya da bir yerden bir yere gidip gelmek için bunları arabacı esnafından kirahıyorlardı. Bazan de bir ahbabından emaneten alıp geri teslim ediyorlardı. Örneğin Kefeli Sarkiz veledi Sefer, Karasu'dan Kerç'e gitmek için arabacı Kirkor veledi Avenes'ten iki at kiralamıştı. Üç defa gidip gelecekti. O günün tarifesiyle bir gidiş gelişe uygulanan tarife 4 altındı⁵⁰⁴. Bazan belirlenen sürenin aşılması ya da kiralanana hayvana zarar gelmesi gibi aksilikler de yaşanıyordu. Kaluk (?) adlı zımmî Akmescit'e gidip gelmeğe iki günlüğüne 100 akçe ücret ile bir alaşa kiralamıştı. Ancak altı gün geçtikten sonra dönebilmişti. 50 akçe daha ödemek zorunda kalmıştı⁵⁰⁵. Yafi (?) adlı şahıs da on üç günlüğüne kiralandığı bâgiri on beş gün sonra gözünü kör etmiş bir halde getirmişti⁵⁰⁶!

Karasu'nun Cami-i Kebir Mahallesi'nden Mûşa veledi Deli İsak adlı Yahudi, Acem Mahallesi'nden Seyyid Abdulveli bin Seyyid Hacı'dan Subaşı'na (Karasubaşı denilen yer olmalı) diye bir alaşasını 30 akçeye kiralamıştı. Fakat başka bir köye gitmiş ve dönüp gelirken atın ayağı kırılmış ve gezecek hâli kalmamıştı. Seyyid Abdulveli bu atı zamanında üç altına (360 akçe) satın almıştı. Muslihûn tavassutuyla Mûşa'nın zarar karşılığında 300 akçe ödemesine karar kılınarak sulh olunmuştu⁵⁰⁷. İstemeden bir zarar meydana geldiğinde ise yapılacak bir şey yoktu. Bunun bir örneği Debbağ Ramazan'ın başına gelendi. Karasu'dan Bahçesaray'a varıp gelmeye Abdülğaffar Dede'nin atını 55 akçeye kiralamıştı. Fakat döndüğünde at yanında yoktu. Çünkü onu kendinden kaynaklanan hiçbir şey olmadan, Bahçesaray'a vardığı gece konak evinde kaybetmişti⁵⁰⁸.

Arabacılık faaliyetini yürüten bu esnaf içerisinde görev yapan, mal sahibine yardımcı olan köleler mevcuttu. Örneğin Bahçesaray'dan Recep, Akmescit'e bir at kiraya vermişti. Abdullah adlı kazağı onu alıp getirecekti. Recep'in ifadesine göre, Abdullah adlı kazağı onu alıp gelirken atın üzerine binmiş ve onu vurup helak eylemişti. Abdullah ise atın üzerine binmediğine ve onu helak edici bir şey yapmadığına dair yemin etmiş ve halas olmuştu⁵⁰⁹. Orta boylu, kumral kaşlı, koyun gözlü, Gürcü asıllı, İvan adlı kazakla sahibinin vasisi şöyle bir anlaşma yapmıştı: İvan altı sene hizmete tabi olacaktı. Vasi Mehmet Ali'ye ve dolayısıyla küçük efendisine her sene 16 altın bir guruh ödeyecekti. Bu altı senede toplam 100 altın demekti. Tabi bu parayı kazanması

⁵⁰¹ Bronevskiy, *age*, s. 56-57. Ayrıca Kırım Tatarları at eti de yerlerdi. Bkz. Bronevsky, *age*, s. 51; Tavernier, *age*, s. 56, 57, 327. Nogayların ve Tatarların hayatında atın ne derece önemli olduğu için yine bkz. Tavernier, *age*, s. 322-323.

⁵⁰² Tott, *age*, s. 193.

⁵⁰³ Bronevskiy, *age*, s. 57.

⁵⁰⁴ KŞS, 25, s. 109a/6.

⁵⁰⁵ KŞS, 33, s. 37a/2.

⁵⁰⁶ KŞS, 33, s. 35a/3.

⁵⁰⁷ KŞS, 25, s. 29a/5.

⁵⁰⁸ KŞS, 25, s. 17a/4.

⁵⁰⁹ KŞS, 13, s. 26b/2.

için mükatebe anlaşması gereğince İvan'a bir istihdam alanı oluşturmak gerekiyordu. Mehmet Ali bunun için bu kazağın eline iki öküz ile bir araba vermişti⁵¹⁰.

Yukarıda bahsi geçen işler haricinde hamamlarda, erkek ve kadın bölümüne göre, dellaklık ve dellakelik yapan erkek ve kadın köleler vardı. Bunlar hamamda müşterileri yıkayıp keseleyen kimselerdi⁵¹¹. Mahallelerdeki halk hamamlarında⁵¹² çalıştıkları gibi, mirzaların ya da beylerin saraylarındaki özel hamamlarda da istihdam ediliyorlardı. Örneğin Kutluşah Mirza'nınki bunlardan sadece birine örnekti. Şirin Köyü sakinlerinden bir Şirin mirzası olan Kutluşah Mirza'nın kışlada, bahçelerle çevrili biri 500 guruş değerinde iki sarayı, arazileri, bahçesiyle birlikte altı göz değirmeni ve buralarda istihdam olunmuş bahçeci, değirmenci, çoban, kilerci ile birlikte Abıhayat ve Handan adlarında iki dellake kölesi vardı⁵¹³.

Görüldüğü üzere köleler berber, habbaz, kürkçü, papuccu, değirmenci, kilerci, dellak, dellake ve arabacı gibi daha da çeşitlendirilmesi mümkün çeşitli esnaf teşekküllerinde istihdam edilmekteydiler. Genel olarak da bu kölelerle mükatebe anlaşmaları yapılmaktaydı. Bu sayede azat olduktan sonra kendi işlerini kurma imkân ve becerisine de sahip oluyor ve bu şekilde hür insanlar arasında yerlerini alıyorlardı.

5.4. Ticaret Yapmak

Kırımlı tüccarlar ve Kırım'a ticaret amacıyla dışarıdan gelenler ticaret işlerinde ya da kurdukları ortaklıklarda kölelerinden istifade ediyorlardı. Kırımlı tüccarlar başka diyarlara ticarete gittiklerinde buradaki işlerini kölelerine emanet edebiliyor ya da ticari işlerinde yardımcı olması için onları yanlarında götürüyorlardı.

Kırım'a dışarıdan gelenlerin biri, müstemem Keryal (?) veled-i Yorgi'ydi. Yanında kazakları vardı ve anlaşılan onlarla mükatebe anlaşması yapmıştı. Çünkü burada serbestçe ekmeğini kazanmanın peşine düşmüşlerdi. Örneğin bunlardan Yorgi adlı kazak, bir müddet başka bir tâcirin yanında ücretli işçi olarak çalışmış ve hatta alacak-verecek davaları dahi gündeme gelmişti. Öyle ki Yorgi, efendisi Keryal (?)'e borçlanmış ve borcunu ödeyemediği için hapse bile girmişti. Onun durumunu izah için Eski Yeniçeri Serdârı Sefer Beşe ve Ramazan Odabaşı kadıya kadar gitmişler; Yorgi'nin bir bezirgân yanında gezen ve eline ancak nafaka ve kisvesine yetecek miktarda para geçen bir köle olduğunu, üstelik şimdi hâlâ ağası olan bezirgânın Öteyaka (Anadolu)'da olması sebebiyle bir akçeye ve bir habbeye kadîr olmadığını yani iflas etmiş bir halde bulunduğunu açıklamışlardı⁵¹⁴. Yine muhtemelen mükateb bir köle olan, Rus asıllı, Hacı Yusuf bin Abdullah isimli gulam, Osmancık Kazası'ndan ticaret yoluyla Gözleve'ye gelmiş ve burada ikamet etmeye başlamıştı. Ancak bir müddet sonra burada vefat etmişti. Bunun üzerine varisi olup olmadığı araştırıldığında, Osmancık Kazası kalesi muhafızlarından Hacı Veli ibn Dizdar Hacı Ali'nin kölesi olduğu tespit

⁵¹⁰ KŞS, 10, s. 114a/1. Daha 14. yüzyılda iki ya da daha fazla at, öküz ya da deve ile çekilen dört tekerlekli arabaların üstlerinin keçe ya da çadır bezinden örtülü, kafesli pencerelere sahip bir tarzda, uzun yolculuklara dayanıklı olduğunu Battuta'dan öğrenmek mümkündür. Bkz. Battuta, *age*, s. 465.

⁵¹¹ Bkz.. Devellioğlu, *age*, s. 173.

⁵¹² Örneğin Bahçesaray'da meşhur iki büyük hamam vardı. Bunlardan biri Mehmed Giray Han tarafından yaptırılmış olan Hamam-ı Kebir; diğeri Sahib Giray Han tarafından yaptırılmış Hamam-ı Atik'ti. Bkz. KŞS, 21, s. 85a/4, 84b/6; 22, s. 39b/4.

⁵¹³ KŞS, 22, s. 66b. Kutluşah Mirza'nın bir eşi, dört oğlu ve üç kızı vardı. Kutluşah Mirza hayatta iken kızlarından biri kaybolmuştu. Daha sonra Rumeli'de bulundu ve babasının mirasından o da payını alma hakkını elde etti Bkz. KŞS, 22, s. 65a/2.

⁵¹⁴ KŞS, 25, s. 106a/5, 107b/7, 107b/8, 107a/2.

edilmişti⁵¹⁵. Anlaşılan Dizdar Hacı Ali, bu kölesiyle mükatebe yapmış ve onu Kırım'a ticarete yollamıştı.

Vilâyet-i Anadolu'da Bolu Sancağı'nın Safranborlusu Kasabası'nın Çeşme Mahallesi'nden Mehmet Efendi ibn İlyas Efendi Vilâyet-i Kırım'a bi-tarîki't-ticâret dâhil olmuştu yani Kırım'a ticaret maksadıyla gelmişti. Mehmet Efendi'nin yanında, Anadolu'dan gelirken mi getirdiği yoksa Kırım'dan mı satın aldığı bilinmeyen bir de kölesi (abd-i memlûkü) vardı. Dilaver isimli bu köle Kırım'dayken Akmescit Kasabası'nda vefat etmişti. Yanında para vs. bir takım emtia da mevcuttu. Ancak sahipsiz sanılan bu kölenin malları merhum Kırım Giray Sultan tarafından beytûlmâle zabt ve kabz olunmuştu. Bu arada Sultan Kırım Giray vefat etmişti. Mehmet Efendi'nin varisleri olan küçük yetimlerinden, onların vasisi yoluyla, dava açılmış ve bu mallar istenmişti. Dilaver'in Mehmet Efendi'nin kölesi olduğuna dair şahitler dinlendikten sonra gereği yapılmıştı⁵¹⁶.

Tüm bu örneklerden Anadolu'dan Kırım'a ticarete gelindiği, kölelerin bu işlemlerde yardımcı eleman olarak kullanıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca sahipsiz insanların terekelerinin nasıl değerlendirildiği konusunda da bilgi sahibi olunmaktadır. Ölen kölenin mallarının da sahibine geçtiği net bir şekilde görülmektedir. Çünkü ticaret yapan köle, efendisi adına çalışıyordu. Ayrıca şunu da belirlemek gerekir ki mirascısı olmayan herkesin malı devlet hazinesine aktarılırdı. Örneğin başka bir şehirden alâ tarîki't-ticaret Vilâyet-i Kırım'a dahil olup belde-i Bahçesaray'da mord olan bir zımminin malı (50 guruş) Bahçesaray'da beytûlmal tarafından zabt olunmuştu. Daha sonra mirascısı olarak validesinin çıkması üzerine beş guruş öşür olarak alındıktan sonra 45 guruş ona teslim edilmişti⁵¹⁷.

5.5. Hizmetçilik

Ev işlerinde kadınlara yardımcı olan kadın köleler vardı. Örneğin Ayşe binti Abdurrahman adlı kadının cariyeye-i hâdimesi (kadın hizmetçi) bunlardan biriydi. Zevci Ahmet Seyyit'in malından infak için mahkemeye müracaat etmiş ve şöyle demişti: "Zevcim Ahmed Seyyid malından kendim ile cariyeye-i hâdimeme infak muradımdır". Bunun üzerine kâbel-i şer'den günlük dokuzar akçe takdir olunmuştu⁵¹⁸. Görüldüğü üzere evin hizmetçisi durumundaki cariyeye için de günlük nafaka bağlanmıştı. Çünkü o da Ayşe ile birlikte oturuyordu. Ayşe ona yediğinden yediriyor, giydiğinden giydirmeye çalışıyordu. Üstelik kocasının yokluğunda bu cariyeye ona can yoldaşlığı da yapıyordu.

Kadınlar kocalarının yanlarında olmadıkları durumlarda bu şekilde mahkemeye müracaat edip sonra geri ödemek kaydıyla, nafaka talep edebiliyorlardı. Muhtemelen Ayşe'nin kocası ya sefere gitmiş, ya başka yere ticarete çıkmış ya da kaybolmuştu. Bu gibi nedenlerle ve epey müddet kocasından haber alamayan kadınlar böyle bir yola müracaat etmek zorunda kalıyorlardı. Örneğin bunlardan bir başkası Karasu'nun Sadık Efendi Mahallesi'nden Nasrani Naz Bike idi. Kocasını kendisini terk edip gideli yedi yıl olmuştu. Nafaka ve kisveye ihtiyacı olduğundan, kâbel-i şer'den kifayet miktarı akçe karz ve takdir olunmasını, istiyordu. Günlüğü altı akçe olarak tespit edilmişti⁵¹⁹. Hatta

⁵¹⁵ KŞS, 10, s. 43a.

⁵¹⁶ KŞS, 4, s. 45b/3

⁵¹⁷ KŞS, 4, s. 48a/1.

⁵¹⁸ KŞS, 4, s. 30a/1.

⁵¹⁹ KŞS, 47, s. 38a/3.

bu nedenle boşanma talebinde bulunan kadınlar bile vardı. Örneğin Karasu'nun Şeyh Recep Efendi Mahallesi'nden Mahbube adlı hatun her defasında onu bırakıp giden kocasından yana muzdarip olduğu için en sonunda kadıya müracaat etmek zorunda kalmıştı. “Ya beni boşasın yahut beni bırakıp gitmesin”, diyordu. Zevci onu bir daha bırakıp kaçarsa iradesi kendi elinde olacaktı⁵²⁰. Bu gibi örnekleri artırmak mümkündür. Hizmetçi köle deyince kadın köle akla gelmektedir; ancak ev işlerinde özellikle bağlı-bahçeli büyük evlerin avlu ya da bahçe işlerinde erkek kölelerden de istifade ediliyordu. Örneğin Caniş Mirza'nın Devletgeldi isimli kölesi (abd-i memluk) bunlardan biriydi. Üstelik bu köle, taşınmalı su sisteminin olduğu bu yüzyıllarda, yine suya gönderildiği bir gün firar eylemişti. Daha sonra bulunacak ve sahibine teslim edilecekti⁵²¹.

18. yüzyıl başında İstanbul'a gelen Lady Montaqu o dönemin yönetenler kesimindeki evlere konuk olmuştu. Genel anlamda Kırım'daki mirzaların evlerinde bulunan hizmetçi kadınların da evlerde misafirlere hizmet babında aynı tarz işler yaptıklarını görebilmek açısından örnek olabileceği düşüncesiyle onun İstanbul'daki gözlemleri belirtilmiştir. Montaqu şunları söylüyordu:

Yemekten sonra kahve ve buhur verildi. Bu, gösterilen saygıyı ifade edermiş. İki cariyeye diz çöküp saçlarıma, elbiselerime ve mendilime kokular serptiler. Bir müddet sonra hanımları onlara gitar çalmalarını ve oynamalarını emretti. Emri hemen yerine getirdiler. Hanımefendi onları oyuna pek fazla alıştırmadığı için acemi olduklarını söyleyerek özür diledi⁵²².

Başka bir evde gördükleri de şunlardı: Örgülü saçları topuklarına kadar inen, iki sıra halinde dizilmiş cariyeler, odanın içinde su perilerini andıran, minderin alt başına dizilmiş yirmi kadar genç cariyeye, bunların içerisinde gitara benzer çalgılarla gayet içli havalara çalıp türkü söyleyenler, oynayanlar, oyun bittikten sonra odaya girip ellerindeki gümüş buhurdanla havayı anber, sarı sabır vs. kokuyla donatan dört sarışın cariyeye vb⁵²³. Yine Montaqu Sultan Mustafa'nın kızkardeşi Hafize Sultan'ı ziyareti sırasında gördüklerini şöyle anlatıyordu:

Bahçede gezinmemizi istediği zaman cariyeler hemen bir kakum kaplı kıymetli bir kürk getirdiler.....Otuza yakın cariyeye vardı. İçlerinden on tanesi seçme idi. Bunların en büyüğü yedi yaşında idi. Bu küçük kız çocuklarının hepsi de çok güzel giyinmişlerdi. Sultani eğlendirenler bunlardır herhalde. Kendisine oldukça pahalıya mal oluyorlar. Bu yaşta bir kızı yüz İngiliz lirasından aşağıya alamaz. Kıvrırcık saçlarını hep çiçekten yapılmış çelenklerle süslemişlerdi. Bunlar onların başlıkları. Sırmalı kumaştan elbiseler giymişler. Diz çökerek sultana kahve ikram ediyorlar, elini yıkaması için su getiriyorlar. Yaşlı cariyelerin başlıca görevleri arasında bu küçük kızların yetiştirilmesi ve nakış öğrenmesi var. Hanımlarına öz evlatları gibi büyük bir titizlikle hizmet etmeleri gerekiyor⁵²⁴.

Beyoğlu'nun o günkü portresini çizerken de güzel ip uçları veriyordu: Sonunda hiçbir dili öğrenemeyeceğim. Bulduğum yer Babil Kulesi'ne benziyor. Beyoğlu'nda Türkçe, Rumca, Yahudice, Ermenice, Arapça, Acemce, Rusça, İslavca, Ulahça, Almanca, Felemenkce, Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Macarca konuşuluyor. Bu da beni bir hayli sıkıyor. Subaylar

⁵²⁰KŞS, 33, s. 80b/3.

⁵²¹KŞS, 4, s. 25b/4, 25a/3.

⁵²²Lady Montaqu, *age*, s. 77.

⁵²³Lady Montaqu, *age*, s. 78-81.

⁵²⁴Lady Montaqu, *age*, s. 114-115.

Arap, oda hizmeti yapan kızlar Rus, uşaklarım İngiliz, Fransız, Alman, çocuğumun süt ninesi Ermeni, yarım düzine de Rum hizmetçim var....Üç dört yaşında çocuklardan bile İtalyanca, Fransızca, Rumca, Türkçe ve Rusça konuşanlar var. Sütineler ekseriya Moskof olduğu için Rusçayı öğretiyorlar. Bütün bulara inanamazsınız; ama hakikat. Memlekette en fazla dikkat çeken şey de bence budur. Fransızca ve İtalyancayı yarım yamalak konuşup da kendilerini dâhi zanneden İngiliz kadınları bunları görürlerse kahrolurlar⁵²⁵.

5.6. Çocuk Bakıcılığı

Bu işte istihdam edilen köleler elbette ki kadınlardı. Örneğin Devlet adlı hatun, Nasta adlı cariyeyi seferde şehit düşen kocasından gelen 70 altın ganimet malının bir kısmı ile üç küçük çocuğunun bakımına yardım etmesi için satın almıştı. Hatta kızını evlendirirken de bu cariyeyi ona yardımcı olması adına kızıyla göndermişti⁵²⁶.

Annesini kaybetmiş küçük çocukların bakımında da kölelerden istifade ediliyordu. Örneğin Bahçesaray'ın Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden Hacı Kurt'un küçük oğlu Salih bunlardan biriydi. Salih önce annesini ardından da babasını kaybetmişti. Babasından ona bir cariye miras kalmıştı. Salih küçük yaşta olduğu için Mehmet Efendi bin Ali adlı kişi onun vasisi olarak tayin edilmişti. Vasi küçük çocuğun mallarının tasarrufundan da sorumluydu. Neticede köle de hukuki olarak bir mal konumundaydı. Salih'e ve cariyesine, vasi elinde olan maldan nafaka olarak günlük beşer sîm-i hânî belirlenmişti. Bu cariye, annesiz ve babasız kalmış bu çocuğun yeme, içme gibi gündelik ihtiyaçları ve bakımında ona yardımcı olacaktı⁵²⁷.

5.7. İstilad Olma Durumu (Ümmüveledlik)

Belgelerde efendileriyle cinsel münasebette bulunan cariyeleri tanımlayan bazı terimler geçmektedir. Bunlar istifraş, istilad ve odalık terimleridir. Aslında üçü de hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Bu terimlerin sözlük anlamlarına bakılacak olunursa; istifraş, Arapça yatak anlamına gelen firaş kelimesinin istifal babından olup yatağa alma, beraber yatma, cinsel münasebette bulunma, odalık alma ve odalık yapma anlamlarını taşıırken istilad, çocuk isteme ve doğurtma demektir⁵²⁸. Odalık da istifraş edilen, yani yatak hizmetinde kullanılan cariye, şeklinde tanımlanmıştır⁵²⁹.

Erkek efendiler, bekâr ve kendi cariyesi olmak kaydıyla, cariyeleriyle cinsel münasebette bulunabiliyorlardı. Eğer böyle bir durumda cariye çocuk doğurursa ümmüveled statüsüne yükseliyordu. Bu statü efendisi öldüğü zaman onu doğrudan özgür kılıyordu. Doğan çocuk ise doğuştan hür kabul ediliyordu. Efendi, mükateb cariyesini istifraş edemezdi. Çünkü mükateb köleler yarı azatlı sayılıyorlardı⁵³⁰. Efendileriyle yaptıkları anlaşmanın içeriğine göre belirli bir süre onlara hizmet ettikten sonra özgürlüklerine kavuşuyorlardı.

Cariyeleriyle istifraş yolunu tercih eden efendilere ve dolayısıyla ümmüveledlik durumuna belgelerde sıklıkla rastlanılmıştır. Arslan Ağa, cariyesi ile istifraş

⁵²⁵ Lady Montagu, *age*, s. 121.

⁵²⁶ KŞS, 25, s. 114a/3.

⁵²⁷ KŞS, 8, s. 8a/4.

⁵²⁸ Devellioğlu, *age*, s. 456, 459.

⁵²⁹ Sertoğlu, *age*, s. 240.

⁵³⁰ Aydın-Hamidullah-Engin, *agm*, s. 239, 240, 243.

münasebetinde bulunanlardan biriydi. Hatta böyle bir münasebet yaşadığı iki cariyesi vardı. Her iki cariyesinden de çocuk dünyaya gelmişti. Topal Kutlu adlı cariyesinden Şahgazi ve Mustafa isminde iki oğlu; Şemsimah'tan da Saime adında bir kız çocuğu olmuştu. Arslan Ağa vefat ettikten sonra varislerden biri onları sahiplenmeye kalkınca, kadiya müracaat ederek şahitler eşliğinde Arslan Ağa'nın çocukları olduklarını ispat etmişlerdi. İspatları Arslan Ağa'nın hayatta ve kemal-i akılda iken onları yanına çağırıp söyledikleri idi: “Şahgazi ve Mustafa sulbi oğlumdur, cariyeye-i memlukemden mütevellitlerdir ve Saime binti sulbiyemdir. Memlukem Şemsimah'tan mütevellidedir”⁵³¹. Böyle bir ilişkinin kölelerin hürriyeti açısından olumlu bir yanı vardı. Arslan Ağa'nın vefatıyla Topal Kutlu ve Şemsimah özgürlüğüne kavuşmuştu. Şahgazi, Mustafa ve Saime de doğuştan hürdü.

Gülizman binti Abdullah da merhum Hacı Mustafa'nın ümmüveledi idi. Efendisi Hacı Mustafa'dan Mehmet isminde bir çocuk dünyaya getirmiş ve ümmüveled statüsüne kavuşmuştu. Mehmet hür bir çocuktur. Efendisinin vefatından sonra Gülizman da özgürlüğüne kavuşmuştu. Ancak çok geçmeden küçük oğlu Mehmet de vefat etmişti. Bunun üzerine babasından çocuğa düşen mirastan belli bir miktarını almaya hak kazanmıştı⁵³². İslam Mirza ibn İlyas Ağa ise Mahidevran adındaki odalık cariyesini başka bir cariyesi ile birlikte Allah rızası için azat etmişti⁵³³.

Hür erkekler kendi cariyeleriyle evlenemiyorlardı. Başkalarının cariyeleriyle ise kendi cariyeleriyle olduğu gibi cinsel münasebette bulunamıyorlardı. Başkalarının cariyeleriyle, efendilerinin iznini aldıktan sonra evlenebiliyorlardı. Böyle bir durumda da cariyeden çocuk doğarsa köle statüsünde dünyaya gelmiş oluyordu. Çünkü annesi bir köleydi. Kölelik statüsü anneden devam etmekteydi⁵³⁴. Ancak bu durum şöyle değişebilirdi. Hür erkek başkasının cariyesini satın alır, onu azat ettikten sonra onunla evlenirse doğan çocuk da doğrudan hür doğardı. Ya da kendi cariyesini azat edip onunla evlenirse de aynı sonuç ortaya çıkardı. Her iki durumda da aslında artık kendi cariyesini azat etmiş ve onunla evlenmiş oluyordu. Bu tarz uygulamalar vardı. Örneğin böyle bir uygulamayı yaşatanlardan biri Vasil adlı zımmi idi. Uzun boylu, ak yüzlü, kara kaşlı, kara gözlü, Rus asıllı bir gayrimüslim cariyeyi başka birinden 70 altına satın almış, onu azat etmiş ve sonra da onunla nikâhlanmıştı. Böylece bu Rus kız hem bir eş sahibi olmuş hem de hürriyetini elde etmişti⁵³⁵. Çocukları da dünyaya gelirse hür bir çocuk olacaktı. Abdulkerim Çelebi de Belkis adlı kölesini önce azat etmiş, sonra onunla evlenmişti⁵³⁶.

Kadın efendiye gelince, hukuken hür bir kadın kendi rızası ile erkek bir köle ile evlenebilirdi. Ama kadın efendinin kendi kölesi ile cinsel münasebeti yasaktı⁵³⁷. Kadın efendilerin kendi kölesi ya da herhangi bir köleyle evlenmeyi tercih ettiği bir örneğe ise belgelerde rastlanılmamıştır. Hatta kayıtlardan birinde bir köleyle evli olmanın verdiği durumdan rahatsız olunması örneğiyle karşılaşmıştır. Devlet Tarhan adlı kadın, nasıl olduğu bilinmez; ama evlendiği kişi hakkında yeterince bilgi sahibi olmadan evlenmiş olmalıydı ki boşanmak zorunda kalmıştı. Kadı huzurunda verdiği ifadeye göre, zevcesi

⁵³¹ KŞS, 22, s. 83a/2

⁵³² KŞS, 4, s. 49a/3-4.

⁵³³ KŞS, 22, s. 96a/3.

⁵³⁴ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 240.

⁵³⁵ KŞS, 10, s. 10b/3, b/1.

⁵³⁶ KŞS, 21, s. 65b/7.

⁵³⁷ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 240.

Ali'ye bir köle olduğunu bilmeden varmıştı ve haklarından feragat ederek ondan ayrılıyordu⁵³⁸.

Bazı hür erkeklerin, eşlerine ait cariyelerle istifraş yoluna giderek aslında zinaya teşebbüs etmiş olduklarına da rastlanılmıştır. Örneğin bunlardan biri Hüseyin bin Hasan adlı şahıstı. Hüseyin bin Hasan vaktiyle zevcesi için ve zevcesinin parasıyla ona Nasta adında bir cariyeye satın almıştı. Ancak sonradan onu kendisine odalık edip evlat doğurtup onu zevcesine vermemişti. Bu durumu kendi içlerinde çözemedikleri ve iş içinden çıkılmaz bir hal aldığı için Hüseyin'in zevcesi kadıya müracaat etmiş ve olanları bir bir anlatmıştı. Ancak Hüseyin gayet pıskın bir şekilde, o cariyeyi eşi için değil kendisi için satın aldığını, eşine bir miktar borcu olduğunu, bir kısmını ödediğini ve kalanını da ödeyeceğini, belirtiyordu. Adeta zevcesinin bu davayı borç için açmış olduğunu söylemeye çalışıyordu. Ancak zevcesi bu cariyenin, kendi parasıyla kendisi için alındığını tekrarlıyordu. Üstelik şahitleri de vardı. Bu durumda Hüseyin'in yalan söylediği ortaya çıkmıştı⁵³⁹. Anlaşılan o ki Hüseyin karısı için aldığı bu cariyeye göz koymuş, zinaya bulaşmış, üstelik bu ilişkiden bir de çocuk dünyaya gelmişti. Ve bu işin sonu boşanmaya kadar gitmişti. Hüseyin bin Hasan davayı açarak, nafakasından fariğ olmak ve bana dört altın vermek üzere benden boş olsun, diyordu. Zevcesi ise karşılığında, eğer cariyeden, evden ve ev metaından dava etmezse, diye şart koşarak boşanmayı kabul ediyordu. Hüseyin bu şartları kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu şartlar dahilinde, aralarındaki eski bütün davalardan vaz geçerek boşanmışlardı⁵⁴⁰.

Bir erkeğin bir köle kadınla cinsel münasebete girebilmesi için kendi bekar cariyesi olması gerektiği yukarıda belirtilmişti. Ancak eldeki bazı örnekler, bir adamın zevcesinin izni olmak şartıyla, zevcesinin bekâr cariyesiyle de böyle bir münasebeti yaşayabileceğini ortaya koymaktadır. Ömer Seyyit Ağa bu örneklerden biridir. Ömer Seyyit, Gülüm Bikeç adlı bir kadınla evliydi ve Gülüm Bikeç'in bir cariyesi vardı. Ömer Seyyit Ağa, Gülüm Bikeç'in izniyle bu cariyeyi istilad etmişti. Bu istilattan bir çocuk dünyaya gelmişti: Hamza Seyyit. Hamza Seyyit nesep davası açarak Ömer Seyyit oğlu olduğunu kadı huzurunda tasdik ettirmişti. Ömer Seyyit'in kendisine, oğlum, dediğini ve yaşananları Gülüm Bikeç'in tasdik ettiğini söylemişti. Hamza Seyyit'in bu nesebi tasdik ettirmesinin çok önemli bir nedeni vardı: Hür bir insan olarak dünyaya gelmişti ve özgürlüğüne gölge düşün istemiyordu⁵⁴¹. Karasu'nun Şor Mahallesi'nde yaşayan dört çocuk sahibi İmam Hacı Yahya ile karısı Ziyade arasında da böyle bir durum yaşanmıştı. Ziyade, Kutlukız adlı cariyesini kendi eliyle kocasına vermişti. Bu cariyeye efendisinden bir çocuk dünyaya getirmişti ve artık ümmüveleddi. Bir nevi müdebbire olarak da düşünülebilir. Çünkü Kutlukız, Hacı Yahya ölene kadar hür sayılmamaktaydı. Recep adı konulan çocuk, doğuştan özgür durumdaydı; ancak Recep'i de ileride farklı şeyler beklemekteydi. Büyümüş delikanlı çağına gelmişti. Bu sıralarda Ziyade vefat etmişti. Onun terekesinde, onun mülkü (gulam) olarak gösterilmesi üzerine mahkemeye müracaat etmişti. Annesi Kutlukız, oğluna hamileyken mahallede meydana gelenleri şahitlerle anlatarak özgür olduğunu ispatlamak zorunda kalacaktı. Vaktiyle cemaat adamları (mahalle halkı) durumu yanlış anlamışlar ve "İmam Hacı Yahya zevcesinin câriyesine varub zinâ eylemiş. Zânî imamın bize imâmeti lazım değildir!" diyerek azlini istemişlerdi. Durumun Ziyade ve Hacı Yahya tarafından anlatılması

⁵³⁸ KŞS, 33, s. 76a/2.

⁵³⁹ KŞS, 9, s. 72b/1, 73a/3.

⁵⁴⁰ KŞS, 9, s. 72b/2.

⁵⁴¹ KŞS, 22, s. 76b/1.

üzerine teskin olmuşlardı. İşte o günlere şahit olanlar sayesinde Recep ümmüveleden doğma hür bir kişi olduğunu ispatlayabilmişti⁵⁴².

Zevcesinin cariyesini istilad eden kocaya örnek olacak bir başka dava daha vardır. Nasıl ki yukarıdaki iki örnekte görüldüğü üzere, zevce kendi cariyesinin kocasıyla birlikte olmasına izin verdiği durumda durum meşru hale geliyor idiye, burada da koca zevcesinin cariyesiyle birlikte olduktan sonra, zevce kendi rızasıyla o cariyeyi kocasının başka bir kölesiyle takas ederek anlaşırca durum hukuki açıdan meşrulaşyordu. Örneği incelersek; Bayteke adlı kimse babasından bir cariyeye hususunda davacıydı. Bu cariyeye babasının bir seferden getirip daha küçükken annesine hibe ve teslim ettiği köle idi. Bu çocuk büyüdü ve bir genç kız oldu. Hatta üç çocuk dünyaya getirdi. Bu sırada Bayteke'nin annesi vefat etti. Bundan sonra Bayteke annesinin olan bu cariyeye ve üç çocuğunu sahiplenmişti. Daha doğrusu annesinden ona intikal etmişti; ancak babası onları almak istiyor ve kendisinin olduğunu söylüyordu. Bu durumu da şuna dayandırıyor: “Mezbure Mari nam cariyeyi hâl-i hayatında işbu Bayteke'nin validesi olan zevceme hibe ve teslim edip cariyeye-i merkume onun mülkü olduğu gerçek; lakin ben ol cariyeyi istilad ve istifraş etmişimdir, ol ecilden İvan nam bir çura ile cariyeye-i mezbureyi, mezbure zevcim bana mübadele eyleyip mezbure Mari nam cariyeye benim mülk-i müşteram olmuştur”. Adamdan şahit istendiğinde şahidi olmadığını belirtmişti. Bu durumda üç evladıyla birlikte bu cariyeye Bayteke'nin merhum annesinin terekesinden sayılmış, dolayısıyla Bayteke'ye kalmıştı⁵⁴³. Babanın şahitleri olsaydı ve bu cariyenin onun olduğuna karar kılınsaydı da bizim açımızdan sonuç değişmeyecekti. Önemli olan husus, babanın mahkeme huzurunda, eşinin bu durum karşısında, bu cariyeye ile bir çurayı takas ettiğini söylemesi, bu ilişkinin bu takas haliyle meşru karşılandığının ortaya çıkmasıdır.

Tataroğlu Ahmet Ağa da Nesli Bike ile evliydi. Muzaffer Ağa'dan iki esir satın alıp getirip zevcesine vermişti (ikbaz ve teslim eyler). Sonraki yıllarda Nesli Bike ile ayrılmışlardı. Bu ayrılıktan sonra, bir köle ile ilgili olarak mahkemenin yolunu tutmuşlardı. Nesli Bike'nin sahip olduğu kölelerden biri olan Gülnaz adlı cârîye-i memlûkenin Ahmet Ağa'dan bir oğlu dünyaya gelmişti: Sefer Gazi. Bu, belgede Sefer Gazi'nin ağzıyla şöyle anlatılıyordu: “Valdem Gülnaz, Ahmed Ağa'nın cariyeye-i memlukesi idi. İstilad edüb (çocuk istemek) beni doğurdu”. Ahmet Ağa da Sefer Gazi'nin oğlu olduğunu iddia ediyordu. Bu durumda Gülnaz da ümmüveled oluyordu. Ancak şahitler eşliğinde teyit edilen durum biraz farklıydı: Gülnaz, Sefer Gazi doğmadan önce Nesli Bike'ye hibe edilmişti. Dolayısıyla Nesli Bike'nin mülküydü. Yani ümmüveled olamazdı. Sefer Gazi de Ahmet Ağa'nın zinadan meydana gelmiş oğluydu; ancak o da -annesinin Nesli Bike'nin köle olmasından dolayı- Nesli Bike'nin kölesiydi. Çünkü Ahmet Ağa'nın kendisinin olmayan bir cariyesiyle münasebetinden dünyaya gelmişti⁵⁴⁴. Gülnaz'ın ümmüveled, Sefer Gazi'nin de hür bir insan olabilmesi için Nesli Bike'nin bu ilişkiyi kabul etmiş ve bunun karşılığı ne ise onu istemiş olması gerekirdi. Ancak davadan böyle bir sonuç çıkmıyordu. Bu durumda eski kocası Ahmet Ağa ve cariyesi Gülnaz zina etmiş oluyorlardı.

Genel bir sonuca varılacak olursa şunları söylemek mümkündür: Erkek efendi sadece kendi cariyesini istifraş (istilad) edebiliyordu. Ancak zevcelerinin cariyeleriyle cinsel münasebete giren erkekler vardı. Böyle durumlarda zevcelerinin izni olursa

⁵⁴² KŞS, 25, s. 115a/2.

⁵⁴³ KŞS, 20, s. 56a/6.

⁵⁴⁴ KŞS, 4, s. 57b/2.

durum meşru hale dönüşüyordu. Zevcelerinden habersiz yaşanan bu tarz ilişkilerde sonradan zevce durumu kabullenip kendi cariyesinin kocasının vereceği bir köleyle takas edilmesini talep ettiğinde de durum normalleşiyordu. Bunların haricinde herhangi bir cariyeye böyle bir münasebet kurulduğunda durum zinaya yani suça dönüşüyordu. Bu gibi hallerde yukarıdaki Hüseyin bin Hasan ve Tataroğlu Ahmet Ağa örneklerinde görüldüğü üzere aile bağları kopuyordu.

Lady Montagu, yine saray hanımları, beyleri ve cariyelerine ilişkin bahislerinin birinde şöyle diyordu: “ Hanımlar cariyelerinin hakimidir, bunlar çok genç ve güzel olsalar bile eşler asla yan bakamazlar. Türkler’de şeriat dört kadınla evlenmeye izin veriyor, ama kibar erkekler bu izinden istifade etmiyorlar. Kadınlar ihanete asla tahammül etmezler....Tanıdığım kibarlar arasında, sadece defterdarın birkaç cariyesi var. Bunlar selamlığın bir kısmında oturuyorlar. Çünkü bir hanıma hizmet etmek üzere alınan cariyeler tamamen o hanımın hakimiyeti altına giriyorlar..”⁵⁴⁵

5.8. Vakfedilen Köleler

Belgelerde vakfedilmiş kölelerle ilgili dört adet kayda rastlanılmıştır. Üç kayıtta vakfedilen kölenin değirmenle birlikte vakfedilen değirmenci kazak olduğu tespit edilmiştir. Hatta varsa ailesi ile ya da birlikte çalıştığı köle arkadaşlarıyla beraber vakfedildiği de gözlemlenmiştir. Burada maksat, değirmen işini bilen işin ehli insanların, aynı değirmenin faaliyetini aynı şekilde devam ettirmesini sağlamaktır. Yukarıda esnaf çıraklığı yapan köleleri anlatırken de bir vesileyle bahsedilmiş olan vakıf kölelerine ve vakıflara bakılacak olursa şunları söylemek mümkündür:

İlk vakıf merhum Cennetmekan Kırım Giray Sultan Hazretleri ailesinden gelen merhume İsmihan’ın vasiyeti üzerine inşa edilecek olan bir türbe ve onun hemen yakınındaki bir mektep binasıdır. İsmihan Hatun inşa edilecek bu müesseselerden mektep için üç göz değirmenini, bir değirmenci kazağı zevcesi ve iki evladıyla birlikte vakfetmişti. Vakfedilen bu mallar terekesinden ihraç edilecekti. Bu işlerle ilgilenen vekil aynı zamanda evkafın tevliyeti görevine de tayin edilmişti. Böylece hem bir vakfın kuruluşuna hem de bu vakfa vakfedilmiş bir köle ve ailesine şahit olunmaktadır⁵⁴⁶.

İkinci vakıf bir ana vakıf değil, ana vakfa gelir sağlayan akarat cinsinden bir vakıftır. Hacı Can Abdullah’ın kendi karyesinde kendisinin bina ettiği bir mescit vardı. Hastalandığı sırada, ölmeden önce, bir çayırını üzerinde değirmeni, kazağı ve cümle âlâtı ile bu mescide vakfetmiş ve kendi ifadesiyle şöyle demişti: “...işbu hudut ile mahdut olan çayırı değirmeni ile ve kazağı ve cümle âlâtı ile karyede kendim bina ettiğim mescide vakf olsun...” Görüldüğü üzere vakfedilen çayır, üzerindeki değirmeni ve değirmene ait parçaları –ki köle de buna dahildi- ile zikrediliyordu.

Hacı Can Abdullah’ın kızları Habibe, Fatma, Nurcihan, Fercihan ve Züleyha babalarının vefatından sonra bu işle ilgilenmişlerdi. Babalarının toplam mal varlığı 570 altın yapıyordu. Vakfedilen bu çayır, üzerindeki değirmen, değirmenle ilgili aletler ve değirmenci kazağı ile toplam 300 altın değerindeydi. Bunlar terekeden ihraç edilerek vakfedildi. Babalarından kendilerine geriye 270 altın değerindeki mal varlığı kalıyordu⁵⁴⁷.

⁵⁴⁵ Lady Montagu, *age*, s. 54-55.

⁵⁴⁶ KŞS, 4, s. 64b/3.

⁵⁴⁷ KŞS, 13, s. 59b/3, 59a/1.

Üçüncü vakıf da bir akarattır. Ancak belgede hangi vakfın akaratı olduğu noktasında bir işaret bulunmamaktadır. Çünkü vakfın kuruluşunu anlatan bir kayıt değil, bu akaratla ilgili açılmış bir davadır. Murat Mirza, Salgır'da olan üç göz değirmenini, hudutları belli çayırını, değirmen yanında olan bahçe ve etrafında yer alan hudutları belli çayırılık yerini, Peder nam kazak, Kutlukız nam cariye, Kahraman nam düge ve Mahidevran nam kız olmak üzere dört kölesini de vakf edip mülkünden ihraç etmişti. Aynı belgede bu sayılan mülkleri kasten şu ifade yer alıyordu: “Arz-ı mahdud ile değirmen-i merkume cemian levazım ve levahıkıyla ..” Burada değirmende yer alan kazan vs. alet edavat kastedildiği gibi, yukarıda adları geçen ve bir daha zikredilmeyen, değirmen işleriyle ilgili olarak istihdam edilmiş olan kölelerin hepsi kastediliyordu⁵⁴⁸.

Hüseyin Gazi Ağa ibn Hacı Sübhan Bahçesaray'ın varlıklı isimlerinden biriydi. Çeşitli büyüklükte ve sayıda evleri, 12 göz değirmeni, 29 tane de kölesi vardı. Yedi erkek, bir kız çocuğuna sahip olan Hüseyin Gazi Ağa, bazı mallarını vakfetmişti. Toplam mal varlığı 6472 esedi guruşa tekabül ediyordu ve 718 esedi guruşluk malını vakfetmişti. Vefatından sonra bunlar vakf için terekesinden ihraç olunmuştu. Bu mallar arasında köleler de mevcuttu. Vakfedilen mallar şunlardı: Üç göz değirmen ki bir kıta bahçesiyle ve mezradaki hissesiyle, değirmenci kazak, Kara İvan kazak, çoban, bir baytal, bir kuzulu koyun⁵⁴⁹. Görüldüğü üzere değirmeni vakfederken değirmenci kazağını, koyun vakfederken de çobanını onlarla birlikte vakfetmişti.

⁵⁴⁸ KŞS, 22, s. 75a/3.

⁵⁴⁹ KŞS, 26, s. 79b, 80a-b, 86a/3.

6. KÖLE AZADI

İslamiyet kölelere birçok noktada hürlere yakın bir statü vermiş ve bunu sosyal hayatta uygulamaya koyarak onlara hürriyetlerine kavuşuncaya kadar insanca yaşama imkânı sağlamıştı. Kölelere iyi muamele etme, nafakalarını sağlama, gerektiğinde, örneğin küçük yaşta olanları terbiye etme, onlarla evlenme ya da onları evlendirme, güçlerini aşan işleri yüklememe gibi insani, hukuki ve dini sorumluluklar ve haklar tanınmıştı. Kölelerin, bu hak ve sorumlulukları yerine getirmeyen efendilerini şikâyet etme hakları da her zaman açıktı. İslam dininin köle azadını teşviki ve İslam toplumunda uygulanan açık kölelik sistemi sayesinde köleler daha erken dönemde kölelikten kurtulabiliyorlardı. Osmanlılarda kölelerin en fazla yedi yıldan sonra azat edilmeleri yerleşmiş bir uygulamaydı⁵⁵⁰. İslamiyet, bir kölenin azat edilmesini dindarlığın getirdiği övgüye değer bir hareket olarak teşvik etmekte, bazan köle sahiplerini bu konuda yükümlü de kılmaktaydı. Bundan dolayı Müslüman toplumlarda azat edilen kölelerin oranı genelde yüksekti. Osmanlı toplumu da buna bir istisna değildi⁵⁵¹. Osmanlı sarayında bile hizmet cariyeleri ile kalfalar ve ustaların haremde kalış süreleri dokuz yıldır. Dokuz hizmet yılını dolduran cariyeler çırağ ediliyor (azat ediliyor) ve onlara ıtıknameleri veriliyordu⁵⁵². Köleler özgür olduktan sonra da sahipleriyle aralarındaki bağ tamamen kopmuyordu. Yine onların adıyla anılabilmekte ve onların koruyuculuğunun devamını görüp hissedebilmekteydiler. Bunların dışında velâ hakkı gibi resmi birtakım bağlar da vardı.

Köle azat etmenin çeşitli yolları mevcuttu. Müslüman toplumlarda görülmüş en yaygın azat etme yöntemleri şunlardı: Sırf Allah rızasını kazanma adına gönüllü azat, kefaret borcu olarak azat⁵⁵³, adak sonucu yapılan azat, kötü muamele gören kölelerin azat edilmesi, birlikte yaşama sonunda (istilad) azat ya da ümmüveled olma durumu, sözleşme ile azat anlamına gelen mükâtebe ya da kitabet, tedbir adı verilen, efendinin kendi ölümünü kölenin hürriyetine şart koşmasına bağlı olan azat, ne efendinin rızası ne de efendi ile köle arasındaki bir anlaşmaya bağlı olmayan, bazı koşulların ortaya çıkmasıyla gerçekleşen mecburi azat ve devlet gelirlerinin belirli bir kısmının köle azadına tahsis edilmesiyle gerçekleşen azattı⁵⁵⁴. Ayrıca kötü muamele gören ya da suistimale uğrayan köleler, azat edilmek için yetkililere (kadı, muhtesip) başvurabiliyorlardı⁵⁵⁵.

Aşağıda bu yöntemlerin nasıl uygulandığı Kırım örneği ile anlatılacaktır.

⁵⁵⁰ Aydın-Hamidullah-Engin, *agm*, s. 239, 242.

⁵⁵¹ Erdem, *age*, s. 191.

⁵⁵² Şimşirgil, *age*, s. 63.

⁵⁵³ İslam inancına göre, bazı günahların Allah tarafından birtakım vesilelerle affedilmesi amacı ile kefaret ödemek gerekmektedir. Oruç, zıhar, katl ve yemin kefareti için birinci sırada köle azat etmek yer almaktadır. Örneğin yanlışlıkla adam öldürme suçunun bedeli ölenin yakınlarına diyet ödemek, kefareti de bir köle azat etmektir. Kölenin bulunmaması durumunda peş peşe iki ay oruç tutulması gerekir. Bu fiillerin hiçbirinin aslında doğrudan veya dolaylı olarak köle ve kölelikle ilişkisi bulunmayıp bu vesile ile mevcut kölelerin belli bir süreç içinde eritilmesi amaçlanmıştır. Bkz. Bakka, *age*, s. 77-79.

⁵⁵⁴ Aydın-Hamidullah-Engin, *agm*, s. 241-243; Erdem, *age*, s. 191-192.

⁵⁵⁵ Erdem, *age*, s. 51.

6.1. Azat Edilme Neden ve Yöntemleri

6.1.1. Hayırseverlik (Allah Rızası)

Köle sahibinin herhangi bir maddi kazanç ümidi taşımadan, sadece Allah'ın rızasını kazanma amacıyla köle azat etmesidir. İslam hukukuna göre kişinin sahip olduğu köleyi azat etmesi ondan mecburi olarak istenen bir yükümlülük olmamakla birlikte, kölesi olan kişilerin doğrudan, kölesi olmayanların ise satın almak suretiyle köle azat etmeleri en faziletli amellerden biri sayılmıştır⁵⁵⁶.

Sicillerde bununla ilgili çok fazla örnek bulunmaktadır. Örneğin Abdülbaki ibn Hüseyin Bölükbaşı bu faziletli ameli yapanlardan biriydi. Orta boylu, gök gözlü, çal sakallı, müslimü'l-mille, Boğdaniyü'l-asl, Rıdvan nam abd-i memlûkünü hasbeten-lillâhi'l-aliyyi'l-azim i'tak etmişti⁵⁵⁷. Bahadırşah Mirza ibn Cantimur Bik'in de orta boylu, kızıl yüzlü, koyun gözlü, düz burunlu, alnında yaralı, müslimü'l-mille, bir doğması (abd-i memlûkü) vardı. Onu hasbeten-lillâhi'l-aliyyi'l-azim azad ve i'tak etmiş ve ıtknamesinin verilmesini talep etmişti. Tüm bu işlemler için de bir vekil seçmişti. Köleye sorulduğunda o da, mezbur efendim beni hasbeten-lillâhi te'alâ azad ve i'tak eyledi, diye cevap verince ıtk ve hürriyeti mukarrer olub hürriyeti deftere kaydedilmişti⁵⁵⁸.

Şor Mahallesi'nden Ali Beşe bin Ahmet; tavîli'l- kâme (uzun boylu), sarışın, sivri burunlu, koyun elâ gözlü, çatık kaşlı, Rus asıllı müslim gulamı Hasan'ı, hasbeten lillâhi'l- 'azim ve taleben rızâi'r-Rabbi'r-Rahîm azat eylemiş ve şöyle demişti: "Malımdan itâk ve azad vesâir ahrâr-ı müslimîn zümresine ilhâk eyledim. Ba'de'l-yevm mezbûr Hasan kendi rakabesine mâlik olup hürdür. Keyfe mâ yeşâ' ve yehtâr tasarruf eder. Üzerinde hakk-ı velâdan gayrı hakkım yoktur"⁵⁵⁹. İslam Ağa bin Hasan Bik'in de bir kölesi vardı. Bunun azat işlemi için bir vekil tayin etmişti. O mahkemede orta boylu, dürre (büyük inci tanesi) yüzlü, gök gözlü, aksakallı, Moskoviyyü'l-asl, müslimü'l-mille, İstiban (?) bin Abdullah'ı İslam Ağa'nın hasbeten lillâhi Teâlâ azad ve itak eylediğini ve ıtkname verilmesinin muradı olduğunu beyan etmişti. Mezbur İstiban (?)'a sorulduğunda o da bu durumu tasdik etmişti⁵⁶⁰. Süleyman Ağa ibn Abdullah'ın kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu, Çerkesiyetü'l-asl, Müslimetü'l-mille, Altun binti Abdullah isimli bir memlûkesi vardı. Bu köleyi hasbeten lillâhi Teâlâ malından azad eylemişti. Ba'de'l-yevm sayir ahrâr-ı müslimat gibi hürdü. Bu durumu köle de tasdik etmişti⁵⁶¹. Müslim Ali Beşe, İslam ve Süleyman Ağa gibi, Recep Efendi Mahallesi'nde oturan Arakel veled-i İsfador isimli zımmi de, bir Rus cariyesini Allah'ın rızasını elde etmek amacıyla azat etmiş ve şöyle demişti: "Vesâir ahrâriye-i aslateyn zümresine ilhâk eyledim. Ba'de'l-yevm merkûme kendi rakabetesine mâlik olup hürdür. Keyfe mâ teşâ'

⁵⁵⁶ Bakal, *age*, s. 75. Köle azat etmenin ne kadar sevaplı bir iş olduğunu şu ayet çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "*Fakat o, sarp yokuşu aşamadı. O sarp yokuşun ne olduğunu sana ne bildirdi? O ilk adım olarak bir köle azat etmektir. Yahut bir açlık gününde, akraba olan bir yetimi yahut aç-açık bir yoksulu doyurmaktır*" Bkz. Beled: 90/11-16.

⁵⁵⁷ KŞS, 4, s. 50a/2. Aynı şekilde yapılan azat örneklerini artırmak mümkündür. Bunun için bkz. KŞS, 8, s. 24a/2, 109b/3, 109b/3, 24a/2; 9, s. 6b/1; 13, s. 25b/2; 21, s. 73b/2.

⁵⁵⁸ KŞS, 4, s. 16a/2.

⁵⁵⁹ KŞS, 25, s. 91b/6.

⁵⁶⁰ KŞS, 3b, s. 11b/3.

⁵⁶¹ KŞS, 4, s. 64a/3.

ve tehtâr tassarruf eder. Üzerinde hakk-ı velâdan gayrı hakkım yoktur. 'İtknâmesi tahrîr olunup yedine teslim olunması matlubumdur"⁵⁶².

Azat işlemlerinde, hasbeten-lillâhi'l-aliyyi'l-azim, hasbeten-lillâhi Te'alâ, hasbeten lillâhi'l-'azîm ve taleben rızâi'r-Rabbi'r-Rahîm, hasbeten lillahi'l-azim ve taleben lirızai'l-kerîm ifadeleri kullanılmaktaydı. Yani Allah'ın rızasını kazanma adına bu işlemin yapıldığı açıkça ifade ediliyordu. Azat edilen kişinin artık hürler sınıfına dahil olduğu, bundan sonra istediği gibi kazanıp tasarruf etme hakkına sahip olduğu belirtiliyordu. Bundan sonra kimsenin kölesi olamazdı. Eski kölenin elinde hürriyetini işaret eden itiknamesi de mevcuttu.

Salacık'tan Ömer Çelebi bin Hacı Ali'nin de alçak boylu, sakallı, gök gözlü, yüzünde benekli, müslimü'l-mille, Kenan bin Abdullah nam doğma çoban gulamı vardı. Bir yıl boyunca Ömer Çelebi'nin koyunlarını gütmüş ve ona yirmi altın nakit vermişti. Ömer Çelebi Kenan'ı hasbeten lillahi'l-aliyyi'l-azim azat ve i'tak etmişti⁵⁶³.

Hacca giden Müslümanlar genellikle, hacca giderken ya da hacda iken, içinde buldukları bu manevi havanın da etkisiyle kölelerini azat ediyorlardı. Hacı Aliş bu örneklerden biriydi. Behram'ı hac yoluna çıktuktan sonra azat etme kararı almıştı. Bahçesaray'ın önde gelen isimlerinden merhum Fahrü'l-âyân Hacı Ebulmuafî Ağa da sadece Allah rızası için bunu yapanlardan biriydi. Kölesi Hüseyin'i Kâbe-yi Mükerrreme'ye giderken azad ve itak eylemişti. Oğlu bunu mahkemede dile getirmiş ve ailece bi'l-fiil azad edilmesini ve itikname verilmesini istemişlerdi. Böylece Hüseyin'in itki mukarrer olmuştu (karara bağlandı). Hüseyin'in belgedeki tasviri de şöyleydi: "Uzun boylu, şarışın, gök gözlü, sivri burunlu, sarı kaşlı, gök gözlü, müslimü'l-mille, Gürciyü'l-asl, Hüseyin bin Abdullah"⁵⁶⁴.

Gayrimüslimler de köle sahibi olabiliyorlar ve yukarıdaki zımî Arakel örneğinde olduğu gibi kölelerini Allah rızası için azat edebiliyorlardı. Arakel gibi Ermeni Mahallesi'nden Şahmurat veled-i Hınzır da Rus asıllı İstifan adlı kazağı ile Gülzaman isimli Rus cariyesini Allah rızası için azat etmişti⁵⁶⁵. Yani rıza üzerine azat hem Müslümanlarda hem de gayrimüslimlerde sıkça rastlanan bir olguydu. Ayrıca Müslümanların hacca giderken kölelerini azat etmeleri uygulaması gibi onlarda da buna benzer bir teamül vardı. Örneğin Bahçesaray sakinlerinden bir zımî Kudüs-ü Şerif'e giderken Marya adlı cariyesini azat etmişti⁵⁶⁶.

Annesine muhtaç olan küçük çocuklar genellikle annelerinden ayrı tutulmuyorlardı. Anne ve çocuğu aynı kişi satın alabiliyordu. Ayrı kişilerin satın aldığı durumlarda da çocuk belirli bir yaşa gelinceye kadar annesinin yanında kalabiliyordu veya küçük çocuklar hemen azat ediliyordu. Şahinzade Bikeç ibnete Ahmet Bik'in orta boylu, sarışın, gök gözlü, sarı kaşlı, Rus asıllı, Gülbeyaz ibnete Abdullah isminde bir kölesi vardı. Kölenin elinde olan iki aylık Hüseyin nam oğlancığı hasbeten lillâhi'l-azîm azad ve i'tak etmişti. El-yevm itknamesinin verilmesi talep ediliyordu⁵⁶⁷. Karasu Kazası'ndan Timur bin Sefer'in de iki aylık bebeği olan bir cariyesi vardı. Daha sonra bu cariyei satmıştı ve satarken de azat ettiği küçük bebeğini (Gülbeyaz) de annesinden süt emen bir yavru olduğu için, onunla birlikte alıcının evine göndermişti. Hatta bu durum yıllar sonra alıcının varislerinin, büyüüp evlenen ve bir erkek çocuk dünyaya

⁵⁶² KŞS, 25, s. 116b/6.

⁵⁶³ KŞS, 4, s. 73a/2.

⁵⁶⁴ KŞS, 3a, s. 18a/5.

⁵⁶⁵ KŞS, 16, s. 23b/1, 23b/2.

⁵⁶⁶ KŞS, 22, s. 70a/2.

⁵⁶⁷ KŞS, 3b, s. 25b/4.

getiren Gülbeyaz'ın oğlunun kendilerinin kölesi olduğunu iddia etmelerine sebep olmuştu. İddialarına göre Gülbeyaz onlardan azat olmuş bir köleydi. Mezbur çocuk henüz o köleyken dünyaya gelmişti. Bu nedenle Gülbeyaz azatlı olsa da çocuk onların kölesiydi. Köle hukukunda normal kurallara göre bu doğru idi. Ancak doğru olmayan en önemli mesele Gülbeyaz'ın hiçbir zaman onların kölesi olmadığıydı. Gülbeyaz şahitler eşliğinde, bu eve daha iki yaşında hür bir bebekken annesiyle beraber getirildiğini izahla, kendisinin ve oğlunun hür olduğunu ispatlamıştı⁵⁶⁸. Germencik Köyü'nden bir gayrimüslim kadın da bir cariyesini, biri kız biri oğlan küçük çocuklarıyla birlikte azat etmişti⁵⁶⁹. Murat Gazi bin İbrahim Atalık, henüz çok küçük yaşta olan iki kölesini hasbetenlillâh azad ve i'tak eylemişti. Bunlar Sefer Bike'nin tahminen üç yaşındaki kızı Gülbeyaz ile Sultan Bike'nin tahminen bir yaşındaki kızı Mihriban'dı⁵⁷⁰.

Yusuf adlı gulam da bebekken azat edilen; ama sonradan sorun yaşayanlardandı. Daha altı aylık bebekken sahibi (maliki) Âlem Daye tarafından Allah rızası için azat edilmiş ve ıtknamesi hemen eline verilmişti. Aradan on beş sene geçmiş, Yusuf on beş yaşına gelmişti. Yusuf zorla köle olarak istihdam edilmek isteniyordu. Neyseki durumun şahitleri vardı: Âlem Daye adlı kadına kocası tarafından hibe edilmiş olan bu köleyi, Âlem Daye hemen azat etmişti. Bu durumda Yusuf'un ıtkı bir daha onaylandı⁵⁷¹. Ortaklaşa sahip olunan köleler de vardı. İki zımminin orta boylu, gök gözlü, Rus asıllı, ırsen intikal etmiş ortak cariyesi bunlardandı. Onu ortak bir kararla Allah rızası için azat etmişler, daha sonra mahkemeye gelerek bu durumun kayıt altına alınması talebinde bulunmuşlardı⁵⁷². Başka bir örnekte de kadiya müracaat eden kölenin kendisiydi. Orta boylu, sakallı, düz burunlu, sağ ayağı topal, Gürcü asıllı, Müslüman, Behram bin Abdullah isimli bu köle efendisi muvacehesinde şöyle demişti: “Efendim mezbur Aliş el-Hac, tarîk-i hacda beni hasbeten azad ve i'tak etdi, ıtkım talep iderim”. Bunun üzerine efendisine sorulduğunda, bu kazağı ben bilmem, merhum validemin mülküdür, diye cevap verince şahitlere dönülmüştü. Şahitlerin, tarîk-i hacda, Kırım'da, evde olan Behram nam kazağım azad olsun deyu, bu Behram'ı azat eyledi, bu hususa şahidiz, diye cevap verince onların şahitlikleri kabul edilmişti. Anlaşılan Hacı Aliş hac yolculuğuna çıkarken verdiği kararından vazgeçmişti. Ancak böyle bir konuda bir kere söz ağızdan çıktıktan sonra geri dönüşü olmazdı ve nitekim şahitlerin varlığı sayesinde Behram hürriyetine kavuşmuştu⁵⁷³. Ünlü Vezir-i Azam Sefer Gazi Ağa vefat ettikten sonra onun kölelerinden biri olan kısa boylu, Martin isimli kazak da efendisinin onu kemâl-i sıhhatinde hasbeten-lillâh azat ettiğini mahkemede beyan etmiş; varislerin de bunu tasdiği ile hürriyetine kavuşmuştu⁵⁷⁴.

Yukarıda Hacı Aliş örneğinde olduğu gibi, bazan verdiği sözde durmayan efendiler de oluyordu. Şahin bin Abdullah bunlardan biriydi. Üstelik o eskiden köle olan, bu nedenle köleliği daha iyi anlaması gereken bir kişiydi. Yusuf adındaki, Rus asıllı kazağını, hastalandığı vakit Allah rızası için azat etmişti; ancak iyileştikten sonra bunu reddediyordu. Kadı huzurunda şahitler şöyle demişlerdi: “Mezbur Şahin hastalandığı vakitte, mezbur Yusuf hasbeten-lillah malımdan azadım olsun, deyu azat

⁵⁶⁸ KŞŞ, 47, s. 5a/1.

⁵⁶⁹ KŞŞ, 16, s. 76b/1.

⁵⁷⁰ KŞŞ, 3b, s. 5a/3.

⁵⁷¹ KŞŞ, 22, s. 90b/1.

⁵⁷² KŞŞ, 9, s. 27b/1.

⁵⁷³ KŞŞ, 4, s. 62b/1.

⁵⁷⁴ KŞŞ, 8, s. 7b/4, 7a/1.

etmiştir. Husûs-ı mezbûre bizler şahidiz, şehadet dahi ederiz”. Bunun üzerine Yusuf’un itkiyla hükm olunmuştu⁵⁷⁵. Hacı Mehmet Efendi bin Abdurrahman Efendi’nin de orta boylu, sarışın, müslimü’l-mille, Hacı Muzaffer bin Abdullah adlı kölesi vaktiyle efendisi olan bu adamı dava etmiş ve şöyle demişti: “İşbu Çelebi Efendi Hazretleri beni hasbeten-lillâh-i Teâlâ azad ve i’tak etmiştir, itkim talep iderim”. Çelebi hazretlerine sorulduğunda, tedbir-i mutlak ile tedbir etmişim, azad ve i’tak etmiş değilim, deyince Muzaffer’den kelamına beyyine talep olundukda udulden şahitler, mezbur Çelebi Efendi Hazretleri bu abd-i memlukini hasbeten-lillâh azaddır deyu bizim huzurumuzda ikrar etmiştir, bu hususa şahidleriz, şehadet dahi ideriz, diye eda-i şehâdet-i şer’iyye idüp ba’de’-l kabul mezbur Hacı Muzaffer’in itkina hükm olunmuştu⁵⁷⁶. Melek Bikeç adındaki bir kadının da Üftade isminde, Müslüman ve Çerkes asıllı bir cariyesi vardı. Bu cariyesini bundan dört yıl evvel Allah rızası için azat etmişti. Ancak adeta bu azadı yok sayarak dört sene geçtikten sonra onu Karasulu Acem Mustafa’ya satmıştı. O da Bekir Beşe’ye satmıştı. Ancak Üftade bu süre zarfında hürriyetini ispata çalışmış ve Gözleve kadısından almış olduğu ıtıknameyi şahitler eşliğinde kadıya getirmişti. Karasulu Acem Mustafa da parasını geri istiyordu. Verdiği sözde durmayan Melek Bikeç çok zor duruma düşmüştü. Çünkü Bahçesaray kadısı da Üftade’nin hürriyetini kabul etmişti. Böylece ıtıkname ve şahitler Üftade’nin hayatını kurtarıırken Melek Bikeç, Üftade’yi sattığı kişiye satış bedelini ödemek zorunda kalmıştı⁵⁷⁷.

Bazı davalarda azatlık belirtilirken kölenin neden ve ne şekilde azat edildiği belirtilmemektedir. Bu dava da onlara bir örnektir. Burada han hazretlerinin çok yüksek bir ihtimalle Allah rızası için köleleri azat ettiği düşünülebilir. Çünkü kocası ölmüş, haksızlığa uğramış ve çaresiz kalmış bir kadının ihtiyacına binaen önce köleleri satın almış ve hemen ardından onları azat etmişti. Olay şöyle gerçekleşmişti: Kara Hasan Öteyaka’ya gitmiş; ancak geri dönmemişti. Bir müddet sonra orada vefat ettiği haberi gelmişti. Kara Hasan’ın zevcesi Fatma binti Çavuş kocasının vefatıyla çok zor durumda kalmıştı. Çünkü Hacı İbrahim nam kimse Kara Hasan Öteyaka’ya gittikten sonra, Hasan’da yüz altın hakkım vardır, diyerek Hasan’ın cariyesini gasb edip almıştı. Sonra da bu cariyeyi azat etmişti. Bu arada bu cariyenin iki çocuğu tevellüt etmişti. Fatma’nın ise zevci zimmetinde yüz altın mehri vardı. Buna dayanarak şimdi bu cariyeyi, Çesmisiyah binti Abdullah’ı, dava etmekte ve istemekteydi. Mahkeme bu cariyenin evlatları ile rakîka (cariye, köle) olmasına hükm vermiş ve bu hükümden sonra Fatma, onları 50 altına hân-ı azîm hazretlerine satmıştı. Han hazretleri dahî iştira edip evladı ile Çesmisiyah’ı azad eylemişti. Böylece Hacı İbrahim gasp ettiği köleyi geri vermek zorunda kalmıştı. Bu köle Fatma’nın kölesi olarak kabul edilmiş, Fatma da cariyeye ve çocuklarını han hazretlerine satmış, han da onları hemen azat etmişti⁵⁷⁸.

6.1.2. Ümmüveledlik

İslam hukukuna göre evli olmayan cariyeye ile efendisi nikâh olmaksızın cinsel ilişki kurabiliyordu. Ancak bu durum köle sahibi olan kadınlar için geçerli değildi. Erkek efendinin cariyesi ile cinsel ilişki kurması bir takım hukukî sonuçları da beraberinde getiriyordu. Cariye, efendisinden çocuk dünyaya getirmesi ile ümmüveled (çocuğun annesi) statüsüne geçiyordu. Aynı zamanda müdebbire sayılıyordu. Yani

⁵⁷⁵ KŞS, 8, s. 111b/1, 112a/2.

⁵⁷⁶ KŞS, 3b, s. 19a/3.

⁵⁷⁷ KŞS, 22, s. 72b/4.

⁵⁷⁸ KŞS, 3b, s. 29a/5.

cariyenin hürriyeti efendisinin ölümüne bağlı oluyordu. Bu cariye efendisi hayatta olduğu müddetçe yine ona hizmet ediyor ve başkasına devredilemiyordu⁵⁷⁹. Ondan dünyaya gelen çocuk ise doğrudan hürler sınıfında yerini alıyordu. Onunla baba arasında normal bir nesep bağı kuruluyor ve her bakımdan normal bir evlilikten doğan çocuk statüsüne sahip oluyordu⁵⁸⁰. Örneğin Gülizman binti Abdullah, merhum Hacı Mustafa'nın ümmüveledi idi. Efendisi Hacı Mustafa'dan Mehmet isminde bir çocuk dünyaya getirmiş ve ümmüveled statüsüne kavuşmuştu. Mehmet hür bir çocuktur. Efendisinin vefatından sonra Gülizman da özgürlüğüne kavuşmuştu. Ancak çok geçmeden küçük oğlu Mehmet de vefat etmişti. Bunun üzerine Gülizman, babasından çocuğa düşen mirastan belli bir miktarını almaya hak kazanmıştı⁵⁸¹. Arslan Ağa'nın da Topal Kutlu ve Şemsimah adlı iki cariyesi vardı. Her ikisi de ümmüveleddi. Topal Kutlu'dan Şahgazi ve Mustafa isminde iki oğlu; Şemsimah'tan da Saime adında bir kız çocuğu dünyaya gelmişti⁵⁸².

Bazan bu durumla ilgili karışıklıklar da yaşanıyor. Örneğin Nesli Bike ile evli olan Tatar oğlu Ahmet Ağa, Muzaffer Ağa'dan iki esir satın almış ve getirip zevcesine vermişti (ikbaz ve teslim eyler). Sonraki yıllarda Nesli Bike ile boşanmışlardı. Bu ayrılıktan sonra, bir köle ile ilgili olarak mahkemenin yolunu tutmuşlardı. Mevzu şuydu: Nesli Bike'nin kendisine kocası tarafından hediye edilen esirlerden biri olan Gülnaz adlı câriye-i memlûkenin Ahmet Ağa'dan bir oğlu dünyaya gelmişti: Sefer Gazi. Bu durum Sefer Gazi'nin ağzıyla şöyle anlatılıyordu: “Valdem Gülnaz, Ahmed Ağa'nın cariye-i memlukesi idi. İstilad edüb (çocuk istemek) beni doğurdu”. Şimdi Ahmet Ağa, Sefer Gazi'nin kendi oğlu olduğunu iddia etmekteydi. Bu durumda Gülnaz da ümmüveled olmaktadır. Yani Ahmet Ağa öldükten sonra hürriyetine kavuşacaktı. Ancak şahitler eşliğinde teyit edilen durum hiç de böyle değildi: Gülnaz, Sefer Gazi doğmadan önce Nesli Bike'ye hibe edilen köleydi. Dolayısıyla Nesli Bike'nin mülküydü, ümmüveled değildi. Sefer Gazi de Ahmet Ağa'nın oğlu olsa da, Nesli Bike'nin mülküydü. Çünkü çocuğun durumu annesinin statüsüne tabiydi. Annesi Gülnaz cariye, Nesli Bike'nin mülküydü. Şahitlerin kabul edilen ifadelerinden çıkan sonuç, Ahmet Ağa'nın, vaktiyle satın alıp eşine hediye ettiği cariye ile zina eylediği idi. Kısacası ne Gülnaz Bike ümmüveleddi ne de ondan doğan Sefer Gazi hürdü⁵⁸³. Dört çocuk sahibi İmam Hacı Yahya ile karısı Ziyade Karasu'nun Şor Mahallesi sakinlerindendi. Ziyade, Kutlukız adlı cariyesini kendi eliyle kocasına vermişti. Bu cariye efendisinden bir çocuk dünyaya getirmişti ve artık ümmüveleddi. Recep adı konulan çocuk, doğuştan özgür durumdaydı; ancak Recep'i de ileride farklı şeyler beklemekteydi. Büyümüş delikanlı çağına gelmişti. Bu sıralarda Ziyade vefat etmişti. Onun terekesinde, onun mülkü (gulam) olarak gösterilmesi üzerine mahkemeye müracaat etmişti. Annesi Kutlukız, oğluna hamileyken mahallede meydana gelenleri şahitlerle anlatarak özgür olduğunu ispatlamak zorunda kalacaktı. Vaktiyle cemaat adamları (mahalle halkı) durumu yanlış anlamışlar ve “İmam Hacı Yahya zevcesinin câriyesine varub zinâ eylemiş. Zânî imamın bize imâmeti lazım değildir!” diyerek azlini istemişlerdi. Durumun Ziyade ve Hacı Yahya tarafından anlatılması üzerine teskin olmuşlardı. İşte o günlere şahit olanlar

⁵⁷⁹ Halil Sahillioğlu, “Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, *Odtü Gelişme Dergisi*, Özel Sayısı, Ankara 1981, s. 81-82; Sak, agm, s. 189-190.

⁵⁸⁰ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 243.

⁵⁸¹ *KŞŞ*, 4, 49a/3-4.

⁵⁸² *KŞŞ*, 22, s. 83a/2.

⁵⁸³ *KŞŞ*, 4, s. 57b/2.

sayesinde Recep, ümmüveleden doğma hür bir kişi olduğunu ispatlayabilmişti⁵⁸⁴. Ömer Seyyit Ağa da Gülüm Bikeç ile evli idi. Gülüm Bikeç'in bir cariyesi vardı. Ömer Seyyit Ağa, Gülüm Bikeç'in izniyle bu cariyeyi istilad etmişti. Bu istilattan bir çocuk dünyaya gelmişti: Hamza Seyyit. Hamza Seyyit neseb davası açarak Ömer Seyyit oğlu olduğunu kadı huzurunda tasdik ettirmişti. Ömer Seyyit'in kendisine, oğlum, dediğini ve yaşananları Gülüm Bikeç'in tasdik ettiğini söylemişti⁵⁸⁵. Hamza Seyyit'in bu nesebi tasdik ettirmesinin çok önemli bir nedeni vardı: Hür bir insan olarak dünyaya gelmişti ve özgürlüğüne göleğe düşün istemiyordu.

Rus asıllı cariyeye ise efendisi Acem Ermenisi Şahin'den davacı idi. Eski efendisi Tomas adlı zimminin aslında onu itak etmiş olduğunu, dolayısıyla hür olması gerektiğini belirterek ıtknamesini istiyordu. Şahin bunu inkâr ediyordu. Bu durumda şahitler devreye girmişti; ancak işin aslı biraz daha karışıktı. Aslında eski efendisi (maliki) cariyeyi önce başka birisine satmış, sonra da bu cariyeye benden hâmindir, ölürsem azadım olsun, diyerek hukuk yoluyla (ikâle-i şeriyeye ile: iki tarafın isteği ile alış-verişi bozarak) geri almıştı. Ondan sonra da Şahin'e satmıştı. Aslında asıl suçlu eski efendi Tomas'tı. Çünkü İslam hukukuna göre efendisinden hamile olan bir köle başkasına satılamazdı. Bu nedenle Rus cariyeye Şahin'den alınmış, eski efendisi, çocuğunun babası Tomas'a, cariyenin rızasıyla, beş gurus mehr-i müccel ile nikâhlanmıştı. Görüldüğü üzere efendisi ve çocuğunun babası tarafından mağdur edilen, ümmüveled statüsündeki bu cariyeye, mahkeme vasıtasıyla mağduriyetinden kurtulmuş oluyordu⁵⁸⁶.

Sicillerde geçen bir davadan efendisiyle istifraş olan cariyenin, efendisinin çocuğunu karnında taşımalarının dahi ümmüveled statüsünü kazanmasını sağladığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki merhum İslam Ağa İstanbul'dan gelirken Bahtiyar adlı cariyesi de yanındadır. Bir kasabaya geldikleri sırada üzücü bir hadise yaşanmış, cariyeye sekiz aylık bir veledini düşürmüştür. Merhum İslam Ağa o sırada yanında olan kişilere üzülmek, mezbur cariyeye benden hâmil idi, hâlâ unmalan düşürdü, demiştir. İslam Ağa'nın vefatından sonra, o cariyenin köle olarak kalmaması için, duruma şahit olan kişiler olayı anlatarak cariyenin hürriyetini kazanmasını sağlamışlardır. Bu durum bu cariyenin ümmüveled statüsüne dahil olduğunu göstermektedir⁵⁸⁷.

Yukarıdaki örneklerle de görüldüğü üzere, ümmüveledlik statüsünün en büyük rolü, cariyelerin efendisinin ölümünden sonra hürriyetlerini kazanmaları ve doğan çocukların da doğrudan hürler sınıfında yerlerini almalarıydı. Bu sayede, toplumda uzun asırlardır yer etmesi münasebetiyle, doğrudan ve birden kaldırılamamış olan köleliğin, azaltılması ve tedricen kaldırılması yolunda önemli bir adım atılmış oluyordu.

6.1.3. Tedbir Yöntemi

Bir kölenin hürriyetinin efendisinin ölümüne bağlı olması durumuydu. Bu durumdaki kölelere müdebber ismi verilirdi. Aynı ümmüveled kölede olduğu gibi başkasına devredilemezdi. Bu anlaşmayla köle, sahibine hayatta olduğu sürece bağlılıkla hizmet etme sözü vermiş oluyordu⁵⁸⁸. Yöntemin tedbir-i mutlak ve tedbir-i mukayyed olmak üzere iki şekli vardı. Tedbir-i mutlakta efendinin, ben öldükten sonra

⁵⁸⁴ KŞS, 25, s. 115a/2.

⁵⁸⁵ KŞS, 22, s. 76b/1.

⁵⁸⁶ KŞS, 21, s. 13a/4-5.

⁵⁸⁷ KŞS, 10, s. 11a/2.

⁵⁸⁸ Sahillioğlu, agm, s. 80; Erdem, age, s. 192.

hürsün, demesi söz konusuydu. Yani bir tür vasiyetti. Bu şekilde yapılan bir tedbirden sonra köle, sahibinin ölümünden sonra, o andaki değeri mirasın üçte birinden fazla değilse derhal azat olurdu. Aksi takdirde mirasçıların da rızası gerekliydi. Mirasçıların razı olmadığı durumlarda ise köle yine hürriyetine kavuşuyordu; ancak üçte biri aşan kısmı onlara ödemekle mükellef oluyordu⁵⁸⁹. Tedbir yoluyla azat da diğer azatlar gibi geri dönüşü olmayan bir işlemdi ve bu yönüyle her zaman kendisinden dönüşün mümkün olduğu vasiyetten ayrılıyordu. Müdebber köle; mükateb köle ve ümmüvelede olduğu gibi başkasına devredilemezdi; ancak mükatebin aksine müdebber köle, aynı ümmüveledeki gibi, önceden olduğu şekilde, efendisi ölünceye kadar ona hizmet etmekle sorumluydu⁵⁹⁰.

Tedbir-i mukayyette ise, ben bu hastalığımдан ölürsem yahut ben bu yolculuğum esnasında vefat edersem sen hürsün, şeklinde ifadeler kullanır⁵⁹¹ ya da yaygın olarak efendinin, ölümünden şu kadar gün önce azat olsun, demesi söz konusu olurdu. Bu şekilde yapılan tedbir vasiyet olmaktan çıkmakta, hayattayken yapılan bir azat kimliğini kazanmaktaydı⁵⁹². Belgelerde, tedbiri-i mukayyed tarzı azat işlemlerinde daha çok, ölümünden 40 gün önce, ifadesinin kullanıldığı görülmektedir⁵⁹³. Özü itibariyle tedbir yöntemi, kölenin hürriyetinin efendisinin ölümüne tabi olmasıydı⁵⁹⁴.

Merhum Mehmet Mirza'nın zevcesi Güferhan vefat etmişti. Vefatından 40 gün mukaddem, uzun boylu, sarı benizli, uzun yüzlü, sarı yanaklı, sağ ayağının ökçesi olmayan Devletgeldi bin Abdullah isimli abd-i memlûkünü, azad olsun, diye tedbir eylemişti. Devletgeldi de bu tedbiri kabul etmişti⁵⁹⁵. Güferhan, başka bir kölesini yine, vefatından 40 gün mukaddem, azad olsun, diye tedbir-i mukayyed ile tedbir eylemişti. Bu cariye-i memlûke el-an müdebbereydi. O dahi bunu tasdik etmişti. Bu cariye, orta boylu, sivri burunlu, ak yüzlü, gök gözlü, açık kaşlı, Çerkes asıllı, Abıhayat binti Abdullah isimli cariyeydi⁵⁹⁶. Abdülbaki Ağa ibn Mustafa da hâl-i hayatında ve kemâl-i sıhhatinde iki abd-i memlûkünü, kendi mevtimden kırk gün mukaddem azatdır, deyu tedbirini mahall-i şer' de kayıt ettirmişti⁵⁹⁷.

Hüseyin Atalık da Piyale bin Abdullah adlı gulamla, onun zevcesi Sefer Bike binti Abdullah adlı kölelerini, vefatından kırk gün mukaddem azat olsun, diyerek tedbir yöntemine göre azat etmiş ve ölümünden sonra bir müdahale olmasın diye de evladı gibi gördüğü köleleri için şunları söylemişti: “..Verese ve evladım, mezburanın elinde olan eger koyun ve eger davar ve ğayri eşyadır taarruz etmeyeler, ne kendilerine ne emvallerine dahl u taarruz etmeyeler”⁵⁹⁸. Haffaf Ustası Ramazan, Rus asıllı, Müslüman

⁵⁸⁹ Sak, agm, s. 187-188; Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 243.

⁵⁹⁰ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 243.

⁵⁹¹ Devellioğlu, age, s. 1053.

⁵⁹² Sahillioğlu, agm, s. 81.

⁵⁹³ Çeşitli örnekler için bkz. KŞS, 9, s. 11a/2, 36b/1, 36a/1; 10, s. 10a/5, 16b/2-3, 133b/5, a/1; 13, s. 71b/1; 21, s. 7b/9; 3a, s. 54b/3-4.

⁵⁹⁴ Osmanlı sultanlarından II. Murat 1446 yılında, gerek sarayda yanında olanlar, gerek eyaletlerde tımarlı olarak hizmet verenler olsun, eski ve mevcut tüm iç oğlanlarını, saray dışında çeşitli görevlerde bulunan ve yönetim kurumunun mensupları olan başka bazı kölelerle birlikte azat etmişti. Bu kölelerin, efendinin ölümünden sonra azat edilmelerinin yani tedbirin bir örneği idi. II. Murat, varislerinin ileride müdahalede bulunmalarını önlemek için onları hastayken, ölüm tarihinden kırk gün önce geçerli olmak üzere azat etmişti. Bkz. Erdem, age, s. 21.

⁵⁹⁵ KŞS, 4, s. 59a/3.

⁵⁹⁶ KŞS, 4, s. 59a/4.

⁵⁹⁷ KŞS, 8, s. 37b/2.

⁵⁹⁸ KŞS, 10, s. 75b/3.

kölesi Şahbaz'ı tedbir yöntemi ile azat edeceğini şu şekilde vaat ediyordu: “İşbu evsaf ile mevsuf olan Şahbaz nam oğlanım kendim vefatımdan kırk gün mukaddem azattır⁵⁹⁹”. Görüldüğü üzere Ramazan Usta, kölesi için oğlanım ifadesini kullanıyordu. Kutlugazi'nin de uzun boylu, sarışın, gök gözlü, düz burunlu, sağ memesinde tâun (veba) yaralı, Cankul bin Abdullah adlı bir köle çobanı vardı. Onu, vefatımdan kırk gün mukaddem azad olsun, diye tedbir etmişti⁶⁰⁰. Habibe Bikeç adlı hatun da iki cariyesini tedbir-i mutlak ile müdebbire eylemiş ve bunu ilginç bir şekilde açıklamıştı: “İşbu iki cariyemi hasbeten lillahi Teala tedbir-i mutlak ile müdebbire eyledim. Yevm-i vefatımda Indelib (?)’i tabutumtan çevirsinler ve Çeşmiafet’i kabrimden çevirsinler”⁶⁰¹. Abid Çelebi'nin orta boylu, sarışın, sivri burunlu, gök gözlü, sarı köse sakallı, Müslüman bir kölesi vardı. Bunu, tedbir-i mutlak ile vefatımda azad olsun deyu tedbir etmişimdir, diye beyanda bulunmuştu. Bu beyanı köle de doğrulamış ve bu durum deftere kaydedilmişti⁶⁰². Üçkuyulu sakinlerinden Zeynep'in orta boylu, koyun gözlü, Müslüman, Kabil isminde bir gulamı vardı. Zeynep onu tedbir yöntemi ile azat ettiğini kadı huzurunda kayıt altına aldırılmış ve şöyle demişti: “Merkum Kabil benim abd-i memluküm idi. Mevtimden sonra azat ol, deyu medebbir eyledim”⁶⁰³.

Karasu'nun Kenise Mahallesi'nden Gül Bike adlı zimmi kadın çok hastaydı. Cariyesi Maruşka'yı hastalandığı vakit, ölüm henüz gelmeden önce yani tedbir-i mukayyed esasına bağlı olarak azat etmişti. Kırk gün gibi herhangi bir gün belirtmemişti. Ancak, kocasını kaybetmiş ve iki kızını da evlendirmiş olan bu kadına can yoldaşlığı yapmış olan Maruşka'dan şimdi tek bir isteği vardı: Yanından gitmemesi. Bunun üzerine Maruşka, eski efendisine ölünceye kadar -ne kadar zaman geçtiğini bilemiyoruz- kendi deyimiyle ona bakub görüb hizmet eylemişti⁶⁰⁴.

Fahru'l-ayan Sefer Ağa ibn Can Mirza Bey'in beş tane kölesi vardı. Bunları tedbir-i mutlak ile azat eylemişti. Bu durumun tescil edilmesi için mahkemeye müracaat etmiş ve şöyle demişti: “...Öldüğüm gündün azaddır, tescil olunması muradımdır”. Ve mahkeme bu durumu kayıt altına almıştı. Görüldüğü üzere Sefer Ağa, öldükten sonra kölelerinin azatlığı sıkıntıya girmesin diye ölmeden önce durumu kadiya bildirmişti. Kölelerden üç tanesi Çerkes asıllı, iki tanesi bayan ve bir tanesi de erkekti⁶⁰⁵.

Efendiler bu yöntemi mutlaka köleye ilk sahip olunan anda uygulamıyorlardı. Yani kölenin hizmeti sırasında, herhangi bir zamanda vuku buluyordu. Örneğin Karasu Kazası'nın Hacı Bünyad Mahallesi'nden Kara Halil Beşe sefere giderken, dönüşünün olamayacağı kanaatiyle, müslim kölesi İvaz'ı, tedbir-i mutlak ile müdebbir eylemişti. Düşündüğü gibi oldu ve seferden dönemedi. Bu durumda İvaz artık özgürdü. Ancak Halil Beşe'nin tereke miktarı 163,5 guruş iken İvaz'ın değeri 120 guruştur. Değeri tereke miktarının üçte birini aştığı için, fark akçesini ödeyecekti⁶⁰⁶.

Bazan köleler efendilerinin ölümünden sonra zor durumda kalabiliyorlardı yani varisler onları köle olarak istihdam etmeye devam edebiliyorlardı. Bu gibi durumlarda köleler mahkemeye müracaat ederek hürriyetlerine kavuşabiliyorlardı. Örneğin merhum Vezir-i Azam Sefer Gazi Ağa'nın Çerkez asıllı Azadi isminde bir gulamı vardı.

⁵⁹⁹ KŞS, 16, s. 69a/1.

⁶⁰⁰ KŞS, 3b, s. 24b/2.

⁶⁰¹ KŞS, 21, s. 26a/5.

⁶⁰² KŞS, 3b, s. 16b/2.

⁶⁰³ KŞS, 9, s. 27b/2.

⁶⁰⁴ KŞS, 25, s. 70a/5.

⁶⁰⁵ KŞS, 3b, s. 36a/3.

⁶⁰⁶ KŞS, 25, s. 74b/1.

Efendisinin vefatından sonra, efendisinin eşi ve kızına dava açmıştı. Efendisi Sefer Gazi Ağa'nın onu azat ettiğini belirtmiş ve hüccetinin verilmesini talep etmişti. Varisler de vekilleri vasıtasıyla bunu doğrulamak zorunda kalmışlardı. Anlaşılan bu köle tedbir-i mutlak yöntemiyle azat edilmişti. Çünkü varisler sülûse vefa etmediğini, bu nedenle hisselerinden azat olunmasını istemişlerdi. Yani Azadi'nin Sefer Gazi Ağa'nın vefat ettiği andaki değeri, terekenin üçte birini aşmadığı için herhangi bir para ödemek zorunda değildi. Bunun üzerine onun hürriyetiyle hükm olunmuştu⁶⁰⁷. Bahçesaray'ın Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Ahmet Ağa'nın, orta boylu, sivri burunlu, sağ gözü zayıf, Üftade binti Abdullah adlı cariyesi de, merhum mevlam Ahmed Ağa hâl-i hayatında ve kemâl-i sıhhatinde beni müdebber etmiştir, diyerek hürriyetini talep etmek zorunda kalmıştı. Şahitlerin şahadeti sayesinde itk ve hürriyetine hükm olunmuştu⁶⁰⁸. Yukarıda belirtildiği üzere müdebber köle alınıp satılamaz ve başkasına devredilemezdi. Ancak Hacı Mustafa'nın validesi Ümmügülsüm Hatun, Laçın adlı müdebber kölesini 60 filoriye tâife-i zimmiyandan birine satmıştı. Laçın bu durumu Bahçesaray Kadısı Müftü Recep Efendi huzurunda, iki şahit eşliğinde ispat etmişti. Neticede bu satışın geçersiz olduğu hükmüne varılmış ve köleyi satın almış olan zimmi ödediği 60 filoriyi Ümmügülsüm'den talep etmişti⁶⁰⁹.

Yukarıda, normal şartlarda, müdebber kölenin efendisinin ölümüne kadar efendisine hizmet etmekle yükümlü olduğu ve başkasına devredilemeyeceği belirtilmişti. Müdebber kölenin bu durumu sadece bir şekilde değişebilirdi ki bu durum efendisinin onu vaktinden önce azat etmek istemesiyle olurdu. Yani efendi isterse, vaktinden önce, daha ölmeden evvel, Allah'ın rızasını kazanma adına, hayır olduğu ve sevabı bol olduğu için kölesini azat edebiliyordu. Örneğin Akanay Karyesi'nden Seyyide Ayni Hatun'un dört kölesi vardı. Dördünü de müdebber eylemişti. Dördünü de köyün mescidine para vakfettiği gün, hayrının çok olması münasebetiyle azat ettiğini belirtmişti. Ancak daha sonra Ayni Hatun sözünde durmayıp kölelerinden üçünü de azat etmeyince onlar, kadıya müracaat etmek zorunda kalmışlar ve şahitler sayesinde hürriyetlerini elde etmişlerdi⁶¹⁰.

6.1.4. Mükâtebe (Kitabet Yöntemi)

Kölenin belirli bir bedel karşılığında hürriyetini satın alması için efendisi ile yapmış olduğu anlaşmaya mükâtebe ismi veriliyordu. Her iki tarafın da yararına olan bu yöntem kimi ayet⁶¹¹ ve hadislerle de köle sahiplerine tavsiye edilmişti⁶¹². Mükâtebe sözleşmesi gönüllülük ilkesine dayanıyordu; tarafların hiçbirisine zorla kabul

⁶⁰⁷ KŞS, 8, s. 7a/2.

⁶⁰⁸ KŞS, 8, s. 38b/1, 39a/4.

⁶⁰⁹ KŞS, 3a, s. 58a/4.

⁶¹⁰ KŞS, 4, s. 37a/3-4-5.

⁶¹¹ "...Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlere, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenilirlik) görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın. Allah'ın size verdiği maldan siz de onlara verin..." Bkz. (Nur, 24/33).

⁶¹² Buna Hz. Peygamber döneminden bir örnek verilebilir. Selman el-Farisi köle olduğu için Bedir ve Uhud savaşlarına katılamamıştı. Hz. Peygamber kendisine efendisi ile mükâtebe yapmasını söylemişti. Bunun üzerine 300 hurma fidanı dikmek ve 40 okiyye altın vermek üzere mükâtebe anlaşması yapılmıştı. Esasen efendisi olan Yahudi, Selman'ın bunları hazırlayıp getiremeyeceği kanaatinde idi. Ancak ashab hurma fidanı temininde ona yardımcı olmuş, Hz. Peygamber de hurma fidanlarının dikiminde bizzat bulunmuş ve bazı fidanları kendisi dikmişti. İstenen altınlar da kısa sürede temin edilmiş ve Selman hürriyetine kavuşmuştu. Bkz. Bakkal, *age*, s. 56.

ettirilemezdi. Hatta mükâtebe yapmayı kölenin isteme yetkisi vardı. Köle, sözleşme koşullarına bağlı olarak, hürriyetinin bedelini, nakdi veya aynî olarak ya da hizmet vererek⁶¹³ ödemekteydi. Ödenecek miktar veya yapılacak olan hizmetin ne olduğu ve süresi bu anlaşmada belirtiliyordu. Bu tür köleler mükâteb ya da kitabetli diye isimlendiriliyorlardı. Sözleşmenin imzalanmasıyla birlikte köle aslında yarı azatlı sayılıyordu⁶¹⁴. Örneğin İslamiyet'in ilk yıllarında mükâteb kölelere hürler gibi örtünme zorunluluğu getirilmişti⁶¹⁵. Anlaşma koşulları yerine getirildikten sonra da mükâteb köleler tamamen özgürlüğüne kavuşuyordu. Köleye bu hakkı veren köle sahibine mevlâ ya da mevlâ mükâtib adı verilmekteydi⁶¹⁶.

Mükâtebe mutlak azat gibi geri dönüşü olmayan bir hukuki işlemi. Köle sahibi kölenin rızası olmadan tek taraflı olarak anlaşmayı bozamaz ve bu sonucu doğuracak bir işlem yapamazdı; anlaşmada mükâteb bakımından şartları ağırlaştırıcı bir değişiklikte bulunamazdı. Aynı zamanda köle, satış ve hibe gibi yollarla başkasına devredilemezdi. Mükâteb köle kendi hesabına çalışma hakkına sahipti. Bu devrede, eğer anlaşmada hizmet şartı yoksa, efendisine hizmet etmek zorunda da değildi. Efendi, mükâteb cariyesini istifraş edemezdi. Efendinin mükâtebe şartlarına uymaması halinde köle durumu mahkemeye intikal ettirme hakkına da sahipti⁶¹⁷.

Bir kitabet uygulamasının mahkemede nasıl beyan edildiğine şu örneklerle bakmak mümkündür: Cevherhan isimli küçük bir kız çocuğu (sağire) vardı. Bu kız Vasil adlı bir köleye (abd-i memluk) sahipti. Muhtemelen Vasil kızın annesi ya da babasından miras kalmıştı. Cevherhan'ın vasisi olan şahıs mahkeme huzurunda Vasil'in kitabetini beyan etmiş ve Vasil de kitabeti kabul eylediğini belirtmişti. Bu durum mahkeme tarafından kayıt altına alınmıştı. Vasi durumu şöyle ifade ediyordu: “Merkume Cevherhan'ın elli koyununu işbu Vasil'e yedi yılda dört yüz koyun ile virüb ve yıldan yıla sene-be-sene cümle koyunun sütünü virmek üzere kitabet etmişim”. Görüldüğü üzere efendisi Vasil'e elli koyun verecek, Vasil yedi sene içerisinde bu koyunu dört yüz adete çıkaracak ve her sene koyunların sütünü de efendisine gönderecekti. Böylece hem Cevherhan bundan gelir etme etmiş olacak hem de Vasil yedi yıl sonra özgürlüğüne kavuşacaktı. Bu arada uğraştığı işin detaylarını da öğrenme şansını elde edecekti⁶¹⁸. Kale Yahudilerinden Sadık veled-i İsak, abd-i memlukü İstançe (?) mahzarında dava açmış ve şöyle demişti: “İşbu meclis-i şerde hazır olan İstançe (?) nam abd-i memlukümü onbeş yıl hizmet-i kitabete kat' eylemişdim. Hala on sene hizmet idüb beş sene hizmeti kalmışdır. Hala bin altmış üçün Muharremü'l-Haramı'ndan beş sene hizmet idüb hizmeti tamamından sonra azad olsun.” İstançe (?) de efendisinin tüm sözlerini (cem' kelamını) ve beş sene hizmetten sonra azad olsun deyu kitabetini kabul eylemiş ve bu durum kayıt altına alınmıştı⁶¹⁹. Görüldüğü üzere İstançe (?) efendisine on beş yıl hizmet edecek ve sonra özgürlüğüne kavuşacaktı. On yıllık hizmetini gerçekleştirmiş, geriye beş yılı kalmıştı. Belde-i Bahçesaray

⁶¹³ İstanbul'un fethinden sonra ele geçirilen Rum esirlerin İstanbul surlarını tamir karşılığında hürriyetlerini kazanmaları bunun tipik bir örneğiydi. Bkz. Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 242.

⁶¹⁴ Sak, agm, s. 183-185; Erdem, age, s. 192.

⁶¹⁵ Hatalmış, age, s. 59.

⁶¹⁶ KŞŞ, 3a, s. 59a/1.

⁶¹⁷ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 242-243.

⁶¹⁸ KŞŞ, 4, s. 24a/5. Bu örnekte olduğu gibi aynî esasları belirtilmiş mükâtebe örnekleri için bkz. KŞŞ, 9, s. 99a/1; 15, s. 53b/2; 19, s. 49b/2; 21, s. 39a/1-2.

⁶¹⁹ KŞŞ, 4, s. 26b/1. Bu örnekte olduğu gibi, hizmet esasına dayanan mükâtebe örnekleri için bkz. KŞŞ, 9, s. 20a/1, 28a/2, 46b/3, 68b/2, 82a/1, 93b/2; 3a, s. 88b/3; 10, s. 124a/1-2; 13, s. 54b/5, 63b/2; 16, s. 12b/2, 35a/1, 77b/2, 81a/2; 21, s. 69b/5, 82a/3; 22, s. 13a/1.

mahallâtından Cami-i Kebir Mahallesi sükkanından Yahya bin Abdullah da kölesini kitabet usulüyle azat edeceğini şu şekilde belirtmişti: “İşbu Laçın iki sene hizmet etmek üzere azat olsun”. Laçın de vech-i meşruh üzere kitabeti kabul eylemişti. Yani Laçın iki sene efendisine hizmet ettikten sonra azat olacaktı⁶²⁰. İslam el-bevvâb, mahfel-i kazada, İstivan adlı kazağı karşısında şöyle beyanda bulunmuştu: “Mâru’z-zikr kazağımı yüz yigirmi guruşa, ayda iki guruş eda itmek üzere, beş seneye dek tamam ola, bu minval üzere kitabete kesdim”. İstivan da bu minval-i meşruh üzere kitabeti kabul eylemişti⁶²¹. Karasu’nun Çorum Mahallesi’nden bir zımmi kölesiyle mükâtebe anlaşması yapanlardandı. Kölesi aylık 50 esedi olmak üzere altı sene sonunda toplam 320 esedi - sicilde bu rakam verilmektedir- kazanıp getirdiği takdirde kölelikten kurtulacaktı. Aynı zamanda efendisi bir başka şart daha koşmuştu. Eğer içki âlemine düşüp kârını elde etme gayretinde olmazsa onu derhal satacaktı⁶²². Habibe Bikeç Hatun, Kaytas adlı değirmenci kazağını azat etmeden önce onunla bir anlaşma yapmıştı ve o da bunu kabul etmişti. Habibe Bikeç azat şartını şöyle açıklamıştı: “İşbu Kaytas, Hürmüz nam ve Mevlüt nam küçük karındaşlarına değirmencilik talim eylesin. Mezburan Hürmüz ve Mevlüt değirmen bina etmeğe ve değirmen ustalığına kadir olduğu vakitte işbu Kaytas azat olsun”⁶²³.

Ali Ağa, Boğdan asıllı Vasil bin Abdullah adlı abd-i memlukünü, Vasil’in zevcesi Vasiline adlı cariyesini ve Vasil’in kızı Munise adlı dügesini 300 guruşa kitabete kesmişti. Bu köle aile 300 guruşu tamamen teslim ederek hep beraber hürriyetlerini elde etmişlerdi⁶²⁴. Bu örnekte olduğu gibi bazı sözleşmelerde, para karşılığı yapılan anlaşma için süre belirlenmediği görülmüştür. Şaban Çavuş bin Musa ile Martin isimli Macar köle arasındaki sözleşmede de durum bu şekildeydi. Şaban Çavuş, Martin’i 23 guruşa kitabete kesmişti. Martin bu bedeli tamamen ödemiş için hürler sınıfına dahil olmuştu. Aslında bu miktar oldukça düşüktü. Belki değerinden bile aşağıda bir fiyattı. Martin bunu çok kısa bir süre içinde ödemiş olmalıydı⁶²⁵. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere efendi ile kölesi karşılıklı rıza ile bu sözleşmeyi onaylamaktaydılar.

Kendisine kitabet uygulaması yapılan bir kölenin azat olma vakti geldiğinde, bu durum efendisi tarafından kadı huzurunda beyan edilerek hürriyetinin verilmesi sağlanıyordu. Örneğin efendinin biri bu durumdaki bir kölesi için mahkemede şöyle demişti: “İşbu balabânı’l-hâzır-ı bi’l-meclisi yüz elli altına kitabete kat’ edip bedel-i kitabeti olan meblağ-ı merkum yüz elli altını bi’t-tamam alıp üzerinde hakk-ı velâdan gayrı hakkım kalmış değildir vesair-i ahrar gibi hürdür”. Köle de bunu tasdik etmiş ve hürriyetine kavuşmuştu. Yani bu balaban köle 150 altın olarak belirlenmiş olan meblağın hepsini kazanıp efendisine ödemişti. Bundan dolayı artık diğer hürler gibi hürdü. Efendisinin üzerinde hakk-ı velâdan başka hakkı kalmamıştı⁶²⁶. Efendinin azat ettiği kölesinin mirasçısı olma hakkı anlamına gelen velâ hakkı efendi ile köle arasında

⁶²⁰ KŞS, 4, s. 51b/4.

⁶²¹ KŞS, 8, s. 19b/2. Bunun gibi nakit karşılığı yapılan mükâtebe anlaşmaları için bkz. KŞS, 9, s. 7a/2, 38a/1, 52a/3, 99a/2; 15, s. 14a/1, 47a/3, 71a/1, 73b/1.

⁶²² KŞS, 25, s. 22a/1.

⁶²³ KŞS, 21, s. 26a/6.

⁶²⁴ KŞS, 9, s. 78b/1.

⁶²⁵ KŞS, 9, s. 56b/2.

⁶²⁶ KŞS, 4, s. 54b/3.

kopmayan bağın resmî uzantısıydı. Yani azatlı kölenin ölümü halinde, mirasının bir kısmının eski efendisine kalması demekti⁶²⁷.

Bahçesaray'ın bir köyünden Şah Mirza bin Mehmet Bik de Çerkes asıllı abd-i memlukü Gazi bin Abdullah ile bir anlaşma yapmıştı. Ona iki koyun vermiş, beş yüz koyun ile bir çoban ver de azad ol, demişti. Gazi bin Abdullah, efendisine beş yüz koyun ile bir çobanı verdiği vakit efendisi onu azat ve itak eylemişti. Köle de bunu doğruladığı için ıtknamesi talep edilmiş ve bu kölenin ıtk ve hürriyetine hükm olunmuştu⁶²⁸. Gazi Polat'ın kölesi Toktamış bin Abdullah da efendisine kitabet bedeli olan 30 altını ödemiş ve azat olmuştu. Şahitler de bu durumu teyit etmişti⁶²⁹.

Bazan efendilerin sözleşmede olmasa da kölelerin lehine bazı haklarından vazgeçtikleri ya da bazı alacaklarını erteledikleri oluyordu. Örneğin Aktaç Köyü'nden Hacı Gazi'nin validesinden irsen intikal eden bir kölesi (mülkü) vardı. Onu 8,5 sene hizmete kitabet eylemişti. O da yedi sene hizmeti eda eylemiş, üzerinde bir buçuk sene hizmet hakkı kalmıştı. Ancak efendidi onu bu şekliyle azat etmiş, mahkeme de bunu kabul etmiş ve hürriyetiyle hükm olunmuştu. Yani bu kölenin çalışması gereken bir buçuk sene daha vardı; ama Hacı Gazi bunda direktmemiş ve kölesini bu haliyle azat etmişti⁶³⁰. Muhtemelen Hacı Gazi kölesini seviyor ve ona değer veriyordu. Cennethan binti Canbik de orta boylu, koyun gözlü, bıyıklı, kumral sakallı, düz burunlu, Boğdan asıllı, Müslüman kölesi Devletgeldi bin Abdullah isimli doğma çobanı üç yüz koyun vermek üzere i'tak etmişti. Devletgeldi efendisine 270 koyun vermişti, 30 koyun kalmıştı. Bi'l-fiil azattı⁶³¹. Cennethan da bu çobanı sevdiği için haktan feragat etmiş olmalıydı. Akmescit Kazası muzafatından Hacı Halil Karyesi sükkanından Mahmut bin Kurban Ali de kölesini azat etmek için kalan borçlarını ödemesini beklememişti. Kölesi Zülfikar bin Abdullah'ı azat etmiş; ancak kendisine borçlu olduğunu da belirtmişti. Mahkemede şöyle demişti: “ İşbu Zülfikar abd-i memluküm olub elli altın kitabete kat' idüb otuz üç altın param aldım. On altı altın param kaldı. Ba'del-yevm azaddır. Bana on altı altın param borçludur”. Zülfikar'a sorulduğunda aynı şeyleri beyan etmişti ve bunun üzerine Zülfikar'ın ıtkı mukarrer olmuştu⁶³². Otar Karyesi'nden Yusuf Beşe ibn Abdullah'ın da uzun boylu, ak sakallı, sivri burunlu, Boğdanî bir abd-i memlûki vardı. Sonradan Müslüman olanlardandı. Adı Rüstem bin Abdullah'tı. Onu hizmete kitâbet edip ol dahî kitâbet-i mezbûre kabul ve hizmet-i mezbûreyi üzerine iltizam eylemişti. Altı senesi hizmette geçip bir senesi kalmıştı. Yusuf Beşe artık onun hür olduğunu belirttikten sonra “Üzerinde bir sene hizmetden ve hakk-ı velâdan gayri hakkım kalmamıştır” diye beyanda bulunmuştu. Yukarıdaki borçlu kölede olduğu gibi bu köle de azat olmuştu; ancak eski sahibine bir sene hizmet etme borcu vardı⁶³³. Bahçesaray'ın Mehmetşah Ağa Köyü'nden Can Mirza bin Yahya da Mevlüt Gazi isimli Müslüman kölesi ile sekiz sene evvel, beş yüz koyun ve altmış altına mükâtebe anlaşması yapmıştı. Sekiz sene içinde beşyüz koyun ve yirmi altını efendisine teslim edebilmişti. Geriye kırk altın borcu kalan bu köleyi, efendisi azat etmişti⁶³⁴. Efendilerin bu şekilde fedakârlık yapmalarının sebepleri arasında muhtemelen onları sevmeleri ve onlara

⁶²⁷ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 243.

⁶²⁸ KŞS, 3b, s. 17a/3.

⁶²⁹ KŞS, 4, s. 28b/3.

⁶³⁰ KŞS, 3b, s. 41a/2.

⁶³¹ KŞS, 4, s. 72a/3.

⁶³² KŞS, 4, s. 7b/3.

⁶³³ KŞS, 3a, s. 75b/1.

⁶³⁴ KŞS, 22, s. 50a/3.

güven duymaları geliyordu. Yoksa güvenilir bir köle olmasa, hürriyetini aldıktan sonra hizmeti ya da borcunu dikkate almayabilirdi.

Yapılan mükâtebe anlaşması tamamlanmadan efendi vefat ederse, köle aynı sözleşme ile varislere intikal ediyordu. Yahudiyandan İsak'ın kölesi Kaytas buna bir örnekti. On dört yıl önce İsak'ın babası, Kaytas'la on dört yıllığına bir kitabet anlaşması yapmış ve anlaşmadan kısa bir süre sonra vefat etmişti. Oğlu İsak'a intikal eden Kaytas'ın bu sözleşmesini İsak devam ettirmişti. Kaytas tam on dört yıl efendisine hizmet etmiş ve sonunda hürriyetine kavuşmuştu⁶³⁵.

Bir köleye ortak olarak da sahip olunabiliyordu. Örneğin Bahçesaray'ın Harami Köyü'nden Sefer'in kızı Melek ile onun küçük kardeşi Ümmügülsüm'ün yarı yarıya ortak hisseleriyle sahip oldukları, orta boylu, kara kaşlı, koyun gözlü, sivri burunlu, sağ yanında yüzünde benli, Mehmet Ali bin Abdullah adlı bir doğma köleleri vardı. Böyle hallerde azatlarda da ortak uygulamalar yapılmaya çalışılıyordu. Mehmet Ali bin Abdullah'ın yarı hissesini önce Ümmügülsüm azat etmişti. Bunun üzerine Melek de kendi hissesi olan nısf-ı âherin azad etmiş ve azat gerekçesi olarak şunları söylemişti: "Eline 50 koyun virdim. Bu dahî elli koyunu 200 idüb vericek oldı. Bi'l-fiil azaddır. Şayet 50 koyunu 200 koyun idüb virecekdir". Yani iki yüze yakın koyun elde etmişti, kalanını da azat olduktan sonra tamamlayacaktı⁶³⁶. Yine Bahçesaray'ın başka bir köyünden Mehmet Şah ve Ahmet ibn Hacı Gazi isimli kardeşlerin merhum babalarından ırsla intikal eylemiş bir köleleri vardı. Hatta bunların bir de Mahmut isminde küçük kardeşleri vardı. Bu köle ırsen ona da intikal etmişti. Henüz küçük olduğu için vasisi bu büyük kardeşlerdi. Bu köleyi 150 altına kitâbete kat' etmişlerdi. O da meblağ-ı mezburu bi't-tamam virüb azad olmuştu. Bu iki kardeş bunun üzerine, bi'l-fiil azad ve ıtknâmesi verilmesi muradımızdır, diye mahkemede taleplerini dile getirmişlerdi. Köle Cemşid de iki kardeşin anlattıklarını tasdik etmiş ve böylece mahkemece Cemşid'in ıtk ve hürriyeti takarrür (kararı verilmek) olunmuştu⁶³⁷. Bir başka kölenin ise dört sahibi vardı. Bunlar Abdulgani Çelebi, Hasan Çelebi, Emrullah Çelebi ve Murtaza ibn Mustafa Ağa idi. Rus asıllı, Nasrani köle Dilaver çobanı, üç sene evvel, 570 koyun vermek üzere kitabet etmişlerdi. Bedel-i kitabeti tamamen almışlardı ve Dilaver artık özgürdü⁶³⁸.

Köleler müştereken de kitabete tabi olabiliyorlardı. Örneğin Macar asıllı Yusuf adlı gulam, efendisi tarafından Balkız cariye ile 400 guruşa kitabete kesilmişti. 400 guruşu efendilerine tam olarak teslim ettikleri için her ikisi de azat olmuşlardı⁶³⁹.

Belgelerde verdiği sözde durmayan efendilerle de karşılaşılmıştır. Bunlardan biri Karasu'nun Karaağaç Mahallesi'nden Zorbaz oğlu Kutlu'ydu. Rus asıllı Yahudi kölesiyle süreye dayalı mükâtebe anlaşması yapmıştı. Köle Petro'nun 8 sene hizmet etmesi gerekmekteydi. Ancak aradan 10 yıl geçmesine rağmen hâlâ azat edilmemişti. Petro, iddiasına göre, sırf saygıdan dolayı iki sene sükût ederek, efendisinin insafa gelmesini beklemişti. Böyle bir ihtimalin olmadığını iyice anladığında mahkemeye müracaat ederek ıtknamesini almıştı. Mahkemede dahi insafa gelmeyen adam: "Kızımı hocaya verdikte azad olsun demiştim." diyerek Petro'yu yalancılıkla itham etmekten de geri durmamıştı⁶⁴⁰.

⁶³⁵ KŞS, 10, s. 4a/1.

⁶³⁶ KŞS, 3b, s. 27b/2.

⁶³⁷ KŞS, 3b, s. 6b/4.

⁶³⁸ KŞS, 21, s. 40b/4.

⁶³⁹ KŞS, 9, s. 52a/3.

⁶⁴⁰ KŞS, 25, s. 86b/3.

Yukarıda sözleşmeyi tam olarak yerine getiremeyen bazı kölelerin yine de efendileri tarafından azat edildikleri görülmüştü. Efendilerden bazıları kalan haklarından vazgeçerken bazıları da kölenin kalan borçlarını sonradan almayı kabul ediyorlardı. Peki verdiği sözde hiçbir şekilde duramayan, gereken ücreti ödeyemeyen ya da gereken hizmeti yapamayanların durumu ne olmaktadır? Böyle hallerde efendiler nasıl davranıyorlardı? Bu gibi durumlarda sözleşme feshediliyordu. Hatta efendi, kölesini elden çıkarmak da isteyebiliyordu. Bu durumda olan kölelerden biri Perviz bin Abdullah'tı. Perviz, mevlâ mükâtibi İlyas veled-i Evrahim (?)'e dava açmış, senevî yigirmi beş filori virmek üzere mükâteb idüp senevî meblağ-ı mezbûru edâsından âcizim, diye aczini beyan etmişti. İlyas onun söylediklerini tasdik ettikten sonra, onu Fahru'l-âyân Selim Şah Bik'e 30 filoriye sattığını açıklamıştı. Böylece İlyas'ın mülkünden hariç olmuştu. Bundan sonra Selim Şah Bik'in kablinden kitâbete tabi tutulmuştu. Selim Şah Bik'in vekilinin mahkemedeki beyanı, Selim Şah Bik'in, ma'lûmu'l-hudûd çayırımı tamir etmek üzere azad olsun, dediği şekildeydi. Böylelikle önce ücrete tabi mükâteb olan Perviz bin Abdullah, bunu yerine getiremediği için yeni sahibi tarafından hizmete tabi mükâteb olarak tayin edilmişti⁶⁴¹. Perviz'in bundan sonraki durumu hakkında bilgimiz bulunmamaktadır.

Kölesiyle mükâtebe anlaşması yapan efendi, onlarla, yapacakları işi hesaba katarak sözleşme yapıyor yani kölesinden istediği ücret için ya da hizmet için genelde ortamı ve imkânı da oluştuyordu. Abdulhalim Çelebi bin Mustafa Ağa bu örneklerden biriydi. Onun aslen Gürcü ve Nasrani bir kölesi (abd-i memlukü) vardı. Onunla şöyle bir anlaşma yapmıştı: Cafer 10 sene hizmet ettikten sonra azat olacaktı. O yıl içerisinde Cafer'den kırk altın almış, bu kırk altın ile bir çura satın almıştı. Bu çurayı Cafer'in üstüne değirmenci yapıp iki değirmen ve bir çatma ev bina ettirmişti. Bu şartları sağladıktan sonra, burada 10 sene çalışan Cafer'i azat edecekti⁶⁴². Kazak İvan'ın durumu da buna bir örnektir. Orta boylu, kumral kaşlı, koyun gözlü, Gürcü asıllı İvan, Cumali'nin mirasından küçük oğluna düşmüş bir paydı. Çocuğun vasisi Mehmet Ali idi ve vasi olması hasebiyle İvan'la bir anlaşma yapmıştı. İvan da bunu kabul etmişti. Anlaşma şöyleydi: İvan altı sene hizmete tabi olacaktı. Vasi Mehmet Ali'ye ve dolayısıyla küçük efendisine her sene 16 altın bir gurus ödeyecekti. Bu altı senede toplam 100 altın demektir. Tabi bu parayı kazanması için mükâtebe anlaşması gereğince ona bir istihdam alanı oluşturmak gerekiyordu. Mehmet Ali bunun için bu kazağın eline iki öküz ile bir araba vermişti⁶⁴³. Mükâteb Rüstem de Zülfikar Efendi'nin Abdülaziz, Abdürrezzak, Abdulhalim ve Abdülfettah adlı çocuklarının ortak malı bir çobandı. Ona beş yüz adet koyun verilmişti. Bu koyunlarla kazanç sağlayacaktı⁶⁴⁴.

Azat yöntemlerinde kadın-erkek köle ayrımı yoktu. Ancak davalardan anlaşıldığı üzere mükâtebe anlaşmasına dayalı azat daha çok erkek kölelerle yapılmaktaydı. Çünkü bu anlaşma daha çok kâr elde etme, dışarıda, bağda, bahçede, değirmende, dükkanda çalışma, çobanlık ya da ticaret yapma esasına dayanıyordu. Bu tarz işlerde kadınlardan ziyade erkekler istihdam edilmekteydi. Kadınlar ise ümmüveled yoluyla azat oluyorlardı ya da onlarla daha çok tedbir yoluyla azat yöntemi uygulanıyordu. Ev içi işlerde efendilerine rahatlıkla ölene kadar hizmet edebilirlerdi. Tabii ki bu durum kadın köleler için mükâtebe sözleşmesi hiç yapılmıyor anlamına gelmiyordu. Örneğin Maruşka ve Gülbahar kendisiyle mükâtebe sözleşmesi yapılan kadın kölelere örnekti.

⁶⁴¹ KŞS, 3a, s. 59a/1.

⁶⁴² KŞS, 3b, s. 14b/1.

⁶⁴³ KŞS, 10, s. 114a/1.

⁶⁴⁴ KŞS, 22, s. 14a/2.

Maruşka, Zahide binti Mehmet'in cariyesiydi. Efendisi onu 190 altına kitabete yazmıştı. Şimdiye kadar elli altın verebilmişti. Daha sonra iki altın daha getirmişti. Sekiz gün içinde bir altın daha verecekti⁶⁴⁵. Anlaşılan bu konuda biraz zorluk çekiyordu. Gülbahar binti Abdullah ise, Hacı Ali Mescidi Mahallesi sakinlerinden Sarrac Mehmet'in Macar cariyesi idi. Mükâtebe bedeli 80 guruş olup yüksek bir rakam değildi. Bu parayı sahibine getirmiş ve azat olmuştu⁶⁴⁶.

Sicillerde üç davada, yapılmış azatlık sözleşmelerinin değiştirildiği görülmüştür. İlk ikisinde mükâtebe sözleşmesi tedbire; üçüncüsünde ise tedbir uygulaması mükâtebeye dönüştürülmüştür. Demek ki karşılıklı rıza doğrultusunda mükâtebe ve tedbir uygulaması değiştirilebiliyordu. Birinci örnekte, Bayçura isimli çura, sahibine dört sene içinde 130 koyun getirirse azat olacaktı. Ancak anlaşılan efendisi yaşlı ya da hasta biri olmalıydı ki, eğer dört sene içinde ölmezsem, şartını da eklemişti. Durumu daha da netleştirmek için, eğer dört sene içinde ölürsem müdebber olsun, diye de belirtmişti. Böyle bir durumda çuranın değeri mirasın üçte birini aşarsa bunu da ödeyecekti; çünkü, sülüsden muteber olsun, diye de belirtmişti⁶⁴⁷. İkinci örnekte, Kale Yahudilerinden Muşa'nın Rus asıllı Nasrani bir cariyesi vardı. Onunla 14 sene hizmet etmek üzere mükâtebe anlaşması yapmıştı. Ancak daha sonra bu sözleşmeyi değiştirerek onu tedbir-i mutlak ile müdebber eylemişti. Aradan sekiz sene geçmiş ve Muşa ölmüştü. Muşa'nın varisi olan kardeşi bu cariye azat etmiyordu. Tedbir-i mutlak anlaşmasına göre cariye azat olması gerekiyordu. Zor durumda kalan cariye kadıya müracaat edip durumu anlatmış ve özgürlüğünü talep etmişti. Muşa'nın kardeşi, onun, on dört sene hizmet etmesi gerektiğini, altı senesinin kaldığını, altı sene sonra azat olacağını, müdebber olduğuna dair bilgisinin olmadığını, ifade etmişti. Ancak cariye azat etmemesinin anlaşmayı değiştirdiğine dair şahitleri vardı. Muşa'nın terekesinin sülüsü yani üçte biri bu cariye azat etmeye denk geliyordu. Yani cariye azat etmemesinin değeri terekenin üçte birini de aşmıyordu. Bu durumda cariye azat etmemesinin tedbir-i mutlak esasına göre derhal azat olmasına karar verilmişti⁶⁴⁸. Üçüncüsünde ise, Gülsüm adlı kadın, Laçın adlı müdebber kölesiyle, altı sene hizmet ettikten sonra azat olsun, diye sözleşmişti. Altı sene hizmetten sonra Laçın'ın azat olduğu şahitler huzurunda kabul edilmişti⁶⁴⁹.

İki yöntemin bir arada uygulandığına dair bir örneğe de rastlanılmıştır. İmam Sofu, Bahçesaray'ın bir köyünde imamlık yapmaktaydı. Rus asıllı bir de kölesi vardı. Onu azat etmek için şöyle şart koşmuştu: "Bu mescidi bina eylesin ve on altın dahi vakf kosun da ben dâr-ı fenadan dâr-ı bekaya intikal eyledikten sonra azadım olsun." Yani İmam Sofu, azatlığını hem bir şarta hem de ölümüne bağlamıştı. Dolayısıyla hem mükâtebe sözleşmesini hem de tedbir-i mutlak yöntemini uygulamıştı. Köle şart koşulan şeyleri yapmıştı. Üstelik efendisi de vefat etmişti. Aslında hürriyetini elde etmişti; ama İmam Sofu'nun oğlu Mehmetşah köleyi elinde tutmaya çalışıyordu. Rus köle durumu derhal kadıya iletmış ve şahitleri sayesinde hürriyetini kazanmıştı⁶⁵⁰.

Mükâtebe sözleşmesi başka bir uygulamaya dönüştürülmeden kendi içerisinde de değiştirilebiliyordu. Örneğin mükâtebe sözleşmesi belirli bir hizmet yılı ya da belirli bir meblağ üzerinden yapılırken bu örnekte sözleşmede değişiklik yapıldığı ve iki türün

⁶⁴⁵ KŞS, 10, s. 43b/2-4.

⁶⁴⁶ KŞS, 15, s. 53a/1.

⁶⁴⁷ KŞS, 15, s. 48b/1.

⁶⁴⁸ KŞS, 22, s. 38b/1, 39a/4.

⁶⁴⁹ KŞS, 3a, s. 57b/1.

⁶⁵⁰ KŞS, 20, s. 94b/2.

de bir arada kullanıldığı görülmektedir. Derviş adlı zimmi kazağıyla önce yıl hesabından sözleşme yapmıştı. Kazağın iki buçuk sene hizmeti kalmıştı. Kalan iki buçuk senelik hizmetine karşılık ondan on sekiz altın almış ve azat etmişti. Üstelik köle bu on sekiz altını Muzaffer isimindeki bir zimmiden borç alarak hürriyetini elde etmişti⁶⁵¹. Bu örnekte, kölenin hürriyetini elde etmesi noktasında işlemlerin kolaylaştırıldığı çok açık bir şekilde görülmektedir.

Mükâtebe şartlarına her iki tarafın da uyması gerektiği daha önce belirtilmişti. Örneğin, yukarıda da değinildiği üzere, mükâteb köle başkasına devredilemezdi. Ancak Mayrem Mahallesi sakinlerinden Derbiş (?) veled-i Toktamış adlı zimminin kölesi, Sadık isimli Rus kazak, bu noktada bir sıkıntıyla karşılaşmıştı. Efendisi onunla sekiz sene hizmet şartına dayalı bir anlaşma yapmıştı. Bu sözleşmenin üzerinden beş sene geçtikten sonra efendisi vefat etmiş ve bu durumda onun karısına intikal etmişti. Daha hizmetin bitmesine üç senesi olduğu halde bu kadın tarafından Kale Yahudilerinden birine altmış guraşa satılmıştı. Halbuki mükâteb kölenin el değiştirmesi yasaktı. Sadık'ın iki zimmi şahidi vardı. Bu sayede bu satış iptal olacaktı⁶⁵².

Efendi mükâteb kölesini azat etmekte gecikmişse eğer kölenin kendisi mahkemeye müracaat edip hakkını talep edebiliyordu. Örneğin Ali Bölükbaşı'nın kölesi Vasil bunlardan biriydi. Sahibi kendisi ile altı sene hizmet şartına dayalı bir anlaşma yapmıştı. Altı sene hizmet etmişti, üstelik üzerinden üç ay geçmişti. Kadı, bu kazağı hürriyetine kavuşturmuştu⁶⁵³. Aynı şekilde Eflak asıllı köle efendisi ile sekiz yıl hizmet anlaşması yapmıştı. Sekiz yılı tamamlamış ve üstünden üç ay geçmişti. Bu nedenle hürriyetini elde etmek için efendisini kadıya şikayet etmişti. Bu şekilde hürriyetini elde edecekti⁶⁵⁴. Gözlevli Murtaza on altı sene önce kölesi kazak Yanuş ile bir anlaşma yapmıştı. Nehr-i Elma yakınlarındaki bir köyde bulunan toprağını üzüm çubuklarıyla doldurduktan sonra azat olacaktı. Yanuş bu görevi yerine getirmişti; ancak hâlâ azat edilmemişti. Kadı huzurunda, şahitler eşliğinde hürriyeti tasdik edilmiş, ıtknamesi yazılmış ve eline verilmişti⁶⁵⁵. Salacık sakinlerinden Kaytas adlı kazak da mükâtebe anlaşması ihlal edildiği için efendisini şikayet eden kölelerden biriydi. Efendisi kendisiyle dört sene hizmet için anlaşmıştı. Aradan yedi sene geçmişti. Üç sene fazladan çalışmıştı. Artık hürriyetini istiyordu. Kaytas'ın şahitleri de vardı. Bu sayede hürriyetine hükm olunmuştu⁶⁵⁶. Kölenin biri efendisini kadıya şöyle şikayet etmişti: “İşbu efendim İbrahim, tarih-i kitaptan dokuz sene mukaddem, bana on sene hizmet eyle badehu azat ol, demiş idi. Hâlâ dokuz sene mürur eyledi, bir sene kalmıştır. Beni şimdi işbu İbrahim satmak murad ediyor”⁶⁵⁷.

Bir başka örnekte ise şartları ihlal eden kölenin kendisi idi. Salgır Nehri taraflarında, Dağeli sakinlerinden Hacı Mustafa, kısa boylu, Boğdan asıllı, Hristiyan kölesi Laçın ile birkaç sene önce 580 koyuna mükâtebe anlaşması yapmıştı. Laçın'den 300 adet koyunu almış ve geriye 280 koyunu kalmıştı. Bu 280 koyun için de Laçın, efendisine dört sene hizmet edecekti. Yani görüldüğü üzere karşılıklı olarak anlaşmada bir değişikliğe varılmış ve hizmet esasına geçilmişti. Laçın, anlaşmaya uyararak bir buçuk sene hizmet etmiş geriye iki buçuk senesi kalmıştı. Ancak bu sırada efendisinden bir

⁶⁵¹ KŞS, 15, s. 71b/3.

⁶⁵² KŞS, 20, s. 84a/3.

⁶⁵³ KŞS, 20, s. 24a/2.

⁶⁵⁴ KŞS, 20, s. 80a/2.

⁶⁵⁵ KŞS, 22, s. 50b/1, 51a/7.

⁶⁵⁶ KŞS, 21, s. 84a/4.

⁶⁵⁷ KŞS, 21, s. 92a/4.

şekilde (bir tarikle) ıtıknamesini alıp gitmişti. Sonra efendisi ona rast gelmiş ve onu ele geçirmişti. Laçın kendisinde 64 koyununun olduğunu da söylemişti. Hacı Mustafa Laçın'den bir aba yağmurluk, bir keten gömlek, bir kuşak, bir bıçak ve bir kalpak almış, 64 adet koyundan da vazgeçmişti. Koyunlarından vazgeçtiği gibi bu vefasız, hilebaz kölesinden de vazgeçmiş, onu azat etmiş ve bu meseleyi bu şekilde kapatmıştı. Bir daha da açılmasını istemiyordu. Köle böylelikle efendisi sayesinde kurtulmuştu⁶⁵⁸.

Bazı zamanlar yalan beyanatta bulunanlar da çıkıyordu. Memiş Çelebi ibn Hacı Sinan'nın abd-i memlukü Zülfikar nam gulam mevlasını (sahip, efendi) dava etmiş ve "İşbu efendim Memiş beni on seneye kitabete kat' eylemiştir" diye beyanda bulunmuştu. Ancak mevlası bu durumun doğru olmadığını söylüyordu. Zülfikar beyineden aciz olduğundan davasından dahi ferağı kayd olunmuştu⁶⁵⁹.

Sicillerde, hizmet yılı esaslı mükâtebe anlaşmalarında açıkça görüldüğü üzere, kölelerle; iki, üç, dört, beş, beş buçuk, altı, altı buçuk, yedi, sekiz, sekiz buçuk, dokuz, on, on iki, on dört ve on beş yıllığına dayalı anlaşmalar yapılmıştı. Yani en az iki en fazla on beş yıllık anlaşmalar vardı. Beş, altı, yedi, sekiz, on, on iki yıllık anlaşmalar yaygındı. On dört yıllık anlaşmaya⁶⁶⁰ bir defa, on beş yıllığa⁶⁶¹ da iki defa rastlanılmıştır. Yukarıda bahsi geçen bazı örneklerde görüldüğü üzere, bazan belirli bir süresi kalmış kölelerden yılına karşılık para alındığı da oluyordu. Hatta bu parayı borç alıp özgürlüğüne kavuşanlar ya da parayı sonra ödeyenler bile olmuştu.

Hizmet esaslı anlaşmalarda, yapacağı hizmetin ne olduğu doğrudan belirtilenler de vardı. Örneğin yukarıda bahsi geçmiş olan Cafer'in değirmende çalışması, Rüstem'in çobanlık yapması, İvan'ın sahibinin kendisine verdiği iki öküz ve bir arabayı kullanarak yapacağı işler bunlardandı⁶⁶². Aydın isimli zımmi de Pavli adlı Macar kazağı ile sekiz bin dip bağı yetiştirmek üzere anlaşmıştı⁶⁶³. Pavli'nin işi gerçekten zor bir işti. Ayşe Hatun'un cariyesi Fatma binti Allahverdi de üç yıl sonra azat olacaktı. Yapacağı hizmet doğrudan yazılmamıştı; ama yüksek ihtimal hanımına her türlü ev hizmetlerinde yardımcı olmaktı⁶⁶⁴. Esengeldi bin Abdullah, İvan isimli kazağı için, üç gün kütük kazsın, dördüncü gün azat olsun, demişti⁶⁶⁵.

Hürriyetin nakit ya da aynı olarak elde edileceğinin belirtildiği anlaşmaların bazılarında süre belirtilse de genelinde belirli bir sürenin verilmediği gözlemlenmiştir. Bu tarz anlaşmalarda, yukarıda birçok örnekte geçtiği üzere, şu kadar altın vermek üzere ya da şunu şunu yapmak üzere, şeklinde ifadeler geçiyordu. Buna göre aynı olarak belirtilen anlaşmalarda daha çok bir koyun sürüsüne sahip olup onu çoğaltmak, elli koyunu dört yüz ya da beş yüz koyun yapmak, koyunlarla birlikte bir çoban da kazanmak şeklinde örnekler vardı. Kölelerin sahiplerinin kölelerle anlaşma yaparken onlara istihdam alanı oluşturdukları da belirtilmişti. Yani aslında efendi ne işle iştiğal ediyorsa kölesi de o alanda çalışıyordu. Efendi bir esnafsa, örneğin habbazsa köle de habbaz çırağı olarak hizmetini yapıyordu⁶⁶⁶. Efendi bir tüccarsa onunla ticarete gidiyor ya da onun adına ticari işlerini yürütüyordu. Efendi bir mirza ise daha çok onun

⁶⁵⁸ KŞS, 21, s. 23b/1.

⁶⁵⁹ KŞS, 4, s. 23b/4.

⁶⁶⁰ KŞS, 10, s. 4a/1.

⁶⁶¹ KŞS, 4, s. 26a/1; 19, s. 50a/2.

⁶⁶² KŞS, 3b, s. 14b/1; 10, s. 114a/1.

⁶⁶³ KŞS, 15, s. 53b/2.

⁶⁶⁴ KŞS, 21, s. 69b/5.

⁶⁶⁵ KŞS, 13, s. 5a/2.

⁶⁶⁶ KŞS, 15, s. 47a/3.

değirmenleriyle, bağı bahçesiyle, tarlasıyla, bostanıyla ve çok örneği görüldüğü üzere sürüleriyle uğraşıyordu. Yukarıda da geçtiği üzere örneğin efendisi imam olan bir köleye bir mescit bina etmesi, üzerine bir de para vakf etmesi şart koşulabiliyordu⁶⁶⁷.

Belgelerde nakit olarak belirtilen miktarlar ise; 23 guruş, 80 guruş, 115 guruş, 120 guruş, 150 guruş, 170 guruş, 200 guruş, 300 guruş, 30 altın, 100 altın, 150 altın, 190 altın ve 200 altın şeklindeki rakamlardı. Görüldüğü üzere miktar, guruş ve altın üzerinden belirleniyordu. Kölelerin bu parayı ödemekte herhangi bir sıkıntı çekmedikleri ve kısa sürede azat oldukları belgelerle ortadadır. Çünkü genelde belirlenen miktar kölenin değerinin biraz üstündeydi. Abartı hiçbir rakama rastlanılmamıştır. Hatta bazı anlaşmalarda belirlenen miktar kölenin değeri kadardı. Yani köleyi zorlayıcı bir miktar belirlenmemekteydi. Çünkü burada amaç, belirli bir süre zarfında, el altındaki kölenin, sonunda hürriyetine kavuşacağı düşüncesiyle sistemli ve verimli bir şekilde çalıştırılması ve sonra da azat edilmesini sağlamaktı. Böylece köleler toplum içinde hür insanlar arasında karışıp gidiyor, onların yerini yeni köleler alıyor ve bu sirkülasyon böyle devam ediyordu. En başta da belirtildiği üzere bu bir açık kölelik sistemiydi.

6.1.5. Adak

Toplumda, adak olarak köle azat etmek yaygın bir uygulamaydı. Kahraman Dede'nin adağı bunlardan biriydi. Kahraman Dede'nin oğlu Abdullah hastaydı. Eğer oğlan ayağa kalkıp dışarı çıkabilecek şekilde iyileşirse kölesi Esin Çura'yı azat edeceğine dair söz vermişti. Abdullah iyileşmiş; ancak Kahraman Dede sözünde durmamıştı. Esin Çura kadiya müracaat ederek hürriyetine kavuşabilmişti⁶⁶⁸. Bir akın sırasında kâfire esir düşen Osman Çelebi de sağ salim evine dönerse Şahbaz'ı azat edeceğine dair adak adamıştı. Artık fidye karşılığında ya da esir değişimi sonucunda mı kurtulur bilinmez; ama Şahbaz'ı değil azat etmek onu satmaya bile kalkışmıştı⁶⁶⁹. Herhalde kendini kurtaranlara olan borcunu ödemeyi düşünürken verdiği sözü tamamen unutmuş veya unutmayı tercih etmişti!

Ulaklı Köyü sakinlerinden Uzun Avaz bin Murat da muzdarip bir durumdaydı. Oğlu Abdurrahman kâfir elinde esir idi. Oğlunun kurtuluşu için bir adak adamış; eğer o esirlikten halas olur da evine gelirse, Rus asıllı, Müslüman kazağı Devletgeldi'yi azat edeceğine belirtmişti. Abdurrahman tutsaklıktan halas olup gelmişti. Üstelik üzerinden üç sene geçmişti. Ancak Uzun Avaz adağını yerine getirmemişti. Devletgeldi, mâliki Avaz'ı kadiya şikâyete mecbur kalmıştı. Neyse ki duruma şahit olanlar vardı ve bu sayede hürriyetini elde etmişti⁶⁷⁰.

Rahmet Ali Bik'in oğlu Mirza Ali de ciddi bir hastalığa yakalanmıştı. Rahmet Ali, oğlu için bir cariyesini feda etmeyi düşünerek Gülbahar'ı çağırıp ona şöyle demişti: "Mirza Ali hastalığından kalkıp ata binerse malımdan azat ol". Ancak Rahmet Ali Bik vefat ettikten sonra onun bu sözünü oğlu Mirza Ali inkâr ederek Gülbahar'ı cariyesi olarak tutmuştu. Gülbahar için tek çare kadiya müracaat etmektir. Rahmet Ali Bik'in bu sözüne şahit olan biri vardı ve bu sayede Gülbahar hürriyetini elde etmişti⁶⁷¹. Akmeccit sakinlerinden Mustafa'nın Kenan adında bir abd-i memlukü vardı. Macar seferine

⁶⁶⁷ KŞS, 20, s. 94b/2.

⁶⁶⁸ KŞS, 25, s. 29a/3.

⁶⁶⁹ KŞS, 33, s. 31a/3.

⁶⁷⁰ KŞS, 22, s. 49a/4.

⁶⁷¹ KŞS, 10, s. 99a/2.

giderken ona şöyle şart koşmuştu: “Eger Macar seferinden sağ ve salim gelirim malımdan azat ol”. Mustafa seferden sağ salim döndükten sonra Kenan, şart koşulduğu üzere hürriyetini istiyordu⁶⁷².

Nehr-i Elma’da, Atalık Köyü sakinlerinden Güherhan Bikeç ibnete Ali Gazi Ağa, Gülperi adlı dügeceğini azat etmek için ilginç bir şart öne sürmüş ve şöyle demişti: “Eger Yanbolu’da olan Gazi Giray Sultan cennetmekan hazretlerinin oğlu İslam Giray Sultan karyeme gelüp gözümle görmek nasip olursa gördüğüm vakitte işbu Gülperi azat olsun.” Muhtemelen burada Güherhan Bikeç İslam Giray Sultan’ı görme isteği ve sevinciyle bu şartı koşmuştu. Bu uğurda dügeciğinden vaz geçiyordu⁶⁷³.

Görüldüğü üzere genelde hastalık hallerinde, düşmana esir düşüldüğünde, bir sefere gidildiğinde ve başka bazı özel istekler için adak adanmaktaydı.

6.1.6. Şartlı Azat

Şartlı Azat şeklinde bir başlık oluşturulmasının nedeni, efendinin koyduğu şartın ne mükâtebe usullerine göre yapılmasından, ne mükâtebe diye belirtilmesinden ve ne de adaktaki örneklere benzemesindedir. Örneğin Koyun Kâtibi Devletgazi’nin, orta boylu, koyun gözlü, değirmi yüzlü, kayık burunlu, sağ elinin orta parmağı sakat, Moskof asıllı Gülbahar binti Abdullah adlı bir cariyesi vardı. Ona, bir cariyeye iştirah ettiğimde azad olsun, diye bir şart koşmuştu⁶⁷⁴.

Bahçesaray’ın bir köyünde, Mustafa Ağa huzurunda, köyde ne kadar esir (köle anlamında) olduğu sorulmuştu. Bik Bolat, köyümüzde on sekiz esirden gayri esir yoktur. Eğer ziyade var ise işbu çura -kendi kölesi Devlet adlı çurayı kastetmektedir- azat olsun, diye karşılık vermişti⁶⁷⁵.

6.2. İtkname

Bir kölenin kölelikten azat edildiğini gösteren belgeye itkname adı verilirdi⁶⁷⁶. Bu belge, kölelerin fiziki özellikleri, dini ve etnik kökenleri, azat tarihi ve şartlarıyla kimden azat olduğunu ihtiva ederdi. İtkname başta köleler olmak üzere köle sahibi ve kadı için önem arz etmekteydi. Kölelerin herhangi bir mal gibi satılışları serbest olduğundan satışın tescili şart olmasa da azatlıkları itknamelerle tescil edilmek zorundaydı⁶⁷⁷. Çünkü hür olduğu halde köle olarak satılanlar vardı. Kendisine sağlam şahit bulanlar için durumu halletmek kolaydı. Bunun aksi durumda kölenin yardımına itknameden başkası koşamayacaktı. Bu yüzden eski köleler bu belgeyi yalnız ellerinde bulundurmakla yetinmemiş, onlara büyük kıymet atfetmişlerdi⁶⁷⁸. Ancak fiili azatlıklardan bir, iki, hatta çok daha fazla yıl sonra azatlıklarını tescil ettirenler de olmaktadır. Bu durumda üzerinden ne kadar süre geçmiş olursa olsun, itknamenin verilmesi için, mahkeme huzurunda kölenin hürriyetine dair iki şahit yeterliydi⁶⁷⁹.

⁶⁷² KŞS, 13, s. 20b/3.

⁶⁷³ KŞS, 21, s. 31b/1.

⁶⁷⁴ KŞS, 4, s. 74a/4-5

⁶⁷⁵ KŞS, 8, s. 41b/1.

⁶⁷⁶ Ünal, *age*, s. 335.

⁶⁷⁷ Sahillioğlu, *agm*, s. 73-74.

⁶⁷⁸ C. Zilfi Madeline, “Osmanlı’da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler”, *Osmanlı*, V, Ankara 1999, s. 475.

⁶⁷⁹ Sahillioğlu, *agm*, s. 74.

Örneğin Kahraman isimli, Rus asıllı, Müslüman cariye bunlardan biriydi. Allah rızası için azat edileli tam on sene olmuştu. İtknamesini almak üzere mahkemeye yeni müracaat ediyordu⁶⁸⁰. Ali bin Mahmut da, İslam topraklarında doğmuş Siyağuş isimli Müslüman gulamını daha sabî iken Allah rızası için, malından ihraç etmiş ve azat etmişti. Ancak itikname talebinde yıllar sonra bulunuyordu⁶⁸¹. Gülsüm binti Hacı Gazi'nin yirmi sene önce azat ettiği Devletgeldi adlı kazak da bunlardan biriydi. Gülsüm bunun için mahkemeye müracaat etmiş, kölesinin hür olduğunu belirterek itiknamesinin verilmesini talep etmişti⁶⁸². Merhum Hacı Ali'nin de Gürcü asıllı, uzun boylu, sarışın, gök gözlü, kumral kaşlı, sağ kaşı üstünde bir miktar yâre nişanlı, Mahidevran binti Abdullah isimli bir mutakası (azat edilmiş köle) vardı. Hacı Ali'nin zevcesi adına vekil olan Mustafa vasıtasıyla mahkemeye gelmişti. Buradan anlaşılan şu ki efendisi vefat etmiş olan kölenin durumunu savunmak, azat olduğunu teyit ettirmek Hacı Ali'nin zevcesine düşmüştü. Mahidevran kadı huzurunda şöyle beyanda bulunmuştu: “Mevlam (efendim, sahibim) olan Hacı Ali kemâl-i sıhhatinde beni i'tak ve zümre-i ahrâra ilhak eylemiştir.” Bu beyanı vekil de ikrar yani tasdik etmiş, böylece kölenin hür olduğu mahkeme huzurunda teyit edilmişti⁶⁸³.

Gecikmiş hürriyet ispatına başka bir örnek de Gülbeyaz'ınkiydi. Timur bin Sefer'in iki aylık bebeği olan bir cariyesi vardı. Bu cariyeyi satarken, azat ettiği küçük bebeği (Gülbeyaz) de annesinden süt emen bir bebek olduğu için onunla birlikte alıcının evine göndermişti. Yıllar sonra alıcının varisleri, büyüüp evlenen ve bir çocuk dünyaya getiren Gülbeyaz'a: “Sen bizden azad olmuş kölesin (mutakâmızsın) ve mezbur çura rakabetin vaktinde mütevellîde olub bizim 'abd-i memlûkumuzdur.” diyerek çocuk üzerinde hak iddia etmişlerdi. Gülbeyaz şahitler eşliğinde bu eve nasıl geldiğini izahla, aslında kendisinin ve oğlunun hür olduğunu ispatlamıştı⁶⁸⁴.

Fahru'l-akran Süleyman Ağa'nın zevcesi Nesli Bikeç kölesinin azatlığını derhal mahkemeye iletip itiknameyi talep eden efendilerdendi. Onun biri Rus, diğeri Çerkes iki cariyesi vardı. İkisini de azat etmiş ve mahkemede bu durumun kayıt altına alınarak kölelere itiknâmesin verilmesini talep etmişti. Bu işlemler içinse oğluna vekalet vermişti. Neticede iki köleye de sorulup durum tasdik edildikten sonra ikisi de hürriyetini kazanmış ve itiknamelerini almışlardı⁶⁸⁵. Sakine Arslan Bike ibnete Abdullah'ın ise Şirin adlı bir gulamı vardı. Sakine Arslan Bike bu gulamı Allah rızası için azat eylemişti. Husûs-ı mezburu mahall-i şer'de takririni tevkil etmişti. İtknamesinin tahrir olunması murad edilmekteydi ve Şirin'in itiknamesi tahrir olunmuştu⁶⁸⁶. Saliha Bikeç de bir köle mevzusu için Abid Çelebi'yi vekil tayin etmişti. Saliha Bikeç'in bir kölesi vardı. Onu azad ve i'tak etmişti. Bu durum vekil vasıtasıyla kadı huzurunda deftere kaydedilmişti ve kölenin özellikleri şöyle belirtilmişti: “Orta boylu, kara kaşlı, değirmi (yuvarlak) yüzlü, koyun gözlü, etlü canlı, müslimü'l-mille Peymane ibnete Abdullah”⁶⁸⁷. Murat Gazi bin İbrahim Atalık da henüz çok küçük yaşta olan iki kölesini Allah rızası için azat etmişti. Bunlar Sefer Bike'nin tahminen üç yaşındaki kızı Gülbeyaz ile Sultan Bike'nin tahminen bir yaşındaki kızı Mihriban'dı. Bu

⁶⁸⁰ KŞS, 9, s. 55a/3.

⁶⁸¹ KŞS, 15, s. 46a/2.

⁶⁸² KŞS, 21, s. 90b/1.

⁶⁸³ KŞS, 3a, s. 89a/1.

⁶⁸⁴ KŞS, 47, s. 5a/1.

⁶⁸⁵ KŞS, 4, s. 25a/4.

⁶⁸⁶ KŞS, 3a, s. 68b/3.

⁶⁸⁷ KŞS, 3b, s. 16b/3

azatlığı Sefer Bike ile Sultan Bike de tasdik etmişti. Böylece iki küçük çocuğun itk ve hürriyeti mukarrer (karara bağlanmış) olmuştu⁶⁸⁸. Bahçesaray'ın bir köyünden Mehmet Şah ve Ahmet ibn Hacı Gazi isimli kardeşlerin merhum babalarından ırsla intikal eylemiş bir köleleri vardı. Hatta bunların bir de Mahmut isminde küçük kardeşleri vardı. Bu köle irsen ona da intikal etmişti. Henüz küçük olduğu için vasisi bu büyük kardeşlerdi. Bu köleyle 150 altına mükatebe anlaşması yapmışlardı. O da meblağ-ı mezburu bi't-tamam virüb azad olmuştu. Bu iki kardeş bunun üzerine, bi'l-fiil azad ve itknâmesi verilmesi muradımızdır, diye durumu mahkemeye bildirmişlerdi. Köle Cemşid de iki kardeşin anlattıklarını tasdik etmiş ve böylece mahkemece Cemşid'in itk ve hürriyeti takarrür (kararı verilmek) olunmuştu⁶⁸⁹.

Azatlığın tescili için mahkemeye genelde efendiler kendileri gidiyorlardı; ancak bu durum, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, efendinin kadın ya da mirza olması durumunda değişebiliyordu. Kadınlar ve mirzalar çoğu zaman işlerini vekil yoluyla hallediyorlardı. Hürriyetini tescil ettirmek isteyen köleler mahkemeye kendileri de müracaat edebiliyorlardı; ama bu daha çok haksızlığa uğradıkları durumlarda ya da geciken tescillerde görülüyordu⁶⁹⁰. Normal şartlarda kadıya kendisi müracaat etmiş olan kölelerden biri Yahudiyandan İsak'ın kölesi Kaytas'tı. On dört yıl önce İsak'ın babası, onunla on dört yıllığına kitabet anlaşması yapmıştı. Efendisi kısa bir süre sonra vefat edince Kaytas, efendisinin oğlu İsak'a intikal etmişti. İsak bu sözleşmeyi devam ettirmişti. Kaytas da ona on dört yıl boyunca hizmet etmişti ve artık kadıya müracaat ederek hürriyetini elde etme vakti gelmişti⁶⁹¹.

Gülbahar uğradığı haksızlık nedeniyle kadıya giden kölelerdendi. O, Rahmet Ali Bik'in cariyesiydi. Rahmet Ali Bik'in oğlu Mirza Ali ciddi bir hastalığa yakalanmıştı. Rahmet Ali de oğlu için bu cariyesini feda etmeyi düşünerek Gülbahar'ı çağırıp ona şöyle demişti: “Mirza Ali hastalığından kalkıp ata binerse malımdan azat ol”. Ancak Rahmet Ali Bik vefat ettikten sonra onun bu sözünü oğlu Mirza Ali inkâr ederek Gülbahar'ı cariyesi olarak tutmaya devam etmişti. Gülbahar için tek çare kadıya müracaat etmektir. Neyse ki Rahmet Ali Bik'in bu sözüne şahit olan biri vardı ve bu sayede Gülbahar hürriyetini elde etmişti⁶⁹². Böyle bir durumda olan, orta boylu, sarışın, gök gözlü, sivri burunlu, müslimü'l-mille Kutlu Çura adlı gulam da efendisi Arslan Ali bin Hacı Kutay'dan şikâyetçiydi. Validesi ile birlikte kendisini de azat etmişti. Fakat şimdi bunu inkâr etmekteydi. Ancak Kutlu Çura'nın da şahitleri vardı. Bu şahitler Arslan Ali'nin, kendi huzurlarında Kutlu Çura ve validesini azat etmiş olduğunu beyan etmişlerdi. Bunun üzerine Kutlu Çura'nın itk ve hürriyetine hükm olunmuştu⁶⁹³. Gazanfer bin Abdullah da efendisi Ali'yi, efendim beni oğlumdur, azadımdır demiştir, itkim talep ederim, diye dava etmişti. Ali'ye sorulduğunda bunu inkârlı cevap verince udulden (adiller) şahitler hâzirân olub, mezbur Ali bu Gazanfer'i, oğlumdur, azadımdır, dediğine şâhidiz, şehâdet dahî ideriz, deyince mahkeme kararı vermişti: Mezbur Gazanfer'in itk ve hürriyetine hükm⁶⁹⁴.

Şahin veled-i Abdullah da Karasu'nun Kenise Mahallesi'nden birinin azatlı kölesiydi. Ancak hürriyetini tasdik ettirmek zorunda kalmıştı. Başvurduğu çare ise iki

⁶⁸⁸ KŞS, 3b, s. 5a/3.

⁶⁸⁹ KŞS, 3b, s. 6b/4.

⁶⁹⁰ Bkz. KŞS, 10, s. 23a/3, 22b/1.

⁶⁹¹ KŞS, 10, s. 4a/1.

⁶⁹² KŞS, 10, s. 99a/2.

⁶⁹³ KŞS, 3b, s. 6a/1.

⁶⁹⁴ KŞS, 3b, s. 14b/2.

şahit bulmaktı. Yıllar önce efendisi Sivaslı Bedros onu okutup yarım papaz ettirdikten sonra, hürler sınıfına dahil etmişti. Ancak 5-6 yaşlarına kadar babasının yanında durmuş olan Eknadus (?)’un bundan haberi olmadığı için, babasından ırsen intikal eden bu köleyi istemekteydi. Durumun Hoca Timas ve Papaz Töpek (?)’in şahitliğiyle izahından sonra, Şahin’in hürriyeti tasdik edilmişti⁶⁹⁵. Yine Karasu’nun Kenise Mahallesi’nden Gül Bike adlı zımmi bir kadının müdebbire bir cariyesi olan Maruşka da mahkemeye müracaat edenlerdendi. Gül Bike hastalandığı vakit onu, ölüm henüz gelmeden önce yani tedbir-i mukayyed esasına bağlı olarak azat etmişti. Ancak kocası vefat etmiş, iki kızı da evli olan bu kadına can yoldaşlığı yapmış olan Maruşka’dan tek bir isteği vardı: Yanından gitmemesi. Bunun üzerine Maruşka, eski efendisine ölünceye kadar -ne kadar zaman geçtiğini bilemiyoruz- kendi deyimiyle ona bakub görüb hizmet eylemişti. İşte bu nedenden olacak ıtknamesini alması gecikmişti. Şimdi, Gül Bike’nin kızı Şazade’nin kendisini sahiplenmesine itiraz ve hemen ıtknamesini almak üzere kadıya müracaat etmekteydi⁶⁹⁶. Divan Kâtibi merhum Sefer Gazi Efendi’nin Bayram Ali bin Abdullah isminde bir kethüda kölesi vardı. Kâtib Efendi, Bayram Ali’yi azat edeli on iki sene olmuştu. Ancak Katib Efendi vefat ettikten sonra zevcesi Güneş Bike, onu kölesi olarak istihdam etmeye devam ediyordu. Bayram Ali geç de olsa hürriyeti için mahkemeye geldiğinde Güneş Bike’nin vekili durumu inkâr etmişti; ama Bayram Ali’nin şahitleri vardı. On iki sene evvel azat edildiği kabul olunmuştu. Tabi burada Bayram Ali’nin neden on iki sene kadar beklediği bilinmemektedir; ama bu çok gecikmiş azada karşılık on iki senedir Bayram Ali’nin kazandığı mallar kendisinin olacaktı⁶⁹⁷.

Gecikmiş azat tescilleri için efendilerin kendisi de kadıya gidip ıtkname istiyordu. Bu gibi durumlara sebep suistimal değil gerekçeli gecikme olsa gerekti. Örneğin Ermeni Mahallesi’nden Şahmurat veled-i Hınzır bunlardan biriydi. Rus asıllı İstefan adlı kazağını bundan bir buçuk sene önce Allah rızası için azat etmişti. Ancak üzerinden bir buçuk sene geçtikten sonra kadıya gidebilmiş ve ıtknamesi tahrir olunup yedine verilsin şeklinde talepte bulunmuştu⁶⁹⁸. Bazı varisler de kölenin kendisinden evvel davranarak, kölenin hürriyetinin tasdiğini istemekteydiler. Örneğin bunlardan biri Sadık Efendi Mahallesi’nde oturan Todora (?)’nın varisi Papaz Paraşkeva (?)’ydı. Zevcesi Todora (?)’nın, sarışın, çekme burunlu, koyun elâ gözlü, açık kaşlı, kaba çal sakallı, Rus asıllı Nasranî kazağı İstefan’ı ölmeden önce azat ettiğine şahitti. Zevcesinin ölümünün üzerinden bir yıl geçtikten sonra ıtknâmesinin tahrir olunub yedine teslim olunmasını talep etmekteydi ve talebi kabul edilmişti⁶⁹⁹. Papaz, iyi niyetli varislerdendi.

Hürriyetini ispata çalışan köle örneklerinden görüldüğü üzere, vaktinde ıtknameye sahip olup onu özenle saklamak herhangi bir karışıklığa kurban gitmemek için son derece önemlidir. Örneğin Üftade ismindeki, Müslüman ve Çerkes asıllı olan bir cariyeyi kölelikten kurtaran ıtknamesi olmuştu. Efendisi Melek Bikeç onu bundan dört yıl evvel Allah rızası için azat etmişti. Ancak adeta bu azadı yok sayarak dört sene geçtikten sonra onu Karasulu Acem Mustafa’ya satmıştı. O da Bekir Beşe’ye satmıştı. Ancak Üftade bu süre zarfında hürriyetini isbata çalışmış ve Gözleve kadısından almış olduğu ıtknameyi şahitler eşliğinde Bahçesaray kadısına getirmişti. Bu durumda

⁶⁹⁵ KŞS, 25, s. 19a/3.

⁶⁹⁶ KŞS, 25, s. 70a/5.

⁶⁹⁷ KŞS, 8, s. 51a/1.

⁶⁹⁸ KŞS, 16, s. 23b/1.

⁶⁹⁹ KŞS, 25, s. 106a/4.

Karasulu Acem Mustafa da parasını geri istiyordu. Verdiği sözde durmayan Melek Bikeç çok zor duruma düşmüştü. Çünkü Bahçesaray kadısı da Üftade'nin hürriyetini kabul etmişti. Böylece ıtıkname ve şahitler Üftade'nin hayatını kurtarmıştı⁷⁰⁰. Mankup Kazası'ndan bir zımmi yine aynı kazadan iki zımmiden 36 altına bir gulam satın almıştı. Kısa bir müddet sonra bu gulam aslında hür olduğunu elindeki hüccetiyle ispat etmişti. Kadı Arif Efendi de bu ıtık doğrulamış ve bunun üzerine satışı yapan o iki zımminin gulam çin aldıkları 36 altını alıcıya teslim etmeleriyle hükm olunmuştu. Görüldüğü üzere bu hüccet, gulamın hürriyetinin tesciliydi⁷⁰¹.

Efendiler için, kölelerinin hürriyetini geç tasdik ettirmenin bir bedelinin olup olmadığı sorusu akla gelebilir. Bu sorununun yanıtına ilişkin bir tek örnekle karşılaşmıştık. O yüzden onu da burada belirtmek gerekmektedir. Gülbahar binti Abdullah hatunun, cariyesini azat ettiğini belirtip ıtıknamesinin verilmesini talep ettiği ve bu talebinin kabul gördüğü davanın altına şöyle bir not düşülmüştü: “Cariye-i mezbure sene-i tarih-i kitabtan üç sene mukaddem mutaka olup bedel-i itak ve Devletgazi nam bir gulam tevellüt eylemiştir. Gaflet (dikkatsizlik ve ihmalkârlık) olunmaya”⁷⁰². Buradan hareketle köleye bedel-i itak adı altında bir para ödendiği anlaşılmaktadır. Çünkü Gülbahar hatun kölesini azat edeli üç sene olmuştur. Bunun yanında görevlilere böyle durumlarda dikkatli davranmaları gerektiği uyarısı da yapılmıştır.

6.3. Azat Edildikten Sonraki Durumları

Azat edildikten sonra kölelerle eski efendileri arasındaki bağlar kolay kolay kopmuyordu. Sonuçta birlikte yaşanmış yıllardan kaynaklanan gönül bağları olduğu gibi bazı resmi haklardan kaynaklanan bağlantılar da vardı. Alacak-verecek, miras hakkı, velâ hakkı bunlar arasında yer alıyordu.

Hacı Hüseyin bin Abdullah böyle gönül bağı yaşayanlardan biriydi. Onun hiç çocuğu olmadığı için kölesini evladı yerine koymuştu. Öldükten sonra mirasından eşi ve asabesi haricinde bir de azatlı kölesi (mutaka)⁷⁰³ Hacı Sefer'e pay ayırmıştı. 182 hasene 105 simlik tereke miktarından azatlı köle Hacı Sefer'e ayrılan pay 62 hasene 90 simdi. Bunlar içerisinde Devletgeldi isimli bir kazak (40 hasene), 33 adet büyük koyun (17 hasene), 5 hasene değerinde 1,5 dülbent (tülbent, ince tül) ve 90 sim değerinde makreme (sofra havlusu, elbezi, peştamal, bazı köylü kadınların başlarına sardıkları nakışlı örtü olarak kullanılan bez) vardı⁷⁰⁴. Tereke paylaşımından sonra azatlı köle Hacı Sefer, efendisi merhum Hacı Hüseyin'in eşi Üftade'ye dava açmıştı. Efendisinin büyüklü küçüklü toplam 50 koyunu vardı. Bu koyunların hepsi de aslında Hacı Sefer'e aitti. Bunlardan başka efendisinde 43 altın alacağı vardı. Efendisi hayattayken onun bir atını 13, iki atını da 30 altına satmıştı. Azat edildikten sonra Hacı Hüseyin bunları şuna, buna kendüye harç eylemişti. O da bunlar için şimdi dava açmakta ve Üftade'den bunları talep etmekteydi. Üftade'nin vekili, müvekkilem koyunu ve akçesi kendi malı bilirim. Hacı Sefer'in olduğunu bilmem diyor, deyince söylediklerine şahit istenmişti. Şahitler Hacı Sefer'i doğrulamıştı. Ardından bu malları ve meblağı merhum eski

⁷⁰⁰ KŞS, 22, s. 72b/4.

⁷⁰¹ KŞS, 8, s. 4b/2. Hüccet başka bir davada da ıtıkname anlamında kullanılmıştır. Bkz. KŞS, 8, s. 7a/2.

⁷⁰² KŞS, 16, s. 74a/1-2.

⁷⁰³ Azat edilmiş kölelere hukuken *mutaka* deniliyordu. *Dilaver bin Abdullah nam mutaka gulam* örneğinde olduğu gibi sosyal hayatta da bu şekilde anılabiliyorlardı Bkz. KŞS, 10, s. 10b/2, 11a/3.

⁷⁰⁴ KŞS, 4, s. 13b/1.

efendisine hibe etmediğine dair yemin etmesi istendiğinde, hibe etmedim, diye yemin etmişti. Dolayısıyla sözü edilen koyunlar ve 43 altın Hacı Sefer'e verilecekti. Burada efendisi vefat etmiş, azatlı bir kölenin hakkının korunmuş olduğuna şahit olunmaktadır⁷⁰⁵.

Reis Hacı Ahmet, Karasu'nun Cami-i Kebir Mahallesi'nin varlıklı bir sakiniydi. Vefat ettiğinde ardında hiçbir varis bırakmadığı gerekçesiyle Beytülmal Emimi Zahid Mustafa Ağa malına el koyacakken, varis olduğunu söyleyen biri çıkagelmişti. İşte bu, Hacı Ahmet'in vaktiyle azat ettiği cariyesi Saime'nin kızı Fatma'ydı. Saime'yi hür insanlar arasına dahil ettikten sonra, onu abisinin oğluyla evlendirmiş ve ölmeden evvel, bütün malının bu evlilikten dünyaya gelmiş olan Fatma'ya ait olduğunu kirâren ve mirâren (tekrar tekrar) söylemişti⁷⁰⁶. Burada Reis Hacı Ahmet'in ölmeden evvel kölesini azat etmesi, ardından bir yakını ile evlendirmesi ve tüm malını bu evlilikten dünyaya gelen çocuğa bağışlaması kölelerin nasıl evlat yerine konulduğuna ve azat edildikten sonra toplumla nasıl bütünleştirilmeye çalışıldığına dair çok güzel bir örnektir.

İvan isimli Gürcü asıllı zımmi ile zevcesinin on beş altına müştereken satın aldıkları bir köleleri vardı: Koyun gözlü, düz burunlu, tahminen on iki yaşında, Boğdan asıllı, Kenan isimli gulam. Onu mallarından i'tak eylemişler ve ardından şöyle eklemişlerdi: "Vefat idersek muhallefatımıza varis olur. Neslimiz olmamağla işbu gulamı oğul idinüb ceman malımızı işbu Kenan'a vasiyet eyledik. Ba'de'l-yevm oğlumuzdur". Çocukları olmayan bu gayrimüslim çift Kenan'ı azat etmiş, onu evlatları yerine koymuş ve ölmeden evvel tüm mallarını da ona vasiyet etmişlerdi⁷⁰⁷. Hüseyin Atalık da kölelerini evladı gibi gören bir efendiye örnekti. Onları azat ettikten sonra başlarına bir sıkıntı gelmesin diye, varisleri ve evlatlarına karşı koruma amaçlı vasiyet bırakmıştı. Çünkü bir ayağı çukurdaydı. Gözü arkada kalsın istemiyordu. Birçok miras davasında yaşanan örnekler düşünüldüğünde Hüseyin Atalık bu girişiminde son derece haklıydı. Piyale bin Abdullah adlı gulamla, onun zevcesi Sefer Bike binti Abdullah adlı kölelerini, vefatından kırk gün mukaddem azat olsun, diyerek tedbir yöntemine göre azat etmiş ve evladı gibi gördüğü köleleri için şunları söylemişti: "...Verese ve evladım, mezburanın elinde olan eger koyun ve eger davar ve gayri eşyadır taarruz etmeyeler, ne kendilerine ne emvallerine dahl u taarruz etmeyeler"⁷⁰⁸. Karasu'nun Kenise Mahallesi'nde oturan Gülbike isimli zımmi kadın da kölesini adeta kızı yerine koymuştu. Onun Maruşka isminde bir müdebire cariyesi vardı. Gül Bike hastalandığı vakit onu, ölüm henüz gelmeden önce yani tedbir-i mukayyed esasına bağlı olarak azat etmişti. Ancak, kocasını kaybetmiş ve iki kızını da gelin etmiş olan bu kadına yıllarca can yoldaşlığı yapmış olan Maruşka'dan şimdi tek bir isteği vardı: Yanından gitmemesi. Bunun üzerine Maruşka, eski efendisine ölünceye kadar -ne kadar zaman geçtiğini bilemiyoruz- kendi deyimiyile ona bakub görüb hizmet eylemişti⁷⁰⁹.

Bahçesaray'da Alemşah Hatun'dan miras kalan bir evin kimin olduğu konusunda sıkıntı çıkmıştı. Bu sırada Alemşah'ın mutakası Kutlukız cariye, bu evin, efendisi hayatta iken, onun tarafından kendisine, daha sonra evladına ve onun evladına, en son da Medine-i Münevvere fukarasına şart kılındığını, belirtmişti. Böyle bir vakfın olamayacağı tespitiyle ev mirasa hak kazanan Emine adlı kadına verildi. Burada sonuç

⁷⁰⁵ KŞS, 4, s. 13a/1.

⁷⁰⁶ KŞS, 47, s. 11a/1.

⁷⁰⁷ KŞS, 4, s. 69a/2.

⁷⁰⁸ KŞS, 10, s. 75b/3.

⁷⁰⁹ KŞS, 25, s. 70a/5.

azatlı köle açısından olumsuz da olsa, bu durum bu tarz işlemlerin olabildiği gerçeğini ortaya koymaktaydı. Bir efendi, azatlı kölesine malını hibe edebiliyor, bu örnekteki gibi bir ev bırakabiliyordu⁷¹⁰.

Daha önce de belirtildiği gibi cariyesini azat edip sonra da onunla evlenen efendiler vardı. Cami-i Kebir Mahallesi'nden Hasan Bölükbaşı bin Ali bunlardan biriydi. Müslüman cariyesini azat edip sonra da onunla evlenmişti. Mehir olarak ona elli altın vermiş, o da bununla kendisine bir ev satın almıştı. Bu örnek bir cariyenin hürriyetine kavuşup hür bir kadın olmasının yanında hemen bir eş ve bir mülk sahibi olabildiğini göstermesi açısından önemlidir⁷¹¹. Ayrıca azat edilen cariyeye eğer evli ise hürriyetine kavuştuktan sonra evliliğini sürdürüp sürdürmeme konusunda dini bakımdan serbestti⁷¹².

Efendinin azat ettiği kölesinin mirasçısı olma hakkı anlamına gelen velâ hakkı⁷¹³ da kopmayan bu bağın resmî bir uzantısıydı. Velâ hakkından ayrı olarak azatlı köle asabe veya ashâb-ı ferâiz grubundan bir mirasçı bırakmadan ölürse geriye bıraktığı mallar diğer mirasçı gruplarına veya son mirasçı sıfatıyla devlete kalmayıp azat eden efendisine kalmaktaydı⁷¹⁴. Bu hakka sahip olanlardan biri Kemal Çelebi'ydi. Karasu'nun Çingâne Mahallesi'nde oturan Esin Bike, bu Kemal Çelebi'nin babası Ramazan Molla'nın vaktiyle azat ettiği bir cariyesiydi ve Esin Bike'nin ondan başka hiçbir varisi yoktu. Böylece Kemal Çelebi sadece mirastan pay almak değil, mirasa tamamen sahip olma hakkını da elde etmekteydi⁷¹⁵. Mankup Kazası'ndan Hacı Mahmut, babasının azat etmiş olduğu bir kölesinin vela hakkı için dava açmıştı. Mutaka Sefer oğlu Bayram Ali vefat etmişti. Onun terekesini başka biri sahiplenmişti. Hacı Mahmut vela hakkının kendisine ait olduğunu ve Sefer oğlu Bayram Ali'nin asabesi olduğunu ispat etmişti. Böylece terekeyi almaya hak kazanmıştı⁷¹⁶.

Vela hakkına usûbet-i sebebiyye de denilmekteydi. Bir kimsenin sahip olduğu köle veya cariyesini ister karşılıksız, ister kitabet veya tedbir şeklinde azat etmiş olsun, onun velasına sahip olmasıydı. Yani azat edilen kölenin ölümü halinde, efendinin, ona varis olabileceği gibi kölesinin azatlı olduğu süre içinde hata ile işlediği cinayetten sorumlu olarak diyetini ödemek mecburiyetinde olmasıydı. Bunun yanında azatlı köleyi

⁷¹⁰ KŞS, 8, s. 96a/2.

⁷¹¹ KŞS, 13, s. 63b/1. Osmanlı hükümdarı I. Ahmet'in eşi, IV. Murat'ın ve Sultan İbrahim'in validesi Kösem Sultan zamanında saraydaki cariyeye ve köleler efendiden üstün hale gelmişlerdi. Kösem Sultan kölelerini iki-üç yıl hizmetten sonra azat eder, Eski Saray görevlileriyle ya da dışarıdan uygun kişilerle evlendirirdi. Kadınlara yetenek ve mevkilerine göre çeyiz, mücevher ve birkaç kese para verir, eşlerinin uygun mevkilerde olmasını gözetirdi. Bu eski kölelerine yıllık maaş bağlayarak bakar, dini bayramlarda ve mübarek günlerde onlara keseler dolusu para verirdi. Bkz. Şimşirgil, *age*, s. 166.

⁷¹² İslam'ın ilk döneminde yaşanan bir örnek olayı burada belirtmek gerekir. Hz. Aişe cariyesi Berire'yi azat etmişti. Berire azat edilmeden önce Mugîs bin Cahş adında bir siyahî ile evliydi. Azattan sonra evliliğini sürdürüp sürdürmeme konusunda serbest olduğunu öğrenince kocasından ayrılmayı tercih etmişti. Hz. Aişe'nin hizmetine ise gönüllü olarak devam etme kararını almıştı. Bu ayrılığa dayanamayan Mugîs'in Medine sokaklarında ağlayarak dolaşması, Hz. Peygamber'e yeniden birleştirmesi için yalvarması üzerine Hz. Peygamber Berire ile konuşmuş ve onu evliliğinin devamı noktasında ikna etmeye çalışmıştı. Fakat o, Hz. Peygamber'in bu arzusunun bir emir olup olmadığını öğrenmek istemiş, onun kendisini buna zorlamadığını, sadece arabuluculuk yaptığını anlayınca da kararında ısrar etmişti. Ayrıca Berire azat edildiğinde kocasının hür mü köle mi olduğu raviler arasında ihtilafli bir konu olarak kalmıştır. Bkz. Bakkal, *age*, s. 62-63.

⁷¹³ Aydın-Hamidullah-Engin, *agm*, s. 243.

⁷¹⁴ Aydın-Hamidullah-Engin, *agm*, s. 243.

⁷¹⁵ KŞS, 25, s. 11a/3.

⁷¹⁶ KŞS, 22, s. 79b/3.

öldürenler tarafından verilen diyeti de eski efendisi alabilmekteydi. Azatlı öldüğü zaman, varisi yoksa, eski efendisi de hayatta değilse, yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere, onun yerine birinci derecede yakınlar varis oluyorlardı. Ancak kız evladı ve diğer yakınları azatlı köleye varis olamazlardı. Vela hakkı satılamayacağı gibi başkasına hibe veya vasiyet de edilemezdi⁷¹⁷.

Arslan Ağa'nın mutaka yani azat ettiği kölesi Andiri (?) asa ile darp edildikten sonra boğazı sıkılarak öldürülmüştü. Arslan Ağa'nın şüphelendiği iki kişi vardı. Bunlar Şeyh Mehmet Efendi Köyü'nden Aliş ile Hacı Molla bin Hasan'dı. Mahkemede durumu itiraf ettiler. Andiri (?)'nin evlatları Arslan Ağa'nın rakikleri olup azatlı babalarının vela hakkı da Arslan Ağa da olduğundan kâtilerin durumuna dair kararı o verdi. Onları kısastan affetti, diyeti ise istedi. Diyet olarak her bir kâtile beşer bin dirhem gümüş olmak üzere toplam on bin dirhem gümüş belirlendi. Görüldüğü üzere tüm bu işlemleri Andiri (?)'nin evlatları değil, onun eski sahibi ve şu an çocukların da efendisi olan Arslan Ağa takip etmiş ve öldürülen kölenin diyeti de alınmıştı⁷¹⁸.

Ölen azatlıların alacaklarını eski efendileri tahsil edebildiği gibi, borçlarını da ödemekteydiler. Hatta onların öldürülen yakınları varsa onların diyetlerini de alabilirlerdi. Birden fazla kişi tarafından azat edilen kölelerin terekeleri de bu ortaklar veya varisleri arasında hisseleri nispetinde paylaşıldı. Ne usûbet-i nesebiyye ne de usûbet-i sebebiyye yoluyla varisi bulunmayan azatlıların terekeleri ise beytümale kalıyordu. Ancak birisi çıkar da varislerden olduğunu belirtir ve bu durum şahitlerle ispatlanırsa, beytümale eminleri bu mallara müdahale edemezlerdi⁷¹⁹.

Azat olan köleler azatlıktan sonra da efendilerinin adıyla anılabiliyordu. Örneğin Şahin bin Abdullah bunlardan biriydi. Belgede Hacı Osman'ın utekasından (azatlılarından) diye geçmektedir. Bu Şahin'in Çeşmisiyah adında bir zevcesi vardı. Ona hitaben şöyle diyordu: “Bade'l-yevm sefere varıp bir seneden ziyade tehir edersem Çeşmisiyah'ın iradeti yedinde olsun ve bade'l-yevm müskirat cinsinden bozadan gayri eger hamr ve arak ve ... içersen merkume Çeşmisiyah ... boş olsun”⁷²⁰.

Azatlı köleler hür insanların sahip olduğu tüm haklara kavuşuyorlardı. Artık hür oldukları için köle de satın alabiliyorlardı. Örneğin bunlardan biri merhum İslam Giray Han hazretlerinin utekasından Şahin bin Abdullah'tı. Kendisine Yusuf adında, Rus asıllı bir kazak satın almıştı. Ancak o, eski bir köle olan efendisinden şikâyetçi idi. Efendisi onu hastalandığı vakit Allah rızası için azat etmişti; ancak daha sonra bunu inkâr ediyordu. Şahitler dinlendiğinde onlar şöyle demişlerdi: “Mezbur Şahin hastalandığı vakitte, mezbur Yusuf hasbeten-lillah malımdan azadım olsun, deyu azat etmiştir. Husus-ı mezbure bizler şahidiz, şehadet dahi ederiz”. Bunun üzerine Yusuf'un itkiyle hükm olunmuştu⁷²¹. Anlaşılan o ki Şahin bin Abdullah eski kölelik durumunu ve hastalık halini unutup vermişti!

Belgelerde azatlı köleyle ilgili bir kötü örneğe rastlanmıştır. Dilaver bin Abdullah isimli bu mutaka gulam, yasakçılar diye bilinen üç-beş kişiyle birlikte bir gece Sefer Gazi'nin dükkânına girmiş ve basma, buğasi, kirbas ne varsa bütün esvabı almışlardı. Dilaver dükkânın içine girmiş arkadaşları da dışarda onun verdiklerini toplamışlardı. Sonra Dilaver onları almış, götürmüş ve köyde satmıştı. Parayı da

⁷¹⁷ Sak, *age*, s. 143-144.

⁷¹⁸ KŞS, 8, s. 103a/1.

⁷¹⁹ Sak, *age*, s. 146.

⁷²⁰ KŞS, 22, s. 67b/5.

⁷²¹ KŞS, 8, s. 111b/1, 112a/2.

aralarında paylaşacaklardı. Satılanlar toplam 21 guruş yapmıştı. Hırsızlar, suçları ortaya çıkınca, bu meblağın hepsini Sefer Gazi'ye ödemek zorunda kalmışlardı⁷²².

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere azatlı köleler yani mutakalar ile efendileri arasında alacak-verecek, miras, vela hakları dolayısıyla hukuki olarak; kölesini evladı gibi gören, evladı olmadığı için evladı yerine koyan, kendine can yoldaşı olarak kabul eden hatta onu kendisine eş olarak seçen efendiler sayesinde gönül bağı kurularak sosyal münasebetler devam ettiriliyordu. Azatlı köleler eski sahibinin adıyla anılabiliyordu. Bundan ne eski efendi ne de köle herhangi bir rahatsızlık duyuyordu. Azat olduktan sonra köleler hür insanların sahip olduğu bütün haklara sahip oluyor, hukuki ve sosyal olarak hürler arasında yerlerini alıyorlardı.

---

⁷²² KŞS, 10, s. 10b/2, 11a/3.

7. SOSYAL HAYATTA KÖLELER

Köleler o günkü toplumun büyük bir kısmını oluşturuyordu. Dolayısıyla ekonomik hayatta olduğu gibi sosyal hayatın da içindeydiler. Onların da hür insanlar gibi eşleri, çocukları, aileleri vardı. Diğer insanlar gibi zaman zaman hata yapabiliyor ve çeşitli suçlar işleyebiliyorlardı. Hür insanlardan farkları, hukuken aynı zamanda konuşan mal olarak nitelendirilmelerinden dolayı, yukarıdaki bölümlerde de bahsedildiği üzere alınmaları, satılmaları, çeşitli ortaklıklara, mirasa konu olmaları ve dolayısıyla çeşitli vesilelerle el değiştirmeleriydi. Ancak her ne kadar bir mülk pozisyonunda olsalar da aynı zamanda insan oldukları için efendileri ile olan bağları normal bir eşyadan elbette ki farklı idi. Efendileriyle evlenebiliyorlar, onlardan çocuk sahibi olabiliyorlar, efendilerinin evladı yerine geçebiliyor ve onlarla usta-çırak ilişkisi kurabiliyorlardı. Kısacası satın alındıkları evin bir ferdi durumuna geliyorlardı. Aşağıda, kölelerin sosyal hayatta ve aile içindeki bu gibi durumlarını açıklayacak çeşitli örnekler verilecektir.

7.1. Kölelerin İşledikleri Suçlar

İnsanın bulunduğu her yerde anlaşmazlıklar, kavgalar, yaralamalar, hırsızlıklar, ölümler vs. yaşanmaktadır. Kölelerin işlediği suçlar da aşağıda belirli kategorilere ayrılarak incelenmiştir. Böylece bu dönemde hangi suçlara karşılık ne gibi cezaların verildiği de ortaya çıkacaktır.

Konu köle olunca ceza durumu da hür insana göre değişmektedir. Bir köle hür bir insana göre nasıl ki bazı haklardan mahrum kalıyorsa, ceza hukukunda da hürlere oranla cezası eksik oluyordu. Bu tür cezayı azaltıcı düzenleme kölelik tarihinde sadece İslam hukukuna hastı⁷²³.

İslam hukukunda hadd, kısas ve diyeti gerektiren suçlar mevcuttur. Hadd cezasını gerektiren suçlarda genel prensip kölenin hür kimseye verilen cezanın yarısı ile cezalandırılmasıydı. Hadd cezası Kur'an'da yazılı olan ve değiştirilmeyen cezalardır. Zina, hırsızlık ve içki içme gibi. Köleler sadece hırsızlık suçunda hür insanla aynı cezaya çarptırılıyorlardı. Ceza ya el kesme ya da tazmin idi. Tazminde de ya çalınan mal geri veriliyor ya da malın değeri para olarak ödeniyordu⁷²⁴. Kısas cezası, kasten adam öldürme ve yaralamalarda uygulanan bir cezadır. Köleler için sadece ölüm hallerinde kısas cezası uygulanırdı. Bu kısas da uygulanmıyorsa diyete dönüşebilirdi. O zaman diyeti kölenin efendisi öderdi. Diyet, ölümlü ya da yaralama ile sonuçlanan bir suçta, kısas istenmediğinde ya da kısasın mümkün olmadığı hallerde mal olarak verilmesi gereken bedele denilirdi. Bir köle yaralama halinde kesin olarak diyet öderdi; ancak ölüm hallerinde kısas ya da diyet cezasından birisi gerçekleşirdi. Kısas olacaksa bunu kölenin kendisi, diyet gerekirse diyeti kölenin efendisi öderdi. Ancak şu durum da vardı ki efendi diyeti ödeyip ödememe konusunda serbestti. Yani dilerse diyeti ödeyip kölesini kurtarır, dilemezse diyet karşılığı olarak kölesini diyeti alacak olan kişilere teslim ederdi. Maktulun varisleri köleyi almayıp diyeti öde diye efendiyi zorlayamazlardı. Kazara ölümlerde ise, araya giren kişiler vasıtasıyla uzlaşma sağlanabilirdi. Belirli bir para karşılığında varisler davadan vazgeçebiliyorlardı⁷²⁵. Buna

⁷²³ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 240.

⁷²⁴ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 240; Sak, age, s. 51, 56.

⁷²⁵ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 240; Sak, age, s. 43, 44, 48, 50.

karşılık kölenin öldürülmesi veya yaralanması durumunda bir diyet ödenmesi gerekiyorsa bu kölenin sahibine ödenir; her iki durumda da devletin diyete ilaveten tazir cezası verme hakkı daima saklı olurdu. Bu durumda kölenin diyeti hür kimseler için belirlenen miktar değil, kölenin rayiç değeri olurdu. Ancak Hanefiler'e göre bu rayiç değer hür kimsenin diyetini aşamazdı, hatta ondan az olmalıydı. Şafiler'e göre ise böyle bir sınırlama söz konusu değildi⁷²⁶.

Tazir; Kur'an'da ve hadislerde yer almayan, önceden cezaları tayin edilmemiş, cezaları hakim tarafından tayin edilen suçlara denilirdi. Küçük çaplı hırsızlık, dayak, küfür, başkasına rahatsızlık verme gibi. Kadı suçun durumuna göre suçluya idam cezası verebileceği gibi, sopa cezası, hapis cezası, para cezası, öğüt verme ya da kürek cezası da verebilirdi⁷²⁷.

Belgelerde kölelerin bazı kavgalarına, yaralama ve öldürme vakalarına, ufak çaplı hırsızlıklarına ve efendilerinden kaçışlarına rastlanmıştır.

7.1.1. Hırsızlık

İncelenilen belgeler mahkeme kayıtları olmasına rağmen çok sayıda hırsızlık suçuna rastlanılmamıştır. Hırsızlıkla ilgili birkaç dava örneği vardır. Bunlara bakıldığında at, sığır, öküz gibi hayvanların, bazı eşyaların ve kölelerin çalındığını söylemek mümkündür.

Davalardaki bu örneklerden biri Bahçesaraylı Mustafa bin Abdullah'ın iki cariyesinin çalınmasıdır. Belgenin diliyle bu cariyeler bir gün ansızın sirkat olunmuşlardı. Bahçesaraylı Mustafa cariyelerini ararken Gözleve'de Mustafa bin Mehmet adlı bir adamın elinde bulmuştu ve derhal ondan davacı olmuştu. Bu Mustafa aslen Öteyaka'da Kastamonu sakinlerindendi. Anlaşılan buradan aldığı köleleri memleketine götürüp satıyor; bu işi ucuza getirmek için el altından yürütüyordu. Muhtemelen bir liman şehri olan Gözleve'den Anadolu'ya geçiş yapacaktı. Mustafa'ya mahkemede sorulduğunda, bu iki cariyeyi diğer Mustafa'nın köylüsü, bundan önce vefat etmiş olan bir adamın kazağında, bir gece vakti 10 guruşa aldığını ifade etmişti. Bahsi geçen kazak da mahkemedeydi. Ona sorulduğunda, aslında bu Mustafa'nın kendisini Öteyaka'ya götürmek istediğini, onun da bundan kurtulmak için bu iki cariyeyi 10 guruşa ona sattığını, Mustafa'nın da bu cariyeleri aldıktan sonra kendisini bırakıp gittiğini beyan etmişti. Kısacası kazak, kendisini kurtarmak için Bahçesaraylı Mustafa'nın bu iki cariyesini gizlice alıp getirip Kastamonulu Mustafa'ya cüzi bir miktara satmıştı. Görünüşe göre kazağın bunda bir kârı yoktu, tek amacı kendisini kurtarmaktı; ama neticede Bahçesaraylı Mustafa'nın iki cariyesi çalınmıştı. Bu kazak ve Kastamonulu Mustafa'ya bir ceza alacaktı; ama dava sonucunda onlara ne ceza verildiği belirtilmemiştir⁷²⁸.

Kara Ali Efendi Karyesi'nden Ali'nin kazağı Kaytas, Ahmet adlı bir çingenenin öküzünü çalmıştı⁷²⁹. İyban adlı kazak da hırsızlık ile suçlanıyordu. Mahkemeye giden kişi Gökgez Hacı Gazi idi. İyban'ın, bir sığırını çaldığını iddia ediyordu; ancak bu duruma ait bir tek delili yoktu. İyban'ın hırsızlık yapmadığına dair yemini üzerine İyban bu suçtan halas olmuş yani kurtulmuştu⁷³⁰. Hanlık köylerinden birinde yaşayan Mahmut

⁷²⁶ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 240.

⁷²⁷ Sak, *age*, s. 59.

⁷²⁸ KŞS, 3b, s. 9b/5.

⁷²⁹ KŞS, 21, s. 11a/4.

⁷³⁰ KŞS, 15, s. 26b/3.

Çelebi'nin Devletgeldi adında bir kazağı vardı. Mahmut Çelebi'nin iddiasına göre, Osman bin Hacı İbrahim, bu kazağının başını yaralamış ve kölesi bu darp yüzünden ölmüştü; Osman'dan davacıydı. Ancak durum hiç de öyle Mahmut Çelebi'nin anlattığı gibi değildi. Asıl suçlu kölenin kendisiydi. Bir gece vakti Osman'ın evine hırsızlık için girdiğinde Osman onu yakalamış, kölenin kendi elindeki asa ile başı hariç köleye iki üç kez vurmuş ve sonra da sağ salim bir haldeyken sahibine teslim etmişti. Dolayısıyla Osman'ın suçsuzluğu onaylanmıştı. Üstelik Osman büyüklük gösterip köleden şikâyetçi olmayıp onu sağ-salim efendisine teslim etmişti⁷³¹.

Bir başka örnek bir cariyenin hırsızlığıdır. Birgün Berber Mustafa, sandığından birkaç nakışlı mahramenin (büyük örtü)⁷³² ve bazı eşyalarının kaybolduğunu fark etmişti. Daha sonra yüz elli kadar nakışlı mahramesi kaybolmuştu. O, Nasta binti Abdullah isimli tarhani (azatlı) cariyeden şüphelenerek onu dava etmişti. Çünkü Nasta'yı bir gün birkısım mahramesini sattığı sırada görmüştü. 14 kadar mahramesini zimmî kadınlara satmıştı. Gerisini de onlardan talep ediyordu. Nasta nam tarhan, mezbur Mustafa'nın cariyesi bana getirdi idi, ben dahi bey eder idim, diye cevap verince işin aslı ortaya çıkmıştı. Aslında Mustafa'nın kendi cariyesi, azatlı cariyesi Nasta ile anlaşarak gizlice Berber Mustafa'nın mahramelerini satıyorlardı. 14 mahreme satın alan zimmî kadınlar da, Nasta yedinden iştirak ettiğimiz gerçektir, velakin sırka idigin bilmedik, ziyade bir mahreme aldığımız yoktur, diye yemin etmişlerdi ve böylece onların üzerinde şüphe kalmamıştı. Asıl suçlu gizlice mahrameleri sandıktan kaçırın Mustafa'nın cariyesi ile bilerek ya da bilmeyerek ona ortaklık eden azatlı cariyeye Nasta idi⁷³³.

Aydoğan Köyü'nde iki köle de -İvan adlı doğma ile Sarı İvan adlı kazak-köylülere Halime hatunun evine girmiş, sandığını açmış ve mallarını çalmışlardı. Bunlar arasında o zamanlar için değerli şu mallar vardı: Elli hare kürk, üç top keten, kolçak ve yastık. Mesela bir top ketenden sekiz gömlek çıkıyordu. Bu hırsızlık Halime hatunu büyük zarara uğratacaktı. Neyse ki suçlular tespit edilmişti. Önce Doğma İvan yakalanmış; ardından Sarı İvan işi ortaklaşa yaptıklarını itiraf etmişti⁷³⁴.

Nur Mehmet bin Yahşi Sait'in bir gözü kör, boz bir atı vardı. Onu kaybetmişti. Bir gün Boğdan isimli mükâteb çobanı atı gasp edip ona binerken görmüştü ve çobandan davacıydı. Çoban durumu inkâr etse de duruma şahit olanlar vardı ve neticede çobanın tazminiyle yani sebep olduğu zararı ödemesiyle hükm olunmuştu⁷³⁵. Bir çingenenin Rıdvan adlı kölesi, başka bir çingenenin atını alıp ona binmişti ve atı kaybetmişti. Atın değeri altı altın ödenecekti. Burada hırsızlık söz konusu değildi; ama atın sahibinden izin alınmadan alınıp kullanılması söz konusuydu⁷³⁶.

7.1.2. Yaralama ve Öldürme

Belgelere yansıdığı kadarıyla yaralama ve ölümle sonuçlanan suç oranları, hırsızlık suçuna göre daha fazlaydı. Bunlar bazan hür bir insanla bir köle ya da bir

⁷³¹ KŞS, 22, s. 81b/2.

⁷³² Mahrame değerli bir bezdi. Berber Mustafa muhtemelen bunları dükkânında müşterileri için mendil, havlu ya da peştamal olarak kullanıyordu.

⁷³³ KŞS, 9, s. 40b/4, a/2.

⁷³⁴ KŞS, 22, s. 98b/2.

⁷³⁵ KŞS, 15, s. 69b/1.

⁷³⁶ KŞS, 13, s. 21b/3.

efendiyle bir köle, bazan da iki ya da daha fazla köle arasında yaşanabiliyordu. Kölelerin öldürüldüğü ya da yara aldığı durumlar da vaki idi.

Rukiyye Bike ibnete Ali Çelebi'nin seksen altın kıymetindeki değirmenci kazağı öldürülen kölelerden biriydi. Velişah Mirza'nın değirmeni önünde ölü halde bulunmuştu. Rukiyye Bike, Velişah Mirza'dan davacıydı. Velişah Mirza, kazağın kendi mülkünde öldürüldüğünü; ancak öldüren kişinin Halil Ağa'nın kazağı olduğunu, ifade etmişti. Olayın şahitleri de vardı. Gerçekten de Halil Ağa'nın kazağı, Rukiyye Bike'nin kölesini bahçe çapasıyla vurarak öldürmüştü⁷³⁷. Hanlık Köyü sakinlerinden biri kendisinin ihya edip bina ettiği ev içinde, alnından aldığı balta darbesiyle ölü bulunmuştu. Ölü halde bulunduğu maktulün iki kazağı da oradaydı. Bu nedenle adamın çocukları onlardan şüphelenmişler ve dava etmişlerdi; ancak durumdan kazakların haberi yoktu. Katil henüz bulunamamıştı⁷³⁸. Başka bir hadise yine bir köyde yaşanmıştı. Abdülkerim adlı şahsın kazağı bir cinayet işlemiş; Mehmet adlı kişiyi göğsünden bıçaklayarak öldürmüştü. Köle bu cinayeti şu şekilde itiraf etmişti: "Mumailiyh Mehmed'i bıçak ile göğsünden urub ben katl eyledim, benim darbımdan ölmüşdür". Böylece suçlu bulunduğu için köy ahalisi durumdan halas olmuştu⁷³⁹.

Kutlukız binti Kenan ile Canfeda hatun arasında bir husumet meydana gelmiş olmalı ki bir gün Canfeda hatun, Kutlukız'ı döğüp yaralamıştı. Üstelik bu iş için cariyesinden de yardım almıştı. Kendisi bir değnekle kadının kulak arkasına vururken cariyesi de kadının gözüne taş atmıştı⁷⁴⁰. Abdullah'ın gulamı da Şahverdi bin Mahmut adlı kişinin sağ gözünü ok ile vurup sakat etmişti⁷⁴¹.

Mevlüt Ali ise zor durumda kalmış bir köleydi. Kamışlı Karyesi'nden Halil bin Devletcar'ın 10 yaşında küçük bir oğlu vardı. Onun iddiasına göre oğlu attan düşüp helak olmuştu ve onu ata bindiren de gulam Mevlüt Ali'ydi. Mevlüt Ali'nin ifadesine göre ise çocuğu ata o bindirmemişti. Çocuk kendi isteğiyle kuşağını ata bağlamış, at da ürküp onu sürüyüp öldürmüştü. Mevlüt Ali'nin şahitleri de vardı ve mahkeme onların şahitliğini kabul etmişti⁷⁴².

Belgelerde ilk defa bir efendinin kölesi ile kötü geçindiğine ve sonunda kölesi tarafından öldürüldüğüne dair bir kayda rastlanılmıştır. Olay Mankup Kazası'nın Kara Kıpçak Karyesi'nde meydana gelmişti. Ali Gazi bin Mehmet bir gece vakti kölesi Kutlugeldi isimli kazak tarafından boğularak öldürülmüştü. Ali Gazi'nin zevcesi Ayşe binti Kader isimli hatun eşinin diyeti için köleye dava açmış ve köyden herhangi bir kimseden davacı olmadığını belirtmişti. Kutlugeldi kazak da kadı huzurunda suçunu itiraf etmiş, kendisinden başka kimsenin suçlu olmadığını da belirtmişti. Kutlugeldi efendisini neden öldürdüğünü ise şu şekilde dile getirmişti: "Mezbur Ali Gazi beni cürm ve günahım yoğ iken darb-ı şedid ile darb eder idi. Ve nafaka ve kisvemi dahi kifayet miktarı virmez idi. Ol ecilden gice nısfı'l-leylde Ali Gazi el-merkum nayim iken (uykuda iken) kayış licam (hayvanın ağzına takılan gem) ile hank eyledim (boğazını sıkıp boğma), ben katl eyledim. Benden gayri kimsenin muaveneti ve şirketi yoktur". Böylece gerçek suçlu bulunmuş ve karye-i mezbur halas olmuştu⁷⁴³.

⁷³⁷ KŞS, 20, s. 95b/5, 93a/3.

⁷³⁸ KŞS, 8, s. 95b/4, a/1.

⁷³⁹ KŞS, 8, s. 12a/1.

⁷⁴⁰ KŞS, 10, s. 131a/2.

⁷⁴¹ KŞS, 21, s. 17b/4.

⁷⁴² KŞS, 3a, s. 67b/5.

⁷⁴³ KŞS, 21, s. 17b/2.

Mankup Kazası'nın bir köyünden üç kazak da suçlarını itiraf ediyorlardı: "Hacı Osman nam adamın bir öküzünü gece ile boğazladık" Bu üç kazaktan biri bir başka itirafta daha bulunuyordu: "Hacı Mustafa nam adamın kebir öküzünü Mahmud'un mord olan kazağı İvan nam kazak ile ikimiz boğazladık"⁷⁴⁴. Gözleve yakınlarından Yaycı Köyü'nden olup mecruhen katl olunan Ali Mevlüt'ün annesi Kurban Devlet ve kızkardeşi, suçlu olan kişiyi dava etmişlerdi. Bu kişi Siyavuş Ağa'nın abd-i memlukü Rüstem adlı gulamdı. Rüstem'e sorulduğunda, bıçak ile karnına urub ben katlettim, diye ikrar etmişti. Bu Rüstem tedbir yöntemine tabi bir köleydi ve onun için tedbir-i Rüstem ifadesi kullanılmıştı. Rüstem'in efendisi Siyavuş Ağa'nın, merhum Ali'nin annesi ve kardeşine 40 altın vermesi ve onların da kabulü ile sulh-ı musalaha olunmuştu⁷⁴⁵. Görüldüğü üzere anlaşma sağlanmış ve anlaşma bedeli olan 40 altını kölenin efendisi ödemişti. İki köle arasındaki bir husumet de ölümle neticelenmişti. Hasan bin Ali'nin kazağı, Abide hanımın kazağını bıçaklayarak öldürmüştü. Bu durumda Abide Hanım, katil kölenin sahibinden davacı olmuştu. Ancak Hasan'ın kölesi ortalarda yoktu, işlediği suçtan ötürü firar etmişti. Hasan, 25 altına musalaha olunmasını teklif ediyordu. Muslihittin tavassutuyla Abide Hanım; on altın kıymetinde bir baytal, dokuz altın kıymetinde iki sığır ve altı altın nakit verilmek üzere davasından vazgeçeceğini belirtiyordu. Hasan'ın da bunları kabul etmekten başka çaresi kalmamıştı⁷⁴⁶. Rıdvan bin Abdullah'ın Murat adında bir oğlu vardı. Rıdvan'ın iddiasına göre onu, Rabia Totay binti Karay Bik'in abd-i memlukü olan Menlik (?) isimli gulam bıçaklamıştı. Rıdvan durumu şöyle anlatıyordu: "İşbu Menlik (?) benim oğlum Murad'ı iki canibin koltuğu altından bıçak ile urmuşdur". Ancak durum net değildi. Çünkü Rabia Totay anlatılanları inkâr ettiği gibi Rıdvan'ın da şahitleri yoktu⁷⁴⁷. Abdülbaki Bölükbaşı'nın abd-i memlukü Cemşit ise gerçekten Keçeci Hasan bin Mustafa'yı sağ ve sol pazularından bıçaklamıştı⁷⁴⁸. Gazi Çelebi ise yaralı halde olan çoban kölesi için dava açmıştı. Bahçesaray köylülerinden İslam bin Abdusselam ile Mehmetşah bin Murtaza'dan davacıydı. Her ikisi de hiçbir suç ve günahı olmadığı halde, İvan adlı çobanının balta ile sağ elinin dirseğine vurarak onu sakatlamışlardı. Ancak durum Gazi Çelebi'nin bildiklerinden ibaret değildi. Bu kazak (çoban) geceleyin İslam ile Mehmetşah'ın cariyesinin evine girmişti. Onlar da bu çobanın cezasını hemen oracıkta vermek isteyip onu baltanın sapı ile dövmüşlerdi⁷⁴⁹.

Bir öldürme vakası daha Bahçesaray köylerinden birinde yaşanmıştı. Hacı Ali'nin abd-i memlûkü Malik, Habibe adlı kadının kocasını öldürmüştü. Habibe'ye vekalet ve ortada kalan iki küçük kız çocuğuna da vesayet eden Akay bin Kurban Hoca, davayı direk kölenin kendisine açmış ve mahkemede şöyle konuşmuştu: "İşbu Malik merhum Kulsarı (?)'ya bıçak ile sol yanının bu yerinden urub katl eylemiştir. Zikr olunan Habibe'den vekaletim hasebiyle ve maktul-ı muma-ileyh Kulsarı (?)'nın sağire kızlarından vesayetim hasebiyle Malik-i muma-ileyhe hak taleb iderim". Bunun üzerine Malik, merhum Kulsarı (?)'ya bıçak ile sol yanının bu yerinden urub öldürmüşem, diyerek söylenenleri tasdik ve suçunu itiraf etmişti. Kulsarı (?)'nın terekese toplam 52 hasene 40 simden ibaretti. Terekede 50 hasene karşılığında bedel-i sulh nakid yazıyordu. Buradan anlaşılacağı üzere dava sonucunda anlaşmaya varılmış ve Malik'in

⁷⁴⁴ KŞS, 4, s. 60b/2-3.

⁷⁴⁵ KŞS, 4, s. 60a/1-2.

⁷⁴⁶ KŞS, 21, s. 38b/2.

⁷⁴⁷ KŞS, 4, s. 29b/3.

⁷⁴⁸ KŞS, 20, s. 34b/3.

⁷⁴⁹ KŞS, 20, s. 42a/2.

efendisinden alınan 50 altın karşılığında dava kapatılmıştı. İki küçük kız çocuğuyla dul kalan Habibe için hiç olmazsa bu 50 altın işlerine yarayış olsa gerekti⁷⁵⁰.

Bazan hayvanların başına da üzücü hadiseler gelebiliyordu. Ulaşım vasıtaları atlardı. Bunlar yolculuk vs. için kiralanabiliyordu. Bu işleri yaparken kölelerden istifade ediliyordu. Örneğin Bahçesaray'dan Recep, Akmescit'te bir at kiraya vermişti. Recep'in ifadesine göre Abdullah adlı kazak binip gelirken onu vurup helak eylemişti. Abdullah üzerine binmediğine ve böyle bir şey olmadığına dair yemin edince halas olmuştu⁷⁵¹. Burluca Kazası'nın köylerinden bir Nogaylı da yine bir at konusunda bir kişiden davacı idi. Bu kişi ve iki gulamı, onun deyimine göre, on beş altın kıymetindeki bir atını telef etmişlerdi. Ancak davalıların anlattığına göre durum başkaydı. Bu atı meyyit yani ölü bir halde bulmuşlardı ve at Burluca Suyu ile akıp gelmişti. Onlar telef etmemişlerdi ve şahitleri de vardı⁷⁵². Süleyman Ağa Köyü'nden Osman bin Halil'in Acemî kazağı Laçın'ın durumu biraz daha farklı idi. Laçın, mahfel-i kazada, Ahmed'in muvacehesinde ikrar ve itiraf ediyordu: "Mezbur Ahmed'in bir buzağılı sığırı bağçeye düşmüş idi. Balta ile atub urdum ve ihlak eyledüm (öldürdüm)". Dava Ahmet'in malını talebiyle son buluyordu⁷⁵³.

Tüm bu örnekler aynı zamanda o dönemlerde bu gibi yaralama ve öldürme hadiselerinde balta, ok, kılıç, taş, kayış, yular gibi maddelerin kullanıldığını; gözü, kolu, başı, kulağı yaralama gibi vakaların yaşandığını ortaya koymaktadır.

7.1.3. Sahibinden Kaçma

Belgelerde sahibinden kaçan köle örneklerine sıklıkla rastlanılmıştır. Kaçak köleler erkek ve kadın oluşlarına göre abd-i âbık ve abd-i âbika diye adlandırılıyorlardı. Ali bin Abdullah'ın kayıp cariyesi Gülbahar da gayibe diye kaydedilmişti⁷⁵⁴.

Kaçmak bir kölenin hürriyetini kazanmasının en basit ve doğal yolu olmakla birlikte çok riskliydi. Kaçak kölelerle ilgili hayli sıkı ve genel bir düzenleme bulunmaktaydı. Kaçak kölenin yakalanması durumunda beytülmal eminine, muhtesibe yahut yavacıya teslim edilmesi gerekirdi. Bu köle, adı geçen görevliler tarafından kadı huzuruna çıkarılır, nereden kaçtığı belirlendikten sonra, sahibi ortaya çıkıncaya veya müddet-i örfiyyesi tamam oluncaya kadar günlük nafaka takdim edilir ve yavacıya ya da muhtesibe teslim edilirdi⁷⁵⁵. Müddeti örfiyye üç aydı, bazan yüz güne çıkabildiği de olmaktaydı⁷⁵⁶. Bu üç ay boyunca muhtesib tarafından koruma altına alınan kölenin sahibi gelir ve sahibi olduğunu kanıtlarsa, yapılan harcamalar tahsil edildikten sonra kaçak köle kendisine teslim edilirdi. Fakat bekleme süresi dolunca, daha fazla masraftan kaçınmak için sahibi ortaya çıkmayan köleler açık artırmayla Suk-i Sultani'de satışa çıkarılır ve para devlet hazinesine aktarılırdı.

Kırım'da da kaçan, kaçırılan ya da kaybolan köleleri yakalama ve sahibine teslim edilmek üzere kadı izniyle alıkoyma görevi zâbit hüddamı ve beytülmal emininin (muhtesibin) vazifesiydi. Beytülmal emini devlet hazinesinin başı idi. Zâbit da bir anlamda adli polis diğer anlamda en yüksek emniyet görevlilerinden biri ve infaz

⁷⁵⁰ KŞS, 4, s. 39b/4, a/1.

⁷⁵¹ KŞS, 13, s. 26b/2.

⁷⁵² KŞS, 21, s. 41b/2.

⁷⁵³ KŞS, 3b, s. 9b/3.

⁷⁵⁴ KŞS, 4, s. 34a/4.

⁷⁵⁵ Sak, agm, s. 193.

⁷⁵⁶ Ekin, agm, s. 34.

memuru olarak, kadı'nın en başta gelen yardımcısıydı. Merkezden gelen emirlerle kadı hükümlerinin uygulanmasını sağlamak, şehrin güvenliğini temin ederek suçları önlemek, suç işleyenleri takip edip yakalamak, koğuşturmak, kadının suçlu hükmüne vardığı kişileri cezalandırmak onun göreviydi.

Muhtesib bu köleleri ele geçirdiğinde, sahibi ortaya çıkana kadar onları muhafaza ediyordu. Bu süre zarfında mahkeme tarafından belirlenen günlük nafaka veriliyordu. Sahibi çıkmayan köleler belirli bir süre zarfından sonra Sûk-i Sultani'de satışa çıkarılıyordu. Satış bedeli devlet hazinesine kalıyordu. Sahibi çıkan köleler sahiplerine iade olunuyordu. Örneğin Kaymakam Mustafa Ağa elinde olan Rus asıllı kaçak kölenin sahibi belli olmuştu. Bunun üzerine kazak, sahibi Bayram Ali Molla'ya teslim edilmişti⁷⁵⁷. Sahipleri bilinmeyen beş nefer abd-i âbika Kaymakam Mustafa Ağa'nın vekili Dursun Bik tarafından ehl-i hibrenin görüşüyle günlük altışar akçe nafaka bağlanmıştı⁷⁵⁸. Alçak boylu, çakır gözlü, köse sakallı, âbık köle İyban'a ehl-i hibre tarafından günlük iki akçe nafaka belirlenmiş ve köle Muhtesib Ebubekir Ağa eline teslim olunmuştu⁷⁵⁹. Başka bir tarihte iki kaçak köle Subaşı Mustafa'ya teslim edilmiş ve günlük üçer akçe nafaka bağlanmıştı⁷⁶⁰. Yine Subaşı Mustafa'nın elinde ve henüz sahibi belirlenmemiş olan kaçak kölenin biri mahkemenin kararıyla Kalus (?) adlı Ermeniye, günlük altışar akçeye kiraya verilmişti⁷⁶¹. Demek ki kaçak köleler kiraya da verilebiliyordu.

Subaşı Yusuf, Rus asıllı, kara yağız, Hasan isimindeki kaçak gulamı ele geçirmiş ve sual olunması için mahkeme huzuruna iletmişti. Gulam şöyle bir itirafta bulunmuştu: "Ben Kefe'de Hacı Bekir'in karındaşı Hacı Ahmet'in abd-i memluküyüm. Mustafa Beşe tevabiinden Ali Ağa nam kimesneyi ayartıp gitmişti. İslambol'da 150 guruşa bey' etmiş idi. Firar edip buraya geldim". Günlük üçer cedid-i sîm-i hânî nafaka takdir olunmuş ve Subaşı Yusuf'a teslim edilmişti⁷⁶². Yine Subaşı Yusuf Aluşta'dan sahibine red için yanına aldığı sarı sakallı, âbık bir kazağın nafaka takdirini almak için kadı huzuruna gelmişti. Mahkemede, ehl-i hibre vasıtasıyla günlük üçer sim nafaka belirlenmişti⁷⁶³. Uzun boylu, gök gözlü, sarışın, çekme burunlu, burnundan pareli, Gülbahar cariyeye günlük üç akçe nafaka ile İhtisap Ağası Mustafa Ağa'ya⁷⁶⁴, Nevbahar isimindeki kaçak cariyeye (cariye-i âbika) de aynı miktar nafaka ile Subaşı Mustafa Ağa'ya teslim edilmişti⁷⁶⁵. Bilal isimli bir şahsın da uzun boylu, bir gözü kör, Vasil isimindeki kazağı kaçanlardan biriydi. O da günlük üçer akçe nafaka ile Mustafa Ağa'ya teslim edilmişti⁷⁶⁶. İstifan adlı sakallı kazak sahibi Emir Efendi'den kaçmıştı. Ancak görevliler tarafından yakalanmıştı. Sahibine verilmek üzere, günlük ikişer akçe nafaka takdir edildikten sonra subaşı hüddamından Kasım yedine teslim olunmuştu⁷⁶⁷.

⁷⁵⁷ KŞS, 21, s. 21b/7.

⁷⁵⁸ KŞS, 21, s. 11b/2.

⁷⁵⁹ KŞS, 16, s. 23a/2.

⁷⁶⁰ KŞS, 20, s. 16a/4-5.

⁷⁶¹ KŞS, 20, s. 50b/2.

⁷⁶² KŞS, 9, s. 45a/4.

⁷⁶³ KŞS, 9, s. 42b/1-2.

⁷⁶⁴ Muhtesib Mustafa Ağa'nın babası Receb Halife ibn Hayrettin Halife'ydi. Mustafa Ağa hiç evlenmemişti. Babası ve annesinden önce vefat etmişti. Bıraktığı metrukatının hemen hepsi Han hazretlerinin Mirahurbaşı Mehmet Ağa bin Mustafa Ağa tarafından satılmış ve boçları ödenmişti Bkz. KŞS, 10, s. 87a/2.

⁷⁶⁵ KŞS, 9, s. 35b/1, 29b/3.

⁷⁶⁶ KŞS, 9, s. 5b/2-3.

⁷⁶⁷ KŞS, 9, s. 65b/4.

Emangeldi adlı gulam Gözleve'den kaçmıştı. Bahçesaray'a geldiğinde onu Osman bin Mehmet isimdeki bir kişi yakalamıştı. Sahibine ulaştırmak üzere zabt ve kabz eylemişti. Marifet-i müslimin ile yani bu işe vakıf Müslümanlar aracılığıyla günlük üç akçe takdir olunmuş ve sahibi bulunana kadar Osman'ın himayesi altında olmasına karar verilmişti⁷⁶⁸.

Semen adlı terraş kazak da firar etmişti. Daha sonra yakalanan bu köle Halil Bölükbaşı'ya teslim edilmişti. Bölükbaşının elinde üç aydan ziyade durmuştu. Sahibi bilirse sahibine teslim edilecekti; ancak sahibi malum olmadığından Ramazan-ı şerif guresinde hanlığa zabt olunmuştu yani artık Semen han ailesinin kölesi idi⁷⁶⁹. Buradan açıkça anlaşılacaktır ki sahibi bulunmayan köleler devlet tarafından satıldığı gibi direk hanlığın ihtiyaçları için de istihdam edilebiliyorlardı. Kısacası kaçıp da yakalanan kölelerin akıbeti yine kölelikti. Kaçtıkları için onlara başka bir ceza verilmiyordu. Gök gözlü, orta boylu bir cariye-i âbika da sahibi malum olmadığı için Halil Bölükbaşı'na satılmıştı⁷⁷⁰. İhtiyar ve orta boylu bir cariye de sahibinden kaçmıştı. Ona günlük dört akçe nafaka takdir edilmişti. Bu nafaka sahibi gelip alıp ödeyinceye kadar borç olarak veriliyordu. Kölenin kendisi de mahkeme tarafından emaneten Halil Bölükbaşı'ya teslim edilmişti⁷⁷¹. Yine Halil Bölükbaşı'ya teslim edilmiş kaçak kazaklardan bir tanesinin sahibi çıkıp gelmiş ve kadıya müracaat etmişti. İki de şahidi vardı ve bunu üzerine köle sahibine teslim edilmişti⁷⁷². Tabii ki kaçak köleler her, sahibiyim, diyene teslim edilmiyordu. Şahitler lazımdı. Örneğin yine Halil Bölükbaşı'ya teslim edilmiş bir gulam için sahibi olduğunu söyleyen biri gelmişti. Bir şahidi vardı; ancak yeterli değildi, kadı bir şahit daha istemişti⁷⁷³.

Yeri geldiğinde sadece kölelerin kendisine nafaka bağlanmıyordu. Örneğin bir kazak alaşasıyla (atıyla) firar etmişti. Görevlilerce bulunup mahkemeye getirildikten sonra, mahkemece alaşasına ve kendisine günlük yedişer akçe nafaka takdir olunmuş ve görevliye teslim edilmişti⁷⁷⁴.

Kölelerin yakalanması işinden şehrin zabıtı, muhtesib ve hüddamları sorumlu olsa da kaçak köleleri gördüklerinde haberdar eden şehir sakinlerinin de bunların yakalanmasında payı oluyordu. Örneğin Karasu'da, sarışın, koyun gözlü, açık kaşlı, beyaz gömlekli, kırmızı çakşırlı, beyaz çenberli Macar cariyeyi, oğlu Mustafa ile zaviye mabeyninden kaçarken yakalayan kişi onu Zâbit Çavuşu Şaban Beşe'ye teslim etmişti⁷⁷⁵.

Firar eden kölelerden biri elli altın kıymetinde, çal sakallı bir değirmenci kazaktı. Sahibinden kaçmıştı; ancak -ya yakalandı ya da kendisi ona kaçtı bilinmez- onu başka biri istihdam etmişti ve dört aydır onun hizmetinde çalışıyordu. Eski sahibi onu görmüştü; ancak kendisinin olduğunu ispat etmesi için şahide ihtiyacı vardı⁷⁷⁶. Arslan Ali Bey bin Bayram Ağa'nın Gülistan adlı cariyesi de iki kere firar etmişti. İkinci kaçışında Kefe Subaşı'nı eline düşmüş, davanın görüldüğü tarihten 14 yıl önce meydana gelen bu olayda onu birisi 16 filori vererek satın almış ve sonra sahibi Arslan

⁷⁶⁸ KŞS, 15, s. 2a/3.

⁷⁶⁹ KŞS, 13, s. 3b/2.

⁷⁷⁰ KŞS, 8, s. 1a/1.

⁷⁷¹ KŞS, 13, s. 20b/2.

⁷⁷² KŞS, 13, s. 30b/2.

⁷⁷³ KŞS, 13, s. 31a/7.

⁷⁷⁴ KŞS, 10, s. 121a/2.

⁷⁷⁵ KŞS, 25, s. 4b/5.

⁷⁷⁶ KŞS, 22, s. 74b/3.

Bey'e teslim etmişti. Arslan Bey'in bu parayı bu kişiye ödemesi gerekiyordu; ancak hâlâ ödememişti⁷⁷⁷. Bahçesaraylı Hacı Mahmut'un da Laçın adlı kölesi kaçmıştı. Ancak Karasu'da Şirin Beyi Kethüdası Esengeldi'nin eline düşmüştü. Esengeldi onu istihdam eylemiş ve kaybolmasına engel olmuştu. Aradan bir sene geçmişti. Durumu öğrenen Hacı Mahmut kölenin değeri olan yetmiş altını talep ediyordu. Bu paranın verilmesine karar verilmişti⁷⁷⁸. Şehreküstü Mahallesi'nden Osman bin Hasan'ın Devletgeldi adında kırk beş altın değerindeki kazağı kaçmıştı. Ancak o da Kefe Nazırı Ahmet Ağa'nın eline düşmüştü. Osman bin Hasan gidip kölesini ondan istediğinde vermeyip cefa eylemişti. Bu nedenle Osman, Ahmet Ağa'yı dava etmişti; ancak o anlatılanları inkâr ediyordu. Osman'ın şahitleri vardı. Muslihittin tavassutuyla araları bulunmuş ve otuz altın köleye karşı verilecek para olarak tespit edilmişti⁷⁷⁹. Kefe İskele Nazırı Ahmet Ağa ibn Hüseyin'i suçlayıcı bir firar durumu daha gerçekleşmişti. Köle, Arslan Kethüda'nındı. Firar eden kazak Kefe'de Ahmet Ağa tarafından yakalanmış ve hapsedilmişti. Arslan Kethüda iskele nazırından, benim bir kazağım âbak etmiş idi, işbu nazır ağa ahz edip itlaf eylemiş, kıymetin talep ederim, sual olunsun, diyerek davacı olmuştu. Nazır Ahmet Ağa şöyle cevap vermiş ve bunun üzerine yemin etmişti: "Benim hapsimden bir kazak firar eyledi. Kazak işbu Arslan'ın olduğu malumum değil. Kazak Arslan'ın olduğu takdirde benden hıyanet sadır olmamıştır". Bu durumda nazır ağa suçlanamazdı. Asıl suçlu önce efendisinden firar edip Kefe'ye kadar gelen, ardından da onu yakalayan ve hapseden iskele nazırından tekrar kaçan kazaktaydı. Burada iskele nazırının cevabından firar eden ve hapse atılmış başka kölelerin olduğu da anlaşılmaktadır. Muhtemelen Kefe'den İstanbul'a ve oradan Anadolu'ya geçmeyi planlıyorlardı⁷⁸⁰. Nasuh da Rumeli Vilayeti'nden Kuzluca'dan Bayram Hoca'nın kölesi iken firar etmişti. Bu gulam âbıkan dâru'l-harbe dahil olup sonra Mustafa Mirza bin Çakmak Atalık ile kendi isteğiyle daru'l-İslama yani Kırım'a gelmişti. Nasuh kaçtığını ve sonra geri döndüğünü itiraf ediyordu⁷⁸¹.

Mankup Kazası'ndan Baytimur bin Cantimur seferin birinde Akman isimli birinden 18 esediye bir kazak satın almıştı. Kabzasında iken mülkünden kaybolmuştu. Aradan üç sene geçmişti ki onu Dibtarhan Kazası'ndan birinde görmüştü. Bu kişiyi dava etti; ancak o, bu kazağı Şirin Bik (Bey) Tevabii'nden bir kimseden 17 esediye aldığını söylemişti. Baytimur'un mülkü olduğundan haberi yoktu. Ancak kölenin esas sahibinin Baytimur olduğuna dair şahitler vardı ve bu yönde karar verilmişti⁷⁸². Bu tarz dava örnekleri oldukça fazladır. Buradan da anlaşıldığı üzere kaçan köleler köle tüccarlarının eline düşebiliyordu. Örneğin yine Kale Yahudilerinden Yasef, Karakurt Kazası sakinlerinden Müslüman Yakup'tan davacıydı. Dava konusu bir köle idi. On beş ay önce kaçan kölesini şimdi onun elinde bulmuştu. Kölesini geri istiyordu. Yakup onu bir sene önce başka birinden satın almıştı. Bu satışa şahitleri de vardı. Ancak gerçekte kölenin sahibinin Yakup olduğu doğrulanmıştı⁷⁸³. Karasu Kazası sakinlerinden Derviş Odabaşı, Mehmet Beşe ibn Mustafa'ya, orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü, Gürcü asıllı İvaz binti Abdullah isimli cariyesini 130 guruşa satmış ve parayı da teslim almıştı. Ancak daha sonra bu kölenin esas sahibinin şahitler eşliğinde kadıya müracaatıyla,

⁷⁷⁷ KŞS, 3a, s. 56a/4.

⁷⁷⁸ KŞS, 22, s. 28a/2.

⁷⁷⁹ KŞS, 22, s. 6b/1.

⁷⁸⁰ KŞS, 21, s. 71b/1.

⁷⁸¹ KŞS, 4, s. 34a/1.

⁷⁸² KŞS, 21, s. 40b/5.

⁷⁸³ KŞS, 21, s. 21a/4.

kaçak bir köle olduğu ortaya çıkmıştı. Böylece satış işlemi iptal olmuş, Mehmet Beşe 130 guruşu Derviş Odabaşı'ndan geri almıştı⁷⁸⁴.

Kaçırılan köleler de fırsatı değerlendirebilirlerse firar ediyorlardı. Örneğin Şahbaz bin Kutlu Hoca mahkemede bir itirafta bulunmuştu. Buna göre, Kaplan'ın İyban isimli kazağını gasp etmiş ve Hankapısı'na getirirken kazak firar eylemişti⁷⁸⁵.

Kaçak kölelerle ilgili davalarda kölelerin kaçış nedenleri belirtilmemektedir. Ancak en önemli neden kölenin özgürlüğüne kavuşmak istemesi olmalıdır. Ancak yukarıdaki bölümde de daha önce anlatıldığı üzere köleler zaten belirli bir zaman sonra azat edilmekteydiler. Bu azatlıkları beklemek istemeyiş nedenleri muhtemelen efendileriyle aralarındaki anlaşmazlıktı ya da bu zamanı beklemeye tahammül etmeyip bir an evvel kaçıp kurtulma duygusuyla yaşıyor olmalarıydı. Ancak kaçanların akıbeti büyük oranda sonunda yakalanmak ve eski sahibine verilmek ya da eski sahibi bulunamadıysa başkasının kölesi olmaktı. Muhtemelen içinde buldukları durumdan memnun değillerdi; ama böyle bir durumda da kadıya müracaat hakları vardı. Kısacacı kaçış nedenleri hakkında doğrudan bir şey söylemek zordur. Sadece üç davada istisna olarak bu nedenler belirtilmiştir. Birincisinde Ribat Kazası köyü sakinlerinden Yakup'un 35 altın kıymetindeki kazağı fazla iş yükü nedeniyle kaçmıştır. Esengeldi adındaki köylü bu kazağı Yakup'tan izinsiz istihdam ediyordu. Bunun üzerine kazak firar edip gitmişti. Esengeldi her ne kadar bunu Yakup'un izniyle yaptığını söylese de böyle bir şey söz konusu değildi. Bu nedenle Esengeldi, kölenin kıymeti 35 altını ödemekle cezalandırılmıştı⁷⁸⁶. İkinci örnekte de Kaplan isimli şahıs, Avaz bin Murat'ın bir kölesini dört aydır istihdam etmiş ve Avaz kendi kölesini istediği zaman ona vermemişti. Avaz bunu mahkemede şöyle dile getirmişti: “Dört aydır benim İvan nam abd-i âbıkımı istihdâm idüb istediğimde vermiyor, taleb iderim”. Anlaşılan efendisinden başka birine hizmet etmek zorunda kalan köle sonunda firar etmişti. Çünkü köle kendisinden sorulduğunda Kaplan şöyle diyordu: “Orağa gönderdim, hizmetimden kaçtı”. Bunun üzerine, hem suçlu hem güçlü gibi davranan Kaplan zımânıyla emr olunmuş yani kölenin değeri neyse onu Avaz'a ödemekle cezalandırılmıştı⁷⁸⁷. Kara kaşlı, koyun gözlü, Boğdan asıllı köleye ise neden kaçtığı sorulduğunda, benim efendim daima döğerti, onun için kaçtım, diye cevap vermişti⁷⁸⁸.

7.2. Kölelerin Yaralanması ve Öldürülmesi

Köleler de hür insanlar gibi efendileriyle ya da çevrelerindeki diğer insanlarla sorunlar yaşayabiliyorlardı. Yukarıdaki suçlar kısmında örneklerde görüldüğü üzere bu sorunlar yaralama ya da ölümlerle neticelenebiliyordu. Aynı şekilde kölelerle sorun yaşayanlar da onlara zarar verebiliyorlardı. Bunlarla ilgili çeşitli örnekler vardır. Bunlardan bir tanesi Katib Abdullah Efendi ibn Sinan'ın Asım adlı kazağıydı. Ölüm halinde olan Asım'ın bu hale gelmesine sebep olan kişi İsmail bin Hacı İbrahim'di. Onu balta ile başına urub mahruc eylemişti. Abdullah Efendi İsmail'i dava etmiş ve olanları anlatmıştı. İsmail davayı inkâr etse de duruma şahit olan kişiler vardı ve buna göre gereği yapılmıştı⁷⁸⁹. Dibtarhan Kazası'nın bir köyünde de Abdurrahim Efendi'nin bir

⁷⁸⁴ KŞS, 8, s. 2b/1, 3a/2.

⁷⁸⁵ KŞS, 20, s. 95b/4.

⁷⁸⁶ KŞS, 13, s. 57a/1.

⁷⁸⁷ KŞS, 4, s. 38b/3.

⁷⁸⁸ KŞS, 10, s. 129b/3.

⁷⁸⁹ KŞS, 3a, s. 81b/3.

kazağı, İsak veled-i Evrahim adlı bir Yahudinin bağında katil olunmuştu. Abdurrahim Efendi 60 altın değerindeki kölesinin kıymetini talep ediyordu. İsak olanları yalanlamamıştı; üstelik daha önce kadıya müracaat edip durumu anlatmıştı. Ağaç köprü yakınındaki bağı sınırları içinde, uzun boylu, saç-sakalı ak bir pir-i fani, amelmande bir kazak ölmüştü. Keşif üzerine mahkeme bir heyet göndermiş ve incelendiğinde ölü olduğu saptanmıştı. Kısacası İsak tüm bu olanları doğruluyordu; ancak kölenin değerinin 60 altın olmadığını da ilave diyordu. Kadı huzurunda, muslihiddin tavassutuyla sulh bedeli 40 altın olarak belirlemişti ve İsak bunu otuz bir gün vade ile ödeyecekti. Vade için de iki Yahudi İsak'a kefil olmuşlardı. Görüldüğü üzere köleyi kimin öldürdüğü meçhuldü; ancak olay İsak'ın bağı sınırlarında gerçekleştiği için kölenin değerini İsak ödeyecekti⁷⁹⁰. Totay Bey'in çurası da başından aldığı yedi darbe ile yaralanmış ve vefat etmişti. Bunu yapanın kim olduğu belli değildi; ama Hasan Atalık denen kişinin onu o halde sahrada bulduğu ve defnettiği biliniyordu⁷⁹¹.

Hacı Halil Karyesi sakinlerinden Hacı Gazi Mirza'nın Gazanfer isimli bir gulamı vardı. Bu gulamın ölümü çok acı olmuştu. Bir gün Haneli Karyesi'nde, Hacı Ali'nin yetimlerinin mülkünde katil bir halde bulunmuştu. Hacı Gazi Mirza ahvalinin keşf ve ayan olunmasını talep edince Gazanfer'in durumunu tespit için görevlendirilenler üzerine varup nazar etmişlerdi. Alet-i câriha ile (yaralayıcı âlet) alınının iki yerinden ve kulağının üstü yanından yaralanmıştı. Bir kulağı bir miktar kesilmişti. Kafasından her bir yerinden eser-i darb ile mecruh (yaralı) bulunmuştu. Görevliler, sebab-i mevti cerâhât-ı (yaralar) merkumedir, sonucuna varmışlardı ve bu işin inkârı mümkün değildi. Bundan sonra yapılacak şey bu işi kimin yaptığının tespiti ve gereken cezayı vermek olacaktı⁷⁹².

Hacı Beşe bin Hacı Mustafa'nın da İstifan adlı kazağı köyde, köy ahalisinin etrafını sarmış olduğu bir halde, mecruhen maktul bulunmuştu. Köy ahalisinden bazı kişilerden şüphelenen Hacı Beşe onları dava etmişti. Kendilerine sorulduğunda, merkum İstifan'ı bizler öldürmedik, kimin öldürdüğü bilemedik, diye yemin etmişlerdi. Daha sonraki davalarda Hacı Beşe'nin, maktulün kasâme (katili bilinmeyen kimsenin bulunduğu yer halkından elli kişiye yemin ettirme) ve diyetini ahali-i karyeden talep ettiği görülmektedir. Bunun üzerine köy ahalisinden elli kişiye katilin bilinmediğine dair yemin ettirilirmiş ve Hacı Beşe'ye kazağın diyeti mukabilinde elli altın vermek üzere sulh olunmuştu. Hukuk bu neticeyi doğuruyordu. Yani suçu işleyen bulunmadığı için köy ahalisi ölenin diyetini topluca ödemek zorunda kalıyordu⁷⁹³. Laçın adlı kazak da Karye-i Ali Bayi (?)'de otarıydı. Birgün yine bu karyede öldürülmüştü. Bir başka otarı olan Hüseyin Bik köyün tüm ahalisini katilin bulunması için dava ettiğinde ahali bir kişiyi suçlamıştı (..üzerine tahmil idüp); ama o kişi bunu reddediyordu. Zaten ahalinin elinde hiçbir delil yoktu. Bunun üzerine mahkeme bu cinayetin çözümü için ahali-i karye-i mezbure deyn-i kasâme ile hükm eylemişti. Daha sonraki davadan anlaşıldığı üzere kibel-i şer'den ahaliye diyet olarak seksen altın tevcih edilmişti. Ahaliden bir kişi kendisini bu iş üzerine iltizam eylemiş ve mahkeme de bunu onaylamıştı. Yani suçlu bulunmadığı için tüm köy halkından toplam seksen altın toplanacaktı ve bu iş için de aralarından biri görevlendirilmişti⁷⁹⁴. Kaza-i Nısf-ı Karasu muzafatından Karye-i Seyyit sükkanından Esengeldi, köy ahalisinden iki kişiden

⁷⁹⁰ KŞS, 16, s. 7a/2, 12b/1.

⁷⁹¹ KŞS, 13, s. 63b/4.

⁷⁹² KŞS, 8, s. 5a/1.

⁷⁹³ KŞS, 4, s. 55b/2-3, 55a/1.

⁷⁹⁴ KŞS, 3a, s. 71b/1, 3.

şikayetçiydi. Bunların müşterek olduğu bir savlet (kavga) içinde Esengeldi'nin Maruşka adlı cariyesi maktule bulunmuştu. Katili belli değildi (nâ-malum). Esengeldi bu kavga eden iki şahsın tahlif olunmasını (yemin ettirilip) ve cariyenin diyetini talep ediyordu. Davalılar cariyenin durumunu doğruladıktan sonra, bizler katl eylemedik ve kim katl eylediğini bilmedik, diye kendilerini savunmuşlardı. Katil-i mûmâ-ileyhânın velisi kendi katl etmediğine ve kim katl eylediğine adem-i ilmüne yemin etmişlerdi (hallefe billâhi ala'l-mushaf). Ancak daha sonra ihtilafli ifadelerde bulunmuşlardı. Bunun üzerine muslihun tavassut etmiş ve diyet bu iki şahsın üzerine hükm olunmuştu⁷⁹⁵.

Budak Karyesi'nden Abdullah bin Hızır Sufî, Alaman (?)'dan davacıydı. Dava konusu bir köleydi. Bu Alaman (?), Semen nam kazağın başını yarmış ve bu darbtan dolayı köle fevt olmuştu. Alaman (?) önce inkâr etmiş, sonra suçunu kabul edip on altın vermişti. Bunun üzerine davacının vekili on altını alıp, mezbur kazağın diyeti ve kıymeti davasından fariğ (vazgeçmek) olmuş, ibrâ-i ıskat etmişti (hakkını kısmen veya tamamen terk etme, bağışlama). Davalının da bu durumu tasdik ve tahkiki üzerine berâet-i diyeti kayd olunmuştu⁷⁹⁶. Yani köle başının yarılması neticesinde hayatını kaybetmişti ve suçludan karşılığında belirli bir meblağın alınmasıyla dava kapatılmıştı. Suçlu suçunu önce yalanlamış daha sonra kabul etmişti. Ancak burada husumetin nedeni açıklanmamıştır. Sadece suçun karşılığında hukuken ne yapıldığı görülmektedir.

Karadil Kazası'nın Gaziler Köyü'nün ileri gelenlerinden beş-altı kişi, İbiş Akay bin Kutlu Ali'nin evinde kazaklarıyla birlikte toplanmışlar, sohbet ediyor, eğleniyor ve bir taraftan da Kırımlıların vaz geçilmezleri olan bozayı içiyorlardı. Aynı köyün ahalisinden Koca Sofî'nin iddiasına göre bu sırada kavga çıkmış ve Koca Sofî'nin kazağı bıçakla yaralanmış ve eve geldikten sonra ölmüştü. Koca Sofî kendi anlatımıyla şöyle diyordu: “İşbu adamların kazaklarıyla bir evde boza içüb kavga idüb benim kazağımı bıçak ile sancılıub evime gelüb ikinci gün mord oldu. Şeran diyetin talep iderim”. Buna karşılık İbiş Akay cevabında şunları söylüyordu: “Benim evimde kazaklar boza içüb gittiler. Mezburun kazağının bıçak ile mecruh olub gittiğini bilmem”. Koca Sofî beyyineden acizdi. Ardından İbiş Akay, benim evimde mecruh olmadı, diye yemin etmişti. Tüm bunların üzerine mezbur kazağın efendisinin evinde mecruh ve katl olduğuna ve diyetinin heder olduğuna dair hüküm verilmişti yani Koca Sofî'nin kazağı kendi evinde öldürülmüştü, ölümünün İbiş Akay'ın evinde toplanan insanlarla hiçbir alakası yoktu⁷⁹⁷. Ayrıca bu davadan kölelerin sosyal hayatlarına dair bilgiler edinilmektedir. Efendi olan hür insanların arkadaşlarıyla nasıl muhabbetleri varsa onların köleleri de birbirleriyle arkadaş olmakta hatta bir efendinin evinde bir araya gelip eğlenebilmekteydiler.

Köylerden birinde yaşayan Hacı Arslan Mirza'nın sığır çobanlığı yapan bir cariyesi vardı. Hacı Arslan Mirza'nın ifadesine göre bu cariyeye, sebepsiz yere (bi-vech) Kara Ahmet ve Abdulğani tarafından darp edilmiş ve bu darp nedeniyle de ölmüştü. Onlar bu durumu inkâr ediyorlardı; ancak Hacı Arslan'ın iki şahidi vardı ve şöyle demişlerdi: “İşbu Hacı Mirza'nın râiye-i bakar olan cariyesini nâime iken kamçı ile darp edip kaldırdık diye mezburan Kara Ahmet ve Abdulğani'nin ikrarına şahitleriz. Kamçı ile hangi azasına darbını bilmeyiz, işitmedik ve ol darbından ne lazım geldiğini bilmeyiz”. Ancak kadı bu şahitlerin şهادetlerini kabul etmedi ve bahsi geçen iki kişi halas oldu yani kurtuldu. Anlaşılan deliller ve ifadeler yetersizdi⁷⁹⁸. Kahveci

⁷⁹⁵ KŞS, 4, s. 55a/3.

⁷⁹⁶ KŞS, 4, s. 24b/3.

⁷⁹⁷ KŞS, 4, s. 14a/1.

⁷⁹⁸ KŞS, 22, s. 58b/1.

Bölükbaşı'nın Dilaver isminde bir cariyesi vardı. Bir gün Devletgazi bin Mustafa tarafından tüfenkle vurulup yaralanmıştı. Kahveci Bölükbaşı ondan davacıydı; ancak Devletgazi bunu hataen yaptığını beyan ediyordu⁷⁹⁹. Anlaşılan tüfengi şeytan doldurmuştu!

Gözleve'nin Kapıcı Mahallesi'nde de Veliş Çelebi'nin kölesi vefat etmişti. Veliş Çelebi, aynı mahalle sakinlerinden Ayşe Hatun'un kölesi Cafer bin Abdullah'tan davacı idi. Bu Cafer, Veliş'in kazağını âsâ-yı kebîr ile dövmüş, yirmi gün sonra da köle bu darp yüzünden vefat etmişti. Veliş, kölenin diyetini talep ediyordu. Ancak Cafer bu vakayı yalanlıyordu ve Veliş Çelebi'nin de şahitleri yoktu. Bu durumda Cafer suçlanamazdı⁸⁰⁰. Buna benzer bir ölüm vakası Kale Yahudilerinden bir Yahudinin kölesinin başına gelmişti. Yahudinin iddiasına göre Sivritaş Karyesi sakinlerinden iki kişi, 40 altın kıymetindeki kazağı dövmüşler ve kazak bu darp nedeniyle mord olmuştu. Yahudi, kölesinin kıymetini talep ediyordu. Karşı taraf durumu inkâr ediyordu, üstelik Yahudinin şahidi de yoktu; ancak kölesinin onların yüzünden öldüğüne dair yemin ediyordu⁸⁰¹. Yine bir adamın kölesi (kazak) şiddetli darp yüzünden ölmüştü. Buna karşılık kölenin diyetini istemişti. Kölenin diyeti değeri ne ise onun ödenmesi idi⁸⁰².

Korkunç bir ölüm vakası Kutlubay isimli çobanın başına gelmişti. Bir davanın içinde verilen bilgiye göre, Bahçesaray sakinlerinden Aliş Bik, bu çobanı ihrak-ı bi'n-nar edip katl eylemişti yani yakarak öldürmüştü⁸⁰³. Burluca Kazası'nın bir köyünde Gazi ibn Hacı Esin'in kazağı, kendi evinin avlusunda kılıç ile öldürülmüştü. Öldüren kişi belli değildi⁸⁰⁴. Haksız yere darp edilen, bıçaklan ve başı yarılan mükateb Nasuh bin Abdullah nam çoban diyetini almak için mahkemeye müracaat etmişti. Suçlular tespit edilmiş ve gereğinin yapılması noktasında karar alınmıştı⁸⁰⁵. Bekir Beşe de kayınbabası Mehmet Beşe'den, işbu Mehmet benim cariye mi döğdü, diye şikâyetçi olmuştu. Kayınbaba durumu inkâr etse de döğdüğüne dair şahit vardı⁸⁰⁶. Hasan Halife'nin Canfeda ismindeki cariyesi yaralanmıştı (mecruh olub). Hasan Halife kadıya müracaat etmiş ve bakıldığında, sağ yanında simhak (deri) yaresi olduğu görülüp kaydedilmişti⁸⁰⁷. Sefer Gazi Odabaşı, Mustafa Sofu'nun kölesi Gazanfer'in sağ gözüne kamçı ile vurduğundan gözüne ak salmıştı. Mustafa Sofu, Sefer Gazi'den davacıydı⁸⁰⁸. Murtaza bin Subhangazi Ağa da kendi kazağını kendisinin vurduğunu, tapar (?) ile urdum, diye kendi ağzıyla itiraf etmişti⁸⁰⁹!

Kuba Cami yakınlarında, sarı sakallı, orta boylu bir kazak ölü bulunmuştu. Bu mahalleden bir zımminin kölesi idi. Üzerine keşif heyeti gelmiş, incelemiş ve ölümüne sebep olacak her hangi bir iz bulamamıştı. Bu kazak kendi eceli ile oracıkta vefat etmişti⁸¹⁰. Üzüntü verici bir hadise de Fahu'l-ayan Hacı Hüseyin Bölükbaşı'nın Bahçesaray'daki kürkçü dükkânında yaşanmıştı. Bu vakada durum biraz farklıydı. Şahin isimli adamın kürkçü kazağı dükkânda kendi kuşağı ile asılı bir halde

⁷⁹⁹ KŞS, 16, s. 51b/2.

⁸⁰⁰ KŞS, 21, s. 21a/3.

⁸⁰¹ KŞS, 21, s. 32a/1.

⁸⁰² KŞS, 22, s. 48b/5.

⁸⁰³ KŞS, 22, s. 96b/1.

⁸⁰⁴ KŞS, 10, s. 95a/1.

⁸⁰⁵ KŞS, 10, s. 115b/1.

⁸⁰⁶ KŞS, 9, s. 26b/2.

⁸⁰⁷ KŞS, 10, s. 77a/2.

⁸⁰⁸ KŞS, 21, s. 9b/5.

⁸⁰⁹ KŞS, 3b, s. 52a/4.

⁸¹⁰ KŞS, 21, s. 14b/4.

bulunmuştu. Azasından çıkan bir kan ya da taze bıçak yarası (cerahat) olmadığı tespit edilmişti. Çok büyük ihtimal bu köle intihar etmişti⁸¹¹.

7.3. Kölelerin El Değiştirmesi

Bir köle; satılarak, hibe (bağışlama, armağan) edilerek, mehir verilerek, işlenen bir suç karşılığında ya da herhangi bir borca karşılık olarak ve miras kalarak el değiştirebiliyordu. Kölelerin satılışı kısmı yukarıdaki bölümlerde incelenmişti. Burada diğer el değiştirme şekilleri, örnekler verilerek açıklanacaktır.

7.3.1. Mehir ve Hibe

Kadına ekonomik güvence olması için, nikâh esnasında erkeğin kıza verdiği para, eşya ya da ekonomik değeri olan bir menfaate -örneğin bir mülkün belirli bir süre kullanım hakkı- mehir adı verilmektedir. Bu mehrin tamamı nikâh esnasında hemen ödenebildiği gibi, tamamı ya da birkısmı sonraya da bırakılabilmektedir. Bu durumda peşin ödenene mehr-i muaccel, sonraya bırakılana mehr-i müeccel denilmektedir⁸¹². Terekelerde ve boşanma davalarında mehr-i müeccel misallerine çokça rastlanılmıştır. Hatta içerisinde mehr-i müecceli bulunmayan kadın terekesi yok denecek kadar azdır. Kadınların mehirlerini diledikleri gibi kullanma hakları vardır.

Belirli sebeplerle kocanın kadına göre daha geniş boşama imkânlarına sahip olduğu İslam hukukunda, mehr-i müeccel, bu boşama hakkının kötüye kullanılmasını önlemektedir⁸¹³. Çünkü boşanmayı isteyen erkek, mehr-i ödemek zorundadır. Mehr-i müeccelin vadesini dolduran bir başka durum taraflardan birinin ölümüdür. Ancak bazan bu borcun vadesi dolmadan borç ortadan kalkmakta ya da azalmaktadır. Bunun nedeni kadının mehrini kocasına hibe (armağan) etmesidir. Örneğin Karasu'nun Cami-i Kebir Mahallesi'nde oturan İbrahim bin Ali ile Ümmügülsüm binti Murtazaoğlu, 60 altın müeccel mehir ile evlenmişlerdi. Ümmügülsüm 20 altını gerdek gecesini, 10 altını oğlu dünyaya geldiğinde, 30 altını da zevcinin köyüne vardığında hibe etmişti⁸¹⁴. Güneşhan Bike isimli kadın da 400 altın miktarındaki mehrini kocasına hibe etmişti⁸¹⁵. Rahime Bikeç 200 altın mehrini hayatta iken, eşi Kâtip Hasan Efendi'ye hibe etmişti. Hasan Efendi de zevcesi vefat ettikten sonra bu mehir mukabilinde sadece 30 altın kıymetindeki Pervane isimli ihtiyar cariyeyi talep etmişti⁸¹⁶.

Hibeyi sırf Allah rızası için yapanlar olduğu gibi bazı kadınlar hibelerine karşılık istiyorlardı. Örneğin Hacı Halil Karyesi sakinlerinden Şaire binti Gazi 80 altın mehrini eşine hibe eylemişti; ancak karşılığında eşi ona bir esir verecekti. Esiri alamayan Şaire eski eşi Cantimur Mirza ibn Cafer Mirza'yı dava etmiş ve köleyi istemişti. Ancak Cantimur, meblağ-ı merkum seksen altın mehrini hibe eyledikde bir esir virecek olmuş değilim, diye yemin ediyordu⁸¹⁷. Recep Efendi ise 200 altın miktarındaki mehrini kendisine hibe eden zevcesine, altı mahzenli çatma hane, onun karşısındaki altı mahzenli bir taşhane ve tahta avlusuyla bir işhane veriyordu. Bunların toplam değeri

⁸¹¹ KŞS, 10, s. 79a/3.

⁸¹² Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 389-390.

⁸¹³ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 390.

⁸¹⁴ KŞS, 25, s. 71a/1.

⁸¹⁵ KŞS, 4, s. 40a/3.

⁸¹⁶ KŞS, 8, s. 106a/2.

⁸¹⁷ KŞS, 4, s. 40b/1

200 altındı⁸¹⁸. Arslan Hoca ibn Hacı İsmail çeşitli mallarını zevcesine hibe etmişti. Bunlar arasında sığır, at, öküz ve iki de köle vardı. Kölelerini şöyle tasvir ediyordu: “Sarı sakallı, uzun boylu, İyban nam abd-i memlukümü ve Elhas nam gulâm-ı memlukümü”. Bundan sonra da Arslan Hoca’nın eşi mehrinden vazgeçtiğini şöyle ifade ediyordu: “İşbu zevcim zimmetinde kırk altın mehr-i müeccelim var idi. Otuz altınını hasbeten-lillâh-i Teâlâ işbu zevcime hibe ve zimmetinden ıskat (hükümsüz bırakma, yok etme, düşürme) eyledim”. Arslan Hoca da bunu tasdik ediyordu⁸¹⁹.

Kadının, boşanmak istediği hallerde mehrinden ferâgat etmesi ise ayrı bir durumdu. Boşanabilmek için kendi isteğiyle mehrinden vazgeçiyordu. Örneğin Kaçık Harami Köyü’nden Nesli Hatun binti Şah Hüseyin nam avrat mehr-i müeccelinden, mehr-i muaccelinden ve nafakasından feragat ederek kocasından boşanmıştı. Mehr-i muacceli bir çuraydı. Bu çuradan vazgeçtiği gibi Kamuran isimli dügesini de hibe etmişti⁸²⁰. Makye (?) ismindeki Çingene bir hatun da otuz altın mehr-i müeccelini eşine hibe ederek ondan boşanmak istemişti. Eşi de bunu kabul etmişti ve boşanmışlardı. Makye (?) daha sonra oğullarını getirmek için de otuz altın kıymetinde bir kazağı eşine hibe etmişti. Ancak mahkemede bu kazağın hibesinin doğru; fakat oğullarını getirmek için böyle bir şey yaptığının yalan olduğu ortaya çıkmıştı⁸²¹. Bu davada bahsi geçen hibenin yalan olduğu ortaya çıksa da önemli olan böyle bir uygulamanın var olmasıdır. İştülü (?) Nogay ve zevcesi Zeliha da boşanma kararı almışlardı. Zeliha mehirlerinden, iddet nafakasından ve zevcelikle ilgili bütün haklarından vazgeçiyordu. İştülü (?) de ortak eşyalarından (mabeynimizde aldığım verdiğim eşyadan) feragat ediyordu. Zeliha’nın evinde iki evladı ile bir cariyesi vardı. Bu esirden başka Zeliha’nın evinden alacak bir şeyi yoktu. Bu şartlar üzerine boşanmışlardı⁸²². Recep bin Türabi adlı adam da Bikcan binti Bayram Ali hatunu boşadığında ona bir düge vermişti. Buna karşılık bu avrat dahi cümle haklarından ve davasından vazgeçmişti⁸²³. Bahadır Gazi de boşandığı eşinden, onun izniyle, bir çurasını götürüp dokuz altına satmış ve akçesini kendisine teslim etmişti. Anlaşılan o ki boşanmış olsalar da daha yeni kendisinden bir çocuk dünyaya getirmiş olan hatuna yardımcı olmak istemekteydi⁸²⁴.

Mehrin belirli bir miktarı yoktu. Evlenecek olanların ekonomik durumuna, sosyal statüsüne, şartlara, örf-âdete ve tarafların isteklerine göre değişmekteydi⁸²⁵. Kırım’da kadınlara mehir olarak genellikle altın veriliyordu. Bunun yanında köle verilmesi de yaygın bir uygulamaydı. Örneğin Gülşen ibnete Zülfikar’ın eşi Mustafa ibn Sefer Gazi, Gülşen’le evlenirken mehr-i muaccel olarak ona, kırk altın değerindeki Rüstem adlı kazağı vermişti⁸²⁶. Varlıklı biri olan Şah Merdan Ağa ise Hurihan Bike ile evlenip onu evine getirdiğinde ona Şekernaz adında bir cariyeye hediye etmişti⁸²⁷. Adilşah Mirza da zevcesi Ziyade Sultan binti Hanzade’ye evlenirken mehr-i muaccel olarak bir gulam vermişti. Evlendikten sonra ona iki gulam daha satın almıştı. Bunlardan bir tanesinin ismi Devletgeldi’ydi⁸²⁸. Hacı Ömer Ağa Bahçesaray’ın zenginlerindendi.

⁸¹⁸ KŞS, 4, s. 40a/1, 41b.

⁸¹⁹ KŞS, 4, s. 32a/1-2.

⁸²⁰ KŞS, 4, s. 69a/4.

⁸²¹ KŞS, 8, s. 112b/2, 4.

⁸²² KŞS, 10, s. 75b/2.

⁸²³ KŞS, 4, s. 59b/2.

⁸²⁴ KŞS, 4, s. 59a/5-6.

⁸²⁵ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 390.

⁸²⁶ KŞS, 9, s. 42a/3.

⁸²⁷ KŞS, 20, s. 96b/3.

⁸²⁸ KŞS, 4, s. 53b/3.

Toplam kırk beş kölesi vardı. Bunlardan on beşi kadındı. İki kız ve bir oğlan sahibi olan Hacı Ömer Ağa'nın vefatından sonra bu kölelerden beşi eşine, beş yüz guruş miktarındaki mehr-i müeccel karşılığı olarak verilen eşyalar arasındaydı. Terekede aynen şu şekilde belirtilmişti: “Oldur ki merhum el-Hac Ömer Ağa'nın zevce-i metrukesi Züleyha Bike'nin beş yüz guruş mehr-i müecceli sabit olub mukabilinde verilen eşya beyan olunur”. Bunlar: Nevbahar, Servinaz, Canfeda, Nazenin ve Marine isimindeki beş cariyeye ve Salih Ağa zimmetindeki 268 guruştur. Bu cariyelerden dördü 45, biri de 52 guruş değerindeydi⁸²⁹. Mehmet Ali Ağa vefat ettikten sonra varisler arasında bir cariyeye problem olmuştu. Aslında bu cariyeye Mehmet Ali Ağa'nın zevcesi İsmihan'a aitti. Mehmet Ali Ağa onunla evlendiğinde, bu cariyeyi ona mehr-i muaccel namiyle vermişti⁸³⁰.

Rahime adındaki bir kadın da eşi Sefer bin Azamet'e mehr-i müeccelini hibe etmiş –aslında kocası hibe ettirmişti- ve ivaz (karşılık, bedel) olarak da Edna isimli cariyeyi almıştı. Ancak bu değişim –cariye- yıllar sonra miras davasına konu olmuştu. Mürûr-ı sinînden sonra mezbure Edna'dan Çura nam gulam tevellüd etmişti. Aslında bu köle çocuk da Rahime'nin malı iken Sefer'in diğer eşinden olma iki oğluna miras kalmıştı. Daha sonra bu oğlanlardan biri ölmüştü. Onun yaşayan iki küçük oğlu vardı, yani bunlar Sefer'in torunlarıydı. Rahime, Mustafa isimli yeni eşini vekil tayin ederek bu iki küçük çocuğun vasisine dava açarak bu çurayı talep ediyordu. Vasinin durumdan haberi yoktu (adem-i ilm). Ancak Rahime'nin şahitleri olayı en başından anlatmış ve bunun üzerine yemin etmişlerdi. Böylece mezbur çura, mezbure Rahime'ye hükm olundu. Rahime yıllar sonra eski zevci Sefer'in zulmünden kurtulmuş oluyordu⁸³¹.

Mahruse-i Bahçesaray sakinlerinden Şaban bin Abdullah'ın bir kıza gönlü düşmüştü. Taviş (?) Ali'nin bu kızına namzet olmuştu. Ancak daha evlenmeden kayınatası ile arasında bir problem meydana gelmiş ve mevzu kadiya kadar uzanmıştı. Davayı açan Şaban mahkemede şunları dile getirmişti: “Mezbur Ali'nin kızına namzet olduğumda bir cariyeyi emanet komuş idim. Mezbur Ali cariyeye-i merkumeyi bey' eylemiştir. Şeran ihkâk-ı hak olunmak muradıdır”. Bunun üzerine kayınatası Ali'ye durum sorulduğunda o da çok farklı bir cevap vermişti. Onun söylediğine göre, Şaban mehr-i muaccel için Mehmet Efendi'yi vekil tayin etmişti. Altmış altın olarak mehr-i muaccel kesilmişti. Bunun için de bu cariyeye satılsın diye verilmişti, hatta cariyeye altmış altın etmezse Şaban kalanı ödeyecekti. Kısacası bu bahsi geçen cariyeye mehr-i muaccel için bırakılmıştı, 26 altına satılmıştı ve Şaban'ın 34 altın vereceği vardı. Şaban, Mehmet Efendi'yi vekil-i mutlak tayin ettiğini doğruladı; ancak cariyenin mehir için verildiğini inkâr etti. Ancak Ali'nin şahitleri de vardı ve şهادetleri mahkeme tarafından kabul edildi. Mucibiyle hükm diye kayıt düşüldü. Mucibinin ne olduğu belgede yazmasa da şahitliğin kabulünden Ali'nin haklı çıktığı nettir. Bu durumda Şaban 34 altını ödeyerek mehr-i muacceli tamamlamak zorunda kalmış olmalıydı; ancak davalık olduğu kayınatasının namzetliği devam ettirip ettirmediği de malum değildir⁸³²!

Mustafa Beşe ibn Mehmet'in kayınatası, sağlığında kendisine bir kazak hibe etmişti. Anlaşılan damadını çok seviyordu. Ancak köle, kayınatasının zevcesi tarafından kendisine verilmiyordu. Anlaşılan kayınananın da damatla pek arası yoktu. Bu durumda Mustafa Beşe kadiya müracaat etmek zorunda kalmıştı. Kölenin kendisine hibe

⁸²⁹ KŞS, 8, s. 31a.

⁸³⁰ KŞS, 22, s. 72a/1.

⁸³¹ KŞS, 4, s. 48a/3.

⁸³² KŞS, 8, s. 110b/2, a/1.

edildiğine dair yemin ediyordu⁸³³. Aliş Çelebi ibn Hacı Osman, Güneş Bike ibnete Ömer Çelebi'den davacı olmuştu. Dava konusu bir köleydi. Aliş Çelebi'nin iddiasına göre Güneş Bike, onun Gülşah adındaki bir cariyesini haksız yere elinde tutuyordu ve ondan aliverilmesini talep ediyordu. Güneş Bike'nin vekili Rahmet Efendi işin aslının böyle olmadığını, Gülşah el-mesfureyi mezkur Aliş Çelebi müvekkilem merkume Güneş Bike'ye tarih-i kitabdan birkaç sene mukaddem hibe ve teslim eylemiştir, diyerek beyan ediyordu. Aliş Çelebi'nin bunu inkârı üzerine Rahmet Efendi'den şahit istenmişti. Şahitlerin şهادetleri kabul edilerek cariye-i merkumenin Güneş Bike'nin mülkü olduğuna karar verilmişti. Yani yıllar önce Aliş Çelebi'nin, bu köleyi Güneş Bike'ye kendi rızasıyla hibe ettiği doğrudur⁸³⁴. Devlet Gazi bin Bayram Gazi Sofi, kızı için, kızının akçesiyle Kutlu adında bir cariye satın almıştı. Kızı bir müddet sonra onu babasına, babası da zevcesi Karakız'a hibe etmişti. Böylece kısa sürede üç efendi değiştiren Kutlu'nun en sonki efendisi Karakız'dı. Devlet Gazi'nin kızı Karakız'dan, validem, diye bahsetmediğine göre muhtemelen üvey annesiydi⁸³⁵.

Evlilikler sırasında mehir olarak köle verilmesi uygulamasını kullanan bazı insanlar da ortaya çıkıyordu. Dibtarhan Kazası'na bağlı köylerden birinde yaşayan Hacı Totay adlı kadın bunlardan biriydi. Kocasını Çura Akay vefat ettikten sonra, eski kayınvalidesi Melek adlı kadını şikâyet etmişti. Şikâyet konusu Devletgeldi adlı kazaktı. Hacı Totay'a göre bu kazak, kocası tarafından kendisine mehr-i muaccel olarak verilmişti; ancak şimdi kayınvalidesinin elinde idi ve onu istiyordu. Melek Hatun ise bunu reddediyordu ve şahitleri de vardı. Onun belirttiğine göre rahmetli oğlu, daha bu Hacı Totay'la nişanlanmadan evvel bu kazağı kendisine hibe etmiş ve o dahi bunu kabul etmişti. Dolayısıyla Devletgeldi adlı kazağın Melek Hatun'un malı olduğuna karar verilmişti⁸³⁶.

7.3.2. Miras Kalma

Belgelerde miras davalarının oldukça fazla olduğu gözlemlenmiştir. Köle, değeri yüksek bir natık mal olduğundan, köleyi konu olan miras davaları da hayli fazladır.

Bayteke adlı bir şahıs annesinden kendisine intikal etmesi gereken bir cariye hususunda davacıydı. Bu cariye, babasının bir seferden getirip daha küçükken annesine hibe ve teslim ettiği köle idi. Bu çocuk büyümüş, bir genç kız olmuş ve hatta üç çocuk dünyaya getirmişti. Bu sırada Bayteke'nin annesi vefat etmişti. Şimdi Bayteke annesinin olan bu cariye ve üç çocuğunu sahipleniyordu. Daha doğrusu annesinden ona intikal etmişti; ancak babası onları almak istiyor ve kendisinin olduğunu söylüyordu. Bu durumu da şuna dayandırıyor: "Mezbure Mari nam cariyeyi hâl-i hayatında işbu Bayteke'nin validesi olan zevceme hibe ve teslim edip cariye-i merkume onun mülkü olduğu gerçek; lakin ben ol cariyeyi istilad ve istifraş etmişimdir, ol ecilden İvan nam bir çura ile cariye-i mezbureyi, mezbure zevcim bana mübadele eyleyip mezbure Mari nam cariye benim mülk-i müşteram olmuştur". Adamdan şahit istendiğinde şahidi olmadığını belirtmişti. Bu durumda üç evladiyla birlikte bu cariye Bayteke'nin mülkü olarak kabul edilmişti⁸³⁷. Mustafa Mirza'nın iki eşi vardı. Vefatından sonra, bu iki eşi arasında Şahsuvar adlı çura büyük mesele olmuştu. Ancak şahitlerin huzurunda tasdik

⁸³³ KŞS, 15, s. 78a/2.

⁸³⁴ KŞS, 8, s. 25b/3.

⁸³⁵ KŞS, 9, s. 46a/2.

⁸³⁶ KŞS, 19, s. 42b/1.

⁸³⁷ KŞS, 20, s. 56a/6.

edilen şey, Mustafa Mirza'nın bu köleyi, küçük zevcesi Zeynep Bike ile nikâhlanmadan evvel, ilk eşi Gülşah Bikeç'e hibe eylediğiydi. Bu durumda çura Gülşah Bikeç'e verilecekti⁸³⁸. Seyyit Abit Ağa, kayını Muharrem Bik'ten davacıydı. Onun ifadesine göre, Muharrem Bik, kızı Hatice'nin bir çurasını onun rızası olmadan satmıştı. Hatice vefat etmiş ve bu köle babasına intikal etmişti. Seyyit Abit Ağa bu satılan köleyi talep etmekteydi. Ancak Muharrem Bik, bu satışın izinsiz olmadığını, Hatice'nin annesinin izin vermesi üzerine köleyi sattığını ifade ediyordu⁸³⁹.

Sahib Sultan Bike'nin vefatından sonra ise mirasçılar arasında kimin olduğu konusunda tartışma konusu olan bir Gürcü kazak vardı. Şah Sultan Bike'ye göre bu köle ona Sahib Sultan Bike'den miras olarak kalmıştı. Ancak Emir Baki, onu haksız yere zapt ediyordu. Şah Sultan Bike'nin onu almak için gönderdiği adama vermemiş ve üstelik ona cefa etmişti. Bu nedenle Şah Sultan Bike durumu artık kadıya intikal ettirmek zorunda kalmıştı. Emir Baki'nin iddiasına göre bu kazak annesi Güneş Han Bike'nindi, Sahib Sultan Bike'nin alakası yoktu. Bu nedenle kendi hakkıydı. Ancak durumun şahitleri vardı. Onların beyanına göre bu köle en başta Sahib Sultan Bike'nin eşi Can Mirza'nındı; ancak Can Mirza onu, Güneş Han Bike huzurunda, zevcesi Sahib Sultan Bike'ye hibe eylemişti. Dolayısıyla Gürcü kazak Sahib Sultan Bike'nindi ve o öldükten sonra Şah Sultan Bike'ye miras kalan mallar arasında yerini almıştı. Kısacası Emir Baki kendisinin olmayan bir malı haksız yere zapt etmişti ve bu nedenle köle onun elinden alınıp sahibine verilecekti⁸⁴⁰.

Mirastan pay alan varisler arasında küçük bir çocuk olduğunda, o büyüyene kadar onun mallarını korumak üzere bir vasi tayin ediliyordu. Küçük Saime'ye de böyle bir vasi tayin edilmişti. Onun vasisi ona ait Ahsen cariye ile Yusuf çurayı satmıştı. Yıllar sonra Saime'nin büyümesi ile bunları satın alan kişi, köleleri zapt ettiği gerekçesiyle suçlanıyordu. Ancak o kişi bu köleleri muhafaza için elinde tutmuyordu, Saime'nin vasisi köleleri ona satmıştı⁸⁴¹. Aynı şey İslam bin Abdullah ile kardeşinin başına da gelmişti. Anneleri onlar küçükken vefat etmişti. Annelerinden onlara intikal eden bir köleyi vasileri olan kişi satmıştı. Şimdi onu dava ediyorlardı⁸⁴².

Cantimur'un babası vefat ettikten sonra, annesi Devlet Bike bir evlilik daha yapmıştı. O evlilikten de bir erkek çocuk dünyaya gelmiş ve ardından da Devlet Bike vefat etmişti. Cantimur mirasa ilişkin açtığı davada hakkını şöyle talep ediyordu: “Babamın Canfeda nam cariyesi bunların (annesinin ikinci eşi ve ondan olma oğlu) yedindedir. Babam mülküdür. Taleb iderim”. Bunun üzerine karşı taraf, bunun babası mezbur Canfeda'yı zevcesi Devlet Bike'ye hibe ve teslim ve temlik eylemiştir, diye cevap vermişti. Udulden bir kişi, nisâdan da iki kişi bu duruma şahitlik etmiş ve konu tâife-i nisâdan bir hatuna tevkif olunmuştu. Devlet Bike'nin toplam terekesi sadece kölelerden ibaretti ve Canfeda'nın da içinde olduğu üç kölesi vardı. Bunlar tüm varisler arasında pay edildi⁸⁴³. Ulya bin Hacı Veli'in annesi Hacı Bike vefat edince ona üç esir intikal etmişti. Ancak babası ile aralarında bir problem çıkmış olacak ki, üç esirden on altun alub işbu babam Hacı Veli'den kat'-ı dava etmişim, diye beyanda bulunmuş ve babası da onu tasdik etmişti⁸⁴⁴.

⁸³⁸ KŞS, 15, s. 51a/1.

⁸³⁹ KŞS, 15, s. 69b/3.

⁸⁴⁰ KŞS, 15, s. 47b/4, a/1.

⁸⁴¹ KŞS, 15, s. 50a/2.

⁸⁴² KŞS, 22, s. 55b/2.

⁸⁴³ KŞS, 4, s. 38b/2.

⁸⁴⁴ KŞS, 4, s. 48b/2.

Ölen köleler ilgili davalar da vardı. Bunlardan biri Aslen Osmancık Kazası'ndan olup ticaret yoluyla Gözleve'ye gelen ve orada ikamet etmeye başlayan Rus asıllı Hacı Yusuf bin Abdullah isimli gulamdı. Hacı Yusuf burada vefat etmişti. Bunun üzerine varisi olup olmadığı araştırılmış ve Osmancık Kazası kalesi mustahfizlarından Hacı Veli'nin kölesi olduğu tespit edilmişti. Dolayısıyla veraset Hacı Veli'nin oğlu Ali'ye geçmişti⁸⁴⁵. Parmaksız Mehmet Odabaşı vefat edeli epey olmuştu. Onun Perviz isminde bir kölesi vardı ve o da vefat etmişti. Şimdi Mehmet Odabaşı'nın torunları ortaya çıkarak bu Perviz'in dedelerinden kendisine intikal ettiğini, onun hiçbir asabesi olmadığını ve dolayısıyla Perviz'in terekesinin kendilerine verilmesi gerektiğini ifade ediyorlardı. Ancak dava esassız bulunmuştu. Çünkü Perviz vefat edeli elli yıl olmuştu ve bu kadar zamandan sonra yapılan bu talep kabul görmemişti⁸⁴⁶.

7.3.3. Herhangi Bir Suç ya da Borca Karşılık Verilme

Kişiler, karşılığında diyet ödenebilecek durumda bir suç işlediklerinde, karşı tarafa diyet olarak kölelerini verebiliyorlardı. Örneğin Çaygöz Karyesi'nden Aydabul'un yaşadıkları buna bir örnektir. Bir başka karye sakinlerinden Akman adlı şahıs, Aydabul'un sol gözünü yaralamış ve bu darbeden sonra Aydabul'un bu gözü görmez olmuştu. Kadı huzurunda Aydabul yaşananları şöyle anlatıyordu: “İşbu Akman benim sol gözümü kamçı ile urub bunun darbından âmâ oldum. Şeran gözümün erş (yaralanan veya kesilen bir uzuvdan dolayı verilmesi lâzım gelen diyet) ve diyetin taleb iderim”. Akman bunları inkâr etse de olaya şahit olanlar vardı: “İşbu Akman kamçı ile urub bunun darbından işbu Aydabul'un sol gözü âmâ oldu, muayeneten görmüşüz, şehâdet dahî ideriz, şahitleriz.” Bu sözleri üzerine yemin de ettirildikten sonra şehadetleri makbule olup mucibiyle hükm olunmuştu. Bir sonraki davada, mucibiyle hükm olundu, ifadesinin ne anlama geldiği anlaşılmaktadır. Aydabul şöyle söylüyordu: “Mezbur Akman ile gözümün diyeti mukabelesinde elli altın bahasında bir esir ve yigirmi altın bahasında bir at ile musalaha eyledik, bakisini zimmetinden (borçlarından) ibra eyledim”. Bu sözleri Akman da doğruluyordu⁸⁴⁷. Görüldüğü üzere Aydabul, gözünün kör olmasına karşılık Akman'dan diyet hakkını almış ve böylece sulh sağlanmıştı. Diyet olarak alınanlardan biri elli altın değerindeki bir köle, diğeri de yirmi altın kıymetindeki bir attı. Her ikisi de o günkü şartlar için önemliydi. Diyetin miktarı tam olarak belirtilmemiştir. Kalanın Aydabul'un Akman'a olan borçlarına karşılık ibra eylendiği yani borçlarının silindiği kaydı düşülmüştür. Borç miktarı da bilinmemektedir. Ayrıca bu kavganın borçtan dolayı çıkmış olması ihtimali de yüksektir.

Kişiler borçlarına karşılık olarak da kölelerini verebiliyorlardı. Örneğin Güneş Han bunlardan biriydi. Babasının Ahmet Ağa'ya olan 200 guruşluk borcu için Ahmet Ağa'ya, Dilaver isimli bir gulamla bir at vermişti⁸⁴⁸. Veli Şah Mirza ibn Himmet Şah Mirza da kardeşinin cariyesini, 75 guruşluk borçlarına karşılık Arslan veled-i Şahlı ismindeki zimmiye vermişti⁸⁴⁹. Nısf-ı Tamak Kazası'na bağlı köylerden birinde yaşayan İbrahim Efendi vefat etmişti. İbrahim Efendi'nin, mescit akçesi olarak kayıtlı, yüz filori

⁸⁴⁵ KŞS, 10, s. 43a.

⁸⁴⁶ KŞS, 10, s. 124b/1.

⁸⁴⁷ KŞS, 4, s. 24b/1-2.

⁸⁴⁸ KŞS, 21, s. 62a/5.

⁸⁴⁹ KŞS, 9, s. 7b/5.

borcu vardı. İbrahim Efendi'nin oğlu, bu yüz filori mukabelesinde bir gulam vererek babasının borcunu kapatmıştı⁸⁵⁰.

Borç davası boşanmış çiftler arasında da yaşanabiliyordu. Mehmet bin Sufi ile Çulpan Hatun boşanmışlardı; ancak aralarında bir köleden kaynaklanan davaları vardı. Mehmet'e göre boşandıktan sonra Çulpan onun bir kazağını gasp edip götürmüştü. Aslında durum bu şekilde değildi. Mehmet, Çulpan'ın bir cariyesini satmıştı ve üzerinde cariye bahasından 30 altın vereceği vardı. Mehmet bu borç davasını sonlandırmak için, borca karşılık (deyni mukabilinde) otuz altın değerindeki kazağını vermiş ve Çulpan da borca karşılık bu köleyi kabul etmişti⁸⁵¹. Anlaşılan Mehmet boşandığı eşini-boşanmanın hincıyla olsa gerek- haksız yere suçlamıştı.

Ödenmemiş mehr-i müecceller de bir nevi borçtu. Bunlara karşılık da kölelerin verildiği görülmüştür. İslam Mirza'nın, zevcesi Melekhan binti İslam Gazi'ye üç yüz altın miktarında mehr-i müeccel vereceği vardı; ancak bunu ödeyemeden vefat etmişti. Kadı Mehmet Efendi terekeyi kısmet ederken bu borca karşılık bir cariyeyi vermişti. Hatta daha sonra bu cariyeden dünyaya gelen Siyavuş isimli gulam dava konusu olacaktı. Çünkü onu İslam Mirza'nın oğlu zabt edecekti. Bunun üzerine Melekhan'ın yeni zevcesi Sefer Gazi, Han hazretlerinin yarlığı-ı şerifiyle İslam Mirza'nın oğluna birini göndertecek, böylece Siyavuş'un da onların hakkı olduğu kabul edilecek ve onlara teslim olunacaktı⁸⁵².

Kölelerin borca karşılık rehin verildiği durumlar da vaki idi. Örneğin Arabi Hacı Abdullah, Bodur Hasan Beşe'ye olan 1224 akçe deynine karşılık, İvaz adlı gulamını rehin vermişti. Neyse ki sonunda borcunu ödeyebilmişti⁸⁵³.

7.3.4. Kiralanma

Sicillerdeki bazı dava örneklerinden kölelerin kiraya verildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Ebu Yahya Çelebi, Mehmet Mirza'yı, işbu Mehmed Mirza'nın değirmeninde olan kazak benim mülkümdür, icareye vermişimdir, diyerek dava etmişti. Mehmet Mirza da bu durumu, gerçektir, kazak-ı mezbur merkum Ebu Yahya Çelebi'nin mülkidir. Minvâl-i muharrer üzere icâreye almışım, diyerek tasdik etmişti⁸⁵⁴. Sefer bin Hızır da bir kazağını kiraya vermişti; ancak bir düzenbazlık yapmıştı. Kazağı önce Uzun Osman'a, sonra da Bayram bin Mehmet'e beş altına kiralanmıştı. Bayram bin Mehmet'in durumdan haberi olmadığı için köleyi almış ve hemen beş guruşu nakit ödemişti. Durumu fark eden Uzun Osman dava açınca her şey açığa çıkmıştı. Köle Uzun Osman'a verilmiş, Bayram bin Mehmet de parasını geri almak için dava açmış ve Sefer bin Hızır meblağ-ı mezburu ödemekle cezalandırılmıştı⁸⁵⁵.

Kölelerin de köle kiralayabildiğine dair bir örnekle karşılaşılmıştır. Bu köle, kazanç sağlama peşinde, istediği gibi çalışabilen, Füdur (?) isimli mükateb bir köleydi. Bu kürkçü kazak kendisine yardımcı olması amacıyla, başka birinin kölesi olan İvan isimli kazağı aylığı bir altına kiralamıştı. Ayda vereceği bir altın, aslında kiraladığı kölenin yani İvan'ın efendisine ait olacaktı. Aradan beş ay geçmişti. Füdur (?), İvan'ın efendisine toplam üç altın ödemişti. Bu durumda efendinin iki altın alacağı vardı ve bu

⁸⁵⁰ KŞS, 3b, s. 38a/3.

⁸⁵¹ KŞS, 13, s. 57b/1.

⁸⁵² KŞS, 4, s. 75a/1.

⁸⁵³ KŞS, 20, s. 14b/2-6.

⁸⁵⁴ KŞS, 3b, s. 51b/6.

⁸⁵⁵ KŞS, 3b, s. 51a/4.

nedenle kadiya müracaat etmişti. Ancak Füdur (?), İvan'ın yanında üç ay durduğunu, sonra kendisinden gittiğini beyan etmişti. Fakat şahitler böyle söylemiyordu. Füdur (?)'un minvâl-i muharrer üzere icareye tuttuğuna ve beş ay işbu kazak işbu Füdur (?) ile berberde olduğuna bizler şahidiz, diyorlardı. Bu durumda Füdur (?) kalan iki altını da vermek zorundaydı⁸⁵⁶.

Kiralama haricinde kölelerin emanet verildiği de oluyordu. Ermeni Mahallesi'nden Laçın veled-i Şirvan, komşusu Sarkiz veled-i Yakob'a bundan sekiz sene evvel Rus bir çuracık emanet etmişti. Laçın sekiz sene sonra döndüğünde bu emaneti istemişti; ancak maalesef ki bu süre zarfında çura, taun (veba) hastalığına mübtela olmuş ve bu hastalıktan ölmüştü⁸⁵⁷.

7.4. Kölelerin Evliliği

Kölelerin de hür insanlar gibi evlenmeleri en doğal haklarıydı ve bu haktan mahrum edilmeleri İslamiyet'te hoş karşılanmamıştı. Bu nedenle kölelerle evlenilmesi dahi teşvik edilmişti⁸⁵⁸. Bu durum kölelik hukukunda önemli bir aşamaydı.

İslam aile hukukunda köle, evlenme ehliyeti yönünden eksik ehliyetli olarak kabul edilmişti. Erkek veya kadın köle ancak efendisinin rızasıyla evlenebilirdi. Özellikle erkek kölede efendinin izninin aranması, evliliğin erkek köle için doğuracağı mali sorumlulukların neticede efendiye zarar vermesi ihtimalinden dolayıcıydı. Zira kölenin mehir borcuna bile şahsının mülkiyeti muhatap olmakta ve belirli durumlarda bu borç için satılabilmekteydi. Bu ise efendinin mal varlığında bir eksilmeye yol açacaktı. Bu yüzden kölenin evlenmesinde efendinin izni aranmaktaydı. Ayrıca efendinin kölesi üzerinde zorlayıcı velayet hakkı da bulunmaktaydı; onu rızasını almadan da evlendirebilirdi. Ancak bu konuda mezhepler arasında farklı görüşler vardır. Efendisi tarafından bu şekilde evlendirilen köle, hürriyetine kavuştuğu zaman dilerse bu evliliği feshetme hakkına sahipti⁸⁵⁹.

Kölelerin evlenmesi konusunda birbirinden farklı üç durum söz konusuydu. Birincisi; erkek hür, kadın köle olabilirdi. Hür kimse kendi cariyesi olmamak kaydıyla köle bir kadınla evlenebilirdi. Bu durumda cariyenin efendisinden izin almak ve cariyeye de makul bir mehir vermek gerekmekteydi. İkincisi; kadın hür, erkek köle olabilirdi. Hür kadın kendi rızasıyla bir köle ile evlenebilirdi; ancak kadının ailesinin denklik noktasında buna itiraz etmemiş olması gerekirdi. Böyle bir evlilikten doğan çocuklar hür olurdu. Çünkü kölelik anneden devam etmekteydi. Eğer köle durumundaki koca, satın alma, hibe, miras vb. yollarla karısının mülkiyetine girerse nikâh feshedilirdi. Çünkü nikâhla mülkiyet aynı kişide birleşmezdi. Bu durumda kocanın azat edilmesi ve nikâhın da yenilenmesi gerekirdi. Üçüncüsü; erkeğin de kadının da köle olması durumu idi. Bunların aynı ya da farklı efendilerin köleleri olması önemli değildi. Sadece böyle bir nikâh için efendilerinin izni gerekmekteydi. Doğan çocuklar

⁸⁵⁶ KŞS, 9, s. 56a/1.

⁸⁵⁷ KŞS, 16, s. 74b/2.

⁸⁵⁸ Kur'an'da kölelerin evliliğiyle ilgili bazı ayetler yer almaktadır. "İçinizden bekârları, köleleriniz ve cariyelerinizden salih olanları evlendiriniz. Eğer onlar yoksul iseler Allah onları lütfu ile yoksulluktan kurtaracaktır. Allah alimdir, genişlik verendir" (Nur, 24/32); "İman etmemiş müşrik kadınlarla evlenmeyiniz. Muhakkak ki mümin bir köle kadın, sizin hoşlandığınız da olsa müşrik bir hür kadından daha hayırlıdır. Kızlarınızı müşrik erkeklerle evlendirmeyiniz. Şüphe yok ki mümin bir erkek köle, hoşunuza da gitse müşrik ve hür bir erkekten daha hayırlıdır" (Bakara, 2/221; Nisa 4/25).

⁸⁵⁹ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 240.

ise annenin efendisine ait olurdu. Evlilik konusunda köle için birtakım sınırlamalar daha vardı. Erkek köle, ister hür ister köle olsun yalnız iki kadınla evlenebilirdi⁸⁶⁰.

Kölelerin evlenmesinin tabii bazı sonuçları vardı. Köle bir kadından doğan çocuk, eğer efendisinin çocuğu değilse köle statüsünde ve kadının efendisine ait olurdu. Bu çocuk köleleri yedi yaşından önce annelerinden ayırmak yasaklanmıştı⁸⁶¹. Belgelerde küçük çocukların anneleriyle birlikte anılmaları da bunu göstermektedir. Badisaba nam cariyeye mea veled, Naste nam cariyeye bir çurasıyla, Mülayim nam cariyeye balasıyla, bir balalı cariyeye örneklerinde olduğu gibi⁸⁶². Çocuklu köleler satın alınırken de azat edilirken de genelde çocuklarından ayrı tutulmamaya dikkat ediliyordu. Örneğin Germencik Köyü'nden bir gayrimüslim kadın, bir cariyesini, biri kız biri oğlan küçük çocuklarıyla birlikte azat etmişti⁸⁶³. Köleliğin yaygın olarak uygulandığı diğer toplumlarda özellikle küçük çocukların annelerinden ayrılarak satılması ve efendilerin sırf bu yüzden kölelerinin çocuk doğurmasını teşvik etmesi ortaya çok ciddi problemler çıkarmıştı. İslam hukukunda akraba kölelerin bile birbirinden uzaklaştırılmamasına dikkat edilmesi ne kadar hassas davranıldığına göstergesiydi⁸⁶⁴.

Belgelerden anlaşıldığı üzere genel olarak köle evlilikleri, kölelerin kölelerle ve hür erkeklerin kölelerle evliliği şeklindedir. Bunların haricinde erke kölenin kendi bekâr cariyesiyle istifraş durumu ve ümmüveled statüsündeki kadın köle örnekleri yoğunluktadır. Bu durum azatlık şekillerinin incelendiği kısımda anlatılmıştır. Hür kadınla köle bir erkeğin evlenmesi ise yerleşmiş bir uygulama değildir. Böyle bir duruma dair sadece bir kayda rastlanılmıştır ki bu evlilik de devam etmemiştir. Karasu Kazası'ndan olan Devlet Tarhan isimli hür kadın Ali adlı bir adamla evliydi; ancak ondan tüm haklarından feragat ederek boşanmak istiyordu. Sebebi ise Ali'nin bir köle olmasıydı. Devlet Tarhan'ın ifadesine göre Ali'nin köle olduğunu bilmeden ona varmıştı ve bu nedenle mahkeme ayrılıklarına dair hüküm vermişti⁸⁶⁵.

Köle ailelerin genellikle birbirinden ayrılmadığı ve aynı efendiye hizmet ettiği gözlemlenmiştir. Örneğin bunlardan bir tanesi Muratşah Mirza'nın iki köle ailesiydi. İlk aile; beş küçük cariyeye, bir çura, iki yetişkin kadın cariyeye ve bir yetişkin erkek köle (abd-i memluk) olmak üzere toplam dokuz kişiden oluşuyordu. Bu ailenin reisi abd-i memluk Hasan'dı. Hasan'ın biri Maruşka ismini taşıyan iki eşi vardı. 8-12 yaşları arasında bir yaşta, Hangeldi isminde bir oğlu, beş de küçük kızı vardı. Bunlar Çeşmisiyah, Çeşmiefet, Abad, Abıhayat ve Bahçe isimlerini taşıyordu. İkinci aile altı kişilikti. Bir kazak, onun zevcesi bir cariyeye ve dört baladan oluşmaktaydı⁸⁶⁶. Ali Ağa'nın da üç kişilik bir köle ailesi vardı. Bunlar Boğdan asıllı Vasil bin Abdullah adlı abd-i memluk, Vasil'in zevcesi Vasiline adlı cariyeye ve Vasil'in kızı Munise adlı dügeydi. Ali Ağa onları 300 guruşa kitabete kesmişti. Bu köle aile 300 guruşu tamamen teslim ederek hep beraber hürriyetlerini elde etmişlerdi⁸⁶⁷.

Daha önce bahsedildiği üzere kadın köleleri pazarlayan nisa taifesi vardı ve bekârlardan evlenmek için bu kadınlara müracaat edenler oluyordu. Örneğin Usta Muhyiddin bin Usta Musa bunlardan biriydi. Sivritaş Karyesi sakinlerinden Cihan binti

⁸⁶⁰ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 240.

⁸⁶¹ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 241.

⁸⁶² KŞS, 10, s. 103b; 13, s. 51a/2; 4, s. 43b/4.

⁸⁶³ KŞS, 16, s. 76b/1.

⁸⁶⁴ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 241.

⁸⁶⁵ KŞS, 33, s. 76a/2.

⁸⁶⁶ KŞS, 13, s. 9b/4, 10a.

⁸⁶⁷ KŞS, 9, s. 78b/1.

Abdullah'tan 24,5 guruşa nikâhla bir kul almıştı. Satıştan sonra aslında Cihan'ın onu azat ettiğini yani bu kızın hür olduğunu öğrenmişti. Cihan mahkemede, sana verdiğim zamanda mezbure azat idi, diye itiraf etmişti. Usta Muhyiddin satışı red için kızı geri veremezdi, onu nikâhına almıştı. Zaten onun isteği bu haksız kazancın ortaya çıkması ve 24,5 guruşun kendisine geri ödenmesiydi⁸⁶⁸. Vasil adlı zımmi de uzun boylu, ak yüzlü, kara kaşlı, kara gözlü, Rus cariyeyi 70 altına satın almış, derhal azat etmiş ve daha sonra onunla nikâhlanmıştı. Böylece bu Rus cariye hem bir eş sahibi olmuş hem de hürriyetini elde etmişti⁸⁶⁹.

Erkek efendiler kendi cariyeleriyle evlenemedikleri için, cariyesiyle evlenmek isteyen efendi böyle durumlarda önce cariyesini azat ediyor sonra da onunla evleniyordu. Örneğin Abdülkerim Çelebi, Belkis adlı kölesini önce azat etmiş, sonra da onunla evlenmişti. Bu sırada kölenin değeri gayet yüksek bir meblağ olup iki yüz guruştur⁸⁷⁰. Cami-i Kebir Mahallesi'nden Hasan Bölükbaşı bin Ali de kendi Müslüman cariyesini azat edip sonra da onunla evlenmişti. Mehir olarak ona elli altın vermişti ve o da bununla kendisine bir ev satın alabilmişti. Bu örnek bir cariyenin hürriyetine kavuşup hür bir kadın olmasının yanında hemen bir eş ve bir mülk sahibi olabildiğini göstermesi açısından da önemlidir⁸⁷¹. Eski yurt Karyesi'nden Murtaza Muslu ise evlenmek istediği cariyesi için biraz farklı bir yöntem uygulamıştı. Onu önce yirmi beş haseneye satmış, sonra on beş haseneye tekrar satın almış ve alır almaz da azat edip onunla evlenmişti⁸⁷². Anlaşılan Murtaza Muslu ufak da olsa bir kazanç elde etmek istemişti ki ilk önce cariyesini satmış, sonra onu tekrar almıştı.

Kadem binti Abdullah da Zülfikar'ın önce satın aldığı, ardından azat edip evlendiği bir cariyesiydi. Evlendikten sonra evin dadısı Hacı Bike, Kadem'e, yıllar sonra dava konusu haline gelecek, bir öküz hibe etmişti. Bu arada Kadem'in Zülfikar'dan bir kız çocuğu dünyaya gelmiş ve kısa bir süre sonra da Zülfikar vefat etmişti. Kutluzaman isimli bu çocuğa Hacı Gazi bin Sefer Gazi isimli kişi vasi tayin edilmişti. Hacı Gazi, vaktiyle Kadem'e hibe edilmiş Kuba öküzünün Zülfikar'ın malı olduğunu, onu Hacı Bike Dâye'den satın aldığını iddia ediyordu. Kadem bu sorunu halletmek için kendisi mahkemeye müracaat etmiş ve ifadesinde şunları söylemişti: "Merhum Zülfikar beni iştirâ eyleyüp itak badehu tezvic eyledikten sonra Kuba öküzümü Hacı Bike dâye bana hibe ve temlik ve teslim eylemiş. Zikr olunan öküz Hacı Bike dâye bana eylediği malımdır ve Zülfikâr'ın degildir". Bunları söyledikten sonra yemin-i billahi'l-aliyyi'l-azim eyledikten mâada iki kişi de, Hacı Bike dâye zikr olunan Kuba öküzü işbu Kadem'e hibe ve temlik ve teslim eylemiştir. Bizler bu hususa şahitleriz, şahadet dahi ideriz, diyerek şahitlik yapmışlar ve şahadetleri kabul edilmişti. Hacı Gazi'ye kendi düşüncesini destekleyen bir delil olup olmadığı sorulduğunda beyineden yoksundu. Netice göstermişti ki azatlı cariye, Kutluzaman'ın annesi ve Zülfikar'ın eşi Kadem, davasında haklıydı⁸⁷³.

Gazi Bölük Mirza da Hubgözlü adlı cariyeyi 10 dirhem gümüş ile tezvic eylemişti⁸⁷⁴. Mehir miktarı birçok davada ve terekelerde rastlanılan mehir miktarına

⁸⁶⁸ KŞS, 8, s. 110a/2.

⁸⁶⁹ KŞS, 10, s. 10b.

⁸⁷⁰ KŞS, 21, s. 65b/7.

⁸⁷¹ KŞS, 13, s. 63b/1.

⁸⁷² KŞS, 9, s. 27a/4.

⁸⁷³ KŞS, 4, s. 37b/1.

⁸⁷⁴ KŞS, 4, s. 36b/4.

göre oldukça düşüktü ve altın ya da guruş cinsinden değildi. Hür insanların mehri genellikle altın üzerinden belirleniyordu.

Tomas adlı bir zimmi efendi ise mağdur ettiği cariyesi ile evlenmek zorunda kalmıştı. Durum şöyle gerçekleşmişti: Tomas'ın bir Rus cariyesi vardı ve onu Acem Ermenisi Şahin'e satmıştı. Bu cariye bir zaman sonra kadiya gelip efendisi hakkında şikâyetle bulunmuştu. Eski efendisi Tomas'ın aslında onu azat etmiş olduğunu, dolayısıyla hür olması gerektiğini belirterek ıtknamesini istiyordu. Şahin ise bunu inkâr ediyordu. Bu durumda şahitler devreye girmişti; ancak işin aslı biraz daha karışıktı. Aslında eski efendisi bu cariye önce başka birisine satmış, sonra da bu cariye benden hâmilidir, ölürsem azadım olsun, diyerek hukuk yoluyla (ikâle-i şeriyeye ile: iki tarafın isteği ile alış-verişi bozarak) geri almış, ondan sonra da bu Şahin'e satmıştı. Aslında asıl suçlu eski efendi Tomas'tı. Çünkü İslam hukukuna göre efendisinden hamile olan bir köle başkasına satılamazdı. Bu durumda Rus cariye Şahin'den alınmış ve eski efendisi, çocuğunun babası Tomas'a, cariye rızasıyla, beş guruş mehr-i müeccel ile nikâhlanmıştı. Görüldüğü üzere efendisi ve aynı zamanda çocuğunun babası tarafından mağdur edilen, ümmüveled statüsündeki bu cariye, mahkeme vasıtasıyla mağduriyetinden kurtarılmış oluyordu⁸⁷⁵.

Mustafa Mirza'nın kardeşi Mahıdevran'ın Sevcihan adında bir cariyesi vardı. Bu cariye ölmeden yirmi sene evvel azat etmişti. Hürler sınıfına dahil olan Sevcihan yine bir hür olan Gedik Ahmet'le belirli bir mehir alarak evlenmişti. Bu evlilikten biri kız, biri erkek olmak üzere iki çocuk dünyaya gelmişti. Yıllar sonra, Mustafa Mirza'nın kızı, bu iki çocuğun babasının payına düştüğünü ve babasından da kendisine intikal etmesi gerektiğini iddia ediyordu. Oysaki Sevcihan hürler sınıfına dahil olalı tam elli iki yıl geçmişti. Hür anadan doğan bu çocuklar da hürdü⁸⁷⁶.

Evlenme konusunda efendisinin iznine tabi olan köleler boşanma konusunda tam ehliyetli olup karısını boşayabilmek için efendisinin rızasına muhtaç değildi. Fakat hürlerden farklı olarak karısını iki talakla boşayabiliyordu⁸⁷⁷. Aynı şekilde köle kadınlar da hür kadınlar gibi bütün haklarından vaz geçerek kocalarından boşanabiliyorlardı. Örneğin Badısaba isimli avrat bunlardan biriydi. Polat Sofi'nin Hacı Bayram adındaki mükateb kazağı, Badısaba ile evliydi. Badısaba, kocasıyla yaşadığı geçimsizlik nedeniyle, nafakasından vaz geçerek boşanmak istiyordu. Sadece karnında taşıdığı çocuğu dünyaya geldikten sonra onun aylık nafakasını talep ediyordu. Durumu kadiya ileten Hacı Bayram şöyle diyordu: “.beynimizde hüsn-i meâş mümkün olmayıp nikâhından ve nafakasından fâriğ olup eğer evlat olursa doğduktan sonra ayda altmış akçe vermek üzere boşanacak olmuştur, sual olunsun”. Badısaba da, cümle nikâhından ve nafakamdan fariğ oldum, tatlık etsin, diyordu. Bunun üzerine Hacı Bayram, Badısaba'yı nikâhından ve nafakasından fariğ olmak üzere tatlık eylemişti⁸⁷⁸.

7.5. Özgürlüğünü İspatlamaya Çalışan Köleler

Önceden köle olup sonradan azat edildiği halde, hâlâ köle olarak değerlendirilmeye çalışılan –köle olarak tutulan, köle olarak satılan, köle gibi mirasa konu edilen- insanlar mevcuttu. Belgelerde bu konuyla ilgili pek çok dava örneği vardır. Bu köleler ıtknamelerini gösterdiklerinde ya da ıtknameleri mevcut değilse

⁸⁷⁵ KŞS, 21, s. 13a/4-5.

⁸⁷⁶ KŞS, 3a, s. 62a/4.

⁸⁷⁷ Aydın-Hamidullah-Engin, agm, s. 240.

⁸⁷⁸ KŞS, 9, s. 41b/4.

hürriyetlerine dair kadı huzuruna iki şahit getirdiklerinde derhal hak ettikleri özgürlüklerine kavuşuyorlardı. Bazan sadece eskiden köle olan değil, doğduğu günden beri hür olan insanlar da köle olarak muameleye -en çok satılma- maruz kalabiliyorlardı. Böyle hallerde, bu kişiler de kadı huzuruna şahitleriyle geldiklerinde maruz kaldıkları bu durumdan derhal kurtulabiliyorlardı.

Yusuf adlı gulam bunlardan biriydi. Daha altı aylık bebekken sahibi Alem Daye tarafından, Allah rızası için azat edilmiş ve ıtıknamesi hemen eline verilmişti. Aradan on beş sene geçmiş, Yusuf on beş yaşına gelmişti. Alem Daye'nin mirasçıları tarafından, Yusuf zorla köle olarak istihdam edilmek isteniyordu. Neyse ki Yusuf'un ıtıknamesi ve yaşadıklarının şahidi vardı. Yusuf, Alem Daye'ye kocası tarafından hibe edilmiş ve Alem Daye de onu alır almaz daha bebekken azat etmişti⁸⁷⁹. Merhum Abdülbaki Çelebi'nin metrukâtı kitabet olunduktan sonra mirastan varislere verilmiş olan kölesi Hüsrev davacı olmuş, efendisinin kendisini hâl-i hayatında ve kemâl-i sıhhatinde malından azat ettiğini belirtmişti. Varislerin inkârı üzerine şahit istenmiş ve şahitlerin şهادeti sayesinde Hüsrev hak ettiği hürriyetine kavuşmuştu⁸⁸⁰. Usta Muhyiddin bin Usta Musa, Sivritaş Karyesi sakinlerinden Cihan binti Abdullah'tan 24,5 guruşa evlenmek için bir köle satın almıştı. Satıştan sonra aslında Cihan'ın onu azat ettiğini yani bu kızın hür olduğunu öğrenmişti. Cihan mahkemede, sana verdiğim zamanda mezbure azat idi, diye itiraf etmek zorunda kalmıştı. Usta Muhyiddin satışı red için kızı geri veremezdi, onu nikâhına almıştı. Zaten onun isteği bu haksız kazancın ortaya çıkması ve 24,5 guruşun kendisine geri ödenmesiydi. Bu sayede kul olarak satılan kızcağz da hürriyetine kavuşmuştu⁸⁸¹.

Miras yoluyla el değiştiren kölelerin durumunda bazan karışıklık çıkabiliyordu. Örneğin Mihâl isimli Macar köle bunlardan biriydi. Büyük Yaşdağ Karyesi sakinlerinden Abdulhalik vefat edeli üç yıl olmuştu. Abdulhalik'in eşi Ümmühan Hatun, Mihâl adlı bu köleyi dava ederek, kendisinin olduğu halde üç yıl önce tedbir ile azat olduğunu söyleyip ıtıkname alarak kendisinin itaatinde olmadığından şikayetleniyordu. Onun ifadesine göre, rahmetli eşi kendisinin iki esirini satmış, parasını yemiş ve buna karşılık Mihâl'i kendisine teslim etmişti. Ancak Mihâl'e göre efendisi onu tedbir ile azat etmişti. Efendisi öldüğüne göre artık hürdü. Üstelik ıtıknamesi de vardı. Hatta efendisi vefat ettiği yıl, terekesi taksim olunurken Ümmühan Hatun bunu kendisi de kabullenerek, Mihâl zevcim Abdulhalik'in mülküdür, benim alakam yoktur, demişti. Köy sakinlerinden Mihâl'e şahitlik edenler de vardı. Bu durumda Mihâl'in ıtık yani hürriyetine karar kılınmıştı⁸⁸².

Derviş Mehmet Çelebi'nin yanındaki İslam bin Abdullah da köle zannedilenlerdendi. Halbu ki o, Derviş Mehmet Çelebi'nin belirttiğine göre, Umman Seferi senesinde, darulharpte kendi rızasıyla şeref-i İslam ile müşerref olmuş, hürriyetini elde etmiş ve Kırım'a gelmişti. Derviş Mehmet'le bir alakası yoktu. Sadece gönüllü olarak onun yanında gezmekte ve ona hizmet etmekteydi. Böylece İslam'ın hürriyeti, kadı huzurunda da tasdik olunmuştu⁸⁸³. Mustafa bin Abdullah adlı kişi de aslen Boğdan'ın Yaş Kasabası'ndandı. Kırım'a geldikten iki sene sonra şeref-i İslam ile müşerref olmuş idi. İslam'ı kabulünden sonra Bahçesaraylı Hacı Mustafa'ya tabi olmuş geziyordu; ama onun kölesi değildi. Sadece onunla beraber hareket ediyordu. Hacı

⁸⁷⁹ KŞS, 22, s. 90b/1.

⁸⁸⁰ KŞS, 8, s. 23a/1.

⁸⁸¹ KŞS, 8, s. 110a/2.

⁸⁸² KŞS, 21, s. 39a/3.

⁸⁸³ KŞS, 21, s. 34a/6.

Mustafa da insanlar kölesi olarak anlamasınlar diye vaktiyle, Mustafa nam Boğdan hürri'1-aslıdır, benim alakam yoktur, demişti. Ancak işin tuhaf yanı tüm bunlara rağmen daha sonra Hacı Mustafa onu Abdurrahman Çelebi'ye satmıştı. Boğdanlı Mustafa bu kişiyi dava ederek özgür olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Aslında Abdurrahman Çelebi'nin bir suçu yoktu. Mahkemede şöyle konuşmuştu: “Ben bu kazağı mezbur Hacı Mustafa'dan satın almışım. Hürri'1-aslı olduğu malumum değildir. Bu Mustafa bana bey olundukta dava-yı hürriyet etmemiştir, sükut eylemiştir. Hürriyetini ispat eylesin”. Şahitlerin Bahçesaraylı Hacı Mustafa ile Boğdanlı Musatafa'yı tanınmaları ve şahitlikleri sayesinde Boğdanlı Mustafa hürriyetini elde etmişti⁸⁸⁴. Anlaşılan o ki Bahçesaraylı Hacı Mustafa göz göre göre bu Boğdanlıyı satmıştı. Ne ceza aldığı bilinmemektedir; ancak başka dava örneklerinde görüldüğü üzere satış bedelini Abdurrahman Çelebi'ye ödemesi gerekiyordu. Manevi bir bedel olarsa Boğdanlı Mustafa'nın arkadaşlık ve güvenini çokta kaybetmiş olmalıydı.

Kölelik mevzusunun üzerinden uzun zaman geçmiş olsa da peşi bırakılmıyordu. Fahru'l-Muhderat Kefeli Baki Çelebi'nin halifesinin açtığı bir dava buna örnektir. Buna göre, babası Mustafa Mirza ile vefat etmiş olan Mahıdevran Bikeç li-ebeveyn kardeşlerdi. Mahıdevran'ın metrukatından Mustafa Mirza'ya da hak düşmüştü. Bunlar arasında Mahıdevran'ın cariye-i memlukesi Sevcihan'dan tevellüt eden bir memlukla memluke vardı. Bu iki köle babasından da ona intikal ediyordu. Kefeli Baki Çelebi'nin eşine göre durum böyleydi; ancak o iki köle dinlenildiğinde işler değişmişti. Bunlardan Süryani Mustafa'nın anlattığına göre Mahıdevran öleli 32 sene olmuştu. Anneleri Sevcihan hürler sınıfına dahil olalı ise 52 sene geçmişti. Yani Mahıdevran ölmeden 20 sene önce Sevcihan'ı azat etmişti. Bundan sonra Sevcihan, babaları Gedik Ahmet'le belirli bir mehir alarak evlenmiş ve bu evlilikten, köle diye bahsi geçen, bu iki kardeş dünyaya gelmişti. Dolayısıyla anneleri yıllar yıllar önce azat olmuş, kendileri de hür bir şekilde doğmuşlardı. Mahıdevran öldükten 32 yıl sonra iddia edilen bu kölelik mevzusu doğru değildi ve şahitler huzurunda da bu durum böylece kabul edildi⁸⁸⁵. Divan Kâtibi merhum Sefer Gazi Efendi'nin Bayram Ali bin Abdullah isminde bir kethüda kölesi (abd-i memlukü) vardı. Kâtip efendi bundan on iki sene evvel onu azat etmişti. Ancak kâtip efendi vefat edince onun zevcesi Güneş Bike'nin kölesi olarak kalmaya devam etmişti. Bayram Ali geç de olsa hürriyeti için mahkemeye geldiğinde Güneş Bike'nin vekili durumu inkâr etmişti; ama neyse ki Bayram Ali'nin şahitleri vardı. On iki sene evvel azat edildiği kabul olundu. Bu çok gecikmiş azada karşılık da on iki senedir Bayram Ali'nin kazandığı mallar onun olacaktı⁸⁸⁶. Bu davadan Bayram Ali'nin neden on iki sene kadar beklediği konusunda bilgi sahibi olunamamaktadır; ancak görüldüğü üzere geç de olsa Bayram Ali hem özgürlüğüne kavuşmuş hem de on iki sene boyunca kazandığı malları mülkiyetine geçirme hakkını elde etmişti.

Halil bin Ali, orta boylu, ela gözlü, düz burunlu, Balkız isimli Müslüman cariyesini azat ettiği halde, köle olarak başkasına satmıştı. Balkız kadıya müracaat ederek hürriyetini elde etmişti. Köleyi satın alan Hafız Ahmet ise bu durumdan haberdar olmadığını belirtmişti⁸⁸⁷. Kısacası Halil bin Ali, cariyesini tuzağa düşürdüğü gibi Hafız Ahmet'i de kandırmıştı.

Efendisi tarafından azat edildiği halde hürriyetine kavuşmamış ve hürriyeti tasdik edilmemiş köleler kadıya müracaat ederek özgürlüklerine kavuşabiliyorlardı

⁸⁸⁴ KŞS, 21, s. 41b/1.

⁸⁸⁵ KŞS, 3a, s. 62a/4.

⁸⁸⁶ KŞS, 8, s. 51a/1.

⁸⁸⁷ KŞS, 13, s. 21a/5.

Buna bir örnek Selbiyaz adlı Rus cariye idi. Selbiyaz, Yahudi efendisinin kendisini azat etmiş olduğunu şahitler eşliğinde kanıtlamış ve hürriyetini elde etmişti⁸⁸⁸. Merhum Mustafa kölesini, mevtimden kırk gün mukaddem azat olsun, diye tedbir eylemişti. Efendisi öleli bir sene olmuştu; ama merhumun zevcesi tarafından hâlâ köle olarak tutuluyordu. Bu nedenle köle Canbik mahkemeye müracaat ederek hürriyetini talep ediyordu ve şahitleri sayesinde hürriyetini elde etmişti⁸⁸⁹. Yağmurcu adlı gulam daha doğduğunda (tevellüt) Eski yurtlu Deli Murtaza tarafından azat edilmişti. Ancak öldükten sonra onun oğlu Mustafa tarafından hâlâ köle olarak tutuluyordu. Yağmurcu da mahkemeye müracaat edenlerdendi⁸⁹⁰. Karadil Kazası'ndan gulam Toktalı'nın durumu biraz daha karışıktı. Efendisi Timur Polat akıl sağlığını yitirmişti. Ancak kendisini, akli başında iken azat etmişti. Toktalı mahkemeye müracaat ederek hürriyetini talep etmişti. Mahkeme Türbedar İbrahim Çelebi'yi, Timur Polat'ın vasisi olarak atamıştı. Toktalı, efendisi Timur'un -mevlam diye geçmektedir-kendisini akli başında iken azat ettiğini beyan ederek özgürlüğünü istiyordu. Duruma şahitleri de vardı ve bu sayede özgürlüğüne kavuşmuştu⁸⁹¹.

---

⁸⁸⁸ KŞS, 16, s. 22a/2.

⁸⁸⁹ KŞS, 21, s. 7b/9.

⁸⁹⁰ KŞS, 22, s. 43a/1.

⁸⁹¹ KŞS, 22, s. 7b/3.

8. BAHÇESARAYLI KÖLE SAHİPLERİ

Bu bölümde Bahçesaray sakinlerinin köle sahipliği durumu, incelenilen terekelerden yola çıkılarak anlatılacaktır. İncelenilen toplam tereke sayısı 370'tir. Bu terekelerden 114 tanesi (% 30,8) kadınlara, 256 tanesi (% 69,1) erkeklere aittir. Köleli tereke sayısına bakılacak olursa 370 terekeden 187'si köleli, 183'ü kölesizdir. Bu durumda Bahçesaray ahalisinin % 50,5'i köle sahibi iken % 49,5'inin köle sahibi olmadığı yargısına ulaşılmaktadır. Yani Bahçesaray örneği ile toplumun yarından fazlasının en az bir köleye sahip olduğu söylenilebilir.

Köle sahipleri arasında erkekler 137, kadınlar 50 kişidir. Köle sahibi kadınlar arasında gayrimüslim bulunmazken erkeklerden ikisi gayrimüslimdir. Çeşitli dava örneklerinden de görüldüğü üzere bu dönemde gayrimüslimler de köle sahibi olabilmektedir. Terekelerden elde edilen bu sayısal verilere göre, toplumda köle sahibi erkeklerin oranı % 73,26; köle sahibi kadınlarınki ise % 26,73'tür. Böylece köle sahibi erkeklerin oranının kadınlara göre daha fazla olduğu; ancak Bahçesaraylı kadınların da küçümsenmeyecek bir oranda köle sahibi oldukları ortaya çıkmaktadır.

Terekelere göre toplam köle sayısı 1137'dir. Bunlar özelliklerine göre; kazak, cariyeye, düge, dügecik, gulam, çura, çuracık, veled, cariyecik, marya, doğma şeklinde adlandırılmıştır. Bazı köleler yaptıkları işlere göre kaydedilmiştir. Değirmenci, bostancı, bahçeci, bağcı, kürekçi, demirci, nalçacı, ekmekçi, sığırıcı, yilkıcı, sabancı, çörekçi, aşçı, yemekci ustası, değirmenci ustası, berber, deveci, papuccu ve pazarcı gibi. Bazılarının sıfatları hiç belirtilmemiştir. Sadece ismi verilmiştir. Bunlar da tarafımızca tablolaştırılırken "sıfatı belirtilmeyenler" şeklinde adlandırılmıştır. Bu 1137 köleden 973'ü erkek terekelerine aittir. Kadın terekelerindeki toplam köle sayısı 164'tür. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: Köle sahibi bir kadın en az 3 (3,28) köleye sahipken, köle sahibi bir erkeğin en az 7 (7,1) kölesi olabilmektedir. Yani, yukarıda da belirtildiği üzere, toplumda erkekler kadınlara göre daha fazla köle sahibidir; ancak kadınlarınki de azımsanmayacak miktardadır.

1137 köleyi adlandırılış şekillerine ve dolayısıyla çocuk, genç, olgun, kadın, erkek oluşlarına göre gruplandırılacak olursak aşağıdaki tablo ortaya çıkacaktır:

Tablo 8.1. Bahçesaray'daki Köleler

Kölenin Adı	Kölenin Sayısı
Kazak	317
Cariye	294
Gulam	67
Düge	108
Dügecik (Küçük Düge)	32
Çura	106
Çuracık (Küçük Çura)	21
Cariyecik	2
Marya	4
Doğma (Toğma)	10
Veled	45
Çoban	36
Diğerleri (Değirmenci vs.)	49
Sıfatı Belirtilmeyen Kadın	14
Sıfatı Belirtilmeyen Erkek	32

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 1137 kölenin 456'sı kadın, 681'i erkektir. Kadın köleler cariyeye, düge, dügecik, cariyecik ve marya diye adlandırılmış olanlardır. Kazak, gulam, çura, çuracık, doğma, veled olanlar erkeklerdir. Çoban diye kayıtlı olan bütün köleler erkektir. Diğerleri olarak gruplandırılan ve içerisinde değirmenci, bostancı, bahçeci gibi yaptığı işe göre adlandırılmış olanlar arasında sadece iki tane kadın köle vardır ve onlardan biri belgede değirmenci cariyeye diğeri de aşçı cariyeye olarak verilmiştir.

Buna göre erkek köleler kölelerin % 59,8'ini; kadın kölelerse % 40,1'ini oluşturmaktadır. Yani erkek köle sayısı daha fazladır; ancak yine de oranlar arasında aşırı bir fark yoktur. Yine erkek köleleri kendi içlerinde değerlendirecek olursak birinci sırada kazak köleler yer almaktadır. Onu sırasıyla çura, gulam, veled, çuracık ve doğma takip etmektedir. Kadın köleler içerisinde de ilk sırayı cariyeler almakta ardından düge, dügecik, marya ve cariyecik gelmektedir. Bunları da tablo halinde görmek mümkündür.

Tablo 8.2. Erkek Köleler

Kölenin Adı	Kölenin Sayısı
Kazak	317
Çura	106
Gulam	67
Veled	45
Çuracık	21
Doğma/Toğma	10

Tablo 8.3. Kadın Köleler

Kölenin Adı	Kölenin Sayısı
Cariye	294
Düge	108
Dügecik	32
Marya	4
Cariyecik	2

Yaptıkları işlere göre köleleri gruplandırarak olursak şunları söylemek mümkündür:

Tablo 8.4. İstihdam Alanlarına Göre Köleler

Kölenin İşi	Kölenin Sayısı
Çoban	36
Değirmenci	27
Papuccu	1
Deveci	1
Yılkıcı	1
Berber	1
Bostancı	2
Bahçeci	1
Bağcı	1
Kürekçi	3
Demirci	1
Sığırcı	1
Aşçı	1

Yemekci Ustası	1
Sabancı	1
Çörekci	1
Otaman	5

Kölelerden 85 tanesinin yaptığı iş verilmiştir. Elbette ki her kölenin istihdam edildiği bir alan vardır; ancak hepsinin yanında iştilgal ettiği iş yazılmadığı için bu kadar sayı elde edilmiştir. Çeşitli dava örneklerinde görüldüğü ve daha önceki bölümlerde değinildiği üzere bu alanları artırmak mümkündür. Nalçacılık, terzilik, ekmekcilik, pazarcılık, çocuk bakıcılığı, hizmetçilik ve ticaret gibi.

Küçük yaşta olan çocukların ve özellikle süt çocuklarının annelerinden ayrılmamasına dikkat edildiği daha önce belirtilmişti. Böyle durumlarda çocukla annesi genelde aynı kişi tarafından satın alınıyor ya da çocuk başkasının kölesi ise belirli bir yaşa gelinceye kadar annesinin yanında istihdam ediliyordu. Ama genellikle birlikte satın alındığı ya da çocuğu sonradan dünyaya gelen kadın kölelerin çocuklarının satılmadığı kayıtlardan net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu durumda olan kadın köleler cariye olarak adlandırılıyordu ve bu cariyeler genelde ... cariye mea veled ya da ... cariye velediyle şeklinde kaydediliyordu. 1137 köle içerisinde bu durumda olan 36 cariye bulunmaktadır ve 45 köle de veled olarak kayıtlıdır. Diğer çocuklar birkaç istisna hariç annelerinden bağımsız olarak yazılmıştır. Bunlar dügecik, küçük düge, çuracık, küçük çura, sağır çura, cariyecik şeklinde kaydedilenlerdir. Bunların sayısı da 55'tir. Böylece toplam çocuk sayısı 100 olup, bu rakam yüzdeye vurulduğunda % 8,7 oranı elde edilmektedir. Görüldüğü üzere çocuk köle oranı azdır.

Tablo 8.5. Çocuk Köleler

Kölenin Adı	Kölenin Sayısı
Veled	45
Dügecik	32
Çuracık	21
Cariyecik	2

Görüldüğü üzere 100 çocuk köleden 34'ü kız ve 66'si erkektir. Böylece çocuklar arasında da erkek kölelerin fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 8.6. Küçük Çocuk (Veled) Sahibi Cariyeler

1 Çocuklu	2 Çocuklu	3 Çocuklu
28 cariye	7 cariye	1 cariye

Görüldüğü üzere en fazla bir çocuklu cariye bulunmaktadır. Ardından iki çocuklular gelmektedir. Üç çocuklu sayısı sadece birdir.

İncelenilen terekelere göre, genel olarak o günkü Bahçesaray için tahmini bir nüfus ortalaması vermek mümkündür. Bu terekelerdeki 300 kişi evli, 70 kişi bekârdır. Evlilere ait terekelere göre tespit edilen çocuk sayısı 750'dir. Bu rakam evlilerin sayısına bölündüğünde (750/300) bir ailenin ortalama kaç tane çocuğa sahip olduğu ortaya çıkacaktır. Buna göre bir aileye 2,5 çocuk düşmektedir. Buradan hareketle çocuk sahibi olma konusunda aile ortalamasının 3 olduğu varsayılabilir. Geniş aile yapısına

göre düşünüldüğünde hane başına 7 kişi düşmektedir⁸⁹². Terekelerdeki toplam kişi sayısı 1396 olarak tespit edilmiştir. Zaten 370 tereke yani 370 kişi vardır. Bunların varisleri (eşleri ve çocukları) 1026 kişi olarak belirlenmiştir. 1026'ya 370 ilave edildiğinde 1396 rakamı elde edilmektedir.

300 kişi evli olduğuna ve bunların kendileri, eşleri ve çocukları sayıldığına göre, bu rakama ebeveynleri dahil edilecektir. Buna göre 300x2'den 600 sonucuna ulaşılabacaktır. 1396'ya 600 ilave edildiğinde 1996'ya ulaşılabacaktır. Yani bu durumda incelenilen 370 terekeden elde edilen genel tahmini nüfus 1996'dır. Kölelerin sayısı yukarıda verilmişti: 1137. Bu durumda bu toplumda kölelerin hür insanların nüfusuna oranı % 56,9 olarak ortaya çıkmaktadır. O halde, kölelerin nüfusunun 17. yüzyılın ikinci yarısında, Kırım Hanlığı'nın merkezi olan Bahçesaray'da, toplam tahmini nüfusunun yarısından fazlasını meydana getirdiği sonucuna varılabilmektedir.

Evliya Çelebi de Kırım'a yaptığı ziyareti sırasında 17. yüzyılın ikinci yarısında (1666-1667) Kırım'da hayli kabarık bir köle nüfusundan bahsetmekte, çok fazla köle olduğuna vurgu yapmaktadır. Kırım'ın ve kölelerin nüfusu hakkında bilgi verirken şunları söylemektedir:

Bu kadar kuralardan cümle yüz bin ve 26 bin asker olur, sefer anında 40 bini gider. Eğer hanlar isterlerse 80 bin Tatar askeri uruşa gidüp gerisi Kırım'da kalır. Zira nefsi-i Kırım'da 4 kerre yüz bin (400.000) kazak esir olduğu muhakkaktır ve 4 kerre yüz bin dahi (400.000) kazakların avratları ve 3 kerre yüz bin (300.000) adet kopna nam küçük evlatları, kızları vardır... Cümle kazalara mal tahsiline giden han ağaları bir anda 770 mil adanın içinde olan esirleri tahrir ettiler. Daha önce, ilk etapta, bu tahriri kadılar yapmışlardı. Bunlar ikinci tahrirde (1667) hanlara ait olanları da yazdılar. 6 kere yüz bin (600.000) esir tahrir ettiler. Bunlar kazaklardı. Aslında kanun değilken bir de kızlar, kadınlar ve buluğa ermemiş erkekler de sayıldı. Buna 122 bin cevare avrat defke tahrir olundu. 200 bin kopna gılman tahrir olundu. Kopna nâ-baliğ gulama denirdi. Yüz bin altı yüz adet defke kızlar tahrir olundu.

Evliya Çelebi tüm bu sayılanların üzerine, bire hânım Kırım'da ne çok esir var imiş, demekten de kendini alamıyordu⁸⁹³.

İncelenilen terekelere göre çıkan genel sonuç; Bahçesaray ahalisinin %50,5'inin yani yarısından fazlasının köle sahibi ve yine çıkan % 56,9 oranı ile toplumun köle sayısının oldukça fazla olduğudur. Köleler arasında erkek kölelerin sayısı daha fazla olduğu gibi, köle sahibi efendiler arasında da erkekler ağırlığı teşkil etmektedir.

Köle sahibi olan kişileri, sahip oldukları köle sayısına göre belirli bir kategoride toplayacak olursak bunu şu şekilde tablolştırmak mümkündür:

Tablo 8.7. Köle Sahipleri

Sahip Olunan Köle Sayısı	Sahip Olan Kişi Sayısı
1-5 Arası	120
5-10 Arası	31

⁸⁹² Terekelerden nasıl istifade edildiği ve buna benzer hesapları içeren bir örnek çalışma için bkz. Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul 1995.

⁸⁹³ Evliya Çelebi, *age*, VIII, s. 14, 229.

10-15 Arası	17
15-20 Arası	5
20-25 Arası	6
25-30 Arası	3
30-35 Arası	1
35-40 Arası	1
40-45 Arası	1
45-50 Arası	1
50-55 Arası	1

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere köle sayıları 1-5 arasında yoğunlaşmaktadır. 187 köle sahibi kişinin % 64,1'i 1-5 arası köleye sahiptir. % 16,5'i 5-10 arası, % 9'u 10-15 arası, % 2,6'sı 15-20 arası, % 3,2'si 20-25 arası, % 1,6'sı 25-30 arası, % 2,6'sı da 30 ila 55 arası köle sahibidir. Bu durumu kadın ve erkek efendilerin köle sahibi olma durumuna göre inceleyecek olursak şu tablodaki veriler ortaya çıkacaktır:

Tablo 8.8. Kadın-Erkek Köle Sahipliği

Sahip Olunan Köle Sayısı	Sahip Olan Kadın Sayısı	Sahip Olan Erkek Sayısı	Toplam Sahip Olan Kişi Sayısı
1	20	36	56
2	14	20	34
3	5	12	17
4	2	11	13
5	2	7	9
6	-	7	7
7	2	6	8
8	-	4	4
9	-	3	3
10	1	2	3
11	1	3	4
12	-	3	3
13	1	4	5
14	1	1	2
15	-	3	3
17	-	2	2
20	-	2	2
21	1	1	2
23	-	2	2
26	-	1	1
29	-	2	2
30	-	1	1
38	-	1	1
45	-	1	1
46	-	1	1
55	-	1	1

8.1. Köle Sahibi Erkekler

Bahçesaray'da en fazla köleye erkeklerin sahip olduğu yukarıda belirtilmiştir. Köle sahibi olan bu erkekleri; yaptıkları iş, sahip oldukları unvan, çocuk sayıları, köle sayıları ve toplam mal varlıklarına göre aşağıdaki şekilde tablolandırmak mümkündür.

Tablo 8.9. Köle Sahibi Erkekler

Sıra No	Adı	Unvanı	İşi	Çocuk Sayısı	Köle Sayısı	Toplam Tereke Miktarı
1	Hacı Toktamış	Hacı		1	5	8209,2 guruş
2	Mevlüt Ağa	Ağa		-	13	1399,2 guruş
3	Murat Ağa	Ağa		-	1	66,4 guruş
4	Ala (?) bin Eşğari (?)	-		-	1	85,2 guruş
5	Hacı Ebubekir Efendi	Hacı, efendi		8	4	868,95 guruş
6	Mehmet			3	5	528 guruş
7	Abdiş Bik Cebecibaşı	Bik, Cebecibaşı	Asker	2	2	66,82 guruş
8	Gazi Murat Mirza	Mirza		4	26	3223,98 guruş
9	Hacı Recep ez-bevvaban-ı han	Hacı	Bevvaban-ı han (Han'ın kapıcılarından)	6	4	541,65 guruş
10	Hacı Hüseyin Bik	Hacı	Eşraftan biri	10	20	4752 guruş
11	Hacı Hüseyin bin Abdullah	Hacı		-	2	219,45 guruş
12	Macargeldi			4	4	180 guruş
13	İlyas Mirza ibn Murtaza Bik	Mirza		-	4	846,4 guruş
14	Merhumu'l-mağfirun-leh Abdi Efendi	Efendi		3	1	666,05 guruş
15	Acem Mehmet			-	2	238,8 guruş
16	Hacı Recep Efendi	Hacı, efendi		-	1	1125 guruş
17	Ali	-		2	1	68,4 guruş
18	Katle'l-mezbur Ali bin Akay ⁸⁹⁴	-		7	1	97,2 guruş
19	Gazi	-		5	1	490,2 guruş
20	Hacı Kaplan	Hacı	Bozacı	1	8	741,01 guruş
21	Gazanfer	-		-	1	692 guruş
22	Cumali			1	1	100,99 guruş
23	Bekir Bay ibn Hacıgeldi	-		-	17	4058 guruş
24	Şaban Bik	-		4	13	866,4 guruş

⁸⁹⁴ Akay, Tatar Türkçesi'nde erkekler için kullanılır, ağa demektir. Bkz. Evliya Çelebi, *age*, VIII, s. 244.

25	İbrahim Bik	-	Çiftçi	3	4	3364,2 guruş
26	Hacı Ömer Ağa	Hacı, Ağa	Tüccar	3	45	16.205 guruş
27	Şahbaz	-	Çiftçi	7	3	246,5 guruş
28	Merhum ve mağfirun-leh Divan Kâtibi Sefer Gazi Efendi	Efendi	Divan Kâtibi	2	17	3758,5 guruş
29	Şahin Ağa	Ağa	Asker Sınıfindan ⁸⁹⁵	1	4	94,8 guruş
30	Hacı Hasan Bik	Hacı		1	2	217,08 guruş
31	Tatar Hoca	Hoca	Hoca	5	8	593,52 guruş
32	Sehrab Efendi	Efendi		1	11	961,2 guruş
33	Ali	-		2	1	123,6 guruş
34	Ali bin Hankul	-	Çiftçi	10	2	102 guruş
35	İbrahim Bölükbaşı	Bölükbaşı	Asker	3	1	600 guruş
36	Merhum ve mağfirun Mustafa Paşa (Beşe) ibn Mehmet	Paşa	Asker	5	29	7960 guruş
37	Halil Efendi ibn Abdülkadir Efendi	Efendi		7	11	918 guruş
38	Mehmet Mirza	Mirza		3	7	806 guruş
39	Şaban	-		-	1	77,9 guruş
40	Ali	-	Çiftçi	5	3	314,3 guruş
41	Kabil Çelebi ibn Ahmet Çelebi	Çelebi		2	8	9432 guruş
42	Hüseyin	-		-	1	280 guruş
43	Abbas bin Şah			7	6	565,5 guruş
44	Ali ibn Çulbuldu	-	Hayvancılık	5	6	727,04 guruş
45	Osman Kethüda ibn Ahmet	-	Kethüda	9	10	1910 guruş
46	Hızır Çelebi	Çelebi		1	3	275,9 guruş
47	Süleyman Beşe	Beşe	Asker	-	3	219 guruş
48	Muşa (Gayrimüslim)	-		2	1	498,55 guruş
49	(?) Gayrimüslim		Çiftçi	6	3	2125 guruş
50	İbrahim	-		3	1	65,7 guruş
51	Şahtimur	-	Hayvancılık	2	1	170,4 guruş
52	Esengeldi	-		-	1	87,95 guruş
53	Cantimur	-	Hayvancılık	-	2	301,46 guruş
54	Hüseyin Molla (Efendi)	Molla, Efendi		5	2	173,37 guruş
55	Mustafa	-	Çiftçi	2	15	1827 guruş
56	Mehmet Bik		Çiftçi, hayvancılık	4	5	1480 guruş

⁸⁹⁵ Şahin Ağa yüksek ihtimal asker taifesindendi. Çünkü terekesinde sefer kazanları, 16 adet atı ve kılıncı bulunmaktaydı. Bir oğlu ve iki eşi vardı. İki eşli sayısı toplumda çok azdı. Muhtemelen Şahin Ağa'nın ilk eşinden çocuğu dünyaya gelmemiştir ki ikinci eş seçeneğini değerlendirme ihtiyacı hissetmişti. Bkz. KŞS, 8, s. 74b/2.

57	Darbhaneçi Aslan		Darbhaneçi	5	2	546,5 guruş
58	Kaytas Ağa	Ağa, mirza	Arazileri, değirmenleri, dükkanları ve hayvanları var, toprak sahibi.	7	55	15.880 guruş
59	Ali Bali	-	At arabacı	3	6	692,4 guruş
60	Hacı Mustafa Çelebi ibn Bekir Çelebi	Çelebi		5	2	840 guruş
61	Muratşah	-	Çiftçi	4	13	682,8 guruş
62	Abdulhalim	-		-	4	364,8 guruş
63	Şah Mirza	Mirza	Hayvancılık	6	3	290,4 guruş
64	Can Mehmet	-	Çiftçi, hayvancılık	6	7	564 guruş
65	Velişah			5	3	221,4 guruş
66	Yaşdağ Köyü'nden Kaya Mirza	Mirza	Arazileri ve hayvanları var, toprak sahibi.	1	12	1575,6 guruş
67	Hacı Kader Bik Ağa	Hacı, Ağa	Arazileri ve hayvanları var, toprak sahibi	2	38	5504 guruş
68	Hıdır Mirza		Arazileri ve hayvanları var, toprak sahibi.	8	21	3860 guruş
69	Ali Ağa ibn Süleyman Ağa el-Gözlevî	Ağa	Dükkan sahibi (Gözleve'de 40 adet dükkan ve iskelede bir kasap dükkanı)	3	6	3700 guruş
70	Mehmet Bölükbaşı	Bölükbaşı	Asker	-	1	665 guruş
71	Avaz Atalık	Atalık	Arazileri ve hayvanları var, toprak sahibi.	3	4	903 guruş
72	Abdulhalim Çelebi ibn Eyyüb Efendi	Çelebi		2	11	685 guruş
73	Hüseyin Ağa ibn Süleyman Ağa el-Gözlevî	Ağa	Gözleve'de dükkan sahibi ⁸⁹⁶	-	2	1806 guruş
74	Mustafa Ağa	Ağa		3	10	1691,47 guruş
75	Osman Mirza	Mirza	Arazileri, değirmenleri ve hayvanları var, toprak sahibi.	5	23	4129,2 guruş
76	Timur Gazi Mirza	Mirza	Hayvan sürüleri ve tarlaları var.	5	12	273 guruş
77	Abdullatif Ağa	Ağa	Arazileri , değirmenleri ve hayvanları var, toprak sahibi.	3	20	3196 guruş

⁸⁹⁶ Gözlevli Hüseyin Ağa'nın Gözleve'de bir kervansarayı, yine Gözleve'de ikisi hisar içinde ve ikisi hisar dışında olmak üzere dört adet bozahanesi mevcuttu. Ferağşah ile evliydi; ancak hiç çocuğu yoktu. 11 kölesi vardı. Muhtemelen sahip olduğu köleleri bu dükkanlarda çalıştırıyordu. 9 kölesini birden azat etmişti. Bkz. KŞS, 22, s. 38b/2.

78	Abdulkerim	-		2	3	356 guruş
79	Hasan Odabaşı	Odabaşı	Asker	3	1	469 guruş
80	Hacı Aliş Ağa	Hacı, Ağa	Hayvancılık	2	9	2208 guruş
81	Seyfullah	-	Çiftçi, Hayvancılık	-	5	1329 guruş
82	Hacı Şah Hüseyin	Hacı	Ticaret ⁸⁹⁷	3	7	1240 guruş
83	Hacı Murtaza	Hacı	Hayvancılık	2	1	624 guruş
84	Abdullah	-	Çiftçi, Hayvancılık	-	13	1977,6 guruş
85	Mansur Bik	-	Arazileri , değirmenleri ve hayvanları var, toprak sahibi.	1	30	3211 guruş
86	Tohtamış Çelebi ibn Hacı Hüseyin Bölükbaşı	Çelebi	Değirmenleri ve dükkanları var.	1	4	1189 guruş
87	Murtaza Ali	-	Çiftçi	4	1	303 guruş
88	Temreş (?) Mirza	Mirza	Arazileri , değirmenleri ve hayvanları var, toprak sahibi.	2	15	1622 guruş
89	Hacı Mehmet	Hacı	Hayvancılık	5	2	262 guruş
90	Gözlevli Mehmetcan Efendi	Efendi	Ticaret	5	3	1300 guruş
91	Gazi Ağa	Ağa		5	9	1173,85 guruş
92	Osman	-	Çiftçi	2	1	135,6 guruş
93	İnayetşah	-	Atları çok	1	3	705,5 guruş
94	El-merhum mağfirun-leh Hüseyin Gazi ibn Hacı Sübhan	Gazi	Evleri, bahçeleri, hayvanları ve 12 göz değirmeni var.	8	29	6472 guruş
95	Hasan Reis	Reis	Sarrac (esnaf)	6	1	87,11 guruş
96	Ömer Mirza	Mirza	Hayvancılık	-	2	143,2 guruş
97	Şakir Efendi	Efendi		7	8	1252,65 guruş
98	Hacı Bavbik (?)	Hacı	Arazileri ve hayvanları var.	6	14	3325,95 guruş
99	Bahadırşah Mirza	-	Arazileri ve hayvanları var.	5	23	2208 guruş
100	Kaplan	-		2	1	67,91 guruş
101	Abdulğaffar Çelebi	Çelebi	Hayvancılık	4	2	382,2 guruş
102	Osman Mirza	Mirza	Arazileri ve hayvanları var, toprak sahibi.	3	5	1059 guruş
103	Er Mirza	Mirza	Hayvancılık	4	2	609 guruş
104	Murtaza Çelebi	Çelebi	Çiftçi	4	5	290 guruş
105	Arslan Hoca	Hoca		4	1	288,35 guruş
106	Aliş Odabaşı	Odabaşı	Asker	-	1	424,14 guruş
107	İsmet	-	Çiftçi	3	1	1074 guruş
108	Ahmet Çelebi	Çelebi	Hayvancılık	4	1	273,8 guruş

⁸⁹⁷ Bir karyede hanları var. Bkz. KŞS, 23a, s. 89a/1.

109	Mehmet	-	Çiftçi	-	1	190 guruş
110	Adşah Ağa	Ağa	Arazileri, hayvanları ve evleri var.	5	6	2111,64 guruş
111	Şeyh Akay Efendi	Efendi	Değirmeni var.	3	3	1075,2 guruş
112	Ahmet Çelebi	Çelebi	Kâtip	6	6	2440 gurul
113	Hacı İbrahim ⁸⁹⁸	Hacı	Hayvancılık	2	2	498,59 guruş
114	Ömer Çelebi	Çelebi		-	2	163 guruş
115	İbrahim Gazi bin Cumali	Gazi		-	1	103 guruş
116	İsa bin Halil	-	Hayvancılık	11	6	1101,9 guruş
117	Hacı Derviş	Hacı	Ekmekçi (Esnaf)	4	1	1863,25 guruş
118	Hacı Mehmet	Hacı	Duhancı (Tütüncü esnafı)	3	1	883,52 guruş
119	Uzun Ali	-	Hayvancılık, çiftçi	2	1	180,75 guruş
120	Bekir Yazıcı	-		-	1	149,52 guruş
121	Kadirşah Mirza	Mirza	Arazi ve hayvanları var.	1	2	957,7 guruş
122	Abdiş Çelebi ibn Hacı Bodur	Çelebi	Bezzaz (Esnaf), tüccar ⁸⁹⁹	1	7	28.823 guruş
123	Zeynelabidin Çelebi ibn Hacı Kadir Bik	Çelebi		3	7	3892,69 guruş
124	Ahmet	-	Kâtip	-	2	735,25 guruş
125	Mahmut Bik		Hayvanları ve değirmenleri var.	-	4	1230 guruş
126	Mevlüt		Emin	3	3	975,85 guruş
127	Bik Mirza	Mirza	Atları ve çeşitli hayvanları var.	1	2	461,49 guruş
128	Mehmet Bölükbaşı	Bölükbaşı	Asker	3	15	4856,38 guruş
129	Bik Mirza	Mirza	Hayvancılık	5	12	1803,67 guruş
130	Ömer	-	Kâtip	3	2	470 guruş
131	Himmet ⁹⁰⁰	-		3	5	250 guruş
132	Halil Bölükbaşı	Bölükbaşı	Asker	1	1	330,1 guruş
133	Mustafa Bölükbaşı	Bölükbaşı	Asker	2	1	563 guruş
134	Ahmet Mirza ⁹⁰¹	Mirza	Arazi ve hayvanları var.	3	4	2530,92 guruş

⁸⁹⁸ Hacı İbrahim Hac yolunda vefat etmişti. Bkz. KŞS, 29, s. 83b, 84a/4.

⁸⁹⁹ Abdiş Çelebi'nin Gözleve'de çeşitli dükkânları vardı. Bunlar özellikle iskele yakınındaki kervansarayın etrafındaydı. Yine iskeleye yakın altı mahzeni vardı. Gözleve'de çeşitli evleri vardı. Bu evlere yakın olan bir hamamın da sahibiydi. Bkz. KŞS, 32, s. 8, 9, 10, 11, 12 (a-b).

⁹⁰⁰ Himmet'in terekesinde sadece köleleri vardı. Belki de bir köle esnafı idi. Bkz. KŞS, 34, s. 81b/2.

⁹⁰¹ Aynı kişi Ahmet Ağa olarak da kaydedilmiştir. Buradan ağa unvanının mirza ile eş değer olduğunu söylemek mümkündür. Bkz. KŞS, 34, s. 113a, 114b.

135	Ahmet Efendi	Efendi	Hayvanları ve değirmenleri var.	8	9	2752,52 guruş
136	Mehmet Çelebi ibn Mustafa	Çelebi	Tarım ve hayvancılık.	7	4	1884,51 guruş
137	Şeyh Ali Bik	Bik, Şeyh	Köle tüccarı	3	46	5028,76 guruş

Bu dönemde Bahçesaray'da en fazla köleye sahip kişi, 55 kölesi ile Kaytas Ağa idi. Kaytas Ağa Bahçesaray'ın önde gelen mirzalarından biriydi. Bir eşi, üç oğlu ve dört kızı vardı. Mal varlığı içerisinde arazileri, tarlaları, bahçeleri, çayırıları ve kışlaları mevcuttu. 500 adet koyun, 200 adet keçi örneğinde olduğu gibi sürü halinde hayvanlara sahipti. Bunların haricinde dikkat çeken gayrimenkulleri evleri, dükkânları, değirmenleri ve saraylarıydı. Elma'da üç göz değirmeni, Karasu şehrinde bir çardakla birlikte 12 adet dükkânı, Bahçesaray'da bir kahvehanesi, Eskiuyurt Köyü'nde haneleri, merkez Bahçesaray'da sarayları, Elma'da sarayları ve misafirhanesi ve Büyük Hamam adıyla bir de hamamı mevcuttu. Tüm bu mallara bakıldığında ne kadar varlıklı ve döneminin önde gelen bir ismi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 55 kölesini de bu gayrimenkullerinde çalıştırmak üzere istihdam ediyordu. Saraylar, misafirhane, değirmenler, dükkânlar, tarlalar, bahçeler ve sürü halindeki hayvanlar düşünüldüğünde köle sayısının neden kabarık olduğu ortaya çıkmaktadır. Köleleri sayılırken, bostancı kazak, sığırcı, keçi çobanı, kürekçi kazak, Bahçesaray'da demirci kazak, Bahçesaray'da papuccu, Eskiuyurt'ta değirmenci kazak, çoban şeklinde notların düşülmesi de bu durumu açıkça göstermektedir⁹⁰². Sahip olduğu köleleri, adlandırılış şekillerine göre aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 8.10. Kaytas Ağa'nın Köleleri

Kazak	Cariye	Gulam	Düğe	Dügecik	Çura	Çuracık	Veled	Sıfatı Belirtilmeyenler
12	11	7	6	1	1	5	4	8 (6'sı erkek 2'si kadın)

Buna göre Kaytas Ağa'nın 55 kölesinden 37'si erkek, 18'i kadındı. Bunlardan biri kız diğerleri erkek olmak üzere 10'u çocuktu. Altı erkek köle çobanlık yapıyordu. Dört cariyenin küçük çocuğu vardı. Bunlar Gülbahar, Nasta, Macar cariyeye ile ismi belirtilmeyen bir kadındı. Gülbahar'ın dört, Nasta'nın üç, Macar cariyeye ile ismi belirtilmeyen cariyenin de birer çocukları vardı. Bostan işleriyle ilgilenen kazaklardan biri Boğdan diğeri de Macar kökenliydi. Cariyelerden iki tanesi yaşlıca olup kart cariyeye diye kayıtlıydı. Kadınlardan bazıları Gülbahar, Gülhan, Gülperi, Şahbaz, Bedirmah, Mahıdevran, Yasmin, Nasta; erkeklerden bazıları da Yusuf, Laçın, Evrahim, Dilaver, Muzaffer isimlerini taşıyordu.

Kaytas Ağa'nın toplam mal varlığı 15.880 guruş olup kölelerinin toplam değeri 2705 guruş yapıyordu. Mal varlığı içerisinde en değerli olan 3000 guruş kıymetindeki Büyük Hamam'dı. Kölelerinin toplam mal varlığı içerisindeki oranı % 17,03'tü.

Köle sahibi Bahçesaraylılar arasında ikinci sırayı Şeyh Ali Bik alıyordu. Güneşhan isminde bir eşi, Sultan Ali Mirza ve Saray Mirza adlarında iki oğlu ve

⁹⁰² Kaytas Ağa'nın tereke dökümü için bkz. KŞS, 20, s. 25b, 26, 27.

Cennethan isminde bir kızı vardı. Şeyh Ali Bik'in terekesinden iki tane evi olduğu anlaşılmaktadır. Bu hane, Bahçesaray'ın bir köyünde, avlu içinde, içerisinde aşhanesinin de bulunduğu karşılıklı iki evden oluşuyordu. Akkirman'da çeşitli eşyalarının olduğu dair kayıt düşülmüştü. Bu eşyalar giyecek ve ev eşyası ile yedi tane attan oluşmaktaydı. Başka bir yerde de hayvanları ve darı, yapağı, arpa, buğday gibi tahıl ürünleri yer alıyordu. Hayvanları 10-15 kadar öküz ve sığırdan oluşuyordu yani çok büyük sürüleri yoktu. Bu kayıt ufak çaplı üretim ve hayvancılıkla uğraşıldığının göstergesi olsa gerektir. Ancak Kaytas Ağa örneğinde ya da başka mirzalarda olduğu gibi yoğun bir üretim ve hayvancılıktan söz etmek mümkün değildir. Şeyh Ali Bik'in asıl dikkat çeken mal varlığı, toplam tereke miktarının da büyük kısmını ihtiva eden, 46 kölesiydi. Toplam mal varlığının değeri 4928 guruş 73 hasene 1316 sim yani 5028,76 guruş etmekte olup kölelerinin toplam değeri 4122 guruştur⁹⁰³. Kısacası toplam mal varlığının % 81,9'u kölelerinden meydana geliyordu.

Görüldüğü üzere Şeyh Ali Bik'in diğer biklerin ya da mirzaların terekelerinde olduğu gibi bağları, bahçeleri, tarlaları, arazileri mevcut değildi. 10-15 kadar öküz ve sığırı olup hayvan sürüleri de yoktu. Bunların haricinde mal varlığını köleleri oluşturmaktaydı. Kısacası mal varlığı kölelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle köle tüccarı olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Şeyh olması bu işin başındaki kişi olabileceği izlenimini de uyandırmaktadır. Sahip olduğu köleleri adlandırılış şekillerine göre aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 8.11. Şeyh Ali Bik'in Köleleri

Kazak	Cariye	Düğe	Çura	Çuracık	Veled
11	14	10	4	6	1

Buna göre Şeyh Ali Bik'in 46 kölesinden 22'si erkek, 24'ü kadındı. Bunlardan yedi tanesi erkek çocuktü. Sadece bir cariyenin küçük bir çocuğı vardı. Yani bu cariyeye, "...cariye velediyle" şeklinde kaydedilmişti. İki kazak köle, bağcı ve değirmenci olarak belirtilmişti. Kazaklardan ve cariyelerden bireri ihtiyardı. Kadın köle isimleri arasında Mahitab, Derviş, Yürek, Zülfyah, Beşaret, Bağcınan, Hüna, Gülçiçek, Gülbahar, Gülistan, Canbike, Nasta, Kıyafet; erkek köle isimleri arasında Şahin, İvan, Vasil, Hangeldi, Esengeldi, Baygazi isimleri mevcuttu.

Köle sahibi Bahçesaraylılar arasında üçüncü sırayı 45 kölesi ile eşraftan Hacı Ömer Ağa almaktaydı. Hacı Ömer Ağa'nın Züleyha Bikeç adında bir eşi, iki kızı ve bir oğı (Abdulvahap Çelebi) vardı. Kölelerine geçmeden önce Hacı Ömer Ağa'nın sahip olduğu diğer mal varlığı hakkında bilgi vermek gerekirse söylenecek çok şey olduğunu belirtmek gerekir. Ferahkirman (Or)'da evler, odalar, ahırlar ve 28 adet dükkân, Gözleve'de araziler ve evler, Küçükhisar denilen yerde evler, odalar ve ahır, 55 dükkân, özellikle inci ağırlıklı olmak üzere çeşitli zinet eşyaları, iki altın kılınç ve 60 adet at.

Hacı Ömer Ağa'nın birçok kişiden alacağı vardı. Salih Ağa adındaki biriyle ortaklardı, birlikte ticaret yapıyorlardı. Malları ortaktı ve Hacı Ömer Ağa vefat edince malları paylaştırmışlardı. Hacı Ömer Ağa ona göre çok daha zengindi. Eşi Züleyha Bikeç'e olan mehr-i müecceli 500 guruştü ki bu mehir miktarlarına göre büyük bir meblağıdı. Vefatından sonra bu mehre karşılıklı terekesindeki beş köle Züleyha Bikeç'e verilmişti.

⁹⁰³ Şeyh Ali Bik'in tereke dökümü için bkz. KŞS, 23a, s. 4b, 5a.

Köleleri arasında, milliyeti yazılanlara göre Rus, Acem, Macar ve Çerkez kökenliler yer alıyordu. Bunlar içerisinde nalçacı, ekmekçi ve pazarcı olarak kaydedilenler vardı. Bunların dükkânlarda çırak ya da kalfa olarak istihdam edildikleri çok aşikârdır. Hacı Ömer Ağa zengin bir adam olduğu için geleni-gideni çokçaydı ve evde Züleyha Bikeç ve iki kızına yardımcı olacak cariyelere ihtiyaç vardı. Altmış tane atı olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu atların bakımı için de yıkıcıya ihtiyaç vardı. Başka hayvan sürüsü yoktu. Çünkü Hacı Ömer Ağa ticaretle uğraşıyordu. Kölelerini de sahip olduğu dükkânlarda istihdam ediyor ve farklı yerlere dağılmış işlerinde kendisine yardımcı olmak üzere kullanıyordu. Sahip olduğu kölelere adlandırılış şekillerine göre bakacak olursak:

Tablo 8.12. Hacı Ömer Ağa'nın Köleleri

Kazak	Cariye	Dügecik	Çura	Çuracık	Gulam	Sıfatı Belirtilmeyenler
18	11	4	4	1	3	4 (erkek)

Yukarıda da görüldüğü üzere kölelerden 30'u erkek, 15'i kadındı. Kadınlardan dördü daha çocuktu. Bunlar küçük düge, küçük dügecik, dügecik ve küçük kız diye kaydedilmişti. Bir erkek çocuk olmak üzere toplam beş çocuk vardı. Bu 45 kölenin toplam değeri 2103 guruştı. Hacı Ömer Ağa'nın mal varlığının toplam değeri 16.205 guruş olduğuna göre toplam mal varlığının %13'ünü köleleri meydana getiriyordu⁹⁰⁴. Köle sahibi olan erkek efendileri, sahip oldukları köle sayısına göre ayriyeten tabloştıracak olursak:

Tablo 8.13. Erkek Efendiler

Sahip Olunan Köle Sayısı	Sahip Olan Kişi Sayısı
1	36
2	20
3	12
4	11
5	7
6	7
7	6
8	4
9	3
10	2
11	3
12	3
13	4
14	1
15	3
17	2
20	2
21	1
23	2
26	1
29	2

⁹⁰⁴ Hacı Ömer Ağa'nın tereke dökümü için bkz. KŞS, 8, s. 31, 32, 33, 34.

30	1
38	1
45	1
46	1
55	1

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 137 kişiden 36 kişi en az bir köleye sahipti. Ardından iki, üç ve dört köleye sahip olanlar gelmekteydi. 55, 46 ve 45 adet köleye sahip olan Kaytas Ağa, Şeyh Ali Bik ve Hacı Ömer Ağa köle sahibi olma konusunda sırasıyla birinci, ikinci ve üçüncü sırada yer alıyorlardı. Onları 38 köleye sahip Hacı Kader Bik Ağa takip ediyordu. Otuz köle sahibi olan Mansur Bik'i 29 kölesiyle Hüseyin Gazi ibn Hacı Sübhan ile Mustafa Paşa ibn Mehmet izliyordu. Erkeklerin kadınlara oranla daha fazla köle sahibi olmasının yanı sıra, sahip olduğu köle sayısınınca da kadınlara fark attığı ortaya çıkmaktadır. Aşağıda köle sahibi kadın efendilerin incelendiği bölümde de görüleceği üzere kadınlardan en fazla köle sahibi olan Bikzade'nin 21 kölesi vardı ve onu 14, 13, 11 köleye sahip olan kadınlar izlemekteydi.

En az bir köleye sahip olan otuz altı ismin arasında Hacı Recep Efendi, Gazanfer, Ali, Şaban, Hüseyin, Halil Bölükbaşı, Mustafa Bölükbaşı, Arslan Hoca, Aliş Odabaşı, İsmet, Hasan Odabaşı, Abdi Efendi gibi isimleri görmek mümkündür. Dikkat edilirse bu isimler genelde mirza, bik, ağa gibi unvanı olmayan isimler ya da asker taifesinden kişilerdi.

Köle sahibi olan 137 ismin içerisinde 39 kişi bik, ağa, mirza ya da akay unvanlı; 11 kişi -biri molla diye de belirtilmiş olmakla birlikte- efendi unvanlı; 15 kişi çelebi, 11 kişi çavuş, odabaşı, bölükbaşı, beşe olmak üzere askerî unvanlı; 2 kişi hoca ve 8 kişi sadece hacı unvanlı –çünkü ağa, mirza ya da efendilerden de aynı zamanda hacı unvanını taşıyanlar da mevcuttur- ve 2 kişi de gazi unvanlıydı. 45 kişinin Mehmet, Ali, Gazanfer gibi sadece ismi belirtilmiştir. 5 kişi de özellikle yaptığı işle adlandırılmıştır: Hasan Reis (sarrac), Hacı Receb ez-Bevvaban, Osman Kethüda bin Ahmet, Darbhaneci Aslan, Divan Kâtibi Sefer Gazi Efendi.

Toprak sahibi ağaların, hayvancılıkla uğraşan ve çiftçilik yapanların dışında esnaf, tüccar ya da arabacılık, katiplik, kethüdalık gibi yaptığı meslek belirli olan 19 kişi vardı. En baştaki tabloda da isimleri verilmiş olduğu üzere bunlar: Hüseyin Molla, Tatar Hoca, Arslan Hoca, Divan Kâtibi Sefer Gazi Efendi, Kâtip Ahmet, Kâtip Ömer, Kâtip Ahmet Çelebi, Osman Kethüda bin Ahmet, Hacı Receb ez-Bevvaban, Hasan Reis (sarrac), Darbhaneci Aslan, Bozacı Hacı Kaplan, Arabacı Ali Bali, Tüccar Hacı Ömer Ağa, Tüccar Hacı Şah Hüseyin, Tüccar Gözlevli Mehmetcan Efendi, Köle Tüccarı Şeyh Ali Bik, Ekmekçi Hacı Derviş, Bezzaz Abdîş Çelebi ibn Hacı Bodur'du.

Bahçesaray'ın en çok köle sahibi Kaytas Ağa, Şeyh Ali Bik ve Hacı Ömer Ağa dışında diğer köle sahiplerinden bazılarını bakılacak olursa; Yayıcı Karyesi'nden Hacı Kaplan bunlardan biriydi. Hacı Kaplan'ın iki eşi bir kızı vardı. Bir ev ve üç bozahane sahibi Hacı Kaplan bozahanelerinde muhtemelen kölelerini çalıştırıyordu. Sekiz köleden beş tanesi erkek üç tanesi kadındı. Hatta Tengribirdi isimli erkek köle daha bir çocuğu⁹⁰⁵. Bekir Bari ibn Hacıgeldi de eşraftan biriydi. Bir eşi vardı ve adı Esmâ Totay'dı. Hiç çocukları yoktu; ama on yedi adet köleleri vardı⁹⁰⁶.

Toplam mal varlığı 103 hasene yani altın olan Ali'nin bir eşi, iki çocuğu vardı. Ne ev ne de herhangi bir gayrimenkule sahipti. Sadece dört atı ve bir kölesi vardı. Mal

⁹⁰⁵ KŞS, 4, s. 71a/2.

⁹⁰⁶ KŞS, 8, s. 13-17.

varlığı içinde en fazla değere sahip olan 30 hasene değerindeki Dilaver adlı çuraydı⁹⁰⁷. Ali bin Hankul'un da Ali'den pek farkı yoktu. Bir eşi ve on çocuğu olan Ali, iki öküz, bir kıta çayır ve tarla sahibiydi. Bir de küçük çatma bir hanesi vardı. 85 hasene değerindeki toplam terekesinde en yüksek meblağ Pervane adlı cariyesi ve veledine aitti: 35 hasene⁹⁰⁸. Germencik Karyesi'nden Şaban adlı şahsın da 61 hasene 470 sim değerindeki terekesinde en fazla değer kölesine aitti. Cariyenin değeri 33 hasene olup köydeki evin kıymeti 20 hasaneydi. Şaban bekârdı⁹⁰⁹. Bu üç az gelimli kişilerin sahip oldukları en değerli şeyin köleleri olduğu görülmektedir. İbrahim Bölükbaşı'nın da toplam 600 guruş değerinde bir mal varlığı vardı. Eşi ve üç çocuğuyla 60 guruş değerindeki bir evde iskân etmekteydi. Terekesinde en yüksek değerdeki mal 100 guruş değerindeki Veysi adlı bir cariyeydi⁹¹⁰.

Yaşdağ Köyü'nden Kaya Mirza toprak sahibi bir kişiydi. Bağ-bahçeleri, çayır ve değirmeni ile kışlası vardı. Kışlasında çeşitli hayvanlar bulunuyordu. Birinin altı mahzen olan iki evi mevcuttu. Kısacası Kaya Mirza varlıklı bir insandı. Varlığının delillerinden bir tanesi de sahip olduğu on iki kölesiydi. Bunlardan dördü erkek diğerleri kadındı. Bir kazak ve bir cariyeye kışlada görev yapıyordu. Kazaklardan biri Bahçesaray'daydı. Muhtemelen mirzanın merkezdeki işleriyle ilgileniyordu. Kazaklardan bir diğeri de değirmenci idi. Hayvanları olduğuna göre muhtemelen diğer erkek köle de çobanlık yapıyordu. Kadın köleler de kışlada, evde ev hizmetleri ve hayvanların bakımıyla ilgileniyor olmalıydılar. Bazıları da değirmende değirmenci kazağa yardımcı oluyorlardı. Çünkü mirzanın sadece bir oğlu vardı. Varlıklı olmasına rağmen zevcesi (Mahbube Bike) bir taneydi. Kaya Mirza'nın ölümü hazine olmuştu. Kamene (?) Seferi'nde kılıç pasesiyle düşman tarafından şehit edilmişti. Bir müddet onun kaybolduğu şaibesi yayılmıştı. Ancak şehit edildiğine şahit olanlar sayesinde bu söylenti de sona ermişti⁹¹¹.

Abdullatif Ağa da toprak sahibi bir zengindi. Fatma Sultan Hanım ile evliydi; iki oğlu bir kızı vardı. 20 köleye sahipti. Gayrimenkulleri şunlardı:

- Salacak'ta yurt yeri; karşılıklı iki aşhanesi ve mahzeniyle,
- Yurt yerinin kuzey tarafında karşılıklı iki oda yerleri,
- Bir kışla,
- Tarla yeri ve iki göz değirmeni,
- Nehr-i Elma'da, bağ ve bahçe içinde iki tane karşılıklı saray ki aşhanesi, kileri ve üç göz değirmeniyle.

Kölelerini kışlasında, saraylarında, bağında, bahçesinde ve değirmenlerinde istihdam etmekteydi. Özellikle kölelerinde bazıları bahçeci, değirmenci şeklinde kaydedilmişti⁹¹².

8.1.1. Asker Taifesinin Köle Sahibi Olma Durumu

Yukarıdaki bölümde de görüldüğü üzere kişilerin sahip oldukları köle sayısı açısından yapılan değerlendirmede varılan sonuç en az köle sayısının bir köle olduğudur. En az bir köleye sahip olan kişiler arasında asker taifesi yoğunlukta idi.

⁹⁰⁷ KŞS, 8, s. 122a/3.

⁹⁰⁸ KŞS, 8, s. 122a/2.

⁹⁰⁹ KŞS, 9, s. 37b.

⁹¹⁰ KŞS, 8, s. 123b/2, a.

⁹¹¹ KŞS, 20, s. 82b/1, 83a/4.

⁹¹² KŞS, 23a, s. 25.

Hatta genel olarak asker taifesinin (özellikle yeniçeriler) kölesi bulunmuyordu. Bunları bir tablo halinde gösterecek olursak şu sonuçlar çıkacaktır:

Tablo 8.14. Asker Taifesinin Köle Sahibi Olma Durumu

Sıra No	Adı	Köle Sayısı	Kölenin Künyesi	Toplam Tereke Miktarı
1	Maktul Mehmet Beşe	-	-	300 guruş
2	İbrahim Bölükbaşı	1	Veysi nam cariye	600 guruş
3	Şehit Mehmet Beşe	-	-	116 guruş
4	Şehit Süleyman Bölükbaşı	-	-	654,7 guruş
5	Topal Mehmet Beşe	-	-	21,3 guruş
6	Mehmet Beşe	-	-	205,94 guruş
7	Süleyman Beşe	3	Büyük cariye, küçük cariye, çura	219 guruş
8	Matarcıbaşı Mehmet	-	-	287,37 guruş
9	Canbaz Ali	-	-	12,8 guruş
10	Mehmet Bölükbaşı	1	Şahbaz nam düğecik	665 guruş
11	Hasan Odabaşı	1	Üftade nam cariye	469 guruş
12	Osman Çavuş	-	-	67,51 guruş
13	Osman Bölükbaşı	-	-	135 guruş
14	Halil Beşe bin Menzilioğlu	-	-	91,37 guruş
15	Sekban Bayram Ali	-	-	111,2 guruş
16	Aliş Odabaşı	1	İvan nam kazak	424,14 guruş
17	Arslan Beşe	-	-	144 guruş
18	Şehit Timurşah Sekban	-	-	73 guruş
19	Seyyit Ahmet Bölükbaşı	-	-	199,25 guruş
20	Şehit Alemdar Ahmet	-	-	46,02 guruş
21	Hân-ı âlişan hazretlerinin tüfenkçisi Mehmet Beşe	-	-	42,61 guruş
22	Mehmet Bölükbaşı	15	2 kazak, 4 gulam, 3 cariye, 5 çocuk, 1 çoban	4856,38 guruş
23	Periş (?) Odabaşı	-	-	427,25 guruş
24	Halil Bölükbaşı	1	Çörekci gulam	330,10 guruş
25	Mustafa Bölükbaşı	1	Kenan nam kazak	563 guruş
26	Mustafa Paşa ibn Mehmet	29	1 gulam, 1 çura, 1 çuracık, 13 cariye, 12 kazak, 1 çoban	7960 guruş
27	Abdiş Bik Cebecibaşı	2	Mihriban nam cariye, Rahşan nam düğecik	66,82 guruş
28	Şahin Ağa	4	Küçük düge, balalı cariye, bir kazak	94,8 guruş

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere incelenilen 370 terekenin 28 tanesi asker taifesine aittir. Bu asker taifesinden 11'i en az bir köleye sahipken 17'sinde köle bulunmamaktadır. Bu durum yüzdeye vurulduğunda asker taifesinin köle sahibi olma durumu % 39,2 iken köle sahibi olmama hali % 60,7 olarak belirlenmektedir. Toplam 1137 kölenin 973'ünün erkeklere ait olduğu daha önce belirtilmişti. 11 kişinin sahip olduğu köle sayısı yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere toplamda 59'dur. Bu

durumda asker taifesinin, Bahçesaray'daki erkeklerin sahip olduğu kölelerin sadece % 6,06'sına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Asker taifesi içerisinde 29 köleye sahip Mustafa Paşa ile 15 köle sahibi Mehmet Bölükbaşı dikkat çekmektedir. Bahçesaray'da evleri, bağları, arazisi, kışlası ve kışlasında hayvan sürüleri olan varlıklı bir isimdi. Tüm bu mülklerinde çalıştıracak kölelere ihtiyacı vardı. Köleleri içerisinde çoban ve oduncu olarak kayıtlı olanlar bunun göstergesiydi. Mustafa Paşa'nın Bahçesaray'ın önde gelen isimlerinden biri olduğu tereke kaydına, merhum ve mağfirun, şeklinde başlanılmasından da anlaşılmaktadır. Alemhan isminde eşi, Melekhan Bikeç, Züleyha, Fatma isimlerinde üç kızı, Murtaza Bik ve Hanmirza Bik isimlerinde iki de oğlu vardı⁹¹³.

Mehmet Bölükbaşı da Mustafa Paşa ile kıyaslayacak derecede olmasa da evleri, bahçeleri, kışlası, değirmeni, Arasta içinde ikisinin altı mahzen olarak kullanılan üç dükkanı, Cami-i Kebir yakınlarında bir çörekçi, bir berber ve çörekçiye bitişik iki dükkanı olmak üzere yedi adet dükkanı ile varlıklı bir isimdi. Keçi, koyun, öküz ve sığırdan oluşan hayvan sürüsü vardı. Bu on beş kölesini kışlasında, bahçesinde, değirmeninde, dükkânlarında ve evlerinde istihdam ediyordu. Bir eşi, iki kızı ve bir oğlu vardı. Bahsi geçen bu on beş kölede dikkat çeken şey içlerinde ailelerin olmasıydı. Yukarıdaki tabloda da belirtildiği üzere kölelerin ikisi kazak, dördü gulam, üçü cariyeye, biri çoban ve beşi çocuktü. Bunlardan 11'i erkek, 4'ü kadındı. Dolayısıyla beş çocuktan biri kız çocuğuydu ve henüz bir yaşındaydı. Bu köleler içerisinde üç aile vardı. İlki Ferman isimli gulam, avratı ve iki evladından oluşuyordu. İkincisi bir kazak, cariyeye ve bir yaşındaki kız evladından meydana geliyordu. Üçüncüsü de Gülfırar adlı cariyeye ve iki veledinden ibaretti⁹¹⁴.

Şevketli hân-ı âlişan hazretleri I. Selim Giray Han'ın tüfenkçisi Mehmet Beşe bekârdı. Toplam tereke miktarı 4261 sim yani 42 guruş 61 akçe idi. Terekesinde üç atı, bir Dımeşkî kılıcı, bir kamçısı, torbası, heybesi, matarası, atının eğeri, kalpağı, çizmesi, mavi şalvarı ve sarı kuşağı vardı. Kısacası terekesi sadece giyecekleri, kullandığı eşyalar, atları ve silahlarından ibaretti. Kimsesi olmadığı için merhumun terekesi açık artırma usulü ile satılmış ve mahkemece tayin edilmiş vasi olan Tüfenkci Salih Beşe'ye teslim edilmişti. Tüfenkci Mehmet Beşe'nin hizmetkârı olan Osman'ın ücreti için altı guruş verilmiş olup, Salih Beşe elinde 36 guruş 61 akçe kalmıştı⁹¹⁵. Sekban Bayram Ali ise evli ve altı çocuk babasıydı. Bahçesaray'ın en gözde mahallesi Cami-i Kebir'de oturuyordu. Burada kendine ait bir evi vardı. Evinden başka da bir gayrimenkulü yoktu. İki atı, tüfengi ve bir miktar nakit parası mevcuttu. Toplam terekesi 111 guruş 20 akçeydi⁹¹⁶.

Yeniçerilerden Halil Beşe bin Menzilioğlu aslen Tokatlı'ydı. Kırım'da Bahçesaray'da görev yapmakta iken vefat etmişti. Terekesi tahrir olunmuş (9137 akçe), mezâd-ı Sultanî'de açık artırma usulü ile satılmıştı. Önce borçları, sonra tekfin-techiz, dellaliye ve resm-i kadı ödenmişti. Toplamda terekesinden 2075 akçe ihraç edildikten sonra, kalan 7080 akçe taraf-ı padişahîden hâfiz-ı beytulmale nasb olunan Matarcıbaşı Hasan Beşe'ye emanet edilmişti. Yani önce borçları ödenmiş, ardından vefatına binaen yapılması gerekli işlemlere ve resmi yerlere ödemeler yapılmış ve bunlardan geriye kalan para (7080 akçe) da Beytulmal Emini Matarcıbaşı Hasan Beşe'ye teslim edilmişti

⁹¹³ Mustafa Paşa ibn Mehmet'in tereke dökümü için bkz. *KŞS*, 8, s. 128-133.

⁹¹⁴ Mehmet Bölükbaşı'nın tereke dökümü için bkz. *KŞS*, 34, s. 49, 50, 51a/3.

⁹¹⁵ Mehmet Beşe'nin tereke dökümü ve ilgili açıklamalar için bkz. *KŞS*, 32, s. 75b/1.

⁹¹⁶ *KŞS*, 27, s. 85a/6.

(H.1097/M.1685-1686)⁹¹⁷. Topal Mehmet Beşe de aynı kaderi yaşayanlardan biriydi. Aslen İstanbul'un Beykoz Karyesi'ndendi. Bahçesaray'da yeniçeri neferatındandı ve bir gün bi-emrillah vefat etmişti. Geride sadece 2130 akçe değerinde eşya bırakmıştı. Bu da sicil-i mahfuza kaydedildikten sonra tereke kıymeti saadetlü han hazretlerinin matarcıbaşı yedine teslim olunmuştu. Yıl H.1079/M.1668-1669 idi ve bu tarihlerde Kırım tahtında Adil Giray Han oturuyordu⁹¹⁸. Yine yeniçariyandan Arslan Ali de aslen Kırmırlı olmadığı halde burada görev yapıyordu. Terekesinde klasik asker eşyalarından başka hiçbir şeyi yoktu: Kalkan, kılıç, tepsi, kahve ibriği, fincan, bal mumu vb. Toplam terekesi çok az, 10 hasene 80 simdi. Eşyaları Matarcıbaşı Hüseyin Beşe'ye teslim edilmiş, o da bu eşyalar için Pehlivan Mehmet'i vekil tayin edip ona teslim etmişti (H. 1085/M.1674-1675)⁹¹⁹.

Görüldüğü üzere askerlerden bekâr ve kimsesiz olanların malları Sultan Çarşısı'nda açık artırma ile satılıyor, önce varsa borçları ödeniyor, ardından cenaze ile ilgili resmi işlemler tamamlanıyordu. Geriye kalan para beytülmal eminine teslim ediliyordu. Bu işi yapmakla vazifeli askerî görevlilerin matarcıbaşı unvanına sahip oldukları da anlaşılmaktadır. Örneğin yukarıda adı geçen Hasan Beşe ve Hüseyin Beşe bunlardan sadece ikisiydi ve bunlar Osmanlı hükümdarı tarafından atanıyordu. Vazifeleri oldukça önemli idi.

Seyyit Ahmet Bölükbaşı'nın da atları, biraz nakit parası, kılıç, tüfenk şeklinde silahları ve giyeceklerinden başka hiçbir şeyi yoktu⁹²⁰. Tıpkı onun gibi bekâr olan Alemdar Ahmet de iki atı, bir kılıcı, biraz tütünü, kahve içmek için kullandığı kahve kutusu, fincanı ve kahve ibriğinden başka hiçbir şeye sahip değildi⁹²¹. Şehit olan Timurşah Sekban'ın da onlardan farkı yoktu⁹²².

İbrahim Bölükbaşı evliydi ve üç çocuğu vardı. Atı, eğeri, kılıcı ve tüfenginden başka bir evi ve bir de cariyesi vardı. Terekesindeki en kıymetli şey 100 guruş değerindeki bu cariyeye idi⁹²³. Osman Bölükbaşı da tam bir yerleşik düzeni olan, evli-barklı ve çocuklu bir askerdir. Her askerde olduğu gibi kullandığı atları vardı. Osman Bölükbaşı biraz ticarete de el atmıştı. Bir tane bozahane dükkânı ve üç tane misafirhane odası mevcuttu⁹²⁴. Osman Çavuş eşi Badısaba ve kızı Halime ile Rus Mahallesi'nde ikamet ediyordu⁹²⁵. Evli ve bir çocuk sahibi Halil Bölükbaşı ise Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerindendi. Tıpkı Osman Bölükbaşı gibi ticaretle de uğraşıyordu. Onun bir çörekçi dükkânı bir de bu dükkânda çalıştırdığı çörekçi gulamı vardı. Dükkândan bol kazanç sağlıyordu⁹²⁶.

8.1.2. Bik, Mirza ve Ağaların Köle Sahibi Olma Durumu

Köle sahibi erkeklerin belirtildiği en baştaki tablodan da görüleceği üzere en çok sayıda köle sahibi olanlar bik, ağa ya da mirza unvanlı kişilerdi. Çünkü bu insanlar arazi, tarla, bahçe, dükkân, han, hamam, saray, değirmen ve hayvan sürüsü sahibi,

⁹¹⁷ KŞS, 27, s. 79b/2, 80a/5.

⁹¹⁸ KŞS, 10, s. 116b/5, a/1.

⁹¹⁹ KŞS, 15, s. 63a/2-3.

⁹²⁰ KŞS, 32, s. 71b/1.

⁹²¹ KŞS, 32, s. 72a/1.

⁹²² KŞS, 29, s. 110a/3.

⁹²³ KŞS, 8, s. 123b/2, a.

⁹²⁴ KŞS, 26, s. 36a/1.

⁹²⁵ KŞS, 23a, s. 127a/2.

⁹²⁶ KŞS, 34, s. 95b/1.

varlıklı kişilerdi. Sahip oldukları bu mallarda istihdam edecekleri insan sayısı diğer insanlara göre çok daha fazlaydı. Aynı zamanda bir ev ya da bahçe gibi gayrimenkul malla hemen hemen aynı pahada onlarca köleyi satın alabilecek güce onlar sahipti. 137 kişi içerisinde yer alan 39 ağa, bik ve mirzanın isimlerini, sahip oldukları köle sayısını ve toplam tereke miktarlarını aşağıdaki tabloda gösterecek olursak:

Tablo 8.15. Bik, Mirza ve Ağaların Köle Sahibi Olma Durumu

Sıra No	Adı	Köle Sayısı	Toplam Tereke Miktarı
1	Mevlüt Ağa	13	1399,2 guruş
2	Murat Ağa	1	66,4 guruş
3	Gazi Murat Mirza	26	3223,98 guruş
4	Hacı Hüseyin Bik	20	4752 guruş
5	İlyas Mirza İbn Murtaza Bik	4	846,4 guruş
6	Ali bin Akay	1	97,2 guruş
7	Şaban Bik	13	866, 4 guruş
8	İbrahim Bik	4	3364,2 guruş
9	Hacı Ömer Ağa	45	16.205 guruş
10	Hacı Hasan Bik	2	217,08 guruş
11	Mehmet Mirza	7	806 guruş
12	Mehmet Bik	5	1480 guruş
13	Kaytas Ağa	55	15.880 guruş
14	Şah Mirza	3	290,4 guruş
15	Kaya Mirza	12	1575,6 guruş
16	Hacı Kader Bik Ağa	38	5504 guruş
17	Hıdır Mirza	21	3860 guruş
18	Ali Ağa ibn Süleyman Ağa el-Gözlevî	6	3700 guruş
19	Ömer Mirza	2	143,2 guruş
20	Osman Mirza	5	1059 guruş
21	Er Mirza	2	609 guruş
22	Adşah Ağa	6	2111,64 guruş
23	Kadirşah Mirza	2	957,7 guruş
24	Mahmut Bik	4	1230 guruş
25	Bik Mirza	2	461,49 guruş
26	Ahmet Mirza	4	2530,92 guruş
27	Şeyh Ali Bik	46	5028,76 guruş
28	Avaz Atalık	4	903 guruş
29	Hüseyin Ağa ibn Süleyman Ağa el-Gözlevî	2	1806 guruş
30	Mustafa Ağa	10	1691,47 guruş
31	Osman Mirza	23	4129,2 guruş
32	Timur Gazi Mirza	12	273 guruş
33	Abdullatif Ağa	20	3196 guruş
34	Hacı Aliş Ağa	9	2208 guruş
35	Bik Mirza	12	1803,67 guruş
36	Mansur Bik	30	3211 guruş
37	Temreş (?) Mirza	15	1622 guruş
38	Gazi Ağa	9	1173,85 guruş
39	Bahadırşah Mirza	23	2208 guruş

Bu dönemde Bahçesaray'daki toplam köle sayısının 1137 olduğu ve bunlardan 973'ünün erkeklere ait olduğu belirtilmişti. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere

mirzaların sahip olduğu toplam köle sayısı 518'dir. Bu durumda mirza, ağa ve biklerin erkeklerin sahip olduğu kölelerin %53,2'sine yani yarıdan fazlasına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kalan % 46,8'lik dilimde daha önceki tablolarda da isimleri verilmiş olan efendi, çelebi, hacı ve askerî unvanlı kişilerin ve esnafın köle sahibi olduğunu belirtmek mümkündür. Buradan hareketle mirza ve ağaların kadın ve erkeklerin sahip olduğu toplam 1137 kölenin de % 45,5'ine sahip olduğu belirtilebilir.

Tablodan da görüldüğü üzere köle sahibi olma noktasında 55 kölesiyle birinci sırada Kaytas Ağa, 46 kölesiyle ikinci sırada Şeyh Ali Bik, 45 kölesiyle üçüncü sırada Hacı Ömer Ağa, 38 kölesiyle dördüncü sırada Hacı Kader Bik Ağa ve 30 kölesiyle beşinci sırada Mansur Bik yer almaktaydı.

8.2. Köle Sahibi Kadınlar

İncelenilen 370 terekenin 50'si Müslüman kadınlara ait köleli terekelerdir. Normalde gayrimüslim kadınlar da köle sahibi olabildikleri halde terekelerde rastlanılmamıştır. Köle sahibi olan Müslüman kadınları; sahip oldukları unvan, çocuk sayıları, köle sayıları ve toplam mal varlıklarına göre aşağıdaki şekilde tablolaştırmak mümkündür.

Tablo 8.16. Köle Sahibi Kadınlar

Sıra No	Adı	Unvanı	Çocuk Sayısı	Köle Sayısı	Toplam Tereke Miktarı
1	Nurşah	-	3	1	330 guruş
2	İsmicihan		2	2	249 guruş
3	Cennethan		1	1	139,2 guruş
4	Züleyha		1	5	1516,8 guruş
5	Cennethan		2	1	67,8 guruş
6	Fatma Bike binti Ömer Çelebi (Ahmet Ağa'nın eşi)	Bike	3	11	2853,36 guruş
7	Nazlışah		3	1	483,1 guruş
8	Kureyşhan Bikeç ibnete Hacı Kırım Gazi (Hacı Mustafa Çelebi'nin eşi)	Bikeç	2	5	1060,8 guruş
9	Saime binti Ahmet		1	1	144,03 guruş
10	Devlet Bike	Bike	3	3	174 guruş
11	Rahime Bikeç (Katip Eşi)	Bikeç	1	2	637,64 guruş
12	Havva	-	3	1	349,2 guruş
13	Ümmühan Bike	Bike	-	1	745 guruş
14	Fatma	-	1	4	585,63 guruş
15	Müslime		-	2	122,4 guruş
16	Gülistan binti Abdullah	-	-	1	4,63 guruş
17	İsmihan Bike binti Hacı Aliş Kethüda (Mirza eşi)	-Bike	-	1	210,4 guruş
18	Ziyade Sultan Hanım (Mirza eşi)	Sultan Hanım	1	13	2985 guruş
19	Abid binti Hacı Yahya		2	1	1366 guruş

20	Hatice		2	1	324,5 guruş
21	Kutluhan	-	-	1	307,2 guruş
22	Güneş Bike ibnete Ömer Çelebi	Bike	-	3	496,8 guruş
23	Gülşah binti Meydan		1	2	366 guruş
24	Aişe Sultan Bike ibnete Mehmet Mirza	Sultan	2	2	2134 guruş
25	Totay	-	1	2	375 guruş
26	Hurihan Bike	Bike	3	1	214 guruş
27	Kayadağ Köyü'nden Mübarek Sultan	Sultan	1	2	570 guruş
28	Aişe	-	-	3	501,7 guruş
29	İsim Bike	Bike	-	1	546 guruş
30	Hatice Totay (Mustafa Mirza'nın eşi)	Totay ⁹²⁷	4	7	1458,51 guruş
31	Bikzade (Bahadır Mirza'nın eşi)	-	5	21	2448 guruş
32	Alemhan Bikeç	Bikeç	4	14	4248,28 guruş
33	Fatma Bike binti İbrahim Efendi	Bike	1	1	938 guruş
34	Güneşhan Bike	Bike	1	10	2629,4 guruş
35	Zeynep Bike	Bike	5	3	392 guruş
36	Rabia (Abdülkâki Efendi'nin eşi)	-	4	1	1416,88 guruş
37	Şehir Bike	Bike	2	2	162,35 guruş
38	Devlet Sultan Hanım (Bahadırşah Bik'in eşi)	Sultan, Hanım	4	7	4666 guruş
39	Havva	-	2	1	825 guruş
40	Sahibe Bike (Ahmet Çelebi'nin eşi)	Bike	-	2	540 guruş
41	Şah Sultan Hanım (Arslan Mirza'nın eşi)	Sultan, Hanım	8	2	1460 guruş
42	Aişe Sultan Hanım (Bahadırşah Bik'in eşi)	Sultan, Hanım	1	3	1362 guruş
43	Esmâ	-	5	2	140 guruş
44	Cihanşah Bike (Adşah Ağa'nın eşi)	Bike	3	2	821,85 guruş
45	Hüsna (Babası ve eşi molla)	-	-	1	501,6 guruş
46	Saadet Sultan (Kadirşah Mirza'nın eşi)	Sultan	1	1	1519,5 guruş
47	Safiye Bike	Bike	-	1	124,88 guruş
48	Devlethan Bike (İlyas Mirza'nın eşi)	Bike	1	2	1910 guruş
49	Fatma (Mehmet Ağa'nın eşi)	-	4	4	2248,28 guruş
50	Ziyade Sultan ibnete Bahadırşah Bik	Sultan	2	2	664,78 guruş

⁹²⁷ Tatar Türkçesi'nde hanım anlamına gelmektedir. Bike ve bikeç de kız, hanım, kadın anlamına gelmektedir. Bik de bey anlamını taşımaktadır.

Köle sahibi olan kadınları, sahip oldukları köle sayısına göre ayrıyeten tablolaştıracak olursak:

Tablo 8.17. Kadın Efendiler

Sahip Olunan Köle Sayısı	Sahip Olan Kişi Sayısı
1	20
2	14
3	5
4	2
5	2
7	2
10	1
11	1
13	1
14	1
21	1

Yukarıdaki tablolarda da görüldüğü üzere kadın efendiler en fazla bir köleye sahiptiler. Hemen ardından iki köleye sahip olanlar gelmekteydi. Üçten yediye kadarki rakamlarda iki kişinin sahipliği gözlenmektedir. On ve ondan yukarısı için ise birer kişi ile karşılaşılmaktadır. Bu durumda kadın efendilerin en fazla bir ve iki köleye sahip olduklarını söylemek mümkündür. En fazla köle sayısı olarak tespit edilen 21 köleye sahip olan kadın efendi ise Bahadır Mirza'nın eşi Bikzade'ydı. 14 köleye sahip olan Alemhan Bikeç, 13 kölenin sahibi de Ziyade Sultan Hanım'dı. En az bir köleye sahip yirmi isim arasında Nurşah, Cennethan, Nazlışah, Ümmühan Bike, Kutluhan, Hatice, İsim Bike, Saadet Sultan, Safiye Bike, Fatma Bike binti İbrahim Efendi isimleri yer alıyordu.

Bikzade, Bahadır Mirza'nın eşiydi. Sultan unvanlı dört kızı ile mirza unvanlı bir oğlu vardı. Genellikle kadın terekelerinde giyecek, ev eşyaları dışında ziynet eşyaları ve mehr-i müeccel bulunmaktadır. Ancak Bikzade'nin terekesinde 21 köle, hayvan sürüleri, tarlalar ve üç ev ile bir aşhane görülmektedir. Sahip olduğu köle sayısı itibariyle de Bahçesaraylı kadınlar arasında birinci sırada yer alıyordu. Bikzade'nin kölelerini tablo halinde verecek olursak:

Tablo 8.18. Bikzade'nin Köleleri

Kazak	Cariye	Dügecik	Çura	Çuracık	Gulam	Sıfatı Belirtilmeyenler
10	5	2	1	1	1	1 (erkek)

Tablondan görüldüğü üzere kölelerden 14'ü erkek, 7'si kadındı. Kadın kölelerden beş tanesi cariye, ikisi çocuktü. Çocukların adı Şivekâr ve Gamzekâr'dı. Toplam üç çocuk vardı; diğer çocuk Şaban isimli küçük çuraydı. Cariyeler; Edna, Maruşka, Gülistan ve Şemsrane isimlerini taşıyorlardı. Sıfatı belirtilmeyen erkek köle Kaytas adlı çobandı. Kaytas muhtemelen bir kazaktı. Çünkü genellikle çobanlar kazak oluyordu tıpkı Bikza'denin diğer çobanı çolak kazak gibi. Bikzade'nin hayvan sürüleri olduğu için bu iki çobana ihtiyacı vardı. Kazaklardan biri de değirmenci olarak

kayıtlıydı. Üstelik değeri sahip olduğu değirmen aletleriyle birlikte belirtilmişti: "...değirmenci kazak ve âlât-ı değirmen: 60 hasene". Kazakların Şahin, Martin, İvançe, Semen gibi isimleri vardı. Anlaşılan cariyeler arasında en güzel ve genç olan Maruşka idi. Çünkü değeri en yüksek olan cariyeydi (80 hasene). Erkekler içinde de birinci sırayı geçliğine ve gücüne binaen 100 hasene kıymeti ile Kenan isimli gulam alıyordu. Kenan'dan sonra güçlerine binaen kazaklar geliyordu. En küçük değerinde köle hangisiydi diye sorulacak olursa çocukların olduğunu belirtmek şaşırtıcı olmasa gerekir. Düğeciklerin değeri belirtilmemiştir; ancak Şaban isimli küçük çura 30 hasene ile en son sırada yer alıyordu.

Yaptıkları iş direk belirtilmemiş olan cariyeler ve kazaklar ev ve tarla işlerinde istihdam ediliyor olmalıydılar⁹²⁸.

Bahçesaraylı kadınlar arasında köle sahibi olma noktasında ikinci sırayı Alemhan Bikeç alıyordu. Alemhan'ın Velişah Bik adında bir oğlu; Ferah Sultan, İsmihan ve Neslihan isimlerinde üç kızı vardı. Kayıta babası ve kocasının kim olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır; ancak varlıklı birinin eşi olduğu aşikârdır. Terekesinde arazi, mezra ve meralar, hayvanlar ve 14 tane köle bulunmaktaydı. Sahip olduğu bu köleleri hayvanların otlatması, bakımı, mera ve mezarların çeşitli işlerinde kullanıyordu. Kölelerden ikisi çoban olarak kayıtlıydı. Kölelerini tablo halinde verecek olursak:

Tablo 8.19. Alemhan Bikeç'in Köleleri

Kazak	Cariye	Düğe	Çura	Sıfatı Belirtilmeyenler
5	2	4	2	1 (erkek)

Tablondan da görülebildiği üzere Alemhan Bikeç'in 14 kölesinin 8'i erkek, 6'sı kadındı. Hiç çocuk bulunmuyordu. Erkek kölelerden sıfatı belirtilmeyen köle Ramazan isimli çobandı. Diğer çoban bir kazaktı ve Ramazan'ın da bir kazak olma ihtimali çok yüksekti. Kadınlar Dilber, Vefadar, Nursaba, Cevlan; erkekler Hüsrev, İvan ve Ramazan isimlerini taşıyorlardı. Değeri en yüksek köle 200 guruş değerindeki üç düğeydi. Erkekler arasında pahada en yüksek olan iki çoban ile bir çuraydı. Üçünün de kıymeti 120 guruştı. En düşük kıymette ise Nursaba adlı düğeye geliyordu. Bunları bir tablo ile gösterecek olursak⁹²⁹:

Tablo 8.20. Alemhan Bikeç'in Kölelerinin Kıymeti

Kazak	Cariye	Düğe	Çura	Sıfatı Belirtilmeyenler
120 guruş	108 guruş	200 guruş	120 guruş	1 (erkek, çoban)
72	95	200	108	120 guruş
72		200		
72		60		
60				

⁹²⁸ Bikzade'nin tereke dökümü için bkz. KŞS, 23a, s. 58-59.

⁹²⁹ Alemhan Bikeç'in tereke dökümü için bkz. KŞS, 23a, s. 73.

Köle sahipliği noktasında üçüncü sırayı Ziyade Sultan Hanım alıyordu. Ziyade Sultan, Melek Sultan Hanım'ın kızı, Hasan Gazi'nin eşi idi. Muratşah Mirza adında bir oğlu vardı. Oğlu mirza olduğuna göre eşi Hasan Gazi de bir mirza olmalıydı. Ziyade Sultan'ın zenginliği kölelerinden geliyordu. Giyecek ve ev eşyasından başka terekede sadece köleleri vardı. Bunları aşağıdaki tabloda sıralayacak olursak:

Tablo 8.21. Ziyade Sultan Hanım'ın Köleleri

Kazak	Cariye	Çura	Veled	Sıfatı Belirtilmeyenler
2	7	1	2	1 (erkek)

Yukarıda görüldüğü üzere 13 kölenin 11'i yetişkin, ikisi çocuk hatta bebektir. Çünkü anneleriyle birlikte kaydedilmişlerdir. Çocuklar da dahil kölelerin 6'sı erkek, 7'si kadındır. Diğer incelenilen terekelere göre bir farkla da olsa kadın köle sayısı öne çıkıyordu. Kazaklar Devletgeldi ve Laçın; çura ise Rüstem ismini taşıyordu. Perinaz, Nevcihan, Şadan ve Devran isminde cariyeler vardı. İki cariyeye çocuk sahibiydi ve Perinaz nam cariyeye meva veledi örneğindeki gibi kaydedilmişlerdir. Tarlası, bağı, bahçesi ya da hayvanları olmayan Ziyade Sultan'ın kölelerini nerede istihdam ettiği noktasında yorum yapmak biraz güç olsa da bu durum kölelerini satmak için elinde bulundurduğu izlenimini uyandırmaktadır. Muhtemelen kendi özel hizmeti ve evinin ihtiyaçları için ayırdıklarının haricindekileri satıyor ya da sevdiklerine hibe ediyordu. Ziyade Sultan Hanım'ın kölelerinin değeri Alemhan Bikeç'inkine göre daha düşüktü. En kıymetli köle 150 guruş değerindeki iki cariyeye idi. Kadın kölelerin değeri erkeklere göre daha yüksekti. En düşük kıymette olan ise 30 guruş değerindeki Laçın adlı kazaktı. Laçın'ın de bir özü vardı, topaldı⁹³⁰.

Tablo 8.22. Ziyade Sultan Hanım'ın Kölelerinin Kıymeti

Kazak	Cariye	Çura	Sıfatı Belirtilmeyenler
45 guruş 30 (topal)	150 guruş 150 60 (veledli) 60 (veledli) 60 53 45	40 guruş	60 guruş

Bikzade, Alemhan Bikeç ve Ziyade Sultan'dan sonra dördüncü sırada 11 kölesi ile Fatma Bike binti Ömer Çelebi ve beşinci sırada 10 kölesi ile Güneşhan Bike yer alıyordu. Fatma Bike, Ahmet Ağa'nın eşi idi. İki kızı ve bir oğlu vardı. Mal varlığını köleleri ve 500 hasene gibi yüksek bir meblağ olan mehr-i müecceli oluşturuyordu⁹³¹. Güneşhan Bike'nin bir oğlu vardı. Köleleri dışında ev, değirmen, tarla yeri ve hayvan sahibiydi⁹³².

⁹³⁰ Ziyade Sultan Hanım'ın tereke dökümü için bkz. KŞS, 13, s. 48b, 48a/1, 49a/3.

⁹³¹ KŞS, 3b, s. 45-46.

⁹³² KŞS, 23a, 86, 87/a.

En fazla köleye sahip bu beş ismin dışındakilere bakılacak olursa; Devlet Bike adlı kadının toplam mal varlığının 145 hasene olup sahip olduğu tek şeyin üç kölesi olduğu görülmektedir. Bunlar Canfeda cariyeye, Mahpeyker düge ve Anton isimli gulamdı. İlk eşi vefat ettikten sonra ikinci bir evlilik yapmıştı. İlk ve ikinci eşinden olmak üzere toplam üç çocuğu vardı. Canfeda isimli cariyeyi ona ilk eşi hibe etmişti⁹³³.

Aişe Sultan Bike varlıklı bir kadındı. Varlığını babasına ve kocasına borçluydu. Çünkü babası Mehmet Mirza olup kocası Timur Gazi Mirza idi. İki erkek evladı vardı. İki de köleye sahipti. Bunların ikisi de kazak olup biri değirmenci idi. Aişe Sultan Bike'nin sahip olduğu malları sıralarsak zenginliği ortaya çıkacaktır: İki bahçe, bir bağ, bir kışla ve kışladaki hayvanlar, üç göz değirmen ve bahçe içerisinde bir saray⁹³⁴. Hatice Totay da Mustafa Mirza'nın eşi idi. O yüzden diğer kadın terekelerine nazaran tereke değeri yüksekti. Bahçe, arazi, yurt yeri, çeşitli hayvanlar ve yedi köle bıraktığı mirası idi⁹³⁵.

Güneş Bike ibnete Ömer Çelebi ise Hacı İlyas Çelebi ile evliydi ve çocuğu yoktu. Toplam 496,8 guruş değerindeki mal varlığı içerisinde, bir kadın terekesine göre çeşitli gayrimenkulleri vardı: Koyun kışlası, bir kıta bahçe, kışla yeri ve bağ yeri. Ayriyeten hayvanları ve üç de kölesi mevcuttu: Değirmenci İstifan kazak, Şahbaz gulam ve Lalpare cariyeye⁹³⁶. Gülşah binti Meydan'ın da 305 hasene değerindeki mal varlığını, 250 hasene kocasından alacağı mehir, 45 hasene de Devlet adlı cariyeye ile veledi oluşturuyordu⁹³⁷.

8.3. Şehir Sakinlerinin Servet Dağılımı

Refah düzeyinin tespitinde ölçü gelir dağılımıdır. Ancak servet dağılımı da bunu az çok yansıtmaktadır. Tereke kayıtları da ölen kişinin gelirini değil, hayatta iken kazandığı menkul ve gayrimenkul servetinin toplamını ortaya koymaktadır⁹³⁸. Bahçesaraylı köle sahiplerinin ekonomik durumlarını genel hatlarıyla ortaya koyabilmek için de ele alınan 187 terekeye göre hareket edilmiştir. Tereke miktarı yazılırken “ceman” olarak belirtilen kısım baz alınmıştır. Yani terekeden resm-i sicil, teçhiz-tekfın, resm-i dellal ödemeleri yapılmadan, alacaklılara ait borçlar ve erkek terekelerinde mehr-i mücceller çıkarılmadan hesaplanmış olan toplam miktardır.

Belgelerde genellikle gayrimenkul mallar, hayvanlar ve kölelerin değeri guruş ya da hasene olarak kaydedilmiş, diğer menkul eşyaların (yiyecek, giyecek, ev eşyası gibi) değeri ise sim üzerinden belirtilmiştir. Toplam kısmı ise farklı şekillerde ifadelendirilmiştir. Bazılarında guruş, bazılarında hasene, bazılarında ise sim akçe (sim, meblağ) şeklinde kayıtlar düşülmüştür.

Gümüşten imal edilen en küçük para birimi sim yani gümüş akçedir. Akçeyi anlatmak için direk meblağ da yazılabiliştir. Örneğin bir tereke toplamında toplam miktar 27 meblağ olarak kaydedilmişken altındaki açıklamada, yigirmi yedi akçe kıymetinde olup, ifadesi geçmektedir. Bu konuda örnekleri artırmak mümkündür. Hasene, altın ve filori de aynı anlama gelmektedir⁹³⁹. Belgelerde yapılan incelemeler

⁹³³ KŞS, 4, s. 38b/2.

⁹³⁴ KŞS, 20, s. 89b/1, 90a/2.

⁹³⁵ KŞS, 23a, s. 47b.

⁹³⁶ KŞS, 20, s. 51b, 51a/1.

⁹³⁷ KŞS, 20, s. 60a/4.

⁹³⁸ S. Öztürk, *age*, s. 138.

⁹³⁹ Örneğin bkz. KŞS, 3b, s. 43; 8, s. 106a/2.

neticesinde –çeşitli alış-veriş kayıtları ve terekelerden- 1 altının 120 akçe ve 1 guruşun da 100 akçeye tekabül ettiği ortaya çıkmıştır⁹⁴⁰. Bu incelemenin amacı tereke toplamlarında ortak bir birim kullanabilmektir. Bu sayede servet dağılımı karşılaştırması yapabilmek, şehrin en zenginlerini ya da fakirlerini ortaya çıkarabilmek mümkün olabilmektedir. Toplam tereke miktarlarında daha çok guruş kullanıldığı için ortak birim olarak guruş alınmıştır. Buna göre örneğin 144 hasene 57 sim, 498 guruş 55 sim ya da 180.367 sim kayıtları yukarıdaki hesaplar dikkate alınarak titizlikle 173,37 guruş, 498,55 guruş ve 1803, 67 guruş olarak ortak birimde toplanmıştır. Böylelikle şehrin en zengin kadın ve erkeklerinin ismini vermek, bu isimlerin servetleriyle köle sahibi olma durumlarını karşılaştırmak mümkün olmuştur. Bütün bu anlatılanlar ışığında, servet dağılımı para birimlerine ayrılmış halde aşağıdaki tabloda görüleceği gibi şehrin en zengin erkek ve kadını ile en varlıklı on erkek ve beş kadın ismini de öğrenmek mümkün olacaktır.

Tablo 8.23. Servet Dağılımı

Servet Dilimi (Guruş)	Erkekler	Kadınlar	Kadınlar+Erkekler
1-100	11	2	13
101-250	20	10	30
251-500	22	9	31
501-1000	31	12	43
1001-5000	44	17	61
5001-10.000	6	-	6
10.000-15.000	-	-	-
15.000-25.000	2	-	2
25000+	1	-	1
Toplam	137	50	187

Tablo 8.24. Şehrin En Zengini

Adı	Ailesi	İşi	Gayrimenkulü	Köle Sayısı	Toplam Tereke Miktarı
Abdiş Çelebi ibn Hacı Bodur	Kızı Fatma	Tüccar/Bezzaz	Evler, araziler, dükkânlar, bir değirmen ve bir hamam	7 (2 kadın, 5 erkek)	28.823 guruş

Tablo 8.25. Şehrin En Varlıklı İlk On İsmi

Sıra No	Adı	İşi	Köle Sayısı	Toplam Tereke Miktarı
1	Abdiş Çelebi ibn Hacı Bodur	Tüccar/Bezzaz	7	28.823 guruş
2	Hacı Ömer Ağa	Tüccar	45	16.205 guruş
3	Kaytas Ağa	Arazileri, değirmenleri,	55	15.880 guruş

⁹⁴⁰ Örneğin bkz. KŞS, 31, s. 33b/4; 16, s. 40b/2; 32, s. 8a; 33, s. 92b/2, 109b/4 vb.

		dükânları ve hayvanları var. Toprak sahibi.		
4	Kabil Çelebi ibn Ahmet Çelebi		8	9432 guruş
5	Hacı Toktamış		5	8209,2 guruş
6	Mustafa Paşa ibn Mehmet	Asker	29	7960 guruş
7	Gazi ibn Hacı Sübhan	Evleri, bahçeleri, hayvanları ve 12 göz değirmeni var.	29	6472 guruş
8	Hacı Kader Bik Ağa	Arazileri ve hayvanları var. Toprak sahibi.	38	5504 guruş
9	Şeyh Ali Bik	Köle tüccarı	46	5028,76 guruş
10	Mehmet Bölükbaşı	Asker	15	4856,38 guruş

Tablo 8.26. Şehrin En Zengin Kadını

Adı	Ailesi	Gayrimenkulü	Köle Sayısı	Toplam Tereke Miktarı
Devlet Sultan Hanım	.Eşi (Bahadırşah Bik) .İki oğlu .İki kızı	-	7 (6 erkek, 1 kadın)	4666 guruş

Tablo 8.27. Şehrin En Varlıklı İlk Beş Kadını

Sıra No	Adı	Köle Sayısı	Toplam Tereke Miktarı
1	Devlet Sultan Hanım	7	4666 guruş
2	Alemhan Bikeç	14	4248,28 guruş
3	Ziyade Sultan Hanım	13	2985 guruş
4	Güneşhan Bike	10	2629,4 guruş
5	Bikzade	21	2448 guruş

Yukarıdaki tablolardan görüldüğü üzere Bahçesaray'ın en varlıklı ismi Abdiş Çelebi ibn Hacı Bodur'du. Abdiş Çelebi, Kerime adındaki bir kadının oğluydu. Evliydi ve Fatma adında bir kızı vardı. Zevcesi belirtilmediğine göre büyük ihtimal vefat etmişti. İki kadın ve ikisi çocuk olmak üzere beş erkek kölesi vardı. Gayrimenkulleri hayli fazlaydı ve çoğu da Gözleve şehrindeydi. Bunların haricinde terekesinde bol miktarda bezler, buğasiler, akçe tahtası ve üç dört tane kantar vardı. Buradan hareketle bezzazlık işiyle uğraştığı tahmin edilmiştir. Gayrimenkulleri yukarıdaki tabloda belirtilmişti; ancak daha detaylı bir şekilde sıralamak mümkündür: İki katlı çeşitli evler, bağ-bahçe içinde, avlulu, karşılıklı iki taş hane, boş arazi, hamam, Gözleve'de isleke yakınındaki kervansarayın etrafında dükânlar ve boş arazi, iskeleye yakın altı mahzen, Harabyel değirmeni ve levazımı. Genelde esnaf ve tüccarlarda olduğu üzere yüklü bir miktar nakit para da mevcuttu⁹⁴¹.

⁹⁴¹ KŞS, 32, s. 8-12.

Kadınlar içerisinde en varlıklı olan Bahadırşah Bik'in eşi Devlet Sultan Hanım'dı. Devlet Sultan Hanım'ın Melekşah ve Cihan Sultan isimlerinde iki kızı, Kadirşah ve Mehmet ismini taşıyan iki oğlu vardı. Devlet Sultan Hanım'dan bir müddet sonra da eşi vefat etmişti. Bahadırşah Bik varlıklı biriydi. Beş oğlu ve üç kızı vardı. Anlaşılan Bahadırşah Bik üç kere evlenmişti. Devlet Sultan Hanım ikinci eşi olmalıydı. Diğer eşi Aişe Sultan Hanım daha önce vefat etmişti. Ondan Fatma Sultan adında bir kızı vardı. Bahadırşah Mirza'nın üç oğlunun annesi başka bir kadındı. Ancak Bahadırşah Mirza'nın terekesinde hiçbir zevcesi belirtilmediğine göre muhtemelen o da Bahadırşah'tan evvel vefat etmişti. Devlet Sultan Hanım'ın mal varlığını giyecek, ev eşyaları, takıları ve köleleri oluşturuyordu. Herhangi bir gayrimenkulü yoktu⁹⁴². Bahadırşah Bik'in diğer eşi Aişe Sultan Hanım da aynen takı ve üç köle sahibiydi⁹⁴³. Devlet Sultan Hanım'ın kölelerinin ikisi çocuk olmak üzere altısı erkek ve biri kadındı. Kölelerden biri kürkçü, diğeri de çoban diye kayıtlıydı.

Kadınların servetleri erkeklere oranla daha azdı. Servet dağılımında kadınların servetlerinin 5000 guruşun üzerine çıkmadığı gözlenmiştir. Nitekim en varlıklı Devlet Sultan Hanım'ın toplam serveti 4666 guruş idi. Erkeklerde durum daha farklıydı. 1001-5001 arası 44 kişi, 5001-25.000 ve üzeri arası 9 kişinin olması erkeklerin daha fazla servete malik olduklarının göstergesiydi. Erkeklerin servetlerini ağırlıklı olarak ev, bahçe, tarla, arazi, dükkân, değirmen gibi gayrimenkul mallar, köleler ve hayvanlar oluştururken kadınlarınkini ağırlıklı olarak ziynet eşyaları ve kocalarından alacakları mehr-i müecceller meydana getiriyordu. Yüksek meblağlı terekelerin bazılarında bunlara ek olarak ev, arazi, bahçe gibi gayrimenkuller, köleler ve hayvanlar yer alıyordu. Yukarıda görüldüğü üzere köle sahibi kadınlarla mal varlıkları arasında doğrudan bir ilişki vardı. En fazla köle sahibi ilk dört isim (Bikzade, Alemhan Bikeç, Ziyade Sultan Hanım ve Güneşhan Bike) şehrin en zengin beş kadını arasında yer alıyordu.

Bahçesaray'daki erkeklerin sahip olduğu kölelerin sadece % 6,06'sına sahip olduğu tespit edilen asker taifesi arasında varlıklı ilk beş ismi belirleyecek olursak:

Tablo 8.28. Şehrin En Varlıklı İlk Beş Askeri

Sıra No	Adı	Köle Sayısı	Toplam Tereke Miktarı
1	Mustafa Paşa ibn Mehmet	29	7960 guruş
2	Mehmet Bölükbaşı	15	4856,38 guruş
3	Mehmet Bölükbaşı	1	665 guruş
4	Şehit Süleyman Bölükbaşı	-	654,7 guruş
5	İbrahim Bölükbaşı	1	600 guruş

Şehrin en varlıklı askerî ismi Mustafa Paşa ile onu takip eden Mehmet Bölükbaşı daha yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere zaten şehrin en varlıklı ilk on ismi arasında yer almaktaydı. Tablodan görüldüğü üzere mal varlığı ile köle sahibi olma noktasında doğrudan bir bağlantı söz konusudur. Aynı adı taşıyan Mehmet bölükbaşılardan ilki 4856,38 guruş değerindeki serveti ile 15 köle sahibiyken, 665 guruş sahibi ikinci Mehmet Bölükbaşı'nın sadece bir kölesi vardı. Zaten asker taifesinin servet dağılımına bakıldığında genel anlamda rakamların yüksek olmadığı görülecektir.

⁹⁴² KŞS, 27, s. 64a/1.

⁹⁴³ KŞS, 27, s. 134b/4, 134a/1.

En düşük servete sahip isim 12,8 guruş tereke miktarı ile Canbaz Ali'ydi. Onun ardından 21,3 guruş ile Topal Mehmet Beşe, 42,61 guruş ile I. Selim Giray Han'ın bekâr tüfenkçisi Mehmet Beşe geliyordu. Daha önce de bahsi geçtiği üzere Canbaz Ali yeniçeri ordusunda bir neferdi ve dolayısıyla Kırımlı değildi. Kimsesi olmadığı için vefatından sonra kullandığı eşyalarından başka hiçbir şeyi barındırmayan terekesi Matarcıbaşı Hüseyin Beşe'ye teslim edilmişti⁹⁴⁴. Topal Mehmet Beşe de aynı şekilde bir yeniçeri idi⁹⁴⁵. Tüfenkçi Mehmet Beşe'nin de kimsesi olmadığı için malları açık artırma usulü ile satılıp Tüfenkçi Salih Beşe'ye teslim edilmişti⁹⁴⁶.

Tablo 8.29. Asker Taifesinin Servet Dağılımı

Servet Dilimi (Guruş)	Kişi Sayısı
1-100	9
101-250	7
251-500	6
501-1000	4
1001-5000	1
5001-10.000	1
10.000-15.000	-
15.000-25.000	-
25000+	-
Toplam	28

Genel bir netice olarak şunu söylemek mümkündür: Servetin artışıyla köle sahibi olma noktasında doğrudan aynı oranda bir artış yoktur; ama geliri yüksek olanların köle sahibi olma oranının daha yüksek olduğunu belirtmek mümkündür. Özellikle kadın terekelerinde giyecek, ev eşyası gibi mallar haricinde esas zenginlik ziynet eşyaları ve ertelenmiş mehirlerdi. Bunların haricinde köle sahibi olan kadınlar varlıklı kadınlardı.

⁹⁴⁴ KŞS, 15, s. 63a/2-3.

⁹⁴⁵ KŞS, 10, s. 116b/5, 116a/1.

⁹⁴⁶ KŞS, 32, s. 75b/1.

9. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, 1648-1699 yılları arasını kapsayan elli yıllık dönemde, Kırım Hanlığı'nda köleliğin nasıl işlediği, gündelik hayattan verilen örneklerle incelenmeye çalışılmıştır. Bu tarihler yani 17. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı ve Rusya için kritik dönemlere tekabül etmektedir. Bu yüzyıl Osmanlı Devleti'nin savaşlardaki başarılarının kaybolmaya başladığı, klasik tarihi literatürde duraklama dönemi diye tabir edilen bir dönemken, Rusya'nın Kazan ve Astrahan'ı alarak Doğu Avrupa'nın doğu kesimine hakim olup Avrupa'da büyük bir güç ve Osmanlı Devleti'nin rakibi olarak ortaya çıkmasına denk gelmektedir. Rusya'nın hedefi Doğu Avrupa'nın batısına da hakim olmak, Kırım Hanlığı topraklarını da ele geçirmektir. O yüzden bu tarihlerde hanlık ile Rusya arasında karşılıklı mücadeleler yaşanmıştır; ancak Rusya henüz Osmanlı Devleti'nden çekindiği için, İkinci Viyana Seferi'ne kadar hanlık üzerine doğrudan saldırma düşüncesinden uzaktır. Ancak Osmanlı Devleti'nin 1683 bozgunundan sonra Rusya, Kutsal İttifak'a dahil olmuş ve Kırım üzerindeki politikalarını çarpıcı bir şekilde değiştirmiştir. Rusya'nın 1696'da Azak'ı zaptına kadar hanlığın Rusya'ya yaptığı akınlar devam etmiş, bu tarihten sonra Rusya'nın Karadeniz'de bir güç olarak ortaya çıkmasıyla önemli Tatar akınları da sona ermişti. Bu tarihe kadar hanlığın, kuzeyindeki topraklara yaptığı akınlar önemlidir. Çünkü gerek gündelik hayatta karşılaşılan gerekse dışarıya (Osmanlı Devleti'ne) ihraç edilen kölelerin ana kaynağını Rus ve Ukrayn bozkırlarına yapılan bu akınlardan ve savaşlardan elde edilen esirler oluşturmaktadır. Bunların haricinde satın alma yoluyla elde edilen kölelerle, bu kölelerden doğan çocuklar diğer kaynakları teşkil etmektedir. Ancak köle çocuklarının kaynak olma durumu açısından önemi fazla yoktur. Çünkü bebeklerin ve küçük yaşta olan çocukların azat edilmeleri yerleşmiş bir uygulamadır. İncelenilen dönem için Bahçesaray'da tespit edilen köle sayısı içerisinde yüz çocuk olup bu rakam toplam köle nüfusuna oranla yüzdeye vurulduğunda % 8,7'dir. Zaten İslam (Doğu) kölelik sisteminin Batı'dan farkı açık kölelik sisteminin uygulanmasıdır. Bu durum köle bir kişinin en fazla 10-15 yıl köle olarak yaşaması anlamına gelmektedir. Daha sonra köleler azat edilmekte ve toplumdaki hürler sınıfına karışmaktadırlar. O yüzden köleler sürekli yenilenmekte ve bunun için de yapılan akınlar ile köle ticareti önemli bir kaynağı oluşturmaktadır. İncelenilen döneme bakıldığında, Kırım Hanlığı topraklarında (toplumunda) köleler eski dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de hâlâ yoğundur. İncelemeye konu sicillerden elde edilen tahmini Bahçesaray nüfusu 1996 olup bunun 1137'si köle olarak tespit edilmiştir. Bu rakam yüzdeye vurulduğunda % 56,9 şeklinde oldukça yüksek bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Yani bu verilere göre Bahçesaray toplam nüfusunun yarıdan fazlasını kölelerin meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Bu durum da Bahçesaray örneği ile Kırım'ın köleliğin merkezlerinden biri olduğu bilinen gerçeğini, sayısal olarak da doğrulamış olmaktadır.

Toplumdaki bu köleler cinsiyetlerine ve yaşlarına göre farklı şekillerde adlandırılmaktadırlar. Bunlar erkeklerde kazak, gulam, çura, çuracık, balaban iken; kadınlarda cariyeye, marya, düge, dügecik şeklindedir. Doğma ya da toğma, kadın ve erkekler için kullanılan ortak bir terimdir. Bu terim yaş ve cinsiyet belirtmek yerine büyük ihtimal Darulislam'da köle olarak doğmuş olanları ifade etmek için kullanılmaktadır. Hem kadın hem de erkek köleler için kullanılan başka bir terim ise tarhandır. Bu da azat edilmiş köle anlamını taşımaktadır.

Bahçesaray örneği ile bu köleler içerisinde erkek kölelerin toplam köle sayısına oranı % 59,8 iken; kadınlarınki % 40,1'i oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere erkek köle

sayısı daha fazladır. Erkek köleler içerisinde ise birinci sırada kazak diye tabir edilen köleler yer almaktadır. Bunlar olgun ve cüsseli erkek kölelerdir. Onları sırasıyla çura, gulam, çuracak ve doğma takip etmektedir. Kadın köleler arasında ilk sırayı cariyeler almakta, ardından düge, dügecik ve marya gelmektedir. Cariye, kadın köleler için kullanılan genel bir tabir olarak bilinmekle birlikte, burada kastedilen ne yaşlı ne de çok genç olan, olgun kadındır.

Bahçesaraylı köle sahiplerine bakıldığında toplumun yarısından fazlasının en az bir köleye sahip olduğu görülmektedir. Oran olarak verilecek olursa, o günkü toplumun % 50,5'i köle sahibi iken % 49,5'i değildir. Terekelere göre köle sahibi 187 kişi içerisinde erkek efendilerin sayısı 137, kadınlarınki ise 50'dir. Bu sayılara göre toplumda köle sahibi erkeklerin oranı % 73,26 iken kadınlarınki % 26,73'tür. Köle sahibi olanlar içerisinde bir kadın en az 3 köleye sahipken bir erkeğin en az 7 kölesi olabilmektedir. Buradan hareketle erkek efendilerin sayısının çok daha fazla olduğunu belirtmek mümkündür. O yüzyıllarda gerek ticarete gerek zanaatta erkeklerin daha aktif olduğunu düşünürsek bu sonucun çıkması normaldir. Ancak kadınların da azımsanmayacak bir oranda köle sahibi olduklarını söylemek mümkündür. Onlar daha çok kendi özel işleri olan çocuk bakımı, ev temizliği, yemek yapımında ya da çarşı, pazar, bağ, bahçe ve değirmenlerindeki bazı işlerinde onları yardımcı olarak istihdam etmektedirler. En fazla köle sahibi olan kadın, 21 kölesiyle Bahadır Mirza'nın eşi Bikzade'dir. Erkek efendiler arasında en fazla köle sahibi ise 55 kölesi ile Bahçesaray'ın önde gelen mirzalarından biri olan Kaytas Ağa'dır. Zaten bu dönemde Bahçesaray'da tespit edilen 1137 köle içerisinde mirzaların sahip olduğu köle sayısı 518'dir. Bu durum bik, mirza ya da ağa unvanlı varlıklı kişilerin, erkeklerin sahip olduğu kölelerin % 53,2 oranı ile yarısından fazlasına sahip olduğunu göstermektedir. Kalan % 46,8'lik dilimde ise efendi, çelebi, hacı, askerî unvanlı kişiler ve esnaf gelmektedir. Kadın ve erkeklerin sahip olduğu toplam köle sayısına oranla bik, mirza ve ağalar kölelerin % 45,5'ine sahiptirler.

Erkek efendiler kölelerini tarla, mera, bağ, bahçe, bostan ve değirmenlerinde, dükkânları olanlar dükkânlarında, çarşı, pazar, han ve hamamlarda istihdam etmektedirler. Bol bol sefere çıkan Kırım mirzaları, mallarını ve yapılacak işleri onlara emanet etmektedirler. Başka diyarlara –daha çok Anadolu (Öteyaka)- ticarete gidenler de onları yanlarında götürmekte ya da ticari işlerini onlar vasıtasıyla yürütmektedirler. Ayrıca mirzaların öküz, inek, koyun, keçi ve atlardan oluşan büyük sürüleri vardır. Bu sürülerin çobanlık, bakarlık ve yılmıkılık diye adlandırılan görevlerinde bu köleler kullanılmaktadır. Belgelerde çoban, yılmıkı, sığırıcı, deveci, sabancı, çörekçi, aşçı, yemekçi ustası, bağcı, bahçeci, bostancı, demirci, kürekçi, papuccu, berber ve değirmenci diye kayıtlı köleler mevcuttur. Bunlar arasında çobanlıktan sonra değirmencilik en fazla rastlanılan istihdam alanıdır. Özellikle değirmencilik ve diğer usta-çırak ilişkisi gerektiren işlerin köleler arasında elden ele öğretilmesine önem verilmiştir.

Köleler çeşitli nedenlerle efendiler arasında el değiştirebilmektedirler. Mehir, hibe ve miras kalma bunlar arasında en yaygın olanıdır. Bir dükkân, ev, bağ, bahçe ya da tarla gibi taşınmaz mallarla eş değer olan kölelerin mehir ve hibe olarak verilmesi çok yaygındır. Miras kalma durumu da çok görülmektedir. Herhangi bir suç ya da borca karşılık köle verildiği durumlar olmuştur. Ender olarak görülse de geçici olarak sahip değiştiren yani sahibi tarafından başkasına kiralanmış köleler de mevcuttur.

Köleler farklı milliyetlerden oluşmaktadır. Kayıtlarda milliyetleri belirtilen köleler Macar, Rus, Leh, Boğdanlı, Eflaklı, Boşnak, Gürcü, Çerkez, Abaza ve Acemilerdir. Bunlar arasında Rus köleler hem sayıca fazladır hem de çok rağbet görmektedir. Köle

satıcılarının hileleri arasında Rus olmayan köleleri Rus diyerek satmaları gibi durumlarla karşılaşmıştır. Kölelerden İslam dinine geçenlerin fazla olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü çoğunlukla köle tasvirlerinde farklı milliyetten olursa da müslimü'l-mille ya da müslimetü'l-mille ifadelerine rastlanılmıştır. Farklı milliyetlerden ve ülkelerden olan bu köleler azat olduktan sonra da hürler olarak topluma karışmakta ve renkli bir toplumun oluşmasına katkı sağlamaktadırlar. Kölelerin milliyetleri gibi isimleri de çok çeşitlidir. Kadınlarda özellikle güzellik, hoşluk ve sevimlilik ifade eden Gülçiçek, Şekernaz, Gülferah, Gülçehre, Çeşmîafet, Lalegül, Lalpare, Eğlence gibi isimler kullanılırken erkeklerde Gazanfer, Gazi, Bahadır, Balaban, Bikhân, Şahvar, Şahbaz, Akıncı, Melikşah, Devletgeldi, Esengeldi, Haydar örneklerinde olduğu gibi gücü ve yiğitliği ifade eden isimler tercih edilmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bir köle en fazla 10-15 yıl köle olarak kalmaktadır. Köle azat etmek hem dinen hem de örfen takdir gören yerleşmiş bir uygulamadır. Köle azat etmenin çeşitli yöntemleri vardır. Bu işi Allah rızası için yapmak en yaygın olanıdır. Bu usul Müslümanlarda yaygın olduğu gibi gayrimüslimlerde de mevcuttur. Örneğin Müslümanların hacca giderken kölelerini azat etmeleri uygulaması gibi onlarda da Kudüs-ü Şerif'e giderken köle azat etme gibi durumlar yaşanmaktadır.

Araştırma için kullanılan kaynaklar kadı sicilleri olduğu için kölelerle ilgili çeşitli suçlara ilişkin bilgiler de edinilmiştir. Hırsızlık, yaralama, öldürme ve sahibinden kaçma belgelerinde görülen suçlardandır. En yaygın olanı kaçma ya da kaçırılmadır. Köleleri kaçırıp hanlığın başka şehirlerinde –Akmescit, Karasubazar ve Gözleve gibi- ya da İstanbul'da el altından satmayı iş haline getirenler vardır.

Kölelerle ilgili herhangi bir isyana ya da ciddi bir huzursuzluğa rastlanılmamıştır. Kölelerin efendilerini kadıya şikâyet etme hakları vardır. Onların, azat edildikleri halde genellikle mirasçılar tarafından köle olarak tutulmaya devam edildiklerinde ya da hür bir insan olduğu halde köle olarak satılmaya çalışıldıklarında kadıya müracaat ettikleri görülmektedir. Aksi takdirde efendilerini herhangi bir şikâyet üzere kadıya gitmek zorunda kalan köle sayısı yok denecek kadar azdır. Belgelerde sadece üç yerde böyle örneğe rastlanılmıştır. İkisinde köleye yüklenen fazla iş yükü, birinde de efendinin kölesini dövmesi söz konusudur. Kaynak itibarıyla, ağırlıklı olarak toplumda meydana gelen sorunları ihtiva eden sicillere bakıldığında köleler efendileriyle, efendilerinin ailesiyle ve toplumla bütünleşmiş, iş gücü sahibi insanlardır. Yine belgelerde sadece iki yerde büyük bir sorunla karşılaşmıştır. Bunlardan biri sebebi belli olmamakla birlikte bir kölenin intiharı, diğeri ise efendisinden sürekli haksız yere şiddetli dayak yiyen, nafakasını ve kisvesini yeterli miktarda alamayan kölenin efendisini öldürmesi vakasıdır. Bunların haricinde belgelerde, kölelerle efendileri arasındaki herhangi bir huzursuzluğa rastlanılmamıştır. Kısacası köleler o günkü toplumsal düzenin vazgeçilmezi, hanlık ekonomisi ve sosyal hayatının baş aktörü, toplumla bütünleşmiş insanlardır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

KSSŞ: Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri, Cilt/Defter No: 3a, 3b, 4, 8, 9, 10, 13, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23a, 25, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 34 (Toplam 22 adet), Mikrofilm, İsmail Gaspıralı Kütüphanesi, Simferopol-Kırım.

2. Kaynak Eserler

- BRONEVSKIY, M., 1970. Kırım, Çev.: K. Ortaylı, Ege Matbaası Yayınları, Ankara, 56s.
- EVLİYA ÇELEBİ, 2003. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 7, Haz.: Y. Dağlı-S. A. Kahraman-R. Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 395s.
- _____, 2003. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 8, Haz.: Y. Dağlı-S. A. Kahraman-R. Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 417s.
- HATİF, O. K., 1998. Gök Bayrak Altında Millî Faaliyet: 1917 Kırım Tatar Millî İstiklâl Hareketinin Hikâyesi, Haz.: H. Kırmımlı, Şafak Matbaası Yayınları, Ankara, 128s.
- İBN BATTÛTA TANCÎ, Ebû Abdullah Muhammed, 2004. İbn Battûta Seyahatnâmesi, 1, Çev.: A. S. Aykut, I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 580s.
- LADY MONTAQU, (Tarihsiz). Türkiye Mektupları (1717-1718), Çev.: A. Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul, 208s.
- SCHİLTBERGER, J., 1995, Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), Çev.: T. Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 215s.
- TOTT, BARON DE, [1976]. Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar, Çev.: M. R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, [İstanbul], 323s.
- WİLHELM VON RUBRUK, 2001. Moğollar'ın Büyük Hanı'na Seyahat 1253-1255, Çev.: E. Ayan, Ayışığı Kitabevi Yayınları, İstanbul, 142s.

3. Araştırma ve İncelemeler

- AKGÜNDÜZ, A., YAZGAN, T., 1988, Şer'iyye Sicilleri 1 ve 2, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 647s.
- AYDIN, M. A., 2003. "Mehir", Diyanet İslam Ansiklopedisi, 28, Ankara, ss. 389- 390.
- _____; HAMİDULLAH, M.; ENGİN, N., 2003. "Köle", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 26, Ankara, ss. 237-248.
- AYVERDİ, İ., 2016. Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 1-3, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 3548s.
- BAKKAL, A., 2011. Kölelikten Önderliğe, İslâm'a Göre Kölelik ve Kölelerin İslâmiyetle Yükselişi, Rağbet Yayınları, İstanbul, 176s.
- BARTHOLD, W., 2001. "Bahçesaray", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 2, İstanbul, ss. 225-226.
- BAŞER, A., 2010. "Bucak Tatarları (1550-1700)", Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 242s.
- BIYIK, Ö., 2007. "Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)", Doktora Tezi, Ege Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 295s.
- CANPOLAT, M.; DEMİRAY K.; TEZCAN, S. (Haz.), 1983. Türkçe Sözlük, 1-2, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1480s.

- CLOT, A. 2005. Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517), Çev.: T. Ilgaz, Epsilon Yayınları., İstanbul, 261s.
- COHEN, A., 2003. Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar, Çev.: N. Elhüseyni-Z. Kurşun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 217s.
- ÇELİK, D., 2011. "67 A 90 Nolu Ve 1017-1022 (1608-1613) Tarihli Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri (Tahlil ve Transkripsiyon)", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 441s.
- ÇİZAKÇA, M., 1999. İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi, .Çev.: Ş. Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 210s.
- DAĞLI, Y.; KAHRAMAN, S. A. (Haz.), 2014. Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 327s.
- _____, 2014. Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 316s.
- DANKOFF, R., 2004. Evliya Çelebi Seyehatnamesi Okuma Sözlüğü, Çev.: S. Tezcan, Türk Dilleri ve Araştırmaları Yayınları, İstanbul, 336s.
- DEVELLİOĞLU, F., 2008: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1195s.
- DOĞAN, O.; ERDOĞAN, A., 2016. "XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti", Gaziantep University Journal of Social Sciences, 15 (3), Gaziantep, ss. 971-986.
- EKİN, Ü., 2010. "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, (47), Ankara, ss 23-37.
- ENGİN, N., 1998. Osmanlı Devleti'nde Kölelik, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 212s.
- ERDEM, H., 2007. "Kırım Savaşı'nda Karadeniz Beyaz Köle Ticareti", Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), İstanbul, s.85-118.
- ERDEM, Y. H., 2013. Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909, Çev.: B. Tırnakçı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 272s.
- ERDEM, Y. Hakan, 2006. "Mağdurlar Vadisi Osmanlı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", Virgül Dergisi, Mart (93), İstanbul, ss. 12-18.
- FEYİZLİ, H.T., 2010. Feyzü'l-Furkan Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali, Server İletişim Yayınları, İstanbul, 76s.
- FİŞHER, A., 1973. "Rusya'nın Kırım'ı İlhâkı VII", Çev.: R. Dedeoğlu, Emel Dergisi, , Kasım-Aralık (79), İstanbul.
- FİŞHER, A., 2009. Kırım Tatarları, Çev.: E. B. Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul, 336s.
- GEDİKLİ, F., 1998. Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Müdârebe Uygulaması, İz Yayınları, İstanbul, 296s.
- GÖZAYDIN, E. F., 1948. Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri, Vakıf Matbaası Yayınları, İstanbul, 111s.
- HATALMIŞ, A., 2012. İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik, Araştırma Yayınları, Ankara, 448s.
- İNALCIK, H., 1996. "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu", Belleten Dergisi, 60 (227), Ankara, ss. 165-189.

- _____, 1983. “Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı”, *Emel Dergisi*, Mart-Nisan (135), İstanbul, ss. 51-73.
- _____, 1995. “Eyalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11, İstanbul, ss. 548-550.
- _____, 2000. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 1: 1300-1600, Çev.: H. Berktay, Eren Yayınları, İstanbul, 496s.
- _____, 2003. *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev.: R. Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 285s.
- _____; KIRIMLI, H., 1955. “Kırım”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 6, İstanbul, ss. 741-762.
- _____; KIRIMLI, H., 2002, “Kırım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25, Ankara, ss. 447-465.
- KAL'A, A., 2003, “Lonca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27, Ankara, ss. 211-212.
- KANBOLAT, H.; TAYMAZ, E., 1990. “Kafka-Osmanlı İlişkileri ve Köle Ticareti”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 12 (73) Ocak, İstanbul, ss. 35-44.
- KANÇAL FERRARI, N., 2006. *Kırım'dan Kalan Miras* Hansaray, Klasik Yayınları, İstanbul, 322s.
- KARAKAYA, A., 1968. “Kırım Türklerinde Askerlik I”, *Emel Dergisi*, Ocak-Şubat (44), Kutulmuş Matbaası, İstanbul, ss. 27-30.
- KARAKAYA, A., 1969. “Kırım Türklerinde Askerlik VI”, *Emel Dergisi*, Mart-Nisan (51), Kutulmuş Matbaası, İstanbul, ss. 21-24.
- KARATAY, Z., 1991. ” Bahçesaray”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, İstanbul, ss. 482-483.
- KAVAK, N., 2008. “Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şeriyeye Sicillerine Göre)”, *Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 313s.
- KIRIMLI, H., 2001. “Karasubazar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, İstanbul, ss. 472-473.
- KIZILTOPRAK, S., 2004. “Memluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, Ankara, ss. 87-90.
- KURAT, A. N., 1972. *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimler ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 511s.
- KÜÇÜKTÜLÜ, H., 2011. *Dr. Çavuş ve Cemal Ağa*, Cinius Yayınları, İstanbul, 251s.
- MADLINE, C. Z., 1999. “Osmanlı'da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 5, Ankara, ss. 474-479.
- MALAY, H., 2010. *Çağlar Boyu Kölelik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 358s.
- Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
- ÖZDEM, Z., 2010. *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat (17. Yüzyıl Sonlarından 18. Yüzyıl Ortalarına Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 197s.
- ÖZTÜRK, S., 1995. *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 500s.
- ÖZTÜRK, Y., 2000. *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 570s.
- _____, 2004. *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-I*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 485s.
- _____ (Ed.), 2015. *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 432s.

- PAKALIN, M. Z., 1971: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1-3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- PRITSAK, O., 1999. “İlk Türk-Ukrayna İttifakı”, Çev.: K. Beydilli, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, (7), İstanbul, ss. 255-284.
- SAHİLLİOĞLU, H., 1981. “Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi, Özel Sayısı*, Ankara, ss. 67-139.
- SAK, İ., 1989. “Konya’da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (9), İstanbul, ss. 159-197.
- SAK, İ., 1992. “Şeriyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)”, *Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 269s.
- SARAY, M. 1989. “Altın Orda Hanlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2, İstanbul, ss. 538-540.
- SARI, E., 2016. *Türkülerin Doğuşu*, Net Medya Yayınları, Antalya, 315s.
- SERTOĞLU, M., 1986. *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul, 384s.
- SÖYLEMEZ, F. 2013. “Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Abdurrahman Paşa’nın Terekesi”. *History Studies*, Eylül 5 (5), Ankara, ss. 254-271.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, 1999. *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1590s.
- ŞEN, Ö., 2007. *Osmanlı’da Köle Olmak*, Kapı Yayınları, İstanbul, 252s.
- ŞİMŞİRGİL, A., 2014. *Valide Sultanlar ve Harem*, Osmanlı’nın Sır Dünyası, Timaş Yayınları, İstanbul, 240s.
- TAHİR, M. (Çev.), 1990. “100 Yıl Önce Kırım Tatarları V”, *Emel Dergisi*, Eylül-Ekim (180), Ankara, ss. 42-43.
- TAVERNIER, J. B., 2017. *Tavernier Seyahatnamesi*, Haz.: A. Berktaş, Çev.: T. Tunçdoğan, Kitap Yayınları, İstanbul, 343s.
- TEKİN, Z., 2002. “Osmanlı Devleti’nde Kürk Ticareti”, *Türkler Ansiklopedisi*, 10, Ankara, ss. 754-763.
- TERZİ, M. Z.; MERÇİL, E.; ÖZCAN, A., 1996. “Gulam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul, ss. 178-184.
- TUNCEL, M.; BİLİCİ, F., 2001. “Karadeniz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25, İstanbul, 2001, ss. 385-390.
- TURAN, A.N., 2003. “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (9), İstanbul, s. 1-16.
- _____, 2009. “Bahçesaray Köleleri (17. – 18. Yüzyıllar)”, *Bilig Dergisi*, Kış (48), ss. 241-254.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- UĞUR, Y., 2003. “Mahkeme Kayıtları (Şer’iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1 (1), İstanbul, ss. 305-344.
- ÜLKÜSAL, M., 1980. *Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Baha Matbaası Yayınları, İstanbul, 366s.
- ÜNAL, M. A., 2011. *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 758s.
- YAĞCI, Z. G., 2006. “16. Yüzyılda Kırım’da Köle Ticareti”, *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Kış (8), Çorum, ss. 12-30.

- _____, 2011. “İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)”, *History Studies*, 3 (2), ss. 371-384.
- YAŞA, F., 2014. “67 A 90 Numaralı (Dördüncü Cilt), 1061-1062 Tarihli Kadıasker Defteri’ne Göre Kırım’da Sosyal Ve Ekonomik Hayat”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 297s.
- YILDIRIM, M. Z., 2003. “Karahisâr-ı Sâhib Sancağı’nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 470s.
- YÜCEL, M. U., 2002. “Kıpçaklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25, Ankara, ss. 420-421.
- ZE’EVI, D., 2000. *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Çev.: S. Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 237s.

EKLER

Ek-1 Kırım Hanlığı'nın Kazaları

Bahçesaray	Boynak
Burulca	Çeterlik
Dibçongar	Karadil
Osmancık	Karasutamak
Gözleve	Kırım-ı Atik (Eski Kırım)
Şeyheli	Mangıt
Şirin	Nehr-i Alma
Ribat	Nehr-i Taşlı
Kırım	Nısf Karasu
Ferahkirman (Or)	Nısf Tamak
Dibtarhan	Sakal
Ortaçongar	Samarcık
Karasubazar (Karasu)	Taşlı
Karakurt	Taşlıyılga (Taşlıbulga)
Kalgay Sultan Kazası (Akmescit)	

Ek-2 Kırım Hanlığı'nın Bazı Köyleri

Bağlı Olduğu Kazanın Adı	Köyün Adı
Kırım	İslamdireği
Karasu	Kalpak
Şeyheli	Otuz, Ağahoca, Dörtsakal
Gözleve	Hızırşeyh
Dibtarhan	Ablak Hacı, Kıpçak, Canbaba, Sabancı
Akmescit	Sarı Hafız, Hasan Çavuş, Tatar Kamber, Kazaklar, Abdal, Karaçi
Karakurt	İshak Odaman, Arap, Sabancı
Burulca	Hacı Davut, Tuzlu
Karasutamak	Otmanlar
Şirin	Bahçeeli, Göктаş

Ek-3

Bahçesaray Kazası'nın Bazı Köyleri

Hacıköyü	Arğın
Otar	Baylarobası
Divan	Beşev
Sultan	Beşterek
Yeniköy	Boğa Salası
Ulaklı	Bulğanak
Mehmet Şah Ağa	Burğan
Haramiköyü	Çelebiler
Cuma Mescidi	Çerkezkirman
Saray	Elma
Esenyurt	Elmabazar
Üçkuyu	Esenbak
Yaşdağ	Fevtsalası
Haneli	Gündoğan
Odamanlar	Hasan Mirza
Haneli	Hoca Salası
Kadıköyü	İkizoba
Eskiyurt	Kamer
Hacıbik	Kamer
Mankuş	Karay
Kara Çerkez	Kâtip Hasan
Akgöz Mescidi	Kuş
Gündoğan	Osman Ağa
Germencik	Sivritaş
Karabik	Süleyman Ağa
Topçu	Ulusala
Hoca Hızirkulu	Zal Ağa

Ek-4

Bahçesaray Kazası'nın Mahalleleri

Ali Ağa Mahallesi	Hacı Mehmet Mahallesi
Arslan Ağa (Arslan Ağa Camii) Mahallesi	Çerkes (Çerkeslik) Mahallesi
Buğday Pazarı Mahallesi	Debbağlar (Debbağ) Mahallesi
Cami-i Kebir Mahallesi	Sehrab Efendi Mahallesi
Cemşit Efendi Mescidi Mah.	Çingane Mahallesi
Darağaç Mahallesi	Rus (Urus) Mahallesi
Hacı Bekir Mahallesi	Rum Mahallesi
Hacı Gazi Mahallesi	Hasan Efendi Mahallesi
Hasan Ağa Mahallesi	Boğdan Mahallesi
Hüseyin Ağa Mahallesi	Tarhan (Tarhanlar) Mahallesi
Hüseyin Bölükbaşı Mahallesi	Meyrem (Mayram) Mahallesi
Kâtip Efendi Mahallesi	Ermeni Mahallesi
Kaytas Ağa Mahallesi	Kıbtıyan Mahallesi
Kuba (Kuba Külliyesi, Kuba Mescidi, Kuba Camii) Mahallesi	Mümin Efendi Mahallesi
Salacık Mahallesi	Aşağı Kuba Mahallesi
Sefer Gazi Efendi Mahallesi	Orta Camii Mahallesi
Selim Giray Sultan Mescidi Mahallesi	Hacı Ali Mescidi Mahallesi
Şah Polat Ağa Mahallesi	Sulu Kuba Mahallesi
Şhreküstü Mahallesi	Hacı Timur Mahallesi
Terzi Ali Mahallesi	Kapıönü Mahallesi
Hamam-ı Kebir Mahallesi	

Ek-5

Kırım Hanlığı Dışında Adı Geçen Yerler

Anadolu (Öteyaka, Karşiyaka)
Filibe
İsmail Kasabası
İstanbul (İslambol, Konstantiniyye)
Nahşivan (Nakşivan)
Rumeli, Yenişehir

Anadolu'dan Adı Geçen Yerler

Bolu
Kastamonu
Malatya
Sinop
Tokat
Trabzon (Trabzon yakası)
Viranşehir
Yanbolu

اولد که یهودیاندن ایساق نام یهودنیک عبد مخلوک قیصاکی
مکمل قضاوه خبور ایساق محضنده اوزرینه دعوا ایدوب
تاریخ کتابدن اون دور سینه مقدم اشبو ایساق تک باهی بنی اون
دورت سنه خدمت اوزرینه کتابته کسوب خبور یهودنیک باهی
قوت اولوب خبور ایساق و برافه و خرمدت خبور خدمت الیه
بنم مکارب ایلوب اون دور سینه بنی استخدا ام ایلینده سئوال اولندن
عقمت شوبتنی طلب ایدوهرین دید که عینک سئوال خبور ایساق سینه
سئوال مشروع اوزرینه کتابته مقرا اولوب حدیق مذکوره اون دور
تمامه انکار نیده حکم مدعرا خبورک دعوا سینه موافق سینه طلب اولندن
رجال مسلمیندن دوین علی ابن قوه کوز لاجل الشهادت حاضر اولوب
خبر اعلیٰ و فی الدعویٰ ادا الشهادت شرعیه ایلیم کیده شهادتی
حضر قبول کده واقعه اولوب کده افره بوقف اولندن قده
حوز دلک و حوز ۱۰۱۰ او او کسر رسع الالوار کسور حوز الف
حوز علی عبد الجحان قندار حلیل افندار شهاب افندار
حوز السید محمد افندار حوز محمد افندار حوز درانیان

Ek-7 Mükatebe Sözleşmesine Göre Azat Edilen Bir Köleyle İlgili Dava Örneği (KŞS, 10, s. 4b/1)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Zeynep ÖZDEM KÖSE
Doğum Yeri ve Tarihi : Darende/Malatya, 23.11.1981

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :Kırıkkale Üniversitesi-Fen-Edebiyat Fakültesi-
Tarih Bölümü (1999-2003)
Yüksek Lisans Öğrenimi :Kırıkkale Üniversitesi-Sosyal Bilimler
Enstitüsü-Tarih Anabilim Dalı (2003-2006)
Doktora Öğrenimi :Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-
Sosyal Bilimler Enstitüsü- Tarih Anabilim Dalı
(2010-2017)
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Stajlar : -
Projeler : -
Çalıştığı Kurumlar :Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Arş.
Gör. (2011-2013).
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanı
(2013-...).

İletişim

E-Posta Adresi : zeynepozdem@mu.edu.tr
Tel. :555 7213982
Tarih :25.05.2017